

Vem är framtidens humanist om empiri är på väg att ersättas av Big Data, och tolkning kompletteras av algoritmer? Som en följd av samhällets digitalisering tycks universitetets traditionstygda institutioner vara på väg att förändras. Sedan en tid talar man allt oftare om digitala humanistiska laboratorier och om en digital humaniora som är på väg att ta plats invid den gamla. Om universitetet är ett medium byggt på andra medier – från pergament, föreläsningssalar och tryckpress till dagens Internet och datorer – betyder nya medier också ett nytt universitet?

Med utgångspunkt i frågor som dessa samlar den här boken ett antal texter som vill belysa universitetets mediemateriella komplex – både genom historiska fallstudier och samtida reflexion. I fyra tematiska avdelningar diskuterar forskare från olika discipliner ämnen som akademins fysiska plats i relation till nya digitala praktiker, universitetets historiska och samtida mediesystem, ordens och språkets roll, och introducerar samtidigt också nya kritiska perspektiv på universitets långa historia. Tillsammans tecknar de tolv bidragen ett utkast mot universitetets långa och komplexa förflutna – såväl som dess rika samtid och mångfacetterade framtid.

MEDIEHISTORISKT ARKIV 27

ISBN 978-91-981961-0-8

UNIVERSITETET SOM MEDIUM
MATTS LINDSTRÖM & ADAM WICKBERG MÅNSSON [RED.]

UNIVERSITETET SOM MEDIUM

MATTS LINDSTRÖM &
ADAM WICKBERG MÅNSSON [RED.]

Vem är framtidens humanist om empiri är på väg att ersättas av Big Data, och tolkning kompletteras av algoritmer? Som en följd av samhällets digitalisering tycks universitetets traditionstygda institutioner vara på väg att förändras. Sedan en tid talar man allt oftare om digitala humanistiska laboratorier och om en digital humaniora som är på väg att ta plats invid den gamla. Om universitetet är ett medium byggt på andra medier – från pergament, föreläsningssalar och tryckpress till dagens Internet och datorer – betyder nya medier också ett nytt universitet?

Med utgångspunkt i frågor som dessa samlar den här boken ett antal texter som vill belysa universitetets mediemateriella komplex – både genom historiska fallstudier och samtida reflexion. I fyra tematiska avdelningar diskuterar forskare från olika discipliner ämnen som akademins fysiska plats i relation till nya digitala praktiker, universitetets historiska och samtida mediesystem, ordens och språkets roll, och introducerar samtidigt också nya kritiska perspektiv på universitets långa historia. Tillsammans tecknar de tolv bidragen ett utkast mot universitetets långa och komplexa förflutna – såväl som dess rika samtid och mångfacetterade framtid.

MEDIEHISTORISKT ARKIV 27

ISBN 978-91-981961-0-8

MATTS LINDSTRÖM & ADAM WICKBERG MÅNSSON [RED.]

UNIVERSITETET SOM MEDIUM

UNIVERSITETET SOM MEDIUM

MATTS LINDSTRÖM &
ADAM WICKBERG MÅNSSON [RED.]

UNIVERSITETET SOM MEDIUM

**MATTS LINDSTRÖM
& ADAM WICKBERG MÅNSSON**

UNIVERSITETET SOM MEDIUM

MEDIEHISTORISKT ARKIV 27

MEDIEHISTORISKT ARKIV publicerar antologier, monografier – inklusive avhandlingar – och källsamlingar på både svenska och engelska. För att säkerställa seriens vetenskapliga kvalitet underkastas insända manus som regel dubbelblind granskning av oberoende sakkunniga.

Redaktionskommittén består av Marie Cronqvist (Lunds universitet), Johan Jarlbrink (Umeå universitet), Solveig Jülich (Uppsala universitet), Mats Jönsson (Lunds universitet) och Pelle Snickars (Umeå universitet).

Redaktör: Patrik Lundell (Lunds universitet).

I digital form är Mediehistoriskt arkiv en CC- licensierad bokserie – erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar 3.o. Böckerna kan fritt laddas ned i PDF-format från www.mediehistorisktarkiv.se. Vi ser gärna att de används och sprids.

Fysiska böcker kan beställas via nätbokhandlare eller Lunds universitet: www.ht.lu.se/serie/mediehistorisktarkiv
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Utgivare: Mediehistoria, Lunds universitet

FORMGIVNING: WWW.BOKOCHFORM.SE

TRYCK: BULLS GRAPHICS, HALMSTAD 2015

ISSN 1654-6601

ISBN 978-91-981961-0-8 (tryck)

ISBN 978-91-981967-1-9 (pdf)

INNEHÅLL

- 8 Matts Lindström & Adam Wickberg Månsson
*Universitetsmediet och humanioras historia:
En inledning*

KUNSKAPENS VÄGAR:

FYSISKA PLATSER OCH DIGITALA VERKTYG

- 19 Pelle Snickars
Publikationshack
- 57 Cecilia Lindhé
Pekandets arkeologi
- 79 Maria Engberg
En ny humanist: produktiv teori och kreativa praktiker
- 93 Patrik Svensson
Universitetet som uttryck

**UNIVERSITETSSYSTEMET:
MÄNNISKOR, MEDIER, MASKINER**

- 109 Jonas Andersson Schwarz
*Bloggen som annex till akademien: En skådeplats
för kunskapande och vänskapande*
- 135 Magnus Bremmer
*"En ofantlig maskin": Fotografiet, molnatlasen
och 1800-talets meteorologiska nätverk*
- 157 Niklas Svensson
Allmänheten som publik

**KUNSKAP OCH KOMMUNIKATION:
ORDENS ORDNING**

- 175 Bo Lindberg
Universitetets språk
- 195 Leif Dahlberg
Det akademiska samtalet
- 225 Jonas Ingvarsson
Göra bruk: texter i arbete

KRITISKA PERSPEKTIV

- 251 Friedrich A. Kittler
Universitet: våta, hårda, mjuka och hårdare
- 267 Mira Stolpe Törneman och Adam Wickberg Månsson
*Tid, tänkande, teknologi:
en intervju med Hans Ulrich Gumbrecht*
- 280 Litteratur i urval
- 293 Medverkande

UNIVERSITETSMEDIET OCH HUMANIORAS HISTORIA: EN INLEDNING

MATTS LINDSTRÖM & ADAM WICKBERG MÅNSSON

Kunskap nedskrivs inte längre uteslutande på papper eller i ett individuellt minne utan lagras lika gärna som elektromagnetiska spår i namnlösa serverhallar. Lika mycket som samhällets övriga mekanismer för lagring, spridning och bearbetning av information är akademins infrastruktur – om det inte redan skett – på väg att ställas på ny materiell grund. För humaniora innebär detta att historiska och kulturella artefakter överförs från pappersbaserad dokumentbas och samlas i väldiga beräkningsbara data set (s.k. *big data*). Bibliotek ersätts av servrar, boksidor av skärmar; tolkning kompletteras av algoritmer och visualiseringstekniker. Digitala verktyg är på väg att bli en lika integrerad del av humanistens kognitiva strategi som en gång pennan och pappret.¹

På många håll, inte minst på andra sidan Atlanten, tycks humanistiska "laboratorier" ha blivit så vanliga att snart sagt varje universitet med självrespekt inhyser ett.² Internationellt har en vidlyftig och ofta livaktig debatt kring *digital humanities* redan böljat ett tag, men i Sverige har den ännu uppmärksamats i förvånansvärt liten utsträckning.³ I de sammanhang där det framväxande fältet för digital humaniora har börjat formera sig och utöva inflytande har humanister allt mer reflekterat kring teknologin, inte bara som ett möjligt studieobjekt, utan också som ett integrerat verktyg i kärnverksamheten.

Länge har annars en vanlig uppfattning varit att humanistens roll är att agera kritiker just i relation till de teknologiska förändringar som omvälvor samhället. Denna tradition⁴ – som inte sällan har implicerat ett avståndstagande från teknik – är förvisso lång och inflytelserik, men kanske också en aning begränsande. Den digitala humanioran tycks öppna en möjlighet för humanisten att inte enbart agera väktare, utan också gå in i en produktiv relation med tekniken – att *göra* med teknologin.⁵ En ny slags kunskapsproduktion, inte uteslutande förbunden

med kritik, hermeneutik och meningsframställning, skulle i så fall kunna spela en allt viktigare roll för framtidens humaniora. För den digitala humanisten implicerar de nya tekniska möjligheterna radikalt förnyade praktiker.

Den digitala humaniorans framväxande program tjänar som en intressant utmaning av vedertagna – ibland kanske förstelnade – mönster för hur forskning ska bedrivas och med vilka syften. En fortsatt viktig fråga är dock vad som kan gå förlorat när forskaren med hjälp av digitala verktyg konstruerar nya kunskapsobjekt och kunskapsformer. Risken finns att man i fascinationen för det nya glömmer bort själva frågandets betydelse.⁶ Flera röster har mycket riktigt också pekat på vikten av att föra in kritiska perspektiv och återknyta kontakten mellan ”traditionell” och digital humaniora, inte minst för att undvika ett oflekterat omfamnande av tekniken.⁷ Om den tekniska sfären är på väg att få en allt större betydelse för den humanistiska forskningen krävs en bibehållen – och kritisk – uppmärksamhet på innebörden av detta inflytande. Men också en fördjupad förståelse av den historia som lett fram till dagens situation.

UNIVERSITETET SOM MEDIUM

Inte sällan är det just på den historiska gränsen mellan ”nya” och ”gamla” medieformer som insikten om de materiella villkorens betydelse för tänkandet väcks.⁸ Rörelsen från tal, till handskrift, till tryckpress – och i dag till datorn, den universella turingmaskinen – har i varje steg varit avgörande inte bara för vetandets former utan också för dess innehåll. Men där teknologins betydelse för naturvetenskapen ofta uppfattats som självklar, har det varit mindre vanligt att lyfta fram de hermeneutiska vetenskapernas lika djupgående beroende av nya medier och teknologier.⁹ Detta, anmärkningsvärt nog, trots att ett starkt intresse för medier och materialiteter på senare år har vuxit fram inom humanistisk och kulturorienterad forskning. Givet att dessa teman fått en allt mer självklar plats verkar det angeläget att också skärskåda den humanistiska forskningspraktikens mediala förutsättningar.

I de diskussioner som hittills förts i anslutning till den digitala humanioran har fokus företrädesvis legat på de nya verktygens effekter och möjligheter – framtiden snarare än historien.¹⁰ Mer sällan har man

i dessa sammanhang uppmärksammat hur nya medier även tidigare i historien har haft långtgående konsekvenser för verksamheten. Och då inte bara vid formeringen av de humanistiska disciplinerna, utan också för hur det humanistiska forskarsubjektet konfigurerats över tid.¹¹ En lucka finns därför i förståelsen av hur dagens diskussioner kring digitala humaniora kan relateras till tidigare historiska perioder och mediehistoriska brytpunkter. Om det verkligen är så att humanistens sedan länge etablerade praktiker är på väg att omgestaltas genom teknikens utmaningar och möjligheter, så kan detta knappast ske utan en medvetenhet om det förgångna och den långa historia som man lämnar bakom sig.

Sedan 1800-talet då universitetet fick sin bekanta form, har dess främsta uppgift varit att producera och förmedla kunskap. I föreläsningssalar, vid skrivbord, genom experiment; med hjälp av språk, böcker och skrivdon. Universitetet har således från början varit en förening av människan och hennes teknologier. Att förstå universitetet "som medium" är att försöka sätta fingret på just detta – akademien som en historiskt föränderlig sammansättning av medier, informationsteknologier, nätverk, spatiala konfigurationer och kommunikativa strategier; en funktion av sin "hårdvara" lika mycket som sin "mjukvara". Akademien och de humanistiska praktikerna tar inte i dag, genom samhällets digitalisering, ett första kliv in i mediehistorien. Universitetet har alltid varit en del av den.¹²

Den här boken samlar ett antal texter som belyser universitetets historiska och samtida praktiker utifrån detta perspektiv. Forskare med varierande bakgrund har inbjudits att reflektera kring universitetet i allmänhet och humaniora i synnerhet, förstådda som historiska och tekniskt förankrade fenomen. Bidragen sträcker sig från reflektioner kring den egna forskningspraktikens relation till nya medier till återblickar mot akademins äldre historia; de medverkande inkluderar litteratur- och medievetare, idéhistoriker och historiker. Tillsammans kartlägger de var sin del av universitetets mediala komplex. Om kartläggningen på intet sätt är systematisk eller komplett så har detta inte heller varit målsättningen. Den samling bidrag som här presenteras bör i stället fungera som en utgångspunkt för att se bortom det invanda, för att på nytt ana vad kunskap inom akademins vördade vägar är, har varit och kanske kommer bli.

Antologin har indelats i fyra tematiska delar som på olika sätt belyser universitetet och humanioras mediala och historiska förutsättningar. Den första delen, *Kunskapens vägar: Fysiska platser och digitala verktyg*, närmar sig frågan om hur akademiska forsknings- och publikationsformer har omgestaltats i mötet med nya teknologier. De texter som samlas här uppmärksammar hur mötet med en digital verklighet har förändrat universitetsverksamhetens förutsättningar i grunden, samtidigt som vissa givna konstanter, så som kropp, sinnen och fysiskt rum kvarstår – och vid sidan av detta även vissa tröga institutionella mönster och ekonomiska strukturer.

Pelle Snickars tar i sin artikel fasta på de sistnämnda, då han uppmärksammar de många paradoxer och motsättningar som uppstår när akademins traditionella strukturer konfronterar den digitala erans "hackerethos" och webbens blixtnabba publikationsformer. Samtidigt belyser han också de problem som kan uppstå då Open Access och meriteringssystem som modellerats på naturvetenskapliga mönster appliceras på humanioras inarbetade praktiker. Digitala medier och publikationsformer framstår här både som en katalysator för en förnyad akademisk praktik – och en våt filt som riskerar att kväva dess mest vitala delar.

Att rumslighet och kunskap hänger tätt samman tydliggörs av Cecilia Lindhé som med sitt bidrag visar hur sinnen och rummets fysiska form kan användas för att skapa nya sätt att relatera till det förflutna. De epistemologiska utmaningar som digitala medier skapar diskuteras här utifrån konkreta exempel på hur kunskap och förståelse kan ta form i rummet. Lindhé visar på hur digitala verktyg och de platser där de situeras kan utmana antaganden som humaniora ofta vilar på, och samtidigt erbjuda nya sätt att göra historien närvarande. I stället för att uteslutande tolka och beskriva sitt historiska objekt undersöker Lindhé vad som händer när vi med hjälp av teknologin reproducerar, inte bara själva meningsinnehållet, utan också det som överskrider det, såsom sensoriska effekter och rumsliga omständigheter. Rummet blir här ett medium i egen rätt – ett sätt att kritiskt iscensätta och förhålla sig till det förgångna.

På närliggande sätt reflekterar Maria Engberg i sitt bidrag kring hur hennes roll som forskare har förändrats i mötet med digitala teknologi-

er. Något som inneburit att hennes forskning såväl som undervisning numera inbegriper praktiska inslag av design och ”konkret framställning av artefakter, prototyper och installationer”. Engberg beskriver en rörelse där en från början helt och hållet analytisk relation till nya medieformer allt mer har kommit att övergå i ett kreativt engagemang: ”I dag kan jag inte tänka mig att arbeta med teoretiska frågeställningar, historiskt grundade studier och analyser av de kulturfenomen som intresserar mig utan att också på något sätt pröva mina idéer genom praktik.” Inom ramen för den typ av verksamhet som Engberg och Lindhé bedriver är den skrivna boken inte längre det enda eller ens självklara målet och medlet för forskningen. Det forskarsubjekt som här framträder har lämnat skrivbordet för att integrera kollektiva processer, estetik, kod och det omgivande samhällets direkta reaktioner på forskningens objekt och resultat. Forskningen tillåts inte bara förhålla sig till, utan även med egen rätt ge upphov till estetiska och interaktiva objekt.

Patrik Svensson undersöker i sitt bidrag universitetet som en växande palett av uttrycksmöjligheter. Han framhåller hur en mångfald av uttryck i dag kan existera i form av digitala, såväl som rumsliga och textbaserade medier. Om högskolan traditionellt har favoriserat de textmässiga uttrycken, är detta dock något som redan tycks på god väg att förändras. Svensson reflekterar kring hur han själv länge ägnat sig åt ett slags multimodal experimentverksamhet, med det digitala laboratoriet HUMlab i Umeå som framväxande bas. Likt Lindhé och Engberg har hans akademiska arbete kommit att präglas av mötet mellan akademins äldre verksamhetsformer och de nya möjligheter som digital teknik erbjuder.

Antologins andra tematiska avdelning, *Universitetssystemet: Mäniskor, medier, maskiner*, samlar bidrag som vart och ett på sitt sätt berör universitetets kommunikativa relation till samhället utanför. Genom historiskt skiftande teknologier som fotografi, tidskrifter och bloggar har akademien relaterat till sin utsida och på olika sätt integrerat samhället i sina inre praktiker. Magnus Bremmer illustrerar detta genom att uppmärksamma de informella och internationella observatörsnätverk som växte fram kring den meteorologiska vetenskapen under 1800-talets andra halva. Allmänheten görs här – genom en tidig form av crowd sourcing, riktad uppmärksamhet och cirkulation av fotografier – till en del av ett forskningsnätverk där akademien, i egenskap av en lokaliserad plats, enbart utgör en nod bland andra.

Ett slags samtida parallell till Bremmers studie av 1800-talets observatörsnätverk återfinns möjligen i de bloggnätverk som Jonas Andersson Schwarz beskriver i sin artikel. Under en period på 00-talet, bildade ett löst nätverk av svenska bloggare ett informellt ”annex” till akademien. Studien, som dels är grundad i ett gediget empiriskt material, dels i Andersson Schwarzs egna erfarenheter, skärskådar detta fenomen på djupet och visar hur gränsen mellan akademien och dess utsida sällan är skarpskuren.

Det kommunikativa förhållandet mellan akademien och allmänheten belyses även genom Niklas Svenssons bidrag. I sin studie av infekterade och ofta långdragna överklagandeprocesser, relaterade till akademiska tjänstetillsättningar under 1840-talet, beskriver Svensson hur universitetets byråkratiska processer emellanåt kunde väcka ett förbluffande stort allmänintresse. De komplicerade turer och polemiska kamper som Svensson nystar ut lämnade mediala spår i tidskrifter med stort allmänintresse, såväl som omfattande publikationer som tydligt riktades till en bred läsekrets. Under 1800-talet liksom i dag har universitetets inre överläggningar och kommunikationer knappast varit så isolerade och avgränsade som de ibland framställs.

Under rubriken *Kunskap och kommunikation: Ordens ordning* ställs språk och ord – universitetets kanske mest grundläggande medieformer – i centrum. Historiskt sett har samtal och verbalt utbyte alltid spelat en avgörande roll för universitetets praktiker, och i en förändrad digital och globaliserad värld är de alltså lika grundläggande. I digitaliseringens tidevarv är det måhända viktigare än någonsin att undersöka hur dessa medieformer har fungerat historiskt – och möjligen kan vara på väg att förändras i framtiden.

Bo Lindberg undersöker språket som medium i den akademiska historien. Med anledning av engelskans allt mer dominant ställning som vetenskapsspråk blickar Lindberg tillbaka mot den tidigare övergången från latin till folkspråk vid de tidigmoderna universiteten; då pågick en rörelse från en monolingvistisk till en språkligt pluralistisk situation, i dag är rörelsen omvänd. Engelskans status som *lingua franca* påminner samtidigt inte så lite om den språkliga enhet som latinet ursprungligen gav de europeiska universiteten. Kanske är detta, som Lindberg spekulerar, ett tecken på nationalstatens successiva försvagning och att vi går mot en framtida, allt mer kosmopolitisk ordning. Lindbergs bidrag understryker på en och samma gång språkets radikala historicitet

och dess grundläggande och långvariga betydelse för all universitetsverksamhet.

I en filosofiskt driven undersökning reflekterar Leif Dahlberg kring det akademiska samtalet. Där Lindberg förhåller sig till språket överlag – inklusive skriften – fokuserar Dahlberg på det talade ordets flyktiga meningsutbyten. Om det talade ordet sedan Platons tid befunnit sig i ett spänningsförhållande till skriften, ställs det i dag inför förnyade utmaningar. När diskussioner förs om nätlärande och digitala klassrum måste frågor kring det akademiska samtalet och hur det förs i det fysiska rummet ställas på nytt. Dahlberg påminner om hur samtalets oavslutade karaktär ger det en öppenhet – samtidigt som det också kan ha exkluderande och hierarkiska effekter, allt beroende på hur språket utformas och används.

Jonas Ingvarsson kommenterar i sitt bidrag förhållandet mellan teori och praktik inom humaniora, där ämnet litteraturvetenskap, som har ett komplext förhållande till dessa två fenomen, utgör ett lämpligt fall för att förstå den humanistiska forskningens premisser. Litteraturvetenskapen förstås här som ett system som förmår absorbera och förändras i kontakt med ny teoretisk input. Ingvarsson vänder samtidigt på sakernas ordning för att låta litteraturen själv säga något om observationens och tolkningens premisser. Tillsammans illustrerar Lindberg, Dahlberg och Ingvarsson hur språk, samtal och teoribildning, i dag såväl som historiskt, har dikterat förutsättningarna för mycket av den humanistiska forskningen.

Antologins avslutande del – *Kritiska perspektiv* – innehåller bidrag från två förgrundsgestalter inom den internationella mediehistoriska forskningen: den nyligen bortgångne Friedrich A. Kittler och Stanfordprofessorn Hans Ulrich Gumbrecht. Å ena sidan behandlas här universitetets långa och brokiga mediehistoria, å andra sidan dess förnyade existensvillkor och möjligheter i en digital framtid.

Sex år innan sin död publicerade Friedrich Kittler en essä med titeln ”Universities: Wet, Hard, Soft, and Harder” i *Critical Inquiry*. Kittlers text, som angriper universitetets historia och framtid genom ett medicinskt inspirerat vokabulär (omfattande anamnes, diagnos och prognos), skisserar de tekniska mediernas avgörande inflytande på det lärda vetandet – från antikens alfabet till dagens turingmaskiner och globala kommunikationsnätverk. I dag har universitetet, ”För andra gången under sina åtta århundraden”, uppnått teknologisk enhetlighet –

ett faktum som, enligt Kittler, både presenterar faror och möjligheter. Essän kan betraktas som en historisk-teoretisk bakgrund till många av de frågor och teman som denna antologi centrerar, och återges här för första gången i svensk översättning.

I bokens avslutande bidrag för Mira Stolpe Törneman, Adam Wickberg Månsson och Hans Ulrich Gumbrecht ett samtal kring förhållandet mellan tid, tänkande och teknologi. Genom att diskutera förändrade "kronotopiska" konfigurationer, tidens flöde och lärandets skiftande villkor pekar Gumbrecht på de många problem och möjligheter som humaniora ställs inför, då den i dag slits mellan ett traditionstyngt förflutet och en digital samtid. Vår historiskt föränderliga relation till teknologin har enligt Gumbrecht direkta effekter på vår erfarenhet och förståelse av tid, vilket i sin tur påverkar lärandets och kunskapsproduktionens framtida omständigheter.

Ytterst utgör de perspektiv som Kittler och Gumbrecht representerar – tillsammans med de övriga kapitlen i denna bok – en påminnelse om de akademiska praktikernas grundläggande historicitet. Och, som en konsekvens, om den möjlighet till omgestaltning som detta innebär.

NOTER

1. Bland ansatser att tillämpa visualiseringstekniker och statistisk analys på områden som tidigare varit förbehållna hermeneutisk metod kan nämnas Franco Moretti (knuten till CESTA) och hans "distant reading". Se t ex *Maps, Graphs, Trees: Abstract Models for a Literary History* (London: Verso, 2005) och *Atlas of the European Novel, 1800-1900* (London: Verso, 1999). Se även not 5 nedan. För en inblick i diskursen kring humaniora och "big data", se artikelserien om "Humanities 2.0" som gick i New York Times 2010/2011 – http://topics.nytimes.com/top/features/books/series/humanities_20/index.html.
2. CESTA (Center for Spatial and Textual Analysis) vid Stanford university är ett av de mer omtalade och påkostade laboratorierna för humaniora.
3. För några exempel från den internationella debatten, se *Digital Humanities*, red. Johanna Drucker, Peter Lunefeld m.fl. (Cambridge, Mass.: MIT Press 2012), *Debates in the Digital Humanities*, red. Matthew K. Gold (Minneapolis: University of Minnesota Press 2012) och Patrik Svenssons artikelserie i *Digital Humanities Quarterly*: "Envisioning the Digital Humanities", vol.

- 6, nr. 1, 2012; "The Landscape of Digital Humanities", vol. 4, nr. 1, 2010, samt "Humanities Computing as Digital Humanities", vol. 3, nr. 3, 2009.
4. Bäst exemplifierad genom linjen från Edmund Husserl och Martin Heidegger vidare till kritisk teori och Jürgen Habermas kritik av det instrumentella förnuftet. Som Leif Dahlberg och Hans Ruin har noterat: "Den humanistiska traditionen utmärks framför allt av att den ställer kritiska frågor till tekniken, inte bara om dess vara och väsen, utan även om dess inneboende nytta för mänskligheten", "Förord", *Fenomenologi, teknik och medialitet*, red. Leif Dahlberg & Hans Ruin (Stockholm: Södertörns högskola, 2011), 11.
 5. Se t ex Matt Ratto, "Critical Making: Conceptual and Material Studies in Technology and Social Life", *Information Society*, vol. 27, nr. 4, 2011. Jfr också Cecilia Lindhés och Marie Engbergs bidrag i denna volym.
 6. Ett illustrativt exempel på detta är Lev Manovich som under beteckningen "Cultural analytics" analyserar gigantiska samlingar av visuellt material. Manovichs verksamhet, som drivs inom ramen för projektet Software Studies Initiative, har rönt stor uppmärksamhet, men resultaten framstår ofta som begränsade. Vad lär vi oss exempelvis av att diagrammatiskt sortera en miljon mangasidor enligt deras individuella grad av detaljrikedom respektive gråskala? De resultat som Manovich och hans grupp hittills presenterat tenderar till det deskriptiva, utan starka analytiska eller teoretiska poänger. (För exemplet med visualisering av mangaserier, se "Understanding Scanlation: how to read one million fan-translated manga pages" – http://softwarestudies.com/Understanding_scanlation_2011.pdf [senast kontrollerad 25/3, 2014]. För information om Cultural Analytics, se – <http://lab.softwarestudies.com/p/cultural-analytics.html> [senast kontrollerad 25/3, 2014].)
 7. Se till exempel Alan Liu, "Where is Cultural criticism in the Digital Humanities", *Debates in the Digital Humanities* – <http://dhdebates.gc.cuny.edu/debates/text/20> [senast kontrollerad 25/3, 2014].
 8. Ett välkänt exempel på detta är hur Friedrich Nietzsche 1882, i ett brev till sin sekreterare Heinrich Köselitz, noterade: "Sie haben Recht – unser Schreibzeug arbeitet mit an unseren Gedanken" (Ni har rätt – våra skrivdon påverkar våra tankar), apropå Köselitz fråga om hur han upplevde att skriva på sin nya "skrivkula" tillverkad av Malling-Hansen, en av de första skrivmaskinerna. Se Friedrich Nietzsche, "202. An Heinrich Köselitz in Venedig (Typoskript)", *Nietzschesource: Digital Critical Edition* – <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/BVN-1882> [senast kontrollerad 25/3, 2014].

9. Till undantagen hör förstås den mediehistoriska inriktning som växt fram i framförallt Tyskland sedan 1980-talet och sedan spridit sig över Atlanten (och till Sverige). Se till exempel antologin *Materialities of Communication*, red. Hans Ulrich Gumbrecht och Ludwig Pfeiffer (Palo Alto: Stanford University Press, 1988) och Friedrich Kittler, *Aufschreibesysteme 1800/1900* (München: Fink verlag, 1988).
10. Ett undantag är Patrik Svenssons återblickande artiklar i *Digital Humanities Quarterly*, se not 3, ovan.
11. Friedrich Kittlers beskrivning av subjektformering inom ramen för art- och nittonhundratalets ”nedskrivningssystem” är här en viktig utgångspunkt. Se *Nedskrivningssystem 1800 • 1900*, övers. Tommy Andersson (Göteborg: Glänta, 2012).
12. En ansats mot ett breddat och kulturhistoriskt orienterat mediebegrepp har vuxit sig starkare de senaste åren. Från att främst ha fokuserat på medier som radio, tv och press har flera forskare visat på fördelen med att förstå ”kulturella tekniker” som arkiv, skepp, kartor eller byggnader som medier. ”Universitetet som medium” bör förstås i linje med ett sådant vidgat mediebegrepp, som tillåter ett utforskande av hur interaktionen mellan människor och icke-människor tillsammans möjliggör kulturella processer. Se till exempel *Zeitschrift für Medien- und Kulturforschung*, vol. 1, 2010, *Schwerpunkt Kulturtechnik*, red. Bernhard Siegert & Lorenz Engell, och *Theory, Culture and Society*, vol. 30, nr. 6, 2013, *Special issue: Cultural Techniques*, red. Geoffrey Winthrop-Young, Ilinca Irascu & Jussi Parikka. Se också *Mediernas kulturhistoria*, red. Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008).

**KUNSKAPENS VÄGAR:
FYSISKA PLATSER
OCH DIGITALA VERKTYG**

PUBLIKATIONSHACK

PELLE SNICKARS

I januari 2013 hängde sig programmeraren och nätkaktivisten Aaron Swartz i sin lägenhet i Brooklyn, New York. Två år tidigare hade han blivit arresterad, åtalad för bedrägeri, stöld och dataintrång. Det var en konsekvens av att han systematiskt via MIT:s öppna nätverk laddat ned 4,8 miljoner akademiska artiklar ur det digitala biblioteket JSTOR (Journal Storage). Efter långdragna förhandlingar och juridiskt processande stod det klart för Swartz att han riskerade ett betydande fängelsestraff; enligt vissa uppgifter så mycket som 35 år samt ett potentiellt skadestånd på en miljon dollar. Rättegången skulle påbörjas i april 2013. Självmordet var därför med all sannolikhet en direkt följd av anklagelserna mot honom. Aaron Swartz blev 26 år gammal.

Trots sin unga ålder hade han ett betydande *track record* när det gällde öppen access till information. Redan 2006 fick han exempelvis tillgång till Library of Congress hela bibliografiska dataset, något som han genom det wikiartade Open Library gjorde fritt tillgängligt. Fria informationsflöden förefaller ha varit ledstjärnan för hans verksamhet; ändamålet helgade medlen. I ett "Guerilla Open Access Manifesto" skrivet 2008 påtalade Swartz bland annat att "the world's entire scientific and cultural heritage, published over centuries in books and journals, is increasingly being digitized and locked up by a handful of private corporations. Want to read the papers featuring the most famous results of the sciences? You'll need to send enormous amounts to publishers like Reed Elsevier."¹ Nedladdningen av JSTOR-artiklarna var med andra ord inte någon tillfällighet, utan en logisk följd av ett aktivt ställningstagande under längre tid. Avsikten var att ladda upp alla dessa miljoner texter på något fildelningsnätverk, en intention som de federala myndigheterna ansåg extra graverande i sin anklagelseakt.

Men som så ofta i fildelningssammanhang handlade delandets kultur för Swartz aldrig om snöd vinning, utan snarare om devisen *information wants to be free*. Att åtala honom för stöld var därför något av en dubbel självmotsägelse. För det första handlade det inte om att tjäna pengar på någon annans bekostnad, det vill säga: Swartz var uppenbarligen genuint altruistisk och ville inte befatta sig med eller befläckas av fildelandets fulaste stigma, nämligen det ovedersägliga faktum att exempelvis The Pirate Bay de facto tjänar reklampengar på material de inte har någon rätt till. För det andra kan filer naturligtvis aldrig stjälas – bara kopieras. Vad JSTOR möjliggör är ju kopiering (i form av nedladdningsbart material) av artiklar för enskilt bruk. Men alla texter där är oundvikligen filer som potentiellt kan delas fritt precis som vilket annat digitalt material som helst. Ironiskt nog hade Swartz som akademiker (med koppling till MIT:s granninstitution Harvard) full legal access till JSTOR eftersom respektive universitetsbibliotek betalat sina licensavgifter. Genom att helt lagligt ta sig in i det digitala arkivet, kunde han med några sinnrika skript öppna en stängd databas. Intrånget var dock framför allt en fråga om skalbarhet. Att kopiera tusen artiklar till sin hårddisk är fullt möjligt för de flesta med universitetsbiblioteksaccess – men uppenbarligen inte miljoner texter.

Samtidigt vittnar Swartz göranden och låtanden om en viss naivitet. De flesta tekno-romantiker, hackers och pirater tenderar nämligen att bara minnas hälften av Stewart Brands berömda maxim från 1980-talet. Han hävdade då, för det första, att information gärna vill förbli dyr, eftersom den ofta är värdefull. Rätt information på rätt plats, menade han, kan trots allt förändra ditt liv. För det andra – och man kan notera att detta var led *två* i Brands argumentation – vill information vara fri, eftersom kostnaden för att nå ut med den hela tiden blir lägre och lägre. Men, tillade Brand, det hela är något av en dialektisk kamp: "so you have these two fighting against each other", samt i ett senare tillägg: "that tension will not go away."² I somliga läger har denna informativa dubbelhet definitivt försvunnit; lägg där till att *information-wants-to-be-free*-förespråkare i regel varit rätt så dåliga hegelianer. Det som då framträder är en hållning som bäst beskrivs som ett slags öppenhetsnaivism. Den omfattar i dag en tämligen ohelig allians av såväl *hackers* och nättaktivister (som Swartz), liksom *open-source*-kramare, Google och vissa utrikesministrar. Somliga av

dem har dessutom haft en tendens att negligera distinktionen mellan "free as in speech versus free as in beer". Information på internet vill ofta vara fri, sägs det, i bemärkelsen yttrandefrihet, vilket förstås inte är samma semantiska (eller för den delen reella) frihet som "free beer". Det senare är att få del av något som någon annan producerat, i detta fall öl. Att denna åtskillnad ofta tillskrivs den fria mjukvaruaktivisten Richard Stallmann – något av en legend inom MIT:s "hacker culture" – säger en hel del om hackerkulturens juridiska ambivalens visavi kod, kopierbarhet och digitalt innehåll. Kod är lag, heter det ibland, en devis som Lawrence Lessig populariserat. Han var god vän till Swartz, men menade likafullt att dennes förhållanden med JSTOR korsade en legal linje på ett sätt som inte var tillbörligt – även om denna linje strängt taget borde ritas om i enlighet med "better laws better tuned to the times."³

Den riktiga boven i tragedin kring Swartz är dock av långt mer institutionell art. Det var nämligen den i dator- och *hacker*-sammanhang minst sagt anrika institutionen Massachusetts Institute of Technology (MIT) som (i samarbete med JSTOR) valde att först jaga och sedan sätta fast honom – ett lika dubiöst som aktivt ställningstagande från ett universitet. MIT:s agerande har följaktligen rört upp många känslor. Kritiker har gjort gällande att universitet naturligtvis borde ha helt andra uppgifter än att agera grindvakt för att reglera kunskapen (eller i varje fall dess distribution) med polisiära metoder. På webben finns sedan ett år tillbaka åtskilliga texter, inspel och inlägg om det inträffade. I en aktuell dokumentärfilm om Swartz, *The Internet's Own Boy* (2014) får MIT exempelvis mycket kritik, och redan före denna film såg man sig tvungen att lansera en "Swartz Review" *online* för att få klarhet i det som hänt. Parallellt har MIT också genomfört en intern utredning, "Report to the President. MIT and the Prosecution of Aaron Schwartz", vars resultat redovisades i en 170 sidors rapport sommaren 2013. Syftet har dels varit att rentvå MIT samt att i detalj beskriva lärosätets agerande, dels att fundera kring vad som gick snett och vilka inbegripanden som var ödesdigra – "and consider what can be learned from them."⁴

Ovan till trots – och givet MIT:s banbrytande roll för utvecklingen av datorer och nätverk (och inte minst *hackern* som koncept) – och givet att det är ett universitet som mer än gärna lyfter fram att man har ett öppet nätverk (open, unmonitored and unrestricted) på ett öppet campus, framstår incidenten med Swartz som minst sagt proble-

matisk, för att inte säga upprörande.⁵ Eller som Brewster Kahle, grundaren av Internet Archive, formulerade det i sin hyllning till Swartz kort efter hans död: "When I was at M.I.T., if someone went to hack the system, say by downloading databases to play with them, might be called a hero, get a degree, and start a company. But they called the cops on him. Cops."⁶

PUBLIKATIONSKULTURER I FÖRÄNDRING

Aaron Swartz tragiska död illustrerar på ett närmast övertydligt sätt flera av de paradoxer som för närvarande styr nätets informationsflöden i allmänhet, och den akademiska publikationsmarknaden i synnerhet. Genom ny teknik har den senare på kort tid förändrats radikalt. Digital access (inom och utanför laglighetens gränser) har till exempel gjort att många stora amerikanska universitetsförlag (vilka i regel är icke-vinstdrivande) fått det allt svårare att överleva ekonomiskt, i synnerhet om de är inriktade mot humaniora. Publikationsmarknaden är dock på många sätt tudelad: å ena sidan domineras den av multinationella konglomerat som Reed Elsevier; med 30 000 anställda och en vinst på 760 miljoner pund 2011 är det uppenbart att (viss) akademisk publicering fortsatt är en lukrativ bransch. Å andra sidan har många akademiker (framför allt inom naturvetenskaperna) reagerat på stigande tidskriftspriser som dränerar universitetsbiblioteks resurser, liksom på att utföra gratis *peer review* för synnerligen vinstgivande tidskrifter. *Open access*-rörelsen (OA) har under det senaste decenniet därför blivit allt starkare. Det kan inte nog understrykas att Swartz hack⁷ av JSTOR handlade om att öppna en stängd databas för alla. Detta skedde som en invändning mot privilegierade akademiker (med en eller annan institutionell anknytning) vilka inte sällan tror att fria vetenskapliga resurser för dem också innebär fri access till information för alla. Förespråkare för akademisk fildelning, till exempel när det gäller det mycket omfattande digitala textarkivet aaaaarg.org, brukar just lyfta fram att akademien är blind för de kostnadsspärrar den ställer upp för användare som inte studerar eller arbetar på ett universitet. "I remember when I was affiliated with a university and I had JSTOR access and all these things", har till exempel Sean Dockray (som ställvis administrerar [Aaaaarg](http://Aaaaarg.org)) påtalat in en inter-

vju, ”and then I left my job and then at some point not too long after that my proxy access expired and I no longer had access to those articles which now would cost \$30 a pop just to even preview.”⁸

Att Swartz attackerade JSTOR är därför symptomatiskt; det är nämligen en icke vinstdrivande organisation som säger sig vara: ”a digital library of more than 1,500 academic journals, books, and primary sources. JSTOR helps people discover, use, and build upon a wide range of content through a powerful research and teaching platform, and preserves this content for future generations.” JSTOR är i sammanhanget en intressant mellanaktör, som ständigt varit tvungen att navigera mellan upphovsrätt och tillgänglighet i samtidens digitala malström. Förvisso står det bortom allt tvivel att de samarbetade med MIT för att komma åt Swartz. Samtidigt valde JSTOR senare att göra en överenskommelse med honom (snarare än att gå till civilrättslig domstol) och de ”stulna” artikelfilerna ”återlämnades” (hur det nu gick till).

Men naturligtvis var både MIT och JSTOR högst medvetna om att när juridikens kvarnar börjat mala finns det mycket lite som kan stoppa dem; lagen är alltid binär – den måste antingen fälla eller fria. Trots att JSTOR alltså gjorde upp med Swartz, anklagade amerikanska federala myndigheter honom därför hösten 2011 för de brott som beskrivits ovan. En tid efter Schwartz död figurerade en *disclaimer* på JSTOR:s hemsida som inte bara aktualiserade det inträffade, utan rentav uttryckte viss ånger inför det som hänt. ”We are deeply saddened to hear the news about Aaron Swartz. [...] The case is one that we ourselves had regretted being drawn into from the outset, since JSTOR’s mission is to foster widespread access to the world’s body of scholarly knowledge. At the same time, as one of the largest archives of scholarly literature in the world, we must be careful stewards of the information entrusted to us by the owners and creators of that content.”⁹

Poängen med den här artikeln är att ta fasta på denna sorts digitala dubbelhet – eller akademiska hyckleri, om man så vill. Tanken är att skissera konturerna av en rad digitala publiceringsfigurers etablering, upplösning och föränderlighet, samt inte minst att resonera kring och problematisera vad de kommit att innebära. Artikeln diskuterar såväl *open access* (framför allt utifrån ett kritiskt och humanistiskt perspektiv) liksom akademisk fildelning. Därtill försöker texten avslutnings-

vis föra ett resonemang kring möjligheten att ”hacka” de traditionella publikationsmodellerna. I termens ursprungliga betydelse innebar ju ett *hack* att göra en ändring i ett system för att åstadkomma en ny lösning.

Att nätet radikalt kommit att förändra hur forskare kommunicerar – såväl inom-akademiskt som med en intresserad allmänhet – är en truism. Likafullt har traditionella publiceringsmodeller visat sig vara tröga. Hur, varför och på vilka sätt humanvetare kan publicera sig i den digitala reproduktionsåldern står till exempel inte alltid i paritet med de vägar som av olika skäl bör användas. Att en högst normerande akademisk publiceringspraktik etablerats – den internationella *peer-review*-tidskriftsartikeln – råder det heller knappast några tvivel om. För humanioras vidkommande har denna norm importerats från naturvetenskaperna (även om det naturligtvis funnits humanvetenskapliga tidskrifter i flera hundra år). Såväl monografi-författande som alternativ publicering online (på bloggar, wikis, kolloborativa sajter etcetera) står sig slätt i jämförelse. Den senaste forskningspolitiska propositionen erkänner förvisso att svensk humaniora delvis har ”en annan form av kunskapsproduktion och publiceringstradition än medicin, teknik och naturvetenskap. Det finns dock en trend i riktning mot en ökad publicering i internationellt granskade tidskrifter inom humaniora och samhällsvetenskap.” Längre fram i propositionen påpekas på snarligt manér att publiceringstraditionen inom humaniora och samhällsvetenskap ”håller på att förändras och inom flera områden ökar de internationella publikationerna. Likaså ses en ökad citeringsgrad. Denna utveckling bör uppmuntras och tas i beaktande vid medelstilldelning.”¹⁰ Här är det förstås frågan om vad som är hönan och ägget. Humanister är ju inte dumma – och det finansiella egenintresset (det vill säga möjligheten att erhålla forskningsanslag) är förstås ett regulativt publikationsincitament om något.

Sättet att publicera sig som forskare hänger alltså inte sällan samman med akademiska incitamentsstrukturer, framför allt meriteringsmässigt, även om många nog inte alltid tänker helt och fullt strategiskt i sådana frågor (vilket är tur). Frågeställningen är knappast ny, men den har aktualiserats under de senaste åren genom inträdet i ett lika föränderligt som överallt närvarande informationslandskap. Våren 2012 skrev exempelvis den forne kulturchefen på *Svenska Dagbladet*, Peter Luthersson, en artikel i tidskriften *Axess* om ”Kulturbedattens

förlorade centrum”. Visserligen var det en något nostalgisk betraktelse, men i åtminstone ett avseende träffade den helt rätt: hur ska humanister egentligen förhålla sig till var de publicerar sig? Ska det vetenskapliga samtalet alltid stå i fokus, eller har humanvetare ett vidare samhällsuppdrag givet att forskningen finansieras genom skattsedeln? Och hur förhåller sig de nationella finansieringsmodellerna till den internationella exponering som blivit alltmer central? Luthersson tangerade med andra ord en diskussion som förts inom humanvetenskaperna kring övergripande publiceringsstrategier. Monografier var här en gång högsta mode, men de har på ganska kort tid ersatts av de internationella *peer-review*-tidskrifternas primat – vare sig dessa tidskrifter läses eller inte. ”De internationella facktidskrifternas olästa anonymitet”, som Luthersson lika elakt som träffande kallar dem. Och han har också helt rätt i att de akademiska meriteringssystem som växt fram, säg de senaste tjugo åren, gjort att humanistiska forskare (åtminstone i viss mån) övergivit den nationella offentligheten. I Lutherssons tappning ägnar sig sådana forskare mest åt att producera internationell ”meriteringsmakulatur”, detta i kontrast mot en tidigare forskargeneration som skrev ”böcker för en bildningsintresserad offentlighet”.¹¹

Det är inte helt lätt att skaka av sig denna beska kritik – och den träffar humanvetenskaperna extra hårt. I regeringens forskningsproposition lyser frågan med sin frånvaro, men något annat var knappast att vänta givet det ointresse som alltid ägnas humaniora. Ställd på sin spets handlar den emellertid om hur *vetenskaplig* humaniora egentligen är som disciplin, och huruvida det är önskvärt att öka graden av internationell vetenskaplighet genom diverse publicistiska måttstockar. Bo Rothstein har exempelvis ondgjort sig över att Vetenskapsrådet ger forskningspengar till humaniora och samhällsvetenskap som inte håller tillräckligt hög internationell standard. I en debattartikel i DN använde han antalet citeringar i Google Scholar som mall: ”av de 63 forskare inom det humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsområdet som av Vetenskapsrådet år 2012 tilldelats relativt omfattande anslag”, skrev Rothstein hösten 2012, ”saknar drygt hälften internationell exponering av sin forskning. Deras citeringstal i databasen är så pass lågt (under 150) att man tryggt kan säga att deras forskning inte alls är internationellt uppmärksammat.”¹²

Själv har jag för närvarande 235 citeringar i Google Scholar, något som i sammanhanget inte är mycket att skryta med. I ärlighetens namn har jag dock inte varit speciellt aktiv beträffande min internationella *impact* (även om jag och många andra humanister nog borde bli det givet nuvarande forskningsfinansiella omständigheter). Jag har heller inga problem att tillstå att Bo Rothstein är en långt vassare forskare med sina 7 941 citeringar. All betydande forskning bör ha internationell höjd, men inte ens artiklar (eller citeringar) i Google Scholar går förstås fria från den sökoptimeringstrend som präglar de flesta verksamheter på webben. Google Scholar antyder somliga tendenser, men lämnar andra därhän. Att tjänsten kan manipuleras har också visats i flera sammanhang.¹³

Generellt bör akademiker (och kanske framför allt humanister) lära sig mer om – och i högre grad inta en kritisk hållning till – nätets sökmotorer, mjukvarufilter, frekventa nyckelbegrepp samt de resultat de genererar (inte sällan baserat på strategiskt utvalda termer som forskaren planterat i sin artikel), för att nu inte tala om rubriksättningens betydelse. När citeringar i Google Scholar blir en måttstock antyder det, om inte annat, forskningens totala beroende av sökmotorer. Utvecklingen har gått fort och den är alarmerande – i det sista fallet eftersom så få inser vilka implikationer det nog kommer att få för kunskapsproduktionen överlag.¹⁴ Samtidigt kan man här ana en sällsam cybernetisk feedback-loop, eftersom det var just vetenskapliga publikationer och graden av citerbarhet som en gång låg till grund för Googles PageRank-algoritm. Sättet att värdera information och webbsidors tillförlitlighet är alltså helt sonika modellerat på vetenskapssamhällets citeringsmekanismer – eller som Nicholas Carr har uttryckt det:

The way the creation of the Google search engine was inspired by the traditional method for measuring the value of scholarly works, with links becoming an analogue to citations, has become one of the web's great origin myths. And the way the new search engine set off a rush to game the system, weakening the usefulness of links as markers of value, has become a lesson in the drawbacks of what might be called the automation of judgment. Every online currency inspires its own debasement, to one degree or another. Now, in a perverse twist, the circle is completing itself, as Google provides web tools – Google

Scholar Citations and Google Scholar Metrics – for tracking and measuring the value of academic articles and other scholarly works. The new tools offer a lot of benefits, but they also provide both the temptation and the means to game the scholarly citation system.¹⁵

Omdömet automatisering är i sammanhanget kanhända en eufemism. Men det är också en träffande beskrivning av det stadigt växande bibliometriska forskningsfältet, från vilket Rothstein lånat flera argument i sin debattartikel. Som bekant hänger vetenskapliga publikationssätt i dag ofta tätt samman med olika former för att mäta och värdera kunskap genom allehanda bibliometriska indikatorer. Enligt beskrivningen på Vetenskapsrådets hemsida används bibliometri för ”att mäta vetenskaplig produktivitet (antal publikationer) och för att uppskatta publikationernas genomslag. Det sistnämnda sker genom beräkningar av hur publikationerna citeras, det vill säga uppmärksammas av andra forskare.”¹⁶ I korthet bygger bibliometriska metoder på kvantitativa studier av den vetenskapliga litteraturens sammansättning och förändring – det vill säga, man räknar. Denna teknokratiska styrning av forskningen har med rätta kritiserats av flertalet ämnesrepresentanter inom humaniora. När krav på matematisk mätbarhet blivit viktigare än att producera ny kunskap är forskningsoptiken kanhända inte så välkalibrerad som man kunde önska.¹⁷ Svensk humanoras brist på internationell höjd är svårare att kritisera. En större (och kanske viktigare) frågeställning, som Rothstein aktualiserade med sin polemik (utan att nog vara helt medveten om det), är huruvida human- eller samhällsvetenskaplig forskning som bedrivs i Sverige alltid ska ha som sitt huvudsyfte att bidra till den internationella forskningsfronten. Jag vill mena att det är långt ifrån självklart.

Intressant nog fick Rothstein mothugg just i denna principiella fråga av DN:s ledarskribent Håkan Boström. Att humanister publicerar sig för lite internationellt kan förefalla problematiskt, skrev han. Men omvänt kan det ”i dag tyckas vara ett lika stort problem att svenska samhällsvetare och humanister är så upptagna med att publicera sig i smala facktidsskrifter att de inte har tid eller breda kunskaper nog att engagera sig i samhällsdebatten” – vilket, måste tillstås, knappast gäller en flitig debattör som Bo Rothstein. För yngre forskare står dock valet, fortsatte Boström, inte sällan ”mellan att låsa in sig på sin kammar och skriva ändlösa variationer på samma tema – ibland skämt-

samt kallat meriteringsmakulatur – eller att bredda sig och ta itu med aktuella problem i dagens svenska verklighet. Det senare belönas emellertid klen i akademien”.¹⁸

Här finns inte utrymme för att mer ingående diskutera hur specifik mätning och värdering av akademiska publikationer i grunden förändrat forskares sätt att kommunicera; somligt premieras för närvarande, annat belönas klen. Samtidigt är dessa frågor naturligtvis av stor betydelse eftersom de tenderar att reglera hur forskningsfinansiering struktureras; den bibliometriska forskningslitteraturen är närmast oöverskådlig.¹⁹ Att bibliometriskt tänkande påverkat humanvetenskapliga publiceringspraktiker råder det emellertid knappast något tvivel om. Men dessa praktiker har också genomgått, och står alltså inför, betydande förändringar. Publikationer av monografier och bokkapitel (som denna text) skriver i regel in sig i publikationskulturer som ställer andra krav och har andra förutsättningar än ett mer eller mindre matematiskt mätbart artikelförfattande. C. P. Snows klassiker *De två kulturerna* har ett halvsekel på nacken men är – trots otaliga försök att överbrygga vetenskapsklyftan mellan natur- och humanvetenskaper – fortfarande hyperaktuell beträffande de skilda synsätt som präglar human- och naturvetenskaperna.²⁰ Forskningens digitalt förändrade förutsättningar har bara ställvis slagit broar mellan dessa två vetenskapskulturer, exempelvis när det gäller ett forskningsfält som digitala humaniora, men publikationskulturen tillhör inte de områden som förenar. Snarare har ett normativt artikelskrivande liksom en tilltagande bibliometrisk trend gjort att humanvetenskaperna alltmer kommit att ifrågasätta de vetenskapsideal som för närvarande styr akademi och universitetssektor – och som därtill har betydande politiskt gehör, vilket den senaste forskningspolitiska propositionen illustrerar alltför väl. Till exempel finns det ofta en orimligt hög skattning av *peer-review*-granskning som en form av allena rådande kriterium för vetenskaplig publikationskvalitet. Det är bland annat till förfång för humanioras traditionella sätt att granska publikationer, nämligen att publikt recensera dem. ”Peer review is secretive”, menar till exempel Michele Lamont i boken *How Professors Think. Inside the Curious World of Academic Judgement* (2009). Som förhandsgranskning framstår *peer review* på många sätt som akademins svarta låda; alla förlitar sig på denna praktik men ingen vet riktigt hur eller vad som egentligen registreras. Att Lamonts introduktionskapitel heter ”Opening the

Black Box of Peer Review” är i sammanhanget talande – liksom att *peer review* ofta sägs vara *blind*.

Alla vetenskapliga forskningsresultat bör naturligtvis granskas och kritiserats, det är alla akademiker överens om. Invändningar mot *peer review* handlar mer om den praktik som etablerats och vilket slags vetenskapstradition den egentligen vilar på. Lamont argumenterar exempelvis övertygande i sin bok för att resultaten av *peer review* i princip alltid ska styras av institutionella mekanismer lika mycket som av vetenskapligt förnuft. Granskningskulturen är också subjektiv och premierar egna forskningsperspektiv i långt större utsträckning än man kan tro – även om det också finns en viss medvetenhet om dessa problem.²¹ *Peer review* kan förstås se högst olika ut; en ansökan till Vetenskapsrådet eller en artikel får i regel ett par raders omdöme, ett bokmanuskript, för att inte tala om en tjänstetillsättning, förlänas ofta ett långt mer utförligt utlåtande. Ur ett mer radikalt digitalt perspektiv har *peer review* emellertid kommit att ifrågasättas på helt andra grunder. David Perry har bland annat hävdats att *peer review* ”is a hack based on the scarcity of paper. [... It] is the filter-then-publish model. But the net actually works in reverse—publish-then-filter—involving a wider range of people in the discursive production. Why do academics argue for small panel anonymous peer review? One thing we know is diversity of perspective enriches discourse.”²²

Ett annat inspel ur ett humanvetenskapligt perspektiv är (som påtalats) att *peer review* som praktik med fördel kan jämföras med den publika recensionen. Några av de senaste böcker jag själv publicerat har till exempel inte varit akademiska *peer review*-publikationer enligt gängse modell.²³ Men de har recenserats i sammantaget ett femtiotal olika fora. Ställd på sin spets är frågan alltså vilket mottagande (före eller efter) som egentligen gör en publikation kvalitativt betydelsefull? Är det en anonym double blind peer review som knappt läses av någon (och därefter stoppas undan på någon hårddisk), eller en publik recension som potentiellt kan läsas av väldigt många? Inom humaniora är det ju inte sällan i just recensioner som den egentliga forskningsdiskussionen förs. Som Janken Myrdal påpekat publiceras dessutom en hel del av den humanvetenskapliga grundforskningen ”som böcker på kommersiella förlag för en bred läsekrets [...] ett läsbart språk leder inte automatiskt till ovetenskaplighet och språket som verktyg är en styrka för humanvetenskapen.”²⁴

Publikationskulturer ser alltså högst olika ut i skiftande vetenskapskontexter. Det vetenskapliga samtalet är naturligtvis inte opåverkat av det som kallas webb 2.0, och digitala publikationskulturers mediala omdaning av all forskningskommunikation framstår som en betydande fråga att undersöka. Likväl är det alltså en öppen frågeställning hur det akademiska publikationslandskapet kommer att förändras, och vilken form det kan tänkas anta givet nätets roll som global *default*. Som Myrdal framhållit skiljer sig humanvetenskaperna från andra vetenskapsgrenar i det här avseendet framför allt genom att det föreligger betydande likheter med medie- och kultursektorn generellt. Å ena sidan värnar humanister (speciellt om de tillhör de mer etablerade) gärna om den traditionella förlagsmodellen, där deras böcker och bokkapitel publiceras på renommerade förlag som sköter bokproduktion, distribution och inte minst marknadsföring. Å andra sidan är i princip alla akademiker helt oberoende av försäljningsintäkter. I denna roll är det bara alltför enkelt att propagera för och praktisera öppen access, samt att titt som tätt ta sig friheten att illegalt fildela både original-PDF:er eller inskannade böcker på olika mer eller mindre öppna nätverk. Det är en aktivitet som i vissa forskarkretsar är vanligare än man tror. Precis som när det gäller all annan fildelning räcker det ju med att en enda person laddar upp en bok för att, säg, hundratusen andra användare ska få access till den. Lite tillspetsat vill humanister alltså gärna bibehålla en rådande förlagsstruktur, samtidigt som de underminerar den genom fildelning eller OA.

Just detta är en något paradoxal dubbelhet som i hög grad präglar också min egen verksamhet som forskare; en inställning som är lika begriplig som den är diskutabel. För som bekant finns inga fria luncher, i slutändan är det alltid någon som måste betala. Öppen access framstår i dag (möjligen) som vägen framåt, men även OA förutsätter en fungerande förlagsekonomi. Pengar måste tjänas och betalas – men på andra sätt. För det finns naturligtvis fortsatt ett behov av att förpacka forskningsresultat, vilket förlag av tradition varit allra bäst på. Att exempelvis tro att OA ger bäst *impact* bara för att resultaten är fritt tillgängliga, är att gravt underskatta ett fenomen som marknadsföring, vilket som bekant ligger till grund för stora delar av västvärldens kapitalistiska samhällssystem. Lägg därtill att allehanda digitalt brandskattade innehållsbranscher numera knappast präglas av att de önskar ge bort innehåll gratis; snarare ägnas en febril aktivitet åt att

försöka implementera och tillämpa nya digitala betalmodeller. Det är värt att försöka hålla detta slags dubbla humanistiska logik i minnet, även om det förefaller ge stöd åt två diametralt olika synsätt: det vill säga, att värna upphovsrätten och att samtidigt komplett strunta i den.

OPEN ACCESS

Min egen tidigare arbetsplats, Kungl. biblioteket (KB) driver sedan några år tillbaka aktivt frågan om *open access*. När man diskuterar nya digitala publiceringsformer är OA det kanske allra mest uppenbara exemplet på en i grunden förändrad förlagsfunktion, framför allt inom vetenskapsområden som teknik, naturvetenskap och medicin. OA har mest kommit att handla om fri tillgång till vetenskapliga artiklar – därav Aaron Swartz försök att göra inlåsta artiklar på JSTOR helt fria. Formellt sett är OA (åtminstone i Sverige) ett program som sköts av KB i samarbete med KK-stiftelsen, Kungl. Vetenskapsakademien, Riksbankens Jubileumsfond, Sveriges universitet och högskoleförbund och Vetenskapsrådet. Det är på många sätt en utmärkt satsning med hög svansföring, vilket KB fått mycket uppmärksamhet för, först med Jan Hagerlid som drivande kraft och nu i Ulf Kronmans regi.²⁵ I den senaste forskningspolitiska propositionen från hösten 2012 påpekas bland annat att regeringens uppfattning ”är att förbättrad tillgång till vetenskaplig information är en förutsättning för framgångsrik svensk forskning och innovation. Vetenskapsrådet bör därför få i uppdrag att utveckla former och nationella riktlinjer för hur forskare kan få tillgång till forskningsresultat och forskningsdata, s.k. öppen tillgång [...] [Vetenskapsrådet] bör i detta arbete samråda och samarbeta med andra berörda aktörer, t.ex. övriga forskningsfinansiärer, Kungl. biblioteket samt universitet och högskolor.”²⁶

Fri tillgång till skattefinansierad forskning är i princip en utmärkt idé. OA är ett exempel på detta, Aaron Swartz *hack* ett annat. Personligen drev jag under nästan ett decennium bokserien *Mediehistoriskt arkiv* i vilken alla böcker efter författares godkännande CC-licensieras (Erkännande, Icke-kommersiell, Inga bearbetningar 3.0.) för fri tillgång via webben, antingen i form av direkt parallellpublicering eller med viss fördröjning (högst ett år). På min egen sajt, pellesnickars.se, finns också i princip alla böcker och artiklar jag publicerat fritt till-

gängliga (även om somliga förlag av naturliga skäl motsätter sig gratis access); sammantagna har de laddats ned uppemot 10 000 gånger. Icke desto mindre har jag i olika sammanhang internt på KB och externt försökt problematisera och ställvis ifrågasätta hur det svenska OA-programmet egentligen är utformat. Dels har det handlat om att uppmärksamma omständigheten att publikationskulturerna inom humaniora ofta ser annorlunda ut än standardskrivandet av artiklar inom andra discipliner. Dels har det gällt att ifrågasätta det faktum att OA ska implementeras, snarare än att resonera kring hur OA möjligen *bör* användas.

En central skillnad mellan OA och CC-licensiering är att den förra ställts upp som ett närmast absolut krav från flera forskningsfinansierare, medan den senare ger upphovsmannen rätten att själv bestämma hur en text/ett verk ska distribueras. För humanister som skriver monografier eller bokkapitel är detta en betydande fråga som handlar om kontrollen över de egna forskningsresultaten. För egen del har jag grundprincipen att allt jag skriver ska vara så publikt tillgängligt som det bara är möjligt. Men naturligtvis är det så att jag själv vill bestämma hur och var jag publicerar mina resultat. Något annat menar jag är orimligt. Fullt genomförd innebär emellertid OA att enbart öppna tidskrifter på nätet blir tillåtna som publiceringskanaler; det är inget annat än reglering av forskningsresultat i en viss riktning och i enlighet med en naturvetenskaplig norm som inte alltid passar humaniora. Följden är därför att humanvetenskaperna (också i detta sammanhang) kommit på undantag; OA har heller inte implementerats fullt ut när det gäller humanvetenskapliga publiceringsformer. På RJ:s hemsida kan man exempelvis läsa att när ”det gäller monografier och bokkapitel vill RJ uppmana och uppmuntra forskarna att publicera även dessa fritt tillgängligt på internet.”²⁷ Orden ”uppmana och uppmuntra” antyder just det problematiska med att strikt tillämpa OA inom humanvetenskaperna.

Under mitt sista aktiva år på KB ingick jag i den så kallade styrgruppen för Open Access, tillsammans med representanter för olika universitetsbibliotek och forskningsfinansierare. Det var mycket lärorikt, men bekräftade också att OA drivs med ett distinkt naturvetenskapligt vetenskapsperspektiv där humanioras traditionella publikationskulturer ägnats marginellt intresse. Det är en erfarenhet jag delar med andra humanistiska forskarkollegor på KB som också deltagit i

det interna OA-arbetet. Det gäller för övrigt också det licensarbete med vanliga tidskrifter som KB administrerar. Betraktar man exempelvis de mer än tvåusen tidskrifter som KB upphandlar enbart från leverantören Elsevier, handlar det i princip bara om titlar inom naturvetenskap, teknik och medicin. En tentativ skattning av de humanistiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter som ingår i de centrala, kollektiva licensavtal som KB samordnar för svenska universitetsbibliotek (så kallade ”big deals”) resulterar i en siffra på kanske 10–15 procent (exempelvis från förlagskoncerner som De Gruyter eller Sage). Att köpa access till resterande 85–90 procent är förstås kostsamt, vilket förklarar det rådande OA-fokuset på naturvetenskapliga tidskrifter.

Grundtanken med *open access* är god, därom råder inget tvivel. Skattefinansierad forskning bör komma landets medborgare till del. Generellt finns också ett betydande politiskt stöd för *open access*, till exempel från EU, och antalet OA-resurser växer snabbt. Ett nittotal forskningsfinansiärer har numera någon form av krav på *open access*. Icke desto mindre har förespråkarna för OA på ett övergripande plan intresserat sig tämligen lite för humaniora och samhällsvetenskap, vetenskapsområden där publiceringskulturer som sagt skiljer sig markant från det lika excessiva som kollektiva artikelförfattandet inom naturvetenskaperna. Vad den nationella förlagsbranschen som inte sällan samarbetar med humanister till exempel säger i frågan är det ingen bland OA-förespråkarna som bryr sig om. Klassiska förlag är till för författare; akademiker har en helt annan identitet – åtminstone enligt detta synsätt. Det ligger helt i linje med vad exempelvis Vetenskapsrådet primärt ägnar sig åt, en organisation som i ärlighetens namn i första hand är forskningsfinansiär för natur, teknik och medicin. Från Regeringens och Utbildningsdepartements håll är man, som påpekats, heller inte speciellt intresserad av humaniora som kunskapsområde. Den senaste forskningspropositionen innehåller inte många meningar om denna vetenskapsdisciplin – men desto mer om forskningsinnovation. Som Anders Ekström och Sverker Sörlin påtalat i sin humanistiska stridskrift, *Alltings mått*, vittnar tanken (och praktiken) att satsa miljard efter miljard på naturvetenskap, teknik och medicin om en ack så platt förståelse av hur kunskap egentligen uppstår. Förhoppningen har varit att kunskapsinnovationer ska generera ekonomisk avkastning. Regeringens grundtanke är, som dess representanter skriver, generande enkel.²⁸ Beklämmande nog går sam-

ma tankemönster igen även internationellt. Namnet på EU:s nya mega-program för forskning och innovation, Horisont 2020 – med en föreslagen budget på 80 miljarder euro – säger sig exempelvis ”ge uttryck för viljan att utveckla idéer, tillväxt och sysselsättning för framtiden. Horisont 2020 kommer att vara ett viktigt verktyg i genomförandet av flaggskeppsinitiativet Innovationsunionen”. Knappt något påtalas om samhälls- eller humanvetenskaper. Moteld har dock anlagts. ”The exclusion of social sciences and humanities from Horizon 2020 is not only bad for the scientists in this area”, har bland annat Pekka Sulkonen påpekat. ”Most significantly, it indicates a basic mistake in the EU understanding of science in society in general.”²⁹

Huruvida EU:s forskningspolitik styrs i enlighet med grundläggande misstag i förståelsen kring vad vetenskap egentligen handlar om ska vara osagt. Ur det här anlagda artikelperspektivet där digitala publiceringskulturer granskas, så finns det emellertid flera skäl att betrakta OA som ett forskningspolitiskt område där humaniora koloniserats, och mer eller mindre tvingats att anpassa sig till rådande forskningsideal. Alla är därför inte OA-vinnare och föreställningen om öppen access som allenarådande drivkraft för kunskapsutveckling bör också problematiseras. Om hackerkulturen drivs av en öppenhetsnaivism, gäller det alltså i viss mån även vetenskapssamhället och centrala forskningsfinansierare. Som OA implementeras i dag handlar det i princip uteslutande om fri tillgång till vetenskapligt producerade artiklar inom de naturvetenskapliga, tekniska och medicinska forskningsfälten, även om det naturligtvis också finns en rad humanistiska OA-tidskrifter (själv sitter jag exempelvis i redaktionsrådet för den medievetenskapliga OA-tidskriften *View*). Den allra främsta anledningen till den ämnesmässiga snedvridningen är naturligtvis ekonomisk. Det är inom nämnda forskningsområden som problem med lika ständigt som stadigt ökande licens- och prenumerationskostnader för dyra tidskrifter återfinns. Inte sällan betingar de fyrsiffriga belopp. Är man illvillig kan man konstatera att problemen i någon mån är självförvållade; inom såväl teknik, naturvetenskap som medicinområdet finns oändligt mycket mer anslag och forskningsresurser än inom humaniora – det räcker, som sagt, med att kasta en blick på den senaste forskningspropositionen. Denna mångfald av resurser drar naturligtvis till sig aktörer som vill få sin beskärda del av kakan. Det är alls inte fallet inom humaniora; att exempelvis prenumerera på *Historisk Tidskrift* gör inte ett enda bibliotek fattigt.

Själv drivkraften för OA är alltså i grunden att rätta till en naturvetenskaplig kostnadskostym som för universitetsbibliotekssektorn blivit alltför extravagant. Det är viktigt att påminna om detta ekonomiska faktum; humaniora kan bara drömma om sådana penga-excesser. Akademiska tidskrifter drivs inom humanvetenskaperna inte sällan på ideell basis. Det påminner mer om hur traditionella kulturtidskrifter sköts (och de behöver i regel statsbidrag för att överhuvudtaget gå runt). Det är en invändning mot OA ur ett humanistiskt perspektiv som sällan uppmärksammas – i regel av den anledningen att naturvetenskapliga forskare inte har en aning om hur det är ställt, och därför inte inser vilken privilegierad forskningssits de egentligen befinner sig i. Som ny publiceringsnorm är OA såtillvida en direkt reflex av det *kunskapens klassamhälle* som samtidens forskningsfinansiering ständigt vittnar om. En annan invändning mot OA är att frågan bör sättas in i ett större digitalt sammanhang och en bredare mediekontext kring den sorts öppenhetsdiskurs som numera inte sällan präglar samhällsdebatten. Ett kritiskt perspektiv på OA påminner såtillvida om en ifrågasättande attityd till mer eller mindre floskulösa deviser som ”ett fritt och öppet internet” eller ”öppen data”. En förutsättning för OA (som det talas mycket lite om) är exempelvis det slags ekonomiskt-teknologiska *a priori* som all webbverksamhet baserar sig på, nämligen en dator och en uppkoppling som någon alltid måste betala för. OA är alltså gratis på ett plan, men innebär kostnader på ett annat.

Den här typen av resonemang är snarlik dem jag fört i andra sammanhang. I boken *Myten om internet* försökte jag till exempel beskriva Google som ett slags öppenhetsindustri vars ekonomiska intressen på ett rätt så anmärkningsvärt sätt sammanfaller med intressena hos såväl *hackers* och demokrati-aktivister som telekomsektorns branschorganisationer. Dagens nätdiskurs där öppenhet ses som fundamental för den digitala domänens utveckling är knappast neutral. Tvärtom favoriserar den vissa aktörer framför andra, speciellt telekombranschen och somliga webbföretag som Google. På samma sätt kan man med visst fog kritisera idéerna kring öppen data, och de föreställningar som florerar att marknaden är intresserad av att förädla sådana data och skapa lika innovativa som lönsamma e-tjänster. Det är förvisso sant att nyttan med öppen data uppstår först när den används; undanstoppad på svenska myndighetsserverar är värdet av den lika med noll. Men att förädla data är dyrt. Vänder man på resonemanget är öp-

pen data också ett sätt att slippa investera i tjänsteutveckling. Det får någon annan göra.³⁰ De idéer som förespråkas påminner inte sällan om de dynamiska effekter som borgerligheten *anno dazumal* menade att lägre skatter med nödvändighet skulle innebära. Men som bekant har de knappast genererat ett ekonomiskt utfall som skulle ha slagit världen med häpnad.

På detta sätt kan man fortsätta att ha fler olika slags invändningar mot OA; här sträcker jag mig till ytterligare fyra stycken (med speciell bäring på den roll KB spelat i frågan). För det första är det utifrån ett KB-perspektiv något märkligt att ett nationalbibliotek, som av månghundraårig tradition varit inriktat mot humaniora och samhällsvetenskap, ägnar sig åt en frågeställning som för dessa discipliner är av mindre vikt. Som forskningschef på KB under fem år har det varit en blandad upplevelse att inse hur mycket tid, resurser och prestige som myndigheten ägnat OA i ljuset av att det faktiskt främst är ett naturvetenskapligt problem. Här räcker det med att påminna sig om att antalet naturvetenskapliga forskare som de facto använder KB och myndighetens samlingar är försvinnande litet (även om många givetvis använder sig av databasen Libris som KB administrerar). Som polemik syftar denna invändning inte till att diffamera någon; tvärtom är centrala OA-tjänstemän på KB högst medvetna om att det publiceringsperspektiv de anlägger gynnar en vetenskapsart och inte en annan.

För det andra är det en specifik inriktning som KB haft på OA, vilken (även den) lämnat en annan därhän. Enligt den så kallade Berlin-deklarationen från 2003 (som KB skrivit under) handlar *open access* nämligen inte bara om fri tillgång till vetenskapliga publikationer, utan lika mycket om fri access till det gemensamma kulturarvet (i digitaliserad form). Deklarationen anger bland annat: "We define open access as a comprehensive source of human knowledge and cultural heritage that has been approved by the scientific community."³¹ Här har KB inte direkt visat framfötterna, utan tillhör snarast de sämsta nationalbiblioteken i Europa – detta mot bakgrund av det fåtal digitaliseringsinsatser som gjorts, och de än färre digitala filer som tillgängliggjorts på webben. Samtidigt som nationalbibliotekets OA-arbete har möjliggjort fri access till i första hand naturvetenskapliga tidskrifter har den fria distributionen av ett digitalt humanistiskt kulturarv nästan helt försumrats.

En tredje invändning har delvis berörts i ovanstående diskussion,

det vill säga hur humanvetenskapliga publikationsformer ofta skiljer sig från det normerande artikelskrivandet inom de flesta andra vetenskapsområden. Att OA främst ägnats fri access till tidskriftsartiklar kan tveklöst ses som ytterligare ett exempel på en naturvetenskaplig forskningsnorm. En illustrativ jämförelse kan med fördel göras med en av de bättre böckerna om OA, Peter Subers *Open Access*, som publicerades 2012 av MIT Press. I Subers introduktion kan man bland annat läsa att, "open access is the name of the revolutionary kind of access ... authors, unencumbered by a motive of financial gain, are free to provide to their readers."³² Själv lät sig Suber dock inte besväras av finansiella motiv, för boken var länge alls inte gratis. Den publicerades ju av MIT Press som förstås ville ha betalt för de smäckra och snygga böcker de gjorde i serien "Essential Knowledge", samt för initierad *copy-editing* och genomtänkt marknadsföring vilken följer publicering på ett lika professionellt som renommerat förlag. Först senhösten 2013 gjorde MIT Press Subers bok publikt tillgänglig; en bok om OA var alltså mycket länge själv satt på OA-undantag. Tydligare än så kan de humanistiska paradoxerna med OA faktiskt inte beskrivas.

Kravet på fri publicering är lovvärt, men likväl kullkastar det förutsättningarna för humanistiskt orienterade förlag som gärna vill tjäna åtminstone något litet på de böcker de väljer att publicera. Att etablera en fungerande digital innehållsmarknad handlar som bekant allt mindre om att fritt och öppet ge bort innehåll. Det har inte minst tidsningsbranschen insett. Forskningsresultat är delvis en annan sak. Men mekanismerna för hur information sprids är knappast väsensskilda; var gränsen ska dras mellan, säg, kvalitativ kulturjournalistik och humanistiska studier är inte alltid så enkelt att avgöra. En helt genomförd OA-modell innebär exempelvis att forskare betalar för att publicera sina alster; pengaströmmarna går alltså på tvärs mot en rådande mediekapitalistisk logik. Att betala för att fritt distribuera sina forskningsrön betyder dock inte per automatik att genomslaget optimeras. Uppmärksamhet är den digitala domänens stora bristvara och den maximeras inte med nödvändighet genom fri access. Själv försöker jag alltid digitalt sprida mina texter så mycket som möjligt, men i ärlighetens namn görs det inte alltid bäst över den öppna webben eller genom *peer-reviewade* OA-tidskrifter. Columbia University Press som hösten 2012 till exempel publicerade antologin *Moving Data*, som jag samredigerade med Patrick Vonderau, är förstås många gånger bättre på

att marknadsföra och sprida den kunskap som finns i boken – detta om något är ju själva essensen av vad ett förlag gör – och Columbia UP ger förstås inte bort boken gratis.³³

Öppenhet står alltså inte med nödvändighet i paritet med (forsknings)genomslag. I medie-ekonomiska termer är det snarare knapphet än överflöd som leder till exklusivitet, intresse, och betalningsvilja. Det är, menar jag, en viktig dimension av OA-diskussionen som alltför sällan uppmärksammas. En av nätverkssamhällets paradoxer för närvarande är de divergerande digitala riktningar som olika samhällssektorer rör sig i (eller snarare i enlighet med). Mediesektorns kris handlar på ett generellt plan om att etablera fungerande betalningsmodeller och detta sker i allt skarpare kontrast mot *public service*-företagen som (enligt lag) ska ge bort sitt innehåll gratis. Detsamma gäller forskarsamhället, och i så måtto är det något besynnerligt med hur digitaliseringens krafter drar somliga sektorer åt radikalt olika håll. I takt med mediebranschens svårigheter att ta betalt för innehåll online, rör sig vetenskapssamhället i en helt motsatt riktning mot öppenhet och fri access. Mediesektorn vill in i och etablera nya betalmodeller, medan forskarsamhället och universitetssektorn vill ut ur diverse modeller för licensiering av forskningsresultat. Den ena sektorn vill få konsumenterna att betala, där den andra snarast vill att producenterna själva ska betala för sin publicering genom olika författaravgifter.

En sista fjärde humanistiskt färgad invändning mot OA gäller grundsynen på själva publiceringsakten, och hur den ofta skiljer sig mellan natur- och humanvetare. Omsättningstiden för naturvetares artiklar är i regel mycket kort, detta till skillnad från humanisters monografier eller antologier. För naturvetare har diverse innovationer i regel större betydelse i det långa loppet, och därför existerar också det så kallade lärarundantaget som gör det möjligt att potentiellt tjäna pengar på egna patent. Som Jonas Nordin påpekat i en bloggpost om diskussionen kring OA, har lagstiftaren med lärarundantaget ”tillstått att möjligheterna för den enskilda forskaren att kapitalisera frukterna av det egna snillet är ett viktigt incitament för innovativa upptäckter även då forskningen tillkommit med hjälp av offentliga medel. För humanvetaren är boken eller artikeln ofta det enda, eller åtminstone det viktigaste, synliga resultatet av forskningen. Det är publikationen som är beviset på vem man är och vad man åstadkommit som forskar-

re; i det avseendet har exempelvis historikern många gånger större likheter med en författare än med en stamcellsforskare.” Ur ett humanistiskt perspektiv är det enda rimliga att forskaren själv får bestämma vilka publiceringsstrategier han eller hon önskar använda. Den humanistiska forskarens kontroll över sina texter är därför i princip lika angelägen som naturvetarens kontroll över sina patent och innovationer. Där existerar det alltså undantag, allt medan militanta OA-förespråkare pläderat för att inga undantag ska förekomma när det gäller publikationer av skattefinansierad forskning – ett rekommenderande *bör* har här omvandlats till ett publicistiskt *ska*. ”Att naturvetare framgångsrikt lyckats freda lärarundantaget”, påtalar Nordin avslutningsvis, ”medan humanvetare tvingas ge upp kontrollen över sina egna mödors resultat säger något om styrkeförhållanden och ekonomiska intressen bakom forskningen.”³⁴

AKADEMISK FILDELNING

Open Access framstår ibland som en praktik utan förelöpare. En viktig aspekt av denna sorts öppenhet till vetenskapliga publikationer är emellertid den digitala domänens omstöpning av informationsdistribution i vid bemärkelse. Som digital publiceringspraktik har OA därför flera föregångare. Om OA nuförtiden främst blivit ett slags naturvetenskapligt projekt, har rörelsen egentligen sin upprinnelse i det slags delandets kultur, som framför allt sedan slutet av 1990-talet präglat såväl webben som internet i stort. På KB:s hemsida sägs OA-publicering ge ”maximal synlighet och tillgänglighet”; det ger fler ”citeringar och snabbare spridning av forskningsresultaten.” OA är därför på väg ”att bli normen när man vill sprida vetenskaplig information på nätet”; resultaten av offentligt finansierad forskning blir på detta sätt, hävdas det, ”tillgängliga för alla.”³⁵ Som framgått av ovanstående diskussion finns det skäl att ifrågasätta sådana påståenden, i synnerhet ur ett humanvetenskapligt perspektiv. Att kollektivt dela med sig av information online – om det så sker i vetenskaplig tappning eller inte – är samtidigt på många sätt internets själva grundfundament. Det gäller såväl det ursprungliga Arpanet, som BBS:er, Usenet och The Well fram till nittiotalets alltmer interaktiva webb. Masspublik accentuerades den senare i och med bloggekulturens gradvisa ge-

nomslag (exempelvis genom Blogger) under slutet av nittioalet, vilken så småningom avlöstes av den användargenererade webben (web 2.0) från 2005 och framåt. En liknande interaktiv rörelse har präglat också andra kommunikationsprotokoll på internet under de senaste femton åren, främst genom framväxten av diverse fildelningsnätverk med startpunkt i Napster 1999.

OA är därför på många sätt en följd – eller logisk konsekvens – av en framväxande delandets kultur, eller *free culture* som den ibland kallas. Den inkluderar öppen källkod och öppen programvara. En annan viktig publicistisk förelöpare till OA är lanseringen av alternativa upphovsrättslicenser, Creative Commons, vilka initierades 2001. CC-licensiering har framför allt blivit populär inom medie- och kultursektorn, inte minst som ett sätt att underminera upphovsrättens standardläge där alla, oberoende av om man önskar det eller inte, alltid har upphovsrätt till sin egen skapelse. Till skillnad från OA kan kreatören med en eller annan CC-licens själv alltid bestämma hur en text, en video eller ett fotografi får användas av andra. Det är en betydande skillnad där makten (och kontrollen) över den egna produktionen aldrig bestäms av någon annan. På många sätt har *open access* alltså fällts ur dessa öppna verksamheter, även om akademien och de publikationer den genererar naturligtvis på ett plan alltid handlat om delning av vetande.

Vad som dock framför allt skiljer OA från exempelvis fildelningskulturen är förstås graden av legalitet. Samtidigt ger Aaron Swartz *hack* vid handen att åtskillnaden kanske inte alltid är så stor som man förleds att tro – även om påföljderna definitivt är det. OA har varit ett sätt att gradvis stöpa om och förändra en kommersiell förlagsverksamhet genom att underminera och ställa den på huvudet – i och med att forskare i allt högre utsträckning ska betala för att publicera sig genom författaravgifter mot att resultaten sprids fritt. Fildelningsdiskursen däremot präglas av ett åsidosättande av samma marknadsmekanismer kring utbud och efterfrågan, eftersom upphovsrättsskyddat material där i regel tillgängliggörs helt utan författares eller förlags tillstånd. Av vikt i sammanhanget är att fildelning aldrig bara handlat om populära Hollywoodfilmer eller musik på diverse topplistor; delandets kultur är långt mera spridd än så. Material med mer akademisk bäring återfinns exempelvis på avantgarde-arkivet UbuWeb med dess kopiösa mängder av konstrelaterade verksamheter, på *darknets* som Karagarga med fokus på europeisk konstfilm, på det kollaborativa wikiarkivet

Monoskop som innehåller medier, konst och kultur (med bas i Slovakien). Därtill kan även nämnas det semi-kommersiella Avaxhome.ws – som initialt startades i Ryssland som ett slags lanthandel för allsköns kod och kulturprodukter – eller det kulturteoretiskt präglade digitala biblioteket Aaaaarg.org. Detta bara för att ta upp några viktiga exempel i raden.³⁶

Resonerar man kring nya och alternativa digitala publiceringsformer finns det flera skäl att se närmare på den textuella fildelningskulturen och dess mediehistoria. Akademisk fildelning har visserligen inte varit ett av de mest uppmärksammade forskningsfälten. När det gäller mer vetenskapliga publikationer har det till exempel skrivits mycket lite i jämförelse med illegal fildelning av populärt mediematerial. Det är något förvånande, givet att det sedan mer än ett decennium funnits flera uppmärksammade sajter som spritt olika former av textmaterial. I Sverige polisanmälde Sveriges läromedelsförfattares förbund till exempel redan 2008 sajten Studentbay där studenter gratis kunde ladda ned kurslitteratur. Internationellt har också mängder av sajter alltsedan Napster möjliggjort fri och öppen access till original-PDF:er eller inskannade böcker. Det gäller givetvis även på mer övergripande fildelningssajter som The Pirate Bay (TPB) på vilken texter inte sällan packas ihop i en enda *torrent*. ”The Marshall McLuhan multimedia collection” på TPB är till exempel en *torrent* på 1,7 GB som innehåller ett hundratals texter och böcker, radioinslag och filmade intervjuer med den store medieprofeten. Generellt var det dock tills alldeles nyligen, det vill säga i samband med Swartz död, ganska få som öppet talade eller skrev om ”academic piracy”. Zotero är en applikation som gör det möjligt att samla, organisera och dela forskningsresurser. På zotero.org finns till exempel bara en enda diskussionstråd om möjligheten av etablera ett ”akademiskt Napster.”³⁷ Under det senaste åren har dock ett flertal initiativ förekommit online för att hedra och uppmärksamma Swartz gärning. Genom Twitter-hashtagen #pdftribute har exempelvis ett tusental akademiker annonserat att de tillgängliggjort sina artiklar fritt på webben, och Swartz frånfälle har också på andra sätt, framför allt genom att bli omskrivet i mängder av fora, uppmärksammat den specifika mediehistoria som existerar kring akademisk fildelning (vilken alltså på flera sätt utgör en förelöpare till de senaste årens OA-trend).

Sedan mer än ett decennium tillbaka har det funnits flera slags nät-

baserade gemenskaper där böcker i PDF-format delats för fri kopiering. Grundidén är mycket enkel och hänger samman med de nya sätt som humanvetenskaplig forskning bedrivs på: jag tycker en bok är intressant, jag skannar den (alternativt fotograferar) eller hittar en PDF av den på nätet, och laddar sedan upp den för gemensam access på webben. Likaväl som att ”egna” inskannade bok-kopior på Google Drive, Dropbox eller iCloud sparas, kan de enkelt göras tillgängliga också för andra på öppna fildelningsnätverk. Skillnaden mellan att dela med sig av en PDF till vänner eller kolleger över exempelvis mailen (eller en temporär hostingtjänst som Sprend) – vilket akademiker gör hela tiden – är såtillvida inte speciellt stor. Men genom en sajt som till exempel Aaaaarg organiseras (och permanentas) detta delande i form av öppen access till alla. I en intervju har grundaren av Aaaaarg, Sean Dockray, just påpekat att sajten alltid handlat om att öppet dela med sig av kunskap. Aaaaarg ”has always been about sharing knowledge in the form of text [...] Originally [in 2001] it was kind of a proto-blog, with people able to write essays and have discussions through a message board and possibly even work on projects together. I think the library part of it first started informally in 2004 because discussions and projects often referred to texts. Now most people see Aaaaarg purely as a library, which I’m not opposed to.”³⁸

Aaaaarg är i dag ett mycket omfattande digitalt bibliotek med hundratusentals bok- och text-titlar i form av antingen original-PDF:er eller inskannat material. Nedladdningsbara texter håller visserligen inte högsta kvalitet, och det gäller även metadata som generellt inte är speciellt omfattande. Men alla texter och böcker är fullt läsbara- och oftast även sökbara. Det är alltid tillgången till materialet som står i centrum – inte bibliofil trohet till originalet eller exakta reproduktioner. Det är ett perspektiv på digital biblioteksverksamhet som den klassiska bibliotekssektorn har mycket att lära av. Väldigt lite material på Aaaaarg är dock upphovsrättsligt klarerat; företrädesvis fildelas kulturteori och mer eller mindre kanoniserade verk inom områden som filosofi, sociologi, idéhistoria eller vetenskapsteori. Givet mängden böcker har den alfabetiska ”library”-flik som funnits med som urvals- och sorteringsmekanism alltsedan Aaaaargs början, på många sätt förlorat sin funktion. Klickar man på fliken A-Ae finns nästan tusen böcker listade – bara av Theodor Adorno finns exempelvis hundratalet böcker tillgängliga. På Aaaaarg inkluderas helt enkelt det som

är digitalt möjligt; ett obegränsat utrymme skapar ett närmast obegränsat utbud.

Huvudskälet är förstås att immaterialrätten inte spelar någon roll alls i sammanhanget. Denna icke-rättsliga dimension av Aaaaarg som textarkiv är emellertid inte speciellt omdiskuterad. Den utgör snarare ett slags förutsättning eftersom alla som använder Aaaaarg vet att om lagen följdes skulle det inte existera något arkiv överhuvudtaget. Följaktligen finns det heller ingen rättslig information eller *disclaimer* på Aaaaarg, vilket till exempel existerar på avantgarde-arkivet UbuWeb som fungerar som en snarlik "distribution center for hard-to-find, out-of-print and obscure materials, transferred digitally to the web." Emellertid, påpekas det på UbuWeb, är avsikten där aldrig att profitera på någon annans bekostnad: "the last thing we'd want to do is to take the meager amount of money out of the pockets of those releasing generally poorly-selling materials of the avant-garde". Men givetvis bryter UbuWeb mot upphovsrätten, även om man nyktert konstaterar: "Let's face it, if we had to get permission from everyone on UbuWeb, there would be no UbuWeb."³⁹ Samma sak gäller Aaaaarg, men skillnaden är alltså att det där inte alls finns någon propå av denna art. Aaaaarg är på så vis kvintessensen av vad ett digitalt bibliotek borde vara, nämligen ovillkorlig fri access till vetande.

Tekniskt sett möjliggör Aaaaarg egentligen inte fildelning i strikt bemärkelse. Textfiler är som bekant små, och vad Aaaaarg gör är att indexera länkar till PDF:er som laddats upp på sajter som Anonfiles.com eller Mediafire.com vilka inkluderas i träfflistan för respektive bok. Inte sällan är länkarna döda, och Aaaaarg har just karaktären av att vara ett högst temporärt arkiv. "I don't think it's sustainable", har Dockray också hävdad. "But file sharing is resilient. That part is sustainable if what's meant is something that will weather bad economies, legal threats, changes in technology ... But I don't think it matters; it's not trying to be the new library. That said, I don't think it will disappear, I don't think anything ever does. The word promiscuity for the digital object I think is a really good one."⁴⁰

Fildelandets promiskuösa kvaliteter är många och öppnar för argumentet att en sajt som Aaaaarg bara förmedlar information om var bokfilerna finns – inte att de faktiskt existerar. Samma typ av argumentation präglade också i hög grad rättegången mot TPB; där handlade det som bekant om "medhjälp" till upphovsrättsintrång. Gene-

rellt finns i dag just en trend där frågan om upphovsrättsbrott på internet driver i denna riktning, det vill säga mot ett slags konstant utvidgat medhjälpsbegrepp vilket kommit att omfatta allt längre ansvarskedjor. Våren 2013 skickade till exempel den så kallade Rättighetsalliansen i Sverige (före detta Antipiratbyrå) en skrivelse till Piratpartiet (och internetoperatören Serious Tubes). Där anklagades partiet för en sorts medhjälpt medhjälpt intrång i rättigheter som skyddas av upphovsrättslagen, detta eftersom Piratpartiet köpt bandbredd av Serious Tubes och sedan sålt denna vidare för att tillhandahålla internetaccess åt The Pirate Bay.⁴¹

Aaaaarg har hållit en mycket lägre profil än TPB – och har därför också i princip klarat sig undan den här typen av klagomål. Sajtens relativa obskyritet har gjort att den erhållit tämligen få så kallade ”cease and desist-letters”, det vill säga meddelanden från förlag som begär att böcker ska tas bort. Men när det skett har länkar till material tagits bort; Aaaaarg är inte laglöst land och utmålar sig heller inte som en illegal fildelningssajt. Snarare är Aaaaarg en sorts konversationsplattform, ”at different times it performs as a school, or a reading group, or a journal.” Sajten sägs ha skapats med intentionen att utveckla ett slags utom-institutionellt kritiskt förhållningssätt: ”a critical discourse outside of an institutional framework. But rather than thinking of [Aaaaarg] like a new building, imagine scaffolding that attaches onto existing buildings and creates new architectures between them.”⁴² För att få tillgång till Aaaaarg måste man dock ha ett användarnamn och login; det är alltså en semi-öppen sajt. Det finns otaliga mer eller mindre sådana publika sajter på nätet. De är en form av privata, slutna eller semi-slutna nätverk för fildelning där användare kan ansluta sig först efter att ha loggat in; ibland är det bara möjligt att få access genom speciella inbjudningar från redan inrigda, framför allt när det gäller olika former av *darknets*. *Darknets* använder sig oftast av någon form av kryptering eller privata VPN-nätverk. Ett mycket omfattande (och mer akademiskt präglat) *darknet* för film är till exempel Karagarga, med nästan 70 000 filmer tillgängliga online. Omkring 30 000 användare har tillgång till detta filmarkiv världen över, vilket uteslutan- de innefattar smalare filmgenrer – populär Hollywoodfilm är i princip bannlyst. Det speciella med Karagarga är att det handlar om illegal fildelning i synnerligen kontrollerad digital miljö; förhållandet mellan reciprokör (uppladdning) och distributör (nedladdning) är exempel-

vis strikt reglerat. Att bli inbjuden är heller inte det enklaste, och väl inne i filmarkivet måste användare ta ansvar för samlingen och även ladda upp material för att behålla en hög så kallad *ratio*. Blir den för låg har man inte längre tillåtelse att ladda ned film.

Samma slags underförstådda gemenskapslagar (eller kanske snarare uppmaningar) präglar också Aaaaarg, även om det går utmärkt att enbart nyttja sajten som *lurker*. Där finns mängder av diskussionslistor, förfrågningar och allehanda förslag till ny klassificering av kunskap, samt inte minst så kallade "Shared Issues": "A few weeks ago we asked you to send in requests for texts that you have been looking for... texts, which are out-of-print or very difficult (for you) to find", heter det exempelvis i en sådan *issue*, "Aaaaargsourcing V1 (looking)". "If you have – or have access – to any of these texts, please scan and upload them. You will make at least one person very happy!". När jag samlade material för denna artikel möttes jag en dag av en annan snarlik förfrågan om hjälp. "We lost a bunch of files on 10 February and need your help to rebuild the missing part of the archive ... If you downloaded something that was uploaded during that time (see 'the list') please upload it below (you can even do several at once)."⁴³ Det existerar med andra ord ett utpräglat gemensamt ansvar för detta kollektivt uppbyggda textarkiv, något som sällan uppmärksammas i diskussioner kring fildelning.

Ett undantag är Jonas Andersson Schwarz. I polemik mot bland andra Yochai Benklers understundom naiva syn på den här formen av nätbaserad kollegial allmännytta (låt gå i mer legal form) har Andersson Schwarz påpekat att även delningssajter som Karagarga, Soulseek, Aaaaarg eller Avaxhome ofta präglas av strikta hierarkier. I dessa arkivgemenskaper finns, enligt Andersson Schwarz, "a virtuous, honourable ethos that unfolds within commons-based meritocracies. Despite not being based on traditional command-obey structures, certain strategies for coordination and administration come into play, serving a regulatory role by appeasing the users, thus simultaneously acknowledging the administrators as the rightful upholders of the archive."⁴⁴ Instiftaren av arkivet har med andra ord alltid viss makt; om inte annat så genom att arkivets bokstavliga kod sätter gränser för vad som kan – och inte kan utföras. Samtidigt finns det skäl att understryka att akademiskt läckage på exempelvis Aaaaarg inte främst handlat om att kritisera eller underminera immaterialrätten, utan snarare om att gemensamt bygga upp ett delat bibliotek som använ-

dare (i viss mån) kollektivt tar ansvar för. "The project wasn't about criticizing institutions, copyright, authority, and so on", har Dockray också hävdat om Aaaaargs upprinnelse. "It was simply about sharing knowledge. This wasn't as general as it sounds; I mean literally the sharing of knowledge between various individuals and groups that I was in correspondence with at the time but who weren't necessarily in correspondence with each other."⁴⁵

Att Aaaaarg påbörjades med dessa uttalade ideal något år efter mil-lenieskiftet är symptomatiskt. Som en följd av den globala musikdistri-butionen på Napster börjar då allt fler inse att allt innehåll som överhu-vudtaget kan digitaliseras också kommer att digitaliseras, samt delas online. Det var dock inte bara pirater och *hackers* som på allvar insåg magnituden av detta faktum, utan lika mycket innehållsindustrin i form av musikbolag, bokförlag eller mjukvaruproducenter. Att ett antal fors-kare på Microsoft 2002 skrev en av de första längre artiklarna om de ut-maningar som diverse mer eller mindre synliga (och legala) nätverk skulle ställa innehållsleverantörer inför är talande. Med den sinistra ti-teln, "The Darknet and the Future of Content Distribution" påtalade Peter Biddle et al. att syftet med deras artikel var att undersöka, "the darknet – a collection of networks and technologies used to share digital content. The darknet is not a separate physical network but an applica-tion and protocol layer riding on existing networks. Examples of dark-nets are peer-to-peer file sharing The last few years have seen vast increases in the darknet's aggregate bandwidth, reliability, usability, size of shared library, and availability of search engines."⁴⁶

Den gradvisa etableringen och implementeringen av Aaaaarg till-kom också parallellt med andra snarlika textarkiv och lätt subversiva nätprojekt. I Tyskland byggde till exempel Sebastian Lütgert ungefär samtidigt upp det digitala biblioteket Textz, som åtminstone ställvis hade samma innehållsprofil som Aaaaarg. Textz finns inte kvar på web-ben, men genom Wayback Machine kan man ändå skapa sig en bild av hur sajten såg ut och fungerade – och tämligen omgående blev indragen i diverse upphovsrättsliga konflikter (vilka så småningom ledde till dess undergång). Textz innehöll såväl bok-PDF:er som avskrifter av texter, och uppmärksammades bland annat av svenska Piratbyrån, som 2004 gjorde en intervju med Lütgert: " – När jag upptäckte att domännam-net 'Textz.com' var ledigt år 2000 var det uppenbart vad som måste gö-ras. Sedan dess har idén varit simpel – att ständigt samla ihop texter och

göra dem tillgängliga på nätet.' [...] Uppmaningar att scanna in böcker och sprida dem i textformat gjorde snabbt Textz.com till en guldgruva fylld av medieteorier, filosofi, politiska texter och skönlitteratur på olika språk. Här hittas hela böcker av William S Burroughs, Friedrich Nietzsche, Franz Kafka och Gilles Deleuze".⁴⁷

Mest omtalad blev Textz 2003 när två nedladdningsbara essäer av Adorno blev föremål för åtal och böter på flera tusen euro. Bakgrunden involverar den närmast osannolika historien om hur miljonären Jan Philipp Reemtsma, ägaren av den stiftelse som anklagade Textz för upphovsrättsintrång, skaffade sig rätten till Theodor Adornos kvarlåtenskap (liksom delar av Walter Benjamins) genom att ta det ekonomiska ansvaret för änkan Gretel Adornos sista år i livet. Med en slagkraftig retorik – vilken sedermera och i ungefär samma stil skulle känneteckna den "juridiska korrespondens" som inkom till TPB och de svar de excellerade i – skrev Lütgert ett lika elakt som öppet brev till Reemtsma, "Free Adorno, Free Benjamin", där han syrligt ifrågasatte om det intellektuella arvet från den kritiska teorin bäst försvarades genom juridiska begränsningar i spridningen av de idéer de stod för.

As you, [Reemtsma] must be aware of, the Hamburg Foundation for the Advancement of Science and Culture has sued – and obtained a preliminary injunction against – the owner of textz.com, who, according to your lawyers ... has caused your foundation damages of more than 2,300 Euros by making available for download two essays by Theodor W. Adorno. Even though textz.com, by never paying or even acknowledging these fictitious damages, has given you sufficient time to realize your mistake, you have filed for and obtained a warrant of arrest against the – still undefended – defendant. Jail time for copying Adorno: that's where you have crossed the line that separates ordinary copyright cases from extraordinary tales of copyright madness.⁴⁸

Upphovsrättslig galenskap eller inte – den stora akademiska lockelsen med sajter som Textz eller Aaaaarg är förstås att där finns böcker man verkligen vill läsa eller använda i sin egen forskning eller undervisning. Själv har jag exempelvis hållit doktorandkurser i medieteorier i princip enbart baserad på artiklar och böcker hämtade från Aaaaarg, där jag delade med mig av mina "privata" kopior av kurslitteraturen till de doktorander som följde mina föreläsningar. Som akademiker är

ju den springande punkten i sammanhanget att detta slags excellenta bokservice aldrig kan uppfyllas av ett bibliotek – inte ens på ett nationalbibliotek som KB. Så förhåller det sig trots att KB naturligtvis känner till att om den digitala tekniken till fullo kunde utnyttjas utan legala eller tekniska hinder skulle institutionens forskarservice bestå i exakt det som Aaaaarg möjliggör.

Det har under flera år funnits något högst paradoxalt – ja, nära nog absurt – i att som forskningschef på KB inte kunna nå bibliotekets rika samlingar i digital form, utan i stället, på plats i byggnaden, genom akademisk fildelning via Aaaaarg få digital tillgång till de böcker jag behöver i min forsknings- och undervisningsverksamhet. Det utopiska biblioteket existerar – men än så länge är det ett piratbibliotek. Som forskare vill man ju gärna att ett bibliotek ska fungera ungefär som Aaaaarg, men det kommer aldrig att bli möjligt. Det är naturligtvis juridiken som sätter stopp för detta. Och det gäller även den begränsade framgång som snarlika legala alternativ på webben erbjuder, som till exempel Scribd – ”The World’s Largest Online Library” – vars tju-siga gränssnitt bildar en direkt motsats till ett skrämt innehåll (inte i kvantitativ men väl kvalitativ bemärkelse). I diskussionen om alternativa digitala publiceringsformer finns det med andra ord något djupt motsägelsefullt i att Aaaaarg i viss mån redan utgör svaret på drömmen om det alexandrinska biblioteket som innehåller all världens vetande. Men uppfyllelsen av denna dröm är omöjlig, och kan bara genomföras utanför lagens domäner. Lagen är dock inte statisk; med politikens hjälp kan den förändras – om viljan finns från centrala aktörer som exempelvis ett nationalbibliotek. Till syvende och sist är det frågan om *open access*, och i så måtto hade precis detta varit en synnerligen angelägen uppgift för ett nationalbibliotek som KB att driva. Det vill säga OA – men inte i den form som numera praktiseras, utan snarare till centrala verk i den humanvetenskapliga tradition som präglat förvärvsverksamheten på KB sedan hundratals år tillbaka.

HACKA AKADEMIN – EN AVSLUTNING

I slutet av maj 2010 postade Dan Cohen och Tom Scheinfeldt ett antal provocativa frågor på webben med det lika uttryckliga som omöjliga syftet att digitalt producera en bok på en vecka: ”Can an algorithm

edit a journal? Can a library exist without books? Can students build and manage their own learning management platforms? Can a conference be held without a program? Can Twitter replace a scholarly society?” Poängen var att undersöka hur de traditionella humanvetenskaperna potentiellt skulle kunna förändras om de till fullo använde sig av digital teknologi och de möjligheter till faktiskt kunskapsutbyte som webben inneburit. Cohen och Scheinfeldt fick sig tillskickade 329 texter skrivna av 177 författare, och som de påtalade i introduktionen till den bok, *Hacking the Academy*, som producerades från ett urval av texterna: ”This struck us as a major success for an untested model, one that we feel could be replicated to provide state-of-the-field volumes in many disciplines, to open debate in ways that journals and books are unable to do, or to aggregate existing works from around the web on a common theme.” Förvisso fanns det något lätt paradoxalt i att sammanställa dessa texter till en bok, men redaktörerna försvarede sig med att de strävade efter maximal uppmärksamhet. Speciellt ville de nå akademiker för vilka ”RSS and Twitter are alien creatures. Moreover, one of the main themes of this volume—and of digital technology—is that scholarly and educational content can exist in multiple forms for multiple audiences.”⁴⁹

Som den här texten visar finns dock starka invändningar och forskningspolitiska incitament mot en sådan utveckling – även om jag personligen anser att en förändring i denna riktning är nödvändig, och då inte minst inom humanvetenskaperna. Den traditionella akademiska *peer review*-artikeln, på vilken forskningsanslag numera mallas, utgör ju knappast ett exempel på alternativa former av vetande. Snarare tvärtom. Därtill är den i regel präglad av naturvetenskapliga synsätt. *Hacking the Academy* riggar en helt annan forskningsoptik. Som digitalt experiment är bok- och webbprojektet intressant på flera sätt, framför allt som humanvetenskaplig praktik med ett återkommande meta-resonemang om möjligheten att hacka traditionella publikationsmodeller. Traditionellt har ett *hack* alltid inneburit att man gör en ändring i ett system med syfte att åstadkomma en möjlig lösning, och resultatet i *Hacking the Academy* är på många sätt kongenialt med ämnet. Artiklarna i boken är följaktligen sammanställda i tre block: ”Hacking Scholarship”, ”Hacking Teaching” och ”Hacking Institutions”. I sammanhanget är den första delen av störst intresse, och där kritiserar bland annat David Perry (som tidigare påtalats) traditionell

peer review och dess tillkortakommanden i en digital miljö som aldrig präglas av begränsad knapphet i utlåtanden utan alltid av publikt överflöd. Därtill ifrågasätter till exempel Michael O'Malley varför akademiskt skrivande alltid varit så motståndskraftigt mot teknologisk förändring: "It survived the typewriter crisis with nary a blip; the word processor, despite its immense advantages, left little or no mark on academic prose ... And so it continues today, blithely untouched by the staggering potential of networked digital technology."⁵⁰ Andra texter handlar om bloggande som akademisk praktik (Matthew Kirschenbaum), om humanvetenskaperna tilltagande esoterisering (John Unsworth), eller på vilket sätt digitalt baserat akademiskt arbete egentligen ska värderas (Mills Kelly).

Den sistnämnda frågan har vida implikationer, och handlar till yttermera visso om huruvida de bibliometriska mätningar av citeringsfrekvenser som importerats från naturvetenskaperna egentligen bör gälla inom humaniora. På ett generellt plan antyder *Hacking the Academy* att i princip alla digitala aktiviteter numera kan mätas – och räknas och sammanställas på helt nya sätt. Frågan har också tagits upp i svensk forskningskontext. På RJ:s blogg publicerade till exempel Dick Kasperowski och Fredrik Bragesjö vintern 2012 ett debattinlägg om "Framtidens tredje uppgifter". I inlägget påtalade de att de sammanhang där forskare förekommer "i allt större utsträckning [är] digitalt lagrade; digitala spår kan kvantifieras på sätt som inte var möjligt tidigare, till och med i termer av 'impact'". Genom sådana spår kan universitetens kunskapsspridning, det vill säga den tredje uppgiften kartläggas i detalj. Detsamma gäller naturligtvis vilka som de facto tar del i sådana verksamheter. "När inte bara forskningens vetenskapliga utan också 'sociala impact' kan mätas, finns potentialen att transparent jämföra och värdera olika insatser."⁵¹ Ungefär ett år senare, under senhösten 2013, följde Vetenskapsrådet online-tidskrift *Curie* upp samma tema i artikeln, "Digitalt samspel ger inga meriter", där tidskriften frågade sig om "vetenskaplig tyngd och betydelse [är] något annat i dag än det var i går?" Vad sägs om 450 delningar på Facebook eller 28 glada tillrop på Twitter, påtalade artikeln inledningsvis. Att som forskare se sina rön "slå igenom digitalt ger förstås tillfredsställelse. Men det är inte formellt meriterande, inte i jämförelse med att publicera sig i en ansedd tidskrift eller bli citerad i traditionell bibliometrisk mening", hävdades det vidare. En rad experter på området in-

tervjuades i artikeln, med olika synsätt på det förändrade publiceringslandskapet. Men vad som framför allt är intressant med texten – publicerad i det prestigefulla Vetenskapsrådets informationsorgan – är att den antyder att de nuvarande bibliometriska meriteringssystemen är om väl inte ifrågasatta, så åtminstone allt annat än självklara i en tid av alternativ metrik där nästan all vetenskaplig kommunikation sker genom digitala kanaler.⁵²

Artikeln i Curie, Kasperowskis och Bragesjös blogginlägg liksom boken *Hacking the Academy* är tre spridda exempel som antyder att akademien ännu inte riktigt insett, eller åtminstone inte dragit konsekvenserna av, de möjligheter som den digitala domänen erbjuder när det gäller nya sätt att publicera sig. Och i så måtto påminner dessa synsätt naturligtvis även om föreliggande bok, *Universitet som medium*. Avsikten med denna antologi har ju varit att rikta uppmärksamheten mot forskningens förändrade mediala (och kanske främst digitala) förutsättningar, som till exempel skiftande publikationskulturer, snarare än de kulturella objekt som ofta stått i fokus. Webbepistemologen Richard Rogers – ja, han kallar sig så – har i sammanhanget hävdat att nya ”digitala metoder” måste ta vara på nätets egen tekno-mediala specificitet. Först när humanvetenskaperna till fullo växlat perspektiv och verkligen gått från bläck till bitar, ”transforming ink into bits”, kommer humanister att på allvar kunna börja tänka med (i stället för mot) den digitala världen.⁵³ Det gäller också numera en avliden hacker och nätaaktivist som Aaron Swartz. Hans insats att öppna upp vetandet (och försök) att göra miljoner artiklar på JSTOR tillgängliga för alla förtjänar respekt och ska naturligtvis inte förringas. Men som Jo Guldi skriver i *Hacking the Academy* är den större frågan om sådana tidskriftsartiklar egentligen framöver kommer att fungera i en övergripande digital kontext, vilken i ärlighetens namn inte längre präglas av avslutade helheter utan snarare av en sorts användar- och forskargenererat informations(över)flöd. Hennes förslag i texten, ”Reinventing the Academic Journal”, handlar följaktligen om behovet av att ändra riktning: ”shifting sharply away from current journals’ dependence on issue-by-issue websites and PDF-servers like JSTOR. If you’re a journal editor, the first step in a shift away may indeed be so radical as taking down your website, sharing information in new ways ... more deeply integrated with the flow of information on Web 2.0.” Guldi menar därför att tidskrifter framöver bör integreras och i långt

högre grad tillåta sig att bli interoperabla med andra verktyg online vilka i grunden håller på att förändra "the techne of scholarly practice". Det är en hoppingivande tanke – Swartz *hack* av JSTOR bör med andra ord ses som ett första steg – men det är också en kritik som träffar PDF-arkiv som Aaaaarg eller JSTOR. Men den stora möjligheten Guldi ser framför sig är emellertid att tidskrifter (eller textarkiv) på detta sätt faktiskt kan omstruktureras – detta i akt och mening att omformulera rollen för akademien "as curators of the noise of the web."⁵⁴ Det är en utmaning för framtiden om något.

NOTER

1. Aaron Swartz, "Guerilla Open Access Manifesto", juli 2008 – <http://ia600808.us.archive.org/17/items/GuerillaOpenAccessManifesto/Go-amjuly2008.pdf> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
2. Stewart Brand, "Information wants to be free", *Whole Earth Review*, maj 1985, 49. För en diskussion om citatets uppkomst, se – <http://www.roger-clarke.com/II/IWtbF.html> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
3. Lawrence Lessig, "Larry Lessig Responds – Says Swartz's Alleged Actions Crossed Ethical Line", 20/7, 2011 *Media Freedom* – <http://mediafreedom.org/2011/07/larry-lessig-responds-says-swartzs-alleged-actions-crossed-ethical-line/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
4. "Report to the President. MIT and the Prosecution of Aaron Schwartz", 11 – <http://swartz-report.mit.edu/docs/report-to-the-president.pdf> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
5. För en initierad diskussion om MIT:s roll i denna incident, se Noam Cohen, "How M.I.T. Ensnared a Hacker, Bucking a Freewheeling Culture" *New York Times*, 20/1, 2013.
6. Brewster Kahle, "Euology", 12/1, 2013 – <http://blog.archive.org/2013/01/12/aaron-swartz-hero-of-the-open-world-rip/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
7. Följer man de vanliga definitionerna av ett *hack* så var det dock egentligen inte det Swartz gjorde (även om hans aktivitet blivit medialt uppmärksammat på detta sätt och därför omskrivs i denna text på detta sätt). Alex Stamos skriver bland annat på sin blogg: "Aaron did not 'hack' the JSTOR website for all reasonable definitions of 'hack'. Aaron wrote a handful of basic python scripts that first discovered the URLs of journal articles and then used curl to request them. Aaron did not use parameter tampering, break a CAPTCHA, or do anything more complicated than

- call a basic command line tool that downloads a file in the same manner as right-clicking and choosing 'Save As' from your favorite browser." Alex Stamos, "The Truth about Aaron Swartz's 'Crime'" bloggpost 12/1, 2013 – <http://unhandled.com/2013/01/12/the-truth-about-aaron-swartzs-crime/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
8. Matthew Fuller, "In the Paradise of Too Many Books" (intervju med Sean Dockray) maj 2011 – <http://www.spc.org/fuller/interviews/in-the-paradise-of-too-many-books/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 9. "About JSTOR" – <http://about.jstor.org/about>, samt "Aaron Swartz. A Statement" – <http://about.jstor.org/statement-swartz> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 10. "Forskning och innovation Prop. 2012/13:30" – <http://www.regeringen.se/content/1/c6/20/13/68/ab3950ad.pdf>. Citaten hämtade från sidorna 43 och 153 [senast kontrollerad 15/12 2013].
 11. Peter Luthersson, "Kulturdebattens förlorade centrum", *Axess*, nr. 3, 2012.
 12. Bo Rothstein, "Svensk samhällsforskning är alldeles för provinsiell", *Dagens Nyheter*, 15/8, 2012.
 13. Se exempelvis, Emilio Delgado López-Cózar, Nicolás Robinson-García & Daniel Torres-Salinas, "Manipulating Google Scholar Citations and Google Scholar Metrics: simple, easy and tempting", *EC3 Working Papers*, 29/5, 2012 – <http://arxiv.org/abs/1212.0638> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 14. För en vidare diskussion, se Rasmus Fleischer, "Sökrutan, flödet och humanioras framtid", *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*, red. Tomas Forser & Thomas Karlsruhn (Göteborg: Daidalos, 2013).
 15. Nicholas Carr, "SEO for scholarship" bloggpost *Rough Type*, 6/2, 2013 – <http://www.roughtype.com/?p=2841> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 16. Se, "Bibliometri" på VRs hemsida – <http://www.vr.se/franvetenskapsrådet/analysochutvardering/forskningspolitiskaochstatistiskaanalyser/bibliometri.4.28ca860b1293e247fc480006734.html> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 17. För en introduktion i ämnet med svensk bäring, se exempelvis, Ulf Kronman, Magnus Gunnarsson & Staffan Karlsson, "The bibliometric database at the Swedish Research Council – contents, methods and indicators" (Stockholm: Vetenskapsrådet, 2010) – <http://www.vr.se/download/18.2f804daa12a6a5a9c8d8000474/1281958304613/Bibliometric+database+and+indicators+at+the+Swedish+Research+Council+v1.0.pdf> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 18. Håkan Boström, "Forskning: Lite provinsiellism skadar inte", *Dagens Nyheter*, 16/8, 2012.
 19. För en utmärkt och övergripande sammanfattning av den här typen av

- kritiska perspektiv, se Sven Widmalm, "Enkla kvalitetsmått kväver tanken", *Respons*, nr. 1, 2012.
20. Se C. P. Snow, *De två kulturerna* (Uppsala: Verdandi, [1959] 1961).
 21. Michele Lamont, *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgement* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009), 2.
 22. David Parry, "Burn the Boats/Books", *Hacking the Academy*, red. Dan Cohen & Tom Scheinfeldt (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011) – <http://www.digitalculture.org/hacking-the-academy/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 23. Se till exempel, Pelle Snickars & Per Strömbäck (red.), *Myten om internet* (Stockholm: Volante förlag, 2012) eller Pelle Snickars, *Digitalism. När allting är internet* (Stockholm: Volante förlag, 2014).
 24. Janken Myrdal, *Spelets regler i vetenskapens hantverk. Om humanvetenskap och naturvetenskap* (Stockholm: Natur & Kultur, 2009), 50.
 25. "Forskning och innovation" 2012. Citerat hämtat från sidan 151.
 26. För mer information om OA, se – <http://www.kb.se/openaccess/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 27. För en vidare diskussion av RJ:s hållning i OA-frågan, se "Riktlinjer för open access" – <http://www.rj.se/svenska/forforskare/openaccess> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 28. Anders Ekström & Sverker Sörlin, *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm: Nordstedts, 2012).
 29. För en diskussion, se "Horisont 2020 - ramprogrammet för forskning och innovation", Bryssel 30/11, 2011 – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0808:FIN:sv:PDF>. Pekka Sulkonen-citerat är hämtat från Jan Petter Myklebust, "Academies reject Horizon 2020 pledge on social sciences", *University World News*, 30/12, 2012 – <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20120330080034747> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 30. För en vidare diskussion, se Snickars & Strömbäck, *Myten om Internet*, samt Pelle Snickars, "Öppen data är ett sätt att slippa investera", *DIK* 17/10, 2012 – <http://www.dik.se/artikel/17600/oppen-data-ar-ett-satt-att-slipa-investera> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 31. Se "Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities", Berlin 22/10, 2003 – http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf [senast kontrollerad 15/12, 2013].
 32. Peter Suber, *Open Access* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012), 4.
 33. Se Pelle Snickars & Patrick Vonderau (red.), *Moving Data. The iPhone and the Future of Media* (New York: Columbia University Press, 2012).
 34. Jonas Nordin, "Gratis kan vara för dyrt", forskningsbloggen *Miman* 15/1, 2013 – <http://forskning.kb.se/?p=986> [senast kontrollerad 15/12, 2013].

35. Se "Open Access" – <http://www.kb.se/openaccess/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
36. För en aktuell diskussion kring alternativa (och mer akademiska) former av fildelning se Jonas Andersson Schwarz, "Honourability and The Pirate Ethic", i red. Tilman Baumgärtel, *The Pirate Book: Global Piracy and Other Inadmissible Approaches Towards Intellectual Property Rights* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013).
37. Se – <http://forums.zotero.org/discussion/16065/academic-napster-or-enabling-file-storage-for-open-group/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
38. Julian Myers, "Four Dialogues 2: On AAAARG", 26/8, 2009 SFMOMA *Open Space* – <http://blog.sfmoma.org/2009/08/four-dialogues-2-on-aaaarg/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
39. UbuWeb, "FAQ" – <http://www.ubu.com/resources/faq.html> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
40. Morgan Currie, "Small is Beautiful: a discussion with AAAARG architect Sean Dockray", *Masters of Media* 5/1, 2010 – <http://mastersofmedia.hum.uva.nl/2010/01/05/small-is-beautiful-a-discussion-with-aaaarg-architect-sean-dockray/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
41. Se Sara Lindbäck, "Medverkan till upphovsrättsintrång", skrivelse från Rättighetsalliansen 19/2, 2013 – <http://www.piratpartiet.se/wp-content/uploads/2013/02/20130219-Information-till-PP-och-ST-1.pdf> [senast kontrollerad 15/4, 2013].
42. Se "About" – <http://aaaaarg.org/about> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
43. Se – <http://aaaaarg.org/issue/3297/aaaargsourcing-v1-looking> – och "Help" – <http://grr.aaaaarg.org/help/> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
44. Andersson Schwarz, "Honourability and The Pirate Ethic".
45. Myers, "Four Dialogues 2: On AAAARG".
46. Peter Biddle et al., "The Darknet and the Future of Content Distribution" (Washington D. C.: Microsoft, 2002) – <https://www.google.se/search?q=The+Darknet+and+the+Future+of+Content+Distribution&aq=f&oq=The+Darknet+and+the+Future+of+Content+Distribution&aqs=chrome.69j69l3j69l3j211&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
47. "Kriget mot piraterna kan inte vinnas!" *Piratbyrå* (intervju med Sebastian Lütgert av Rasmus Fleischer) 5/4, 2004 – <http://www.piratbyran.org/index.php?view=articles&id=57&cat=2> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
48. Sebastian Lütgert, "Free Adorno, Free Benjamin", 24/2, 2004 – http://web.archive.org/web/20060104184358/http://www.textz.com/adorno/open_letter.txt [senast kontrollerad 15/12, 2013].
49. Dan Cohen & Tom Scheinfeldt, "Preface", i red. Dan Cohen & Tom Scheinfeldt, *Hacking the Academy*. Alla artiklar återfinns också online på www.digitalculture.org/hacking-the-academy/.

50. Michael O'Malley, "Reading and Writing", i red. Dan Cohen & Tom Scheinfeldt, *Hacking the Academy*.
51. Dick Kasperowski & Fredrik Bragesjö, "Framtidens tredje uppgifter", bloggpost RJ, 14/11, 2012 – <http://debatt.rj.se/?p=162> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
52. Anne Brynolf, "Digitalt samspel ger inga meriter", *Curie*, 29/10, 2013 – <http://www.tidningencurie.se/22/nyheter/nyheter/2013-10-30-digitalt-samspel-ger-inga-meriter.html> [senast kontrollerad 15/12, 2013].
53. Richard Rogers, *The End of the Virtual – Digital Methods* (Amsterdam: Amsterdam Univeristy Press, 2009) – http://www.govcom.org/rogers_oratie.pdf [senast kontrollerad 15/12, 2013].
54. Jo Guldi, "Reinventing the Academic Journal", i red. Dan Cohen & Tom Scheinfeldt, *Hacking the Academy*. För en diskussion om medialt överflöd, se Pelle Snickars, "Information overload" *Information som problem*, red. Jonas Nordin, Pelle Snickars & Otfried Czaika (Stockholm: KB, kommande 2014.)

PEKANDETS ARKEOLOGI

CECILIA LINDHÉ

The production of space, having attained the conceptual and linguistic level, acts retroactively upon the past, disclosing aspects and moments of it hitherto uncomprehended. The past appears in a different light, and hence the process whereby that past becomes the present also takes on another aspect.

— Henri Lefebvre¹

Hans Ulrich Gumbrecht pekar i sin bok *The Production of Presence: What Meaning Cannot Convey* (2004) på att de humanistiska disciplinerna under allt för lång tid tagit relationen till den litterära texten – eller det konstnärliga objektet – för given. Det finns en distans inbyggd i den hermeneutiskt analytiska praktiken, ett sökande efter mening och ett avstånd mellan subjektet och objektet. Denna cartesianiska dualism har hindrat oss från att diskutera vad konst och litteratur faktiskt också är: nämligen förmedlare av omedelbarhet och närvaro.² I ett verk som *Screen*, av Noah Wardrip-Fruin, inbjuds betraktaren inte enbart att lyssna till och läsa den text som framträder på de omgivande skärmarna, hon kan också ta på ord som lösgörs från väggarna och flyter runt i rummet.³ Vidare är det möjligt att, med en datahandske, sätta tillbaka orden i sitt sammanhang, något som blir allt svårare eftersom de lösgörs i allt högre hastighet. Slutligen bryts hela texten samman och faller ner som oläsliga fragment. *Screen* läses med speciella glasögon och datahandskar i en så kallad CAVE-miljö – ett rum som består av tre projicerbara väggar och en golvskärm.⁴

Även om detta verk i sin helhet förstås är digitalt förmedlat laborerar det med den skönlitterära kommunikationens muntliga och tryckta, såväl som digitala, aspekter. Och att uppleva en berättelse rumsligt genom att involvera samtliga sinnen ger förstås en annan typ av läsupplevelse än när vi läser en tryckt bok.⁵ Att röra sig i ett konstverk och använda hela kroppen för att iscensätta verket går också på tvärs mot den ”tactiloclasm” som Gumbrecht berör, och som varit utmärkande

för museer och andra kulturinstitutioner där konstverken inte fått vidröras.⁶ Förbudet mot att röra konstverk är symptomatiskt för hur man i vår västerländska estetik- och kulturhistoria har bortsett ifrån, eller till och med helt uteslutit, kroppens betydelse för upplevelsen.⁷ Seendet är det sinne som premierats, vilket har uppmärksamrats och kritiserats från flera håll under de senaste åren.⁸ Exempelvis hävdar Mark Paterson i *The Senses of Touch* (2007) att geometrins förhistoria i den grekiska antiken var djupt förankrad i den mänskliga kroppen:

Before it becomes an abstracted, visual set of symbols on a surface, at one stage geometry involved the actual bodily process of measuring space. In the measuring process, the hands, feet, eyes and body are all involved in spatial apprehension and perception. Spatial relations mediated through the body become represented in abstract form through a set of visual symbols. As we know, such visual symbols become part of a whole system of representation, geometry, which is subtracted from the original, embodied measuring process.⁹

Geometrins framväxt innebar också enligt Paterson ett aktivt uteslutande av kroppens samtliga sinnen och framförallt blicken. Denna förskjutning implicerar också en rörelse från ”the variability of the senses and sensory experience to the static invariability of a desensualized, abstract space.”¹⁰ Vad jag vill sätta fingret på (*digitus!*) med denna jämförelse är att geometrins omdaning – från en performativ praktik med stark förankring i kroppen till ett statiskt abstrakt system av symboler – kan jämföras med hur bland annat tryckteknologin har lagt ett raster över de kulturella yttringar som kan hänföras till tiden före dess genomslag.¹¹

Digital interaktiv konst och litteratur av typen *Screen* bör förstås diskuteras och analyseras i sin egen rätt, men konstverk som dessa kan också användas för att dekonstruera den kunskapssyn som reproducerats inom humaniora fram till våra dagar. I föreliggande text vill jag presentera ett försök att tänka kring universitetet som en infrastruktur resurs för humaniora, där den digitala tekniken inte enbart används som ett redskap för ordbehandling, redovisningar eller för att hantera stora mängder data (t.ex. genom lagring och tillgängliggörande av inscannat material). Jag vill i stället betrakta universitetet som ett medium i den meningen att platsen eller rummen – den materiella

infrastrukturen – används för att iscensätta och kritiskt förhålla sig till etablerade teorier och tolkningar av historiska skeenden.¹²

Jag kommer nedan att presentera fyra digitala interaktiva installationer, utvecklade i det digitala humanistlaboratoriet HUMlab vid Umeå universitet, där man utforskar och utmanar den rumsuppfattning som dominerat synen på konst och litteratur före tryckteknologins genomslag. Syftet är dels att visa hur en digital flerskrämsmiljö – som främjar interaktionen mellan skärmar, kroppars rörelser och olika ljud- och ljusbilder – kan fungera som en kritisk lins på vår samtids föreställningar om medeltida rum och objekt; och dels att lyfta fram hur en avancerad digital och platsspecifik infrastruktur kan bidra till såväl ett kritiskt förhållningssätt till den egna disciplinen som en möjlig ny väg för humaniora.¹³

OM MEDELTIDA RUM I DIGITALA GRÄNSSNITT

Det inledande mottot från Henri Lefebvres *La Production de l'espace* (1974) påminner oss om att det sätt på vilket vi förhåller oss till rumslighet i dag får betydelse också för hur vi reproducerar historiska rum. Tryckteknologin är ett sådant exempel – dess dominans under de senaste femhundra åren har satt spår i humanistisk forskning i så måtto att den ofta tar sin utgångspunkt i implicita antaganden som är specifikt tryckteknologiska.¹⁴ Ett annat exempel är den hermeneutiska tolkningstradition som Gumbrecht beskriver i *Production of Presence* – en tradition som inte bara har etablerat ett subjekt/objekt-paradigm till artefakter utan också premierat sökandet efter mening snarare än närvaro och sinnesupplevelser. Gumbrecht beskriver utgångspunkterna för sitt projekt:

The word 'presence' does not refer (at least not mainly refer) to a temporal but to a spatial relationship to the world and its objects. Something that is present is supposed to be tangible for human hands, which implies that, conversely, it can have an immediate impact on human bodies. 'Production', then, is used according to the meaning of its etymological root (i.e. Latin *producere*) that refers to the act of 'bringing forth' an object in space.¹⁵

Låt mig illustrera dessa teoretiska utgångspunkter med exempel från ett pågående forskningsprojekt. *Imitatio Mariae: Jungfru Maria som förebild i det medeltida Sverige* är ett av Vetenskapsrådet finansierat tvärvetenskapligt projekt som undersöker hur Jungfru Maria retoriskt – i text såväl som bild – använts som ett ideal för att uppmuntra medeltidens svenska kvinnor och män till ett fromt och dygdesamt liv. Materialet som studeras i projektet är svenska texter skrivna på folkspråk mellan åren 1300-1525 samt visuella objekt av olika slag (illustrationer, kyrkmålningar, skulpturer, reliefer, etc). Materialet avgränsas även utifrån känsloladdade motiv: bebådelsen; visitationen; Jesu födelse; flykten till Egypten; korsfästelsen och pietà.¹⁶ Det insamlade och digitaliserade materialet består av cirka 6000 fotografier, video- och ljudinspelningar från knappt hundra kyrkor (1100-1500) i Uppland, Östergötland och Gotland. En betydande del av *Imitatio Mariae* består i att visualisera delar av detta material – i form av kalkmålningar, dopfuntar och madonnor – i digitala gränssnitt. Men i stället för att tänka i traditionella banor och i termer av att samla, bevara, upprätthålla och ställa ut, är ambitionen att utarbeta representationssätt som på ett nytt sätt lyfter fram det sammanhang i vilket texter och visuella representationer samspelade i det svenska medeltida kyrkorummet.

Den medeltida mässan var intermedial och performativ, något som projektet vill tillgängliggöra genom att gestalta ”en sinnenas kyrka” i ett format som i högre utsträckning än tidigare utnyttjar de digitala mediernas multimodala potential.¹⁷ I den medeltida kyrkan var artefakterna inga museiföremål eller autonoma konstverk; de väntade inte bara på att bli betraktade utan också brukade i kyrkornas kult och liturgi.¹⁸ Till exempel lånade barnsängskvinnor hem det lilla Jesusbarnet från Marias famn för att underlätta den egna förlossningen, och enligt medeltidshistorikern Caroline Walker Bynum var flera av de medeltida objekten utformade för att uppmuntra fysisk interaktion: ”[They were] sometimes more tactile than visual [...] and asked to be touched, more than seen.”¹⁹ Vidare ansågs den taktila beröringen möjliggöra en länk mellan själen och objektet: man föreställde sig att en person genom att ta på, eller bara vara nära ett objekt, kunde få dess kraft och dygd överförd på sig.²⁰ Detta emellanåt taktila, rumsliga och audiovisuella samspel mellan användare och objekt kan vara svårt att belysa i tryckta format. Vad gäller de digitala formaten är museer och

andra kulturinstitutioner centrala och drivande aktörer i den omdaning som digitaliseringen har medfört. Men detta till trots handlar flera digitaliseringsprojekt främst om att lagra och tillgängliggöra. Även om detta förstås är ett synnerligen väsentligt arbete, kan man ändå konstatera att besökarna såväl i Historiska museets som i Riksantikvarieämbetets digitala samlingar (ATA) kan betrakta enstaka föremål tagna ur sitt rumsliga sammanhang – inte sällan är bilderna också starkt beskurna.²¹ Detta är förstås ett resultat av en museal tradition som – kanske fram till nu – framförallt har handlat om att förmedla kunskap och mening och inte så mycket om att försöka etablera en mer direkt och sinnlig relation till objekt, bilder och text. Existerande databaser för medeltida text och bild demonstrerar därigenom också, sitt digitala format till trots, ofta den tryckta sidans dominans under de senaste femhundra åren. Digitala arkiv uppvisar inte sällan drag som helt enkelt kan beskrivas utifrån en ”sekundär tryckteknologi” – webbsidorna remedierar i allt väsentligt den tryckta boksidan och dess logik, vilken kan vara fixerad, linjär och hierarkisk.²² Den västerländska filosofins traditionella uppdelning av objekt och subjekt, betraktare och föremål, som varit så betydelsefull för de stora museernas framväxt lever alltså kvar även i de digitala arkiven. Inte minst i relation till medeltida rum och objekt kan en sådan uppdelning bli problematisk, vilket också Gumbrecht påpekar: ”Its very elementary binary logic attributes the human body to the side of the objects of the world whereas, in medieval thought, spirit and matter were believed to be inseparable, both in human beings and in all the other elements of the divine Creation.”²³ Å ena sidan förmedlas alltså en subjekt-objekt-syn på relationen till historiska föremål, å andra sidan låter man sig oftast styras av digitala verktyg, vars logik är utvecklad enligt samma typ av mönster.²⁴ Vidare framställs och reproduceras, i exempelvis Historiska museets databas, medeltida madonnaskulpturer utifrån renässansens perspektivlära. I boken *Virtually-Anglo Saxon. Old Media, New Media, and Early Medieval Studies in the Late Age of Print* (2007) skriver Martin Foys om detta i relation till Nunburnholme-korset: ”The rise of Renaissance perspectivalism distilled the variegated ’nows’ of medieval art down to a single frozen moment of representation, a snapshot of an instant, what modern physicist now call a ’zero-time’ representation of space.”²⁵ Genom denna framställning ges de medeltida objekten betydelser som inte stämmer överens med

hur de brukades i kult och liturgi: de var inte singulära och statiska objekt som enbart fanns där för att betraktas. Foy's sammanfattar:

Fundamentally, we do not understand space as medieval subjects understood space. As print rose to prominence in the early modern age, so too did the notion of a measurable space of a single point perspective to represent it. [...] Today the homologies that arise between medieval conceptions of space and new dimensions of cyberspace frame us for the effect of modern space upon its medieval counterpart; these homologies also help us chart aspects of medieval space now marginalized, if not forgotten about entirely.²⁶

Foy's föreslår alltså att *cyberspace* kan fungera som ett möjligt främmandegörande perspektiv för att lyfta fram en marginaliserad, eller till och med bortglömd medeltida rumslighet. De frågor det digitala gränssnittet genererar kan med andra ord få oss att upptäcka, återupptäcka och utveckla nya aspekter på historisk kunskap.

RUM OCH MEMORIA

I Henri Lefebvres mening är 'rum' inte något naturgivet, utan något som skapas i en spänning mellan olika diskurser och produktionsvillkor. Man uppfattar det nu som mer eller mindre självklart att begreppet "rum" implicit uttrycker en kombination av fysisk närvaro och mentala såväl som ideologiska processer – att föreställningar om rum och plats skapas i interaktionen mellan människor och miljöer, idéer och fysiska platser. Man har talat om *the spatial turn* för att ringa in det förnyade intresset för topografier, platser och rum, vilket inleddes inom de humanistiska vetenskaperna på 1970-talet.²⁷ Bland exempelvis konst- och litteraturvetare har rumslighet främst använts som en teoretisk och metaforisk markör vilken verkar innanför texten – inte minst så kallad *spatial form* inom litteraturen.²⁸ Men också i den klassiska retorikens minnesteknik, *memoria*, var utforskandet av olika *loci* (rum) centralt. *Memoria* – tekniken att rekonstruera ett temporalt förlopp genom att förbinda kunskapen med en rumslik struktur, som till exempel en byggnad eller ett landskap – handlade inom den medeltida skolastiken inte främst om att repetera ett i minnet lagrat material.

Snarare inbegrep det att uppfinna och associera kring ett stoff, och den rumsliga strukturen fungerade då som en plats för kreativ tanke och nybildningar.²⁹ I det medeltida klosterlivet var *memoria* en konst som handlade om att skapa bilder för den inre blicken, och i denna kontext var det inte hur sanningsenligt och objektivt bilderna reproducerades som var poängen, utan snarare att det var möjligt att bygga nya tankar och idéer utifrån dem. De var helt enkelt en kreativ resurs för tanken.

Digital interaktiv konst av typen *Screen* har utvecklats i relation till arkitektur, skulptur och *performance*-konst.³⁰ Just arkitektur-metaforer var vanliga under medeltiden, inte bara inom retorikens *memoria* – de användes också för att beskriva läsningar av olika slag.³¹ Benediktinermunken Peter av Cellensis (1115–1183) skriver till exempel att man vid en läsning av *Genesis* bör uppfatta denna som en typ av karta där man ”reser igenom” de olika delarna samtidigt som läsaren uppmanas att gå igenom bokens innehåll med ett uppmärksam och lätt steg. Han skriver vidare att:

Whenever you enter a pleasant meadow of prophetic blessings, loosen the folds of your garment, stretch your belly, open your mouth and extend your hand... Then come to Exodus [grieving for] the entry into Egypt ... Then admire the foreshadowing of our redemption in the blood of the sacrificial lamb. Observe how the law was given on Mt. Sinai and how it is open to spiritual understanding. By progressions of virtues run through the forty-two stopping places [in the Sinai] with what they signify. With an angelic mind construct within yourself the Tabernacle and its ceremonies.³²

Cellensis betonar vikten av att variera tempo och modus – eller med Mary Carruthers ord ”the *colores* of the journey determined in each site” (min kursiv.) – när han uppmuntrar läsaren såväl att gå, träda in i och resa, som att titta, beröra, smaka och lyssna.³³

Det är just denna klassiska betydelse av *memoria*, i kombination med arkitektoniska metaforer där rummet fungerar som en resurs för själva tänkandet, som stått i centrum för de installationer som utvecklats i det digitala humanistlaboratoriet HUMlab vid Umeå universitet.³⁴ Vi har utvecklat fyra interaktiva prototyper och användarna uppmuntras bland annat att interagera med stora högupplösta, sensorförsedda skärmar som kopplats till kontinuerligt förändrade ljud-

och ljusinstallationer – olika modus eller *colores*. Utgångspunkten för installationerna har varit två begrepp som var framträdande i den medeltida skolastiken: *memoria* och *ductus*. Jag återkommer till *ductus* nedan.

HUMLAB OCH FYRA DIGITALA INSTALLATIONER

I HUMlab – en mötesplats för humaniora, kultur och informationsteknik – bedrivs inte bara forskning och undervisning utan också konstnärliga installationer och projekt. Det är en öppen och tillåtande studiomiljö som är tillgänglig för studenter, forskare, konstnärer och andra intresserade året om och dygnet runt. Här finns bland annat ett skärmlandskap som består av tio stora skärmar uppsatta i en ring – i samma rum finns också en 170 tums bakprojicerad skärm (d.v.s. projektorn hänger inte i taket framför utan sitter i ett rum bakom skärmen), samt ett ljustak som kan simulera olika färger. I detta HUMlab, som är beläget rakt under universitetsbiblioteket, finns också en ljudstudio och ett stort rum med datorplatser för studenter och forskare.³⁵ Nyligen invigdes HUMlab-X på det nybyggda Konstnärligt campus och här finns bland annat en skärmvägg med sexton skärmar i kombination med fyra enskilda skärmar och en simuleringsstudio för exempelvis experiment med ljud och ljus. Därtill finns en golvskärm som består av flera olika små skärmar men som kan utnyttjas som en stor sammanhängande projektyta. Skärmlandskapen och i synnerhet golvskärmen erbjuder inte bara en möjlighet att röra sig *i* berättelser, *i* kartor och *i* konstverk. Interaktionen mellan kroppars rörelser som skapar innehåll i kombination med olika ljud- och ljusbilder i rummet ger förstås också en unik möjlighet att kritiskt reflektera kring ett begrepp som 'rum'.

De digitala prototyper som konstruerats inom ramen för *Imitatio Mariae*-projektet är alltså utarbetade i och för HUMlab:s skärmlandskap. Installationerna går under arbetsnamnen *The Digiti*, *The Magnifier*, *The Sensorium* och *The Calendarium*. *The Digiti* tillåter användaren att arbeta med text och bild framför en stor *touchscreen* – hon eller han måste peka med händerna för att byta och jämföra olika bilder. Det är möjligt att på ett överskådligt sätt placera bilder och texter för jämförelse över rum och tid.

The Magnifier använder en högupplöst bakprojicerad 170-tums

The Digiti. Kalkmålningar, Passionsmästaren, ett antal olika kyrkor, Gotland.

Magnifier. Kalkmålningar, Passionsmästaren, ett antal olika kyrkor, Gotland.

skärm. Användaren kan välja mellan flera olika bilder som är tillgängliga som ikoner högst upp på skärmen, hon eller han kan flytta runt bilder samt zooma in och ut helt fritt. Det går att förstora kalkmålningar i mycket hög upplösning för att studera detaljer, något som är svårt att göra i det faktiska kyrkorummet. Det går förstås också att återskapa perspektivet av att befinna sig en bit ifrån, då kyrkobesökarna oftast inte kom så här nära föremålen.

The Digiti och *The Magnifier* är speciellt utvecklade för att fungera som verktyg för projektets forskare och är förstås tillgängliga även för studenter intresserade av konst- och medeltidshistoria. Två installationer – *The Sensorium* och *The Calendarium* – är mer experimentella och betonar än mer vikten av rörelse och kropp för att bilderna ska iscensättas. *The Sensorium* använder en LCD-skärm samt en ultraljudssensor för att registrera kroppars rörelse. När rörelse från en person som närmar sig skärmen registreras visas en första bild som sedan, i relation till hur personen närmar sig skärmen, tonas bort – beroende på avståndet till betraktaren. Den första bilden övergår till en ny, som visas tillsammans med ljud i form av *Ave Maria* insjungen i en av de i studien inkluderade kyrkorna. Även ljusbilden i rummet förändras beroende på vilken bild som visas – det sammantagna syftet är att försöka gestalta rörelsen mot och runt den medeltida kyrkans olika altare, samt att betona sinnenas samspel vid denna upplevelse.

The Calendarium utvecklades inte bara för att betraktaren skulle kunna jämföra madonnabilder från olika kyrkor och landskap, utan funktionen i denna installation uppenbaras genom det sätt på vilket madonnorna framträder. Framställningen påverkas av den väg användaren följer i skärm miljön. När en dold madonna träder fram är sökvägen i bilden kopplad till ljuset i taket, vilket förändras beroende på vilken madonna som blir synlig. Aktiviteten att föra pekaren över skärmen iscensätter olika tolkningsmöjligheter snarare än att (re-) presentera madonnan som ett historiskt (musealt) objekt. Denna processuella syn på konstupplevelser är hämtad från ett centralt begrepp inom medeltida skolastik: *ductus*. Det som utmärker *ductus* är rörelse och det handlar om att uppfatta konstverket som just en process snarare än som en färdig produkt. Översatt kan *ductus* betyda ”riktad rörelse” och betonar hur man bör söka en väg genom konstverket/kompositionen, en väg som iscensätts som en resa där varje del – eller *loci* – omfattas av ett specifikt modus.³⁶

The Sensorium. Madonna, träskulptur samt altarskåp, Vadstena klosterkyrka.

The Calendarium. Madonna, träskulptur, Eke kyrka, Gotland samt detalj från altarskåp Lärbro kyrka, Gotland.

I samtliga installationer är förstås rumsliga aspekter helt avgörande, vilket ju också var fallet i medeltidskyrkan – med placeringen av altarskåp som öppnades vid speciella högtider, flera olika altare och skulpturer i relation till öppna ytor, ljusinsläpp och kroppars rörelser. Syftet är inte att försöka spåra en genealogi som sammanbinder medeltida rumslighet med dess iscensättning i digitala gränssnitt, utan snarare att lyfta fram samt synliggöra paralleller och diskontinuiteter mellan då och nu. Det är en dubbel rörelse: dels kan vi med de digitala gränssnitten upptäcka nya infallsvinklar och företeelser i ett historiskt material, dels accentuera den förromantiska (eller t.o.m. förgruppenbergska) estetikens relevans för samtidens digitala konstnärliga uttryck och teorier. I den meningen är utgångspunkten medicarkeologisk. Detta innebär ett icke-linjärt och icke-epokalt förhållande till grepp, begrepp och konkreta föremål. För att distansera sig från synen på den medieteknologiska utvecklingen som en rörelse från primitiva teknologier till ett successivt mer avancerat stadium beskriver medicarkeologen Erkki Huhtamo historien som cyklisk.³⁷ Med samma synsätt kan digitala gränssnitt fungera som ett perspektiv för betraktaren att både upptäcka glömda former och praktiker och göra omläsningar av begreppsdefinitioner och på så vis problematisera vedertagna ordningar, betydelser och praktiker. Denna dubbla, eller cykliska, rörelse är central och de historiska momenten uppmärksammas här inte bara för att historisera samtiden utan också för att främmandegöra vedertagna föreställningar.

De digitala interaktiva installationerna är inte enbart kunskapsgenererande utan också ett verktyg för forskare genom att de gör det möjligt att arbeta med olika material på nya sätt. Därtill är ambitionen att installationerna inte bara ska utforska de medeltida konstverken och samspelet mellan text och bild, utan också utmana befintliga kulturteoretiska tolkningstraditioner och tolkningspraktiker.³⁸ Inte minst golvskärm, triptykskärm och skärmvägg samt interaktionsteknik med ljud- och ljusinstallationer ger oss nya möjligheter att gestalta den rumsuppfattning som dominerade synen på konst och litteratur före tryckteknologins genomslag.

De fyra skärminstallationerna (samt nya som är under utarbetande) kommer också att bli en del av slutredovisningen för projektet *Imitatio Mariae*: en stor platsspecifik installation kommer presentera forskningsresultaten (och komplettera projektets artiklar) med hjälp

av universitetets infrastruktur och gestalta en sinnenas medeltida kyrka genom flera olika digitala gränssnitt.

HUMLAB:S FLERSKÄRMSMILJÖ – INFRASTRUKTUR FÖR HUMANISTER

Den digitala skärmbundna representationen av medeltida artefakter lägger tonvikten vid mottagarens aktivitet, något som länge varit vanligt inom digital konst och hos föregångare som futuristerna och 1960-talets avantgardister. Men detta är förstås inte något specifikt för 1900-talet heller: det fanns också hellenistisk konst och litteratur som var utformade för att involvera betraktaren såväl visuellt som spatialt.³⁹ Men som verktyg för forskning och undervisning har skärmar inte använts i någon större utsträckning. Detta till trots är det i det närmaste en truism att påstå att vi i dag omges av skärmar – mediehistorikern Anne Friedberg hävdar till och med, i *The Virtual Window* (2006), att vi tolkar och förstår världen och vår plats i den genom att vi betraktar den genom inramningar av olika slag: "as we spend more of our time staring into the frames of movies, television, computers, hand-held displays [...] how the world is framed may be as important as what is contained within that frame".⁴⁰ Även om Friedberg i sin genealogi nämner att det kan finnas multipla fönster inom en ram eller en datorskärm, behandlar hon inte flerskrmsmiljöer av den typ som beskrivits ovan. Däremot gör hon en intressant historisering av skärmens relation till åskådaren, vilken i högsta grad är relevant för en flerskrmsmiljö. I till exempel en biosalong eller framför en TV-skärm är åskådaren oftast orörlig medan bilderna är rörliga, och hon har inte heller möjlighet att påverka innehållet i någon större utsträckning.⁴¹ I en flerskrmsmiljö är åskådaren i stället rörlig och kan interagera med skärmarna och deras innehåll. Därtill kan skärmarna länkas samman och kopplas till rummets belysning och omgivningens ljudbild. Den "paradox" som Friedberg uppmärksammar, där en orörlig åskådare betraktar rörliga bilder, destabiliseras alltså i en flerskrmsmiljö.

Vidare kan den humanistiska infrastruktur som finns i HUMlab användas inte bara som en plats för teoretisk reflektion utan som en praktik, vilken handlar om att *skapa* eller *göra teori* i ett rum eller på en plats där det fysiska och materiella hela tiden varvas med det teoretis-

ka och abstrakta. Ett sådant kritiskt görande – eller *critical making* – handlar om att utforska och problematisera relationen mellan kritisk teori och praktik, det vill säga hur byggande, skapande och gestaltande i olika medier kan komplettera, vidga men också överbrygga klyftan mellan konceptuell, teoretisk reflektion och kreativ produktion.⁴²

Critical making handlar om en ömsesidighet mellan kritiskt tänkande och kritiskt görande som består av att arbetsprocessen tillåts influera de teoretiska aspekterna i lika hög grad som teorin styr den kreativa aspekten. Detta skulle kunna innebära att studenter på en teorikurs på avancerad nivå i seminarieform diskuterar teoretiska texter för att sedan i samarbete med existerande labb eller i en gestaltningsmiljö iscensätta komplicerade teoretiska frågor – exempelvis genom en interaktiv skärminstallation. Det kritiska görandet tillåter också att man vänder på processen. Utifrån en praktisk övning kan man försöka utarbeta – eller kombinera – lämpliga teoretiska perspektiv. Utgångspunkten är att den skrivna texten inte ska vara det enda uttrycksmedlet, något som inte bara är en praktisk angelägenhet: indirekt belyses också på vilka sätt den traditionellt skrivna redovisningsformen har styrt de frågor och resultat som humanistisk forskning producerat. Universitetens infrastruktur kan alltså användas som ett medium där samtliga sinnen kan involveras i såväl en utbildnings- och forskningssituation som en presentation och förmedling av forskningsresultat.

AVSLUTNING

I inledningen skrev jag om skillnaden mellan att läsa en tryckt bok jämfört med att läsa med hela kroppen i ett verk av typen *Screen*. Men givetvis rymmer även bokläsandet en taktil och kroppslig dimension. Den franske författaren Georges Perec skriver om just detta i artikeln ”Lire” när han hävdar att bokläsandet inte bara innebär:

[...] att avkoda tecken, ströva längs raderna, utforska sidorna, genomkorsa en mening; det är inte bara den abstrakta föreningen av författare och läsare, det mystiska bröllopet mellan Idén och Örat, det är, på samma gång, bullret från tunnelbanan, rörelsen hos en tåg-vagn, eller hettan i solen på stranden och skriken från barn som lekt

lite för länge, eller känslan av varmt vatten i badkaret, eller väntan på sömnen.⁴³

Perecs iakttagelse lyfter fram det faktum att även den tryckta textens format kan iscensätta en materialitet, eller med Gumbrechts ord en ”närvaro”, där det taktila och kroppens samtliga sinnen aktiveras. Därremot har de teorier och modeller för att analysera litteratur som vuxit fram efter tryckteknologins genomslag accentuerat distansen mellan subjekt–objekt, läsare–verk, text–analys, och inte lyft fram läsningen som en kroppslig erfarenhet. En vidareutveckling av ett projekt där vi läser/tolkar/upplever genom digitala gränssnitt och miljöer behöver inte bara igångsättas i relation till digitala medier, utan skulle också kunna användas i omläsningar av den äldre codexbundna litteraturen.⁴⁴ Digitaliseringen kan sålunda fungera som ett kritiskt perspektiv på kulturhistorien och behöver inte enbart uppfattas som ett samtida fenomen knutet till vissa digitala artefakter. Det digitala blir då inte bara en räkka objekt vi hittar i datorn, och inte heller endast en teknisk förutsättning – utan den lins varigenom kulturhistorien kan betraktas i en räkka komparativa dubbelexponeringar. En viktig vidareföring av dessa perspektiv är att de möjligheter till nya presentationsformer som de digitala verktygen erbjuder också kommer att få konsekvenser för de forskningsfrågor som ställs. Digitala medier är alltså inte bara en behållare för traditionellt bedriven forskning och undervisning, utan utmanar också den kunskapssyn vi i dag reproducerar på de humanistiska fakulteterna – och detta gäller såväl samtida som historiska objekt. Genom att använda digital teknik som ett infrastrukturellt medium och det digitala som ett perspektiv, är det möjligt att överskrida gränser som ställts upp under ett tryckteknologiskt paradigm, och på så vis också utforska och upptäcka humaniora på nytt.

NOTER

1. Henri Lefebvre, *The Production of Space*, övers. Donald Nicholson-Smith (Malden, MA: Blackwell Publishing, [1974] 1991), 65.
2. Hans Ulrich Gumbrecht, *The Production of Presence: What Meaning Cannot Convey* (Stanford: Stanford Univ. Press, 2004).
3. *Screen*, av Noah Wardrip Fruin tillsammans med Josh Carroll, Robert

Coover, Shawn Greenlee, Andre McLain and Benjamin Shine, visades för första gången 2003, en senare version visades 2007 vid *SIGGRAPH*. En presentation av en läsning av *Screen* finns i online-arkivet för The Electronic Literature Organization: http://collection.eliterature.org/2/works/wardrip-fruin_screen.html

4. CAVE står för *cave automatic virtual environment*.
5. Samtliga framställningssätt är förstås digitala, men verket iscensätter olika skönlitterära kommunikationssätt digitalt. Värt att notera är, vilket N. Katherine Hayles lyft fram, att nästan all litteratur – även den tryckta – numera är digitaliserad, se N. Katherine Hayles, *Electronic Literature: New Horizons for the Literary* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2008), 5. Att läsa en bok kan förstås också upplevas med samtliga sinnen – kroppen kan samspela med boken och den omgivning som man befinner sig i – se slutet av föreliggande kapitel. Men i ett digitalt verk av typen *Screen* accentueras ovillkorligen och med nödvändighet en involvering av samtliga sinnen – det krävs för att verket ska iscensättas.
6. Begreppet "tactiloclasm" är hämtat från Erkki Huhtamo, "Twin-Touch-Test-Redux: Media Archaeological Approach to Art, Interactivity, and Tactility", *MediaArtHistories*, red. Oliver Grau (Cambridge, Mass.: The MIT Press 2008), 71–101. Huhtamo skriver: "We could speak of 'tactiloclasms' – cases where physical touching is not only absent, but expressly prohibited and suppressed" (75). Att synen har varit det sinne som dominerat västerlandets uppfattning om konst och kultur är väldokumenterat. Se t.ex. Mark Paterson, *The Sense of Touch. Haptics, Affects and Technologies* (Oxford, New York: Berg, 2007); Constance Classen, *Worlds of Senses: Exploring the Senses in History and Across Cultures* (London: Routledge, 1993); Jonathan Crary, *Techniques of the Observer: On Vision and Modernity in the Nineteenth Century* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990); Martin Jay, *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth Century French Thought* (Berkeley: The Univ. of California Press, 1993); Erkki Huhtamo, "'Shaken hands with statues...': On Art, Interactivity and Tactility", *Second Natures*, Faculty Exhibitions of the UCLA Design-Media Arts Department (Los Angeles: Univ. of California, 2006), 17–21; *Sensible Flesh. On Touch in Early Modern Culture*, red. Elizabeth D. Harvey (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003); Laura U. Marks, *Touch: Sensuous Theory and Multisensory Media* (Minneapolis/London: Univ. of Minnesota Press, 2002). Vad gäller kropp och *embodiment* i relation till digitala medier och miljöer se t.ex. Mark B. N. Hansen, *New Philosophy for New Media*

- (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2004); *Bodies in Code. Interfaces with Digital Media* (New York & London: Routledge, 2006).
7. Jag syftar här på vad vi kan kalla den postromantiska synen på estetik som introducerades och utvecklades under det sena 1700-talet och i början av 1800-talet, av teoretiker som Baumgarten och Kant. Dessa betonade den idealiserade smaken, det vackra och sköna, där blicken och tanken främst styr. Till skillnad från det förromantiska konceptet *aesthesis* – från Aristoteles – där estetik handlade om att uppfatta med alla sinnen, vilket innefattade perception, känslor och kroppslig erfarenhet. Denna estetik var fysisk och kroppslig och innefattade förutom blicken också taktilitet och interaktivitet. Detta hör förstås samman med retoriken, den muntliga kulturens omedelbarhet, performativitet och taktila kvaliteter. Se till exempel Mary Carruthers, "On Affliction and Reading, Weeping and Argument: Chaucer's Lachrymose Troilus in Context", *Representations*, Winter 2006, Vol. 93:1, 1-21, speciellt s. 17, not 26; Cecilia Lindhé, "Aesthetic Theory and Medieval Materiality through a Digital Lens", *Humanities and the Digital*, red. David Theo Goldberg & Patrik Svensson (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2014), under utgivning.
 8. Se fotnot 6.
 9. Mark Paterson, *The Sense of Touch. Haptics, Affects and Technologies* (Oxford, New York: Berg, 2007), 60.
 10. Paterson, *The Sense of Touch*, 65. Se även Henri Lefebvre, *The Production of Space*, 110–111.
 11. Det betyder inte att den tryckta boken är ett statiskt objekt. Tvärtom har forskare lyft fram att digitaliseringen erbjuder en möjlighet att ompröva synen på den tryckta kodexbundna boken. Den infallsvinkeln öppnar för en beskrivning av kodexboken som ett "program" som "gör" och "utför" snarare än en statisk artefakt. Kodexboken utgör på så sätt den digitala programmeringens förutsättning: båda kännetecknas av performativitet. Jerome J. McGann skriver att en bok aldrig är "self-identical" – den står inte i ett motsatsförhållande till den digitala litteraturens påstådda öppenhet och performativitet; den sluter sig inte kring sig själv som en statisk, livlös artefakt. Se *Radiant Textuality. Literature after the World Wide Web* (New York: Palgrave, 2001), xi. Se också Johanna Drucker, *SpecLab. Digital Aesthetics and Projects in Speculative Computing* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 2009); Andrew Piper, *Dreaming in Books. The Making of the Bibliographic Imagination in the Romantic Age* (Chicago: The Univ. of Chicago Press, 2009).

12. Föreliggande text är skriven inom ramen för forskningsprojektet *Imitatio Mariae. Jungfru Maria som förebild i det medeltida Sverige* samt *Multiple Screens as Material* vid Umeå universitet.
13. Mark B. N. Hansen har skrivit om hur digitala miljöer har påverkat "embodied meaning." Se t.ex. Mark B. N. Hansen, *New Philosophy for New Media* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2004); *Bodies in Code. Interfaces with Digital Media* (New York & London: Routledge, 2006). Jag vill här betona att jag är medveten om distinktionen mellan *body* och *embodiment* (ungefär "kropp" och "förkroppsligande"), där den senare beteckningen introducerats för att betona skillnaden mellan kroppen som statistiskt och biologiskt givet jämfört med synen på kropp som en historiskt placerad erfarenhet. Jag använder ordet 'kropp' i den senare betydelsen. För en diskussion om skillnaden mellan *body* och *embodiment*, se N. Katherine Hayles, *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1999).
14. Se t.ex. Jerome J. McGann, *Radiant Textuality*, xi; N. Katherine Hayles, *How we Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis* (Chicago & London: Univ. of Chicago Press, 2012); Cecilia Lindhé, "A Visual Sense is Born in the Fingertips: Towards a Digital Ekphrasis", *The Digital Humanities Quarterly*, vol. 7, nr. 1, 2013. I ett vidare perspektiv, som jag inte berör i detta sammanhang, är förstås tryckteknologins implicita uttryck intimt förbundet också med företeelser såsom upphovsrätt och originalitet.
15. Gumbrecht, *The Production of Presence*, viii.
16. Motiv som togs upp i predikningar återfanns på kyrkväggarna, berättelser om Marias liv i legender gestaltades på altartavlor, kyrkobesökaren bad sina Mariaböner framför madonnabilder, etc. Under högskolastiken formulerades en bildteologi som gick ut på att man genom betraktandet kom i beröring med den avbildade verkligheten. Detta ledde till att kyrkornas kalkmålningar blev visuella predikningar, där texter och bilder verkade tillsammans för att föra fram en viss tolkning av Mariabilden. Se Anders Piltz, "Kalkmålningarna som retorik" i Öberg, Kihlman & Melin, *Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld* (Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia, 2007).
17. Alf Härdelin, *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige* (Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia, 2005), 38.
18. Härdelin, *Världen som yta och fönster*; Caroline Walker Bynum, *Christian*

- Materiality. An Essay on Religion in Late Medieval Europe* (New York: Zone Books, 2011).
19. Lennart Karlsson, *Bilden av Maria* (Lund: Historiska Media, 2009), 20; Walker Bynum, *Christian Materiality*, 38.
 20. Elisabet Regner, "Brigettines, Cistercians and Bishops. An Archaeology of Sensory Experience", *From Ephesos to Dalecarlia. Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe*, red. Elisabet Regner, Cecilia von Heijne, Laila Kitzler Åhfeldt och Anna Kjellström, Stockholm Studies in Archaeology (Stockholm: Statens historiska museum, 2009), 205–226. Se även C. M. Woolgar, *The Sense in Late Medieval England* (New Haven & London: Yale Univ. Press, 2006).
 21. Se Historiska museets databas över medeltidens bildvärld: <http://mis.historiska.se/mis/sok/start.asp>. Digitaliseringsprojekt vid exempelvis King's College Centre for Computing in the Humanities samt King's College Visualisations Lab (som är en ledande aktör inom digital humaniora) uppvisar samma tryckteknologiskt remedierande logik, se <http://www.kcl.ac.uk/artshums/depts/ddh/index.aspx>.
 22. Om tryckteknologi i relation till digitala framställningssätt, se Martin K. Foy, *Virtually Anglo-Saxon: Old Media, New Media, and Early Medieval Studies in the Late Age of Print* (Gainesville, FL: Univ. of Florida Press, 2007). Om remedieringsbegreppet, se Jay David Bolter & Richard Grusin, *Remediation: Understanding New Media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999). Vad gäller "sekundär tryckteknologi", jfr Walter J. Ong som skriver om en sekundär muntlighet, i *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet* (Göteborg: Anthropos, [1982] 1990), se även Stina Hansson, "Så skev är ingen brukbar pärla! Det omöjliga barockbegreppet", *Diktens spegel. Nitton essäer tillägnade Bernt Olsson*, red. Lars Elleström, Peter Luthersson, Anders Mortensen (Lund: Lund University Press, 1994), 83–97.
 23. Gumbrecht, *The Production of Presence*, 25.
 24. I en kommande publikation skriver jag om hur de digitala installationerna som beskrivs i föreliggande text skapats som estetisk provokation på datortekniken, se Cecilia Lindhé, "Aesthetic Theory and Medieval Materiality through a Digital Lens". Johanna Drucker skriver: "Computational methods rooted in formal logic tend to be granted more authority in this dialogue [between computational technology and the traditional humanities] than methods grounded in aesthetic and subjective judgment", se Johanna Drucker, *SpecLab*, xi.

25. Foys, *Virtually Anglo-Saxon*, 168. Foys skriver vidare: "For modern scholars, artifacts such as early medieval stone sculpture became objects from the past to be reimagined in a singular snapshot of an original condition. In modern representation, the power of print culture joins with that of perspective to re-render medieval objects as singular, static and unified." Se, 169.
26. Ibid.
27. För en översikt, se Edward L. Ayers, "Turning Toward Place, Space, and Time", *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*, red. David J. Bodenhamer, John Corrigan & Trevor M. Harris (Bloomington & Indianapolis: Indiana Univ. Press, 2010), 1–13 samt Marie Cronqvist, "Spatialisera alltid! Rummets återkomst i de historiska vetenskaperna", *Scandia* 2008(74):2, 9–14.
28. För Joseph Frank innebär den att läsaren uppfattar textens element spatialt, eller i ett idealiserat ögonblick, i stället för att följa med i läsningens temporala flöde: "[P]ast and present are seen spatially, locked in a timeless unity which, while it may accentuate surface differences, eliminates any feeling of historical sequence by the very act of juxtaposition." Se Frank, "Spatial Form in Modern Literature I–III", *Sewanee Review* 1945:53, 221–240, 433–456, 643–653; för citatet, se 225. Uppfattningen att den modernistiska litteraturen karakteriseras av *spatial form* har kritiserats från olika utgångspunkter, se t.ex. W. J. T. Mitchell, "Spatial Form in Literature. Toward a General Theory", *The Language of Images*, red. W. J. T. Mitchell (Chicago & London: The Univ. of Chicago Press, 1980). Uppsatsen publicerades först i *Critical Inquiry* år 1980. Joseph Frank kommenterar även denna kritiken "Spatial Form. Thirty Years After", *Spatial Form in Narrative*, red. Jeffrey R. Smitten (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1981), 202–243.
29. Mary Carruthers, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2011); Mary Carruthers, *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images*, 400–1200 (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998), 17.
30. Bruce Wands, *Art of the Digital Age* (London: Thames & Hudson, 2006).
31. Mary Carruthers, *The Craft of Thought*, särsk. 7–22.
32. Citerat efter Carruthers, *The Craft of Thought*, 109.
33. Ibid.
34. Jim Robertsson har varit tekniskt ansvarig för den digitala gestaltningen.
35. För en beskrivning av och diskussion kring HUMlab som miljö, se Patrik Svenssons bidrag till denna volym.

36. William T. Flynn, "Ductus figuratus et subtilis", *Rhetoric beyond Words. Delight and Persuasion in the Arts of the Middle Ages*, red. Mary Carruthers (Cambridge: Cam. Univ. Press, 2010), 250–280; Mary Carruthers, "The Concept of Ductus, or Journeying through a Work of Art, *Rhetoric beyond Words. Delight and Persuasion in the Arts of the Middle Ages*, red. Mary Carruthers (Cambridge: Cam. Univ. Press, 2010), 190–213, citatet s. 196.
37. Erkki Huhtamo, "From Kaleidoscomaniac to Cybernerd. Towards an Archeology of the Media", *Leonardo* 1997:3, 221–224. Mediearkeologin tar förstås sin utgångspunkt i en välvillig kritik av Michel Foucault och hans *Vetandets arkeologi* (1969), men har också sina rötter i bl.a. Walter Benjamins Passagearbete. Till samtida mediearkeologer kan vi räkna (sinsemellan ganska olika) teoretiker som Siegfried Zielinski, Friedrich Kittler, Hans Ulrich Gumbrecht, Wolfgang Ernst och Erkki Huhtamo. Gemensamt för de senare finns en strävan att undvika cementserande epok- och genrenämningar, lyfta fram marginaliserade fenomen samt att med mediernas materialitet som utgångspunkt visa att förståelsen av vedertagna föreställningar och begrepp är resultatet av mediehistoriska förutsättningar.
38. Cecilia Lindhé, "Aesthetic Theory and Medieval Materiality through a Digital Lens".
39. Graham Zanker, *Modes of Viewing in Hellenistic Poetry and Art* (Wisconsin: Univ. of Wisconsin Press, 2003), 27
40. Anne Friedberg, *The Virtual Window. From Alberti to Microsoft* (Cam, Massachusetts, The MIT Press, 2006), 1.
41. Ibid., 170.
42. Matt Ratto, "Critical Making: Conceptual and Material Studies in Technology and Social Life", *Information Society*, 2011:4, vol. 2, 252–260. Se även Maria Engbergs "En ny humanist: produktiv teori och kreativa praktiker" i föreliggande volym.
43. Citerat efter Jesper Olsson, "Om en bok om bilder av läsning" *Svenska Dagbladet*, 27/4, 2008.
44. Se Lindhé, "A Visual Sense is Born in the Fingertips".

EN NY HUMANIST: PRODUKTIV TEORI OCH KREATIVA PRAKTIKER

MARIA ENGBERG

A new kind of digital humanist is emerging who combines in-depth training in a single humanistic subfield with a mix of skills drawn from design, computer science, media work, curatorial training, and library science.¹

Citatet ovan kändes som en beskrivning av mig själv när jag läste det. Även om jag inte gärna kallar mig ”digital humanist” har min roll som universitetslärare och forskare onekligen breddats, från en traditionell litteraturvetenskaplig bakgrund med teoretiska anslag, mot visuella studier, mediestudier och datavetenskap. En viktig del av denna förändring är att jag numera inkluderar praktik och design både i min forskning och i min undervisning. En betydande del av det arbete jag utför som lärare och forskare innefattar nämligen konceptuellt skapande, såväl som konkret framställning av olika artefakter, prototyper och installationer. Ibland fungerar dessa praktiska uttryck som självständiga resultat, ibland är de snarare illustrativa för den skrivna texten eller för en konferenspresentation.

Man kan tolka mitt val att engagera mig kreativt med de medieformer som jag från början enbart analyserade, som ett steg i riktning mot det som kallas ”digital humaniora”.² Mötet mellan humaniora och digital teknik har en lång historia, men har kommit att aktualiseras allt mer i takt med att samhället i stort digitaliserats – en process som numera även berör viktiga kulturinstitutioner inom arkiv, bibliotek- och museisektorn. I ett digitalt samhälle måste universitet och högskolor därför ta sig an frågan om hur institutionella villkor, men också epistemologiska strukturer och värdegrunder, förändras i och med det teknologiska skifte som vi genomgår. I dag sker det på en mängd olika sätt och i vitt skilda ämneskontexter. Det här kapitlet handlar om de delar av min forskning som direkt relaterar till detta

förändringsarbete, och om hur praktik och teori tenderar att sammanflätas i forskning och undervisning. Avsikten är att på detta sätt ge en bild av ett pågående arbete som annars hamnar i skymundan i dagens svenska universitetslandskap – ett universitetslandskap som alltså förlitar sig på etablerade ämnesgränser inom humaniora.

När jag påbörjade mina doktorandstudier 2002 hade jag föga aning om hur jag under de kommande tio åren skulle komma att omvärdera min roll som forskare och lärare. Framför allt skulle min syn på vilken disciplin jag tillhörde och vilka analysmetoder och forskningsresultat jag borde använda komma att ändras. Det fanns en del tidiga tecken på att detta skulle kunna ske. Mitt doktorandprojekt gick ut på att studera ett då relativt outforskat område – digital poesi – och konfunderade många i min universitetsomgivning. Kombinationen av ord-och-bild-kompositioner av avantgardistisk karaktär och digital teknik var ytterst lockande för mig. Jag var även fascinerad av möjligheterna att genom skapande förstå kreativa processer hos poeter och konstnärer, samt de estetiska värderingar som fanns inom historiska rörelser som konkretism, visuell poesi, fluxus etc., vilka har influerat den digitala poesin starkt. Som doktorand medverkade jag till att arrangera sommarskolor (vid Blekinge Tekniska Högskola) inom vad vi då kallade humaniora och ICT. Det är med viss förvåning jag läser min egen formulering från sommarskolan 2003: "Approaching Cyberspace: Humanists as Actors in the Development of Technology"³ Redan då genomsyrades mina tankar av hur programmering skulle ingå i min repertoar av analysmetoder, vilket inte alls ingick i min utbildning. Jag hyste då en stark övertygelse om att så kallad *digital literacy* (på svenska ibland inkluderat i "det utvidgade textbegreppet") borde ingå i humanistiska utbildningar och den övertygelsen har blivit än starkare under det decennium som gått sedan dess.

I dag kan jag inte tänka mig att arbeta med teoretiska frågeställningar, historiskt grundade studier och analyser av de kulturfenomen som intresserar mig utan att *också* på något sätt pröva mina idéer genom praktik. Jag arbetar i min forskning med digitala medier som experimentfält och metod, och har på senare år utvecklat så kallad *augmented reality* (på svenska ung. "förstärkt verklighetsteknik") för att skapa och studera så kallade platsspecifika berättelser och upplevelser. Inom en rad forskningsprojekt undersöker jag tillsammans med kollegor både forskningens analysmetoder och dess resultat. Vi vill utma-

na oss själva att omdefiniera vad ett forskningsresultat är, hur det ser ut och hur det kan medieras till omvärlden. Vi undersöker hur forskarrollen omstöps i ett samhälle präglad av förändring, där hierarkier mellan professionell och amatör, populär- och finkultur, expert och lekman omförhandlas i och med sociala medier, så kallade "ubika" datasystem (eng. *ubiquitous computing*) och amatören som kunskapsproducent. I samband med dessa förändringar har också universitetet som medium och kontaktyta debatterats.⁴ Inom digital humaniora står frågan om forskarens metoder och (i brist på bättre uttryck) kompetensprofil ofta i centrum. I Katherine Hayles' bok *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis* får läsaren en inblick i den digitala humaniorans framväxt under 1990-talet. Hon pekar på universitets roll i pågående transformativa processer för humanistisk forskning och undervisningsutveckling i en digital kontext. I Hayles' exempel från Georgia Tech, University of California, Santa Barbara och King's College London (svenska Humlab nämns också) lyfts ofta vikten av team-baserad forskning fram: "...changes radiate out from an individual research project into curricular transformation and, not coincidentally, into different physical arrangements of instruction and research space. ... needed are flexible laboratory spaces in which teams can work collaboratively, as well as studio spaces with high-end technologies for production and implementation".⁵ Projektformen som metod och mötesplats för interdisciplinär forskning framstår som en motpol till bilden av den enskilda humaniora-forskaren som inte anser sig behöva vare sig teknik eller material bortom ordbehandlare och (tryckta eller digitala) texter.

Det talas numera om en "samtida digital humaniora" som lyfter fram det grafiska och intermediala samt respekterar den ökade betydelsen av samarbete i forskning och utbildning.⁶ Enbart användandet av digitaliserat material eller digitala verktyg gör inte forskarens arbete till digital humaniora. I stället krävs en reflekterande och mer djupgående ansats mot att omforma humanistiska frågeställningar, analyser och studieobjekt i relation till den digitala tidsåldern. Universitetets funktion som medium är centralt inom detta arbete även om det förutsätter en mer tvärvetenskaplig miljö än de flesta institutioner kan tillhandahålla.⁷

Under 2010 började jag ett fortlöpande samarbete med Augmented Environments Lab vid Georgia Institute of Technology i USA.⁸

Författaren och Hafez Rouzati (doktorand AEL). "Demo Day" hösten 2011 för besökare till Augmented Environments Labs lokaler (Georgia Institute of Technology, Atlanta).

AEL-labbet fokuserar på teknik och applikationer för "förstärkt och blandad verklighet" (Augmented and Mixed Reality, AR och MR) och har varit en världsledande forskningsmiljö inom området under ledning av Blair McIntyre. En ofta citerad definition av "blandad verklighet" (*Mixed Reality*) är att den innebär ett "virtualitetsspektrum" (*reality virtuality continuum*).⁹ Blandad verklighet är således just en blandning av virtuell eller medierad information och den verkliga världen. Paul Milgram och Fumio Kishino understryker att förstärkt verklighet är på ena sidan av ett spektrum där virtuell verklighet (VR) finns på den andra. Steve Benford och Gabriella Giannachi definierar blandad verklighet i relation till de installationer och *performances* som det brittiska konstkollektivet Blast Theory har skapat, delvis i samarbete med University of Nottinghams Mixed Reality Laboratory. Performance med blandad verklighet (*Mixed Reality Performance*), menar Benford och Giannachi, är "a term that is intended to express both their mixing of the real and virtual as well as their combination of live performance and interactivity".¹⁰ Definitionerna av AR/MR skiljer sig något mellan datavetenskapliga och tekniska discipliner å ena sidan och humaniora, konst och arkitektur å andra sidan, med olika emphasis på tekniska lösningar, interaktionsmöjligheter och estetiska upplevelser i medierade miljöer.¹¹

Även om AEL-labbets huvudsakliga arbete sker inom datavetenskapen har dess medarbetare även arbetat med kulturella och estetiska användningsområden för AR/MR, vilket lockade mig. Mer specifikt började jag att arbeta med deras AR/MR-webbläsare Argon som har utveck-

lats för iPhone. Tidigare var AR-teknik dyr, svårtillgänglig och krånglig att använda och ofta utvecklad för universitetens laboratoriemiljöer. Med GPS och de smarta telefonernas ökande popularitet uppkom de infrastrukturella förutsättningar som krävdes för att skapa en mobil AR-browser. Målet var att göra det möjligt för användare utan specialkunskaper att skapa AR-applikationer med hjälp av webbprogrammering. Alla som har arbetat med mjukvaruutveckling vet att detta är en lång och arbetsam process. Jag fick nu möjligheten att inte bara använda en färdig plattform, utan även påverka dess fortsatta utveckling.

Under våren 2011, vid en forskningsvistelse vid Georgia Tech Lorraine i den franska staden Metz arbetade jag tillsammans med tre studenter och medieforskaren Jay David Bolter för att utforma ett projekt som kom att kallas The Lights of St Etienne/ Les lumières de St Etienne. Det som slutligen blev en AR-applikation för Argon var en plats-specifik upplevelse av den arkitektoniska historien och berättelserna bakom katedralen i Metz. Den grundläggande problematik som ledde mig fram till projektiden var att jag funderade över hur användning av olika mobila digitala medier förändrar upplevelsen av miljöerna runt omkring oss. Många använder till exempel mobiltelefoner för att kommunicera med sin omvärld, men också för att publicera och lokalisera sina aktiviteter via sociala medier. Att geolokalisera sina aktiviteter via Facebook, Foursquare eller Twitter kan på så vis bli en del av den medierade upplevelsen av en plats. "Utökad verklighet" (*Augmented Reality*) är, enkelt uttryckt, en kombination av den verklighet som omger användaren och ett digitalt medierat lager av data (i allmänhet bild, video eller ljud). Denna förstärkning (*augmentation*) sker oftast i realtid och i så nära koppling till världen runt omkring som möjligt.¹² Men hur färgar denna "förstärkning" vår upplevelse av platsen, av staden?

Jag formade designprocessen utifrån kritiska frågor om tolkningen av katedralen som medierad plats, där de vackra kyrkfönstren berättar historier som många nutida besökare inte har kunskap eller "medie-medvetenhet" nog att tolka. Många besökare behandlar kyrkorummet som en turistplats snarare än som en religiös plats, vilket jag även ville utmana i vår AR-förstärkta upplevelse. Med hjälp av berättelser, som berättades av fiktiva personer men var skapade utifrån historiska händelser, och genom musik som inte hörde till den sakrala traditionen, behandlade vi katedralen som skådeplats för en medieproduktion.

tion där kulturarvet tolkades på nytt och gav besökarna en möjlighet att se katedralen ur en annan vinkel.

Platsspecifika medier som med hjälp av GPS och wifi-nätverk lokaliserar våra datorer, mobiler och andra digitala verktyg, och med dem även oss själva, har kallats för den senaste vågen i Web 2.0-fenomenet. Platsspecifika berättelser och upplevelser av den typ jag studerar och utvecklar är ett mindre fenomen, men knyter an till frågor som rör dessa nya mediers historiska förelöpare och nutida användningsmönster. Som ett led i att utveckla det som Bolter har kallat *productive theory* – produktiv teori – har Bolter, MacIntyre och jag undersökt hur arbetet med kulturella och estetiska användningsområden för AR/MR formats av tanken att mediastudier och humaniora i stort kan bidra till design: ”We believe that media studies can be productive, although not directly by providing design rules or guidelines. Instead, the study of media history and the computer’s place in that history can offer a vocabulary that helps designers reflect creatively on classes of problems and their solutions”.¹³ Exempelvis kan estetik (som en del av filosofi och konsthistoria samt estetik som perception) influera interaktionsdesign av mobilteknik och applikationer i mobila medier: ”Media studies can then contribute to aesthetic design, which we can define as the practice of reconfiguring the way the user perceives her environment through technology” (39). Johanna Drucker går längre och hävdar att det inte bara handlar om en envägskommunikation: ”unless scholars in the humanities help design and model the environments in which they will work, they will not be able to use them”.¹⁴

Jag fortsätter att arbeta med AR/MR och berättande, bland annat i ett pågående projekt – *Surface of Water: The Worlds of Anders Zorn* – tillsammans med Jay David Bolter och den amerikanske författaren Michael Joyce. Projektet började som samtal om Anders Zorns specifika färgpalett, och, utifrån Bolter och Joyces bakgrund inom hypertextexperiment, hur berättelsestrukturer förändras när de sprids ut till olika platser och skapar distribuerade nätverk. Med hjälp av berättelser, bildmaterial, samt anekdoter från Zorns personliga historia och hans samtid, vill vi ge användaren av vår AR-applikation en upplevelse som kombinerar ljud, bild, och text. Upplevelsen utmanar läsvanor och understryker kopplingen mellan berättelsen och en plats som knyter an till berättelsen. Projektet utforskar frågor som: Hur förändrar mobilteknik vår syn på läsning och det litterära berättandets form?

Hur kan vi utmana kommersiella användningsområden för mobilteknik, då de förändrar hur vi upplever ett stadsrum som alltmer "förstärks" genom digital information? Vägen fram till svar på dessa frågor går delvis genom produktionen av en AR/MR-berättelse med bestämd geografisk förankring. Michael Joyce skriver sina texter på vad han kallar "*mixed language*", en form som blandar olika språk, ofta i samma mening, till ett slags palimpsest där multi-vokaliteten i sig frammanar geografiska och kulturella sammanblandningar. Denna litterära hybrid kopplas till en audiovisuell hybridmiljö i AR/MR, återigen med AR-plattformen Argon som bas. Panoramabilder blandas med bilder från Zorns konstnärskap och liv, och röster och ljud frammanar landskap och skeenden. Allt blandas till ett amalgam där historia och nutid upplevs som lager: här och där, nu och då.

Ett led i arbetet är att koppla de praktiska medieprojekten till tidigare medieformer. Historiska föregångare till de panoraman som vi använder för att skapa 360° panoramamiljöer i Argon är panoramafotografier och, innan dess, panoramamålningar och panoramateatrar.¹⁶ Förekomsten av 360° panoramabilder kan dateras till slutet av 1700-talet, då den irländske konstnären Robert Barker byggde den första specialkonstruerade panoramautställningen i London, 1793. Besökare gick in i en rotunda där en cylindrisk målning av London täckte väggarna. Som Stephan Oettermann har dokumenterat blev panoramabilder ett populärt massmedium under sjutton- och artonhundratalet.¹⁷ Ordet panorama bildades av grekiskans pan (allt) och (h)orama (det som ses) av Barker själv som ville namnge sitt nya massmedium. Oettermann menar att panoramat inte bara konstruerades som en förströelse där publiken kunde se naturscener, krigsskådeplatser och städer. Dessa bilder iscensattes i stället som "an apparatus for teaching and glorifying the bourgeois view of the world".¹⁸ Bilderna som man fick se i dessa panoramateatrar i Europa och till viss del i USA återgav ofta avlägsna platser eller historiska skeenden som därigenom gjordes tillgängliga för åskådaren. Barker själv kallade sina panoramamålningar "a kind of pattern for organizing visual experience".¹⁹ En visuell upplevelse som återspeglade tidens tankar om de platser som avbildades och hur vyerna skulle tolkas.

Som medieforskare studerar vi de estetiska, sociokulturella och tekniska ramar som formar våra samtida medier.²⁰ I W. J. T. Mitchell och Mark B. N. Hansens formulering är medier det som är vår situa-

En bild från Surface of Water-projektet som sammanblandar en detalj från en av Zorns målningar från Venedig med fotografier av Grand Canal från c. 1909 (Library of Congress).¹⁵

tion i dag, snarare än det som formar vår situation.²¹ Det står dock klart att tidigare historiska skeenden och tidpunkter haft sina specifika mediesituationer som vi också kan lära oss av i dag. Panoramabilder överlevde som en specifik gren av fotografien, men har nu fått nytt liv och ökat användningsområde i och med mobiltelefoner med kamerafunktioner och applikationer som enkelt låter användaren ta foton och kombinera dem till panoraman. Detta var tidigare en process som länge krävde specialkameror, extra utrustning och sofistikerad mjukvara. I dag är processen snabb och enkel med applikationer som Microsoft Photosynth och Autostitch. Argons panorama-funktion utvecklades som ett verktyg så att utvecklare skulle kunna skapa AR/MR-upplevelser med information och bilder på rätt plats utan att man hela tiden behövde befinna sig på den platsen under utvecklingsarbetet för att kolla registrering.²² På AEL-labbet började vi dock snart i stället utforska vilka estetiska upplevelser vi kunde skapa med hjälp av panoraman, medvetna om medieformens långa historia. De historiska panoramabilderna i specialbyggda rotundor sökte skapa en virtuell verklighet för sin publik.²³ Dagens panoraman förekommer i en annan mediesituation där hybriditet dominerar snarare än en allomfattande virtualitet. Vi ser världen omkring oss samtidigt som vi tar till oss medierad information genom mobila medier.

Detta leder mig till frågan om teknikutvecklingens premisser. I AR/MR-projekten har jag som humanist kunna bidra till utveckling och förbättring av plattformen Argon i olika faser. Under utvecklingen av The Lights of St Etienne efterfrågade vi verktyg för att vi som

icke-professionella fotografer och bildredigerare enkelt skulle kunna förvandla våra ekvirektangulära projektionsbilder till kubiska projektioner vilket är den form som Argon behöver för att kunna skapa ett panorama. Under 2011 utvecklade vi ett sådant verktyg i form av en webbsida som gör konverteringen.²⁴ Som ett led i att utforma den hybrida upplevelse som mediet tillåter, det jag har kallat en polyesterisk upplevelse,²⁵ fick vi inspiration och idéer från flera håll, bland annat mediehistoriska källor om panoraman samt interaktionsdesign och estetik.²⁶ The Lights of St Etienne är ett digitalt kulturarvsprojekt och en estetisk artefakt i prototypform. Utvecklandet av den gav oss samtidigt möjlighet att reflektera över den tolkning och fördjupade upplevelse som vi skapade ur en relativt vardaglig händelse: ett turistbesök i en katedral. Genom en medierad upplevelse skapade vi alltså en annan hybrid verklighet som väckte medieteoretiska, designmässiga, estetiska och historiska frågor.

Under hösten 2011 var jag gästlärare och forskare vid Georgia Tech och undervisade bland annat en kurs i Experimental Media and Art inom ramen för Computational Media-programmet (Bachelor of Science) vid the School for Literature, Media and Communication.²⁷ Programmet och min roll som anknuten forskare gav mig ytterligare möjligheter att hjälpa till i utvecklingen av Argon. Genom mina egna forskningsprojekt och studenternas projekt inom ramen för kursen utmanades mjukvarans gränser och möjligheter. Vi kunde peka på interaktionsmöjligheter som saknades eller var feltänkta allteftersom vi arbetade med design och implementering av våra applikationer. Våra projekt som utgick från en mediehistorisk och kulturell horisont producerade frågeställningar om utformningen av tekniken och idéerna bakom användargränssnitt och användningsområden. Dessa kunde sedan tas med i Argons iterativa utveckling.

I boken *Digital Humanities* (2012) understryker Anne Burdick, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner och Jeffrey Schnapp att digitala humaniora inte bara är att använda digitala verktyg eller att digitalisera material för ytterligare studier. I stället lyfter de fram att

”contemporary Digital Humanities marks a move beyond a privileging of the textual, emphasizing graphical methods of knowledge production and organization, design as an integral component of research, transmedia crisscrossings, and an expanded concept of the sensorium of human knowledge.”²⁸

En ekvirektangulär panoramabild tagen med Microsoft Photosynth av författaren. Père Lachaise-kyrkogården, Paris.

De projekt jag arbetar inom drivs av iterativa processer inkluderande design, experiment och analys.²⁹ Sådana arbetsmetoder har krävt att jag lärt mig av andra kunskapsområden såsom datavetenskap, programmering, konst och design.

Denna essä är inte tänkt att enbart vara en diskussion om mitt arbete som humanistisk forskare och lärare. Jag ser mina egna, liksom flera av mina kollegors erfarenheter, som en återspeglning av mycket bredare samhällsförändringar. Den "humanioras kris" som debatteras frekvent inom och utanför Sveriges gränser kommer inte att lösas om frågan gällande "nytta" och "relevans" avgörs inom ramen för naturvetenskapliga och tekniska modeller.³⁰ Men det står också klart att

metoder inom humaniora som alltid har förändrats i relation till skiftande mediala omständigheter nu fortsätter att göra det i takt med digitaliseringen av samhället. I de interdisciplinära projekt som jag har arbetat inom har min humanistiska utbildning mottagits som en viktig förutsättning för att arbetet ska kunna utföras – även om det samtidigt också har krävts dialog. För att återigen citera Burdick *et al.* kommer de mest intressanta forskningsvägarna inom framtidens universitet inte att skapas inom disciplinerna utan snarare ”in a sense of belonging to a community of practice within which tools and methods are primary and objects of study are secondary considerations” (117). Universitetet är således ett medium för grupper av forskare, studenter och lärare som gemensamt strävar mot att hitta de mest intressanta och relevanta frågorna för framtiden, samt att utforska verktyg och metoder för kunskapsskapande som går bortom disciplinära gränser.

NOTER

1. A. Burdick, J. Drucker, P Lunenfeld, T. Presner & J. Schnapp, *Digital Humanities* (The MIT Press, 2013), 116.
2. Mitt arbete ligger även inom det som i angloamerikanska sammanhang benämns *media studies* eller *digital culture studies*. Det finns många publikationer som berör dessa skilda men sammankopplade fält. Se till exempel David Perry, red., *Understanding Digital Humanities* (New York: Palgrave MacMillan, 2012); Susan Schreibman, John Unsworth, & Ray Siemens, red., *A Companion to Digital Humanities* (Oxford: Blackwell, 2014); samt Patrik Svenssons artikelserie i *Digital Humanities Quarterly*, t. ex. "The Landscape of Digital Humanities", vol. 4, nr. 1, 2010 – <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/4/1/000080/000080.html>.
3. "Approaching Cyberspace. Research and Undergraduate Studies in ICT and the Humanities at Blekinge Institute of Technology: A Doctoral Student's Perspective", publicerad i *HumanITs* specialnummer "Digitala dimensioner I", nr. 4, 2002 – <http://etjanst.hb.se/bhs/ith/4-02/me.pdf>
4. Jfr Patrik Svenssons och Leif Dahlbergs bidrag i denna volym.
5. N. Katherine Hayles, *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 2012), 5. Se även Lindhés samt Svenssons bidrag i denna volym för mer om svenska HUMLab.
6. Denna term återkommer ofta i *Digital Humanities* (Burdick et al, se not 1), och då med avsikt att utmana textens framskjutna position i forskningen. Tidiga digital humaniora-projekt fokuserade på arkivering och digitalisering med avsikt att utföra textanalys, hypertextversioner av tryckta texter och textdatabaser för sökning av ordfrekvens etc. Samtida digital humaniora lyfter hellre fram grafiska metoder för kunskapsproduktion och organiserande, design och transmedia.
7. Detta är en observation som återfinns bland annat hos Hayles (se not 5), författarna bakom *Digital Humanities* (se not 1) och Svensson (se not 2). Det noteras även som en del i de svårigheter som värdering av forskning inom digital humaniora innebär, se Schreibman, Susan & Hanlon, "Determining Value for Digital Humanities Tools: Report on a Survey of Tool Developers", *Digital Humanities Quarterly*, vol. 4, nr. 2, 2010 – <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/4/2/000083/000083.html>
8. <http://ael.gatech.edu/lab/>

9. P. Milgram & F. Kishino, "A Taxonomy of mixed reality visual displays", *IEICE Trans. Inf. Syst.*, vol. E77-D, nr. 12, 1994, 1-15.
10. S. Benford & G. Giannachi G, *Performing Mixed Reality*, Cambridge (MA: The MIT Press, 2011), 1.
11. ISMAR: The International Symposium on Mixed and Augmented Reality organiserat av IEEE; den ledande akademiska konferensen inom AR/MR har två huvudspår: Science and Technology samt Arts, Media and Humanities. Se <http://ismar.vgtc.org/>.
12. Om AR/MR, se Evan Barba, Blair MacIntyre, och Elizabeth D. Mynatt, "Here We Are! Where Are We? Locating Mixed Reality in The Age of the Smartphone", *Proceedings of the IEEE*, vol. 100, nr. 4, 2012.
13. "Media studies, mobile augmented reality, and interaction design" *ACM interactions*, vol. 20, nr. 1, 2013 – <http://interactions.acm.org/archive/view/january-february-2013/media-studies-mobile-augmented-reality-and-interaction-design>.
14. Johanna Drucker, "Blind Spots", *The Chronicle of Higher Education*, vol. 55, nr. 33, B8
15. Fotografiet, ett silvergelatintryck, togs av Muffett Studio, c.1909. <http://www.loc.gov/pictures/item/2007663234/>. Bilden innehåller även en detalj från Anders Zorns akvarell Venetiansk kanal (1894).
16. För mer om panoramats historia, se Stephan Oettermann, *The Panorama: History of a Mass Medium*, övers. Deborah Lucas Schneider (Zone Books: 1997).
17. Ibid.
18. Ibid., 7.
19. "The Panorama Effect: Spectacle for the Masses" – <http://www.baruch.cuny.edu/library/alumni/onlineexhibits/digital/2003/panorama/new001.htm>
20. Litteratur som ett medium bland flera studeras bland annat inom intermedialitetstudier, digital litteratur samt textstudier. Tryckkonsten och digitala medier formar på olika sätt den intellektuella aktivitet vi kallar litterärt skrivande vilket i dagens medialt intensiva tidsålder framlyfts eftersom grundläggande förändringar sker för hur litteratur medieras.
21. W. J. T. Mitchell & Mark B. Hansen, red., *Critical Terms for Media Studies* (University of Chicago Press, 2010).
22. Korrekt registrering mellan verkliga och virtuella objekt är centralt för många augmented reality-projekt där man vill att objekten ska befinna sig

- på rätt plats när användaren tittar genom mobiltelefonens skärm, AR-glasögonen eller annan skärm.
23. Oliver Grau hävdar i sin *Virtual Art: From Illusion to Immersion*, övers. G. Custance (The MIT Press, 2003) att panoramabilder är föregångare till dator-genererade virtuella miljöer. Som sådana var *immersion* målet, en upplevelse som helt tar över publikens synfält och världen utanför suddas ut.
 24. The Panorama Converter – <http://panorama.lcc.gatech.edu>
 25. Maria Engberg, "Writing on the World: Augmented Reading Environments". J. Schäfer och P. Gendolla, red., *Sprache und Literatur*, vol. 108, nr. 42.2, 2011. Se även <http://polyaesthetics.net/what-is-polyaesthetics/>
 26. Se J. Löwgren, "Toward an articulation of interaction esthetics" *The New Review of Hypermedia and Multimedia*, vol. 15, nr. 2, 2009, 129-146.
 27. <http://lmc.gatech.edu/compumedia/>
 28. Burdick et al, *Digital Humanities*, 122.
 29. Erfarenheter som jag även låtit inverka på de kurser jag har utvecklat och undervisat vid Blekinge Tekniska Högskola, Georgia Institute of Technology och University of Bayreuth i Tyskland.
 30. I Sverige debatterades Svante Nordins bok, *Humaniora i Sverige: Framväxt, Guldålder, Kris* (Atlantis, 2008) hätskt på kultursidorna med inlägg från bland andra Torbjörn Forslid ("Humanioras kris", Sydsvenskan, 2/5 2008) och Anders Cullhed ("Gråt inte, forska!!", Dagens Nyheter, 8/4 2008). Debatten aktualiserades under 2011 efter publiceringen av en rapport från Svenskt Näringsliv, där ett av förslagen var att sänka bidrag till humanistiska utbildningar då de ansågs ha tvivelaktig nytta för framtiden. ("Konsten att strula till ett liv: Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete." av S. Fölster, J. Kreicbergs, & M. Sahlén – <http://www.svenskt-naringsliv.se/multimedia/archive/00027/Konstenattstrulat27628a.pdf>)

UNIVERSITETET SOM UTTRYCK

PATRIK SVENSSON

INLEDNING

Universitetet är många saker. För mig är det en plats för möten mellan idéer, människor och uttryck som syftar till bevarande, produktion och tillgängliggörande av kunskap. Kanske kan vi ibland tappa en del av den känslan i den så viktiga vardagen, samtidigt som kraften kommer just från den dagliga verksamheten med utbildning och forskning. En större del av vardagen i högskolan, enligt många kommentatorer, handlar också om administration, professionellt kommunicerade målbilder, evigt pågående strategiarbete och positionering inom en globaliserad marknad för högre utbildning och forskning.

Högskolan utmanas dock inte endast genom en förändrad konkurrenssituation, utan på en rad olika fronter samtidigt. När den högste ansvarige för Stanforduniversitetet tar en sabbatstermin för att tänka kring viktiga strategiska frågor står nätlärande högt på agendan. Vad innebär intresset för sådana lärandeformer för universitetet som plats och uttryck? Spänningen mellan en formellt stark roll för rektorer, utvecklingen av en managementkultur och det kollegiala styret i Sverige är betydande. Vem i denna struktur bestämmer över universitetet som uttryck? Texten, som standardmässigt uttryck inom universitetsvärlden, utmanas i dag på olika sätt; inte minst genom pågående digitalisering och tillgängliggörande av produktionssätt – ett kulturellt skifte mot en mycket mer uttrycksmässigt varierad repertoar. Denna utveckling understryks genom förstärkningen av den konstnärliga forskningen och i viss utsträckning även genom satsningar på utbildningsvetenskap. Hur förhåller sig högskolan till en sådan värld och hur använder vi alternativa modaliteter i våra egna lärar- och forskningspraktiker?

Två specifika frågeställningar utgör grund för den fortsatta diskussionen av universitetet som uttryck och medium. Den första frågeställningen rör hur universitetet manifesterar sig som fysisk och digital plats. Den andra frågeställningen handlar om hur mångmediala uttryck och konstnärligt orienterad praktik utmanar såväl utbildning som forskning. Studien förhåller sig till hela universitetet, men tyngdpunkten ligger på humaniora och samhällsvetenskap.

HÖGSKOLANS FYSISKA OCH DIGITALA PLATS

Högskolan som rent fysiskt uttryck är påtagligt i många av våra högskolestäder. Det märks inte minst vid omorganisationer eller förändringar såsom Mittuniversitetets nedläggning av verksamheten i Härnösand, när studenterna vid Lunds universitet upplever att ett nytt samhällsvetenskapligt studiecentrum endast är avsett för anställda, eller för att ta ett internationellt exempel, när Stanforduniversitetet nyligen planerade ett campus i New York City. Även i tider av massiva nätkurser är universitetet som fysisk plats och samhälleligt uttryck centralt. Luleå tekniska universitet berättar för oss att Luleå är 10-minutersstaden med skidåkning, där studenterna blir sammansvetsade genom att de flyttat så långt bort.¹ Uppsala universitets rektor talar inspirerat om att gå i Linnés trädgårdar.²

Det finns en spännande paradox i denna "platslighet", och tanken på speciellt forskningen som obunden till plats och därmed verifierbar. Det underliggande tankemönstret är att platsen inte spelar någon roll eller liten roll för forskningsresultaten. Här visar dock forskning att den vetenskapliga praktiken är förankrad i den plats där den utförs.³ Inom utbildningen kan man spåra samma tendens att tänka bort platsen på flera sätt. För det första utformas i allmänhet utbildningslokaler som neutrala, nästan innehållslösa rum. Sällan läggs lika mycken möda på sådan formgivning som på andra uttryck av universitetets verksamhet. För det andra är nätlärande nära förknippat med tanken på platslöshet. En av Nätuniversitetets deviser var att möjliggöra ett lärande som var oberoende av tid och rum. Så är det förstås inte. Vi är som människor ständigt förankrade i vår miljö och i vår historiska situation. Tyvärr kan man i utformningen av digitala miljöer för lärande se samma tendens som med utformningen av fysiska lärandemiljöer. Det

finns helt enkelt inget genomgående förhållningssätt och i grunden saknas intresse för och insikt om hur pedagogiska grundtankar kan omsättas i praktik – inte minst i digitala lärmiljöer. I stället får vi ofta befintliga administrativa system där äldre pedagogik och tankemönster redan finns inbyggda. Även om det inte rör sig om så konkreta ting som betong och glas medför sådana system stora investeringar och fastlåsningar. Det verkar därför helt rimligt att lärplattformar måste vara förankrade i universitetets långsiktiga syn på den goda pedagogiken.

Paradoxen yttrar sig också genom ett mycket större intresse för det yttre än för det inre. Annorlunda uttryckt kan man säga att nya byggnader gärna får kommunicera och manifestera en högskolas vision, medan den inre arkitekturen i allmänhet inte anses lika viktig. Arkitekturen är på så sätt inte relationell, och som redan antytts går det att spåra ett ointresse för relationen mellan fysisk och digital plats, och verksamhetens samlade behov och långsiktiga visioner. Förmodligen är det också så att universiteten är bättre kravställare på yttre arkitektur (delvis genom att den ses som viktigare) – och den hanteras också på ett annat sätt än det som finns inuti byggnaderna. Speciellt kan man ana att den del av byggnadsprocessen som rör inredningen ofta läggs till på ett sent stadium, och inte nödvändigtvis kopplas till det mer strukturella. Om man så vill kan man anlägga ett genusperspektiv på detta. Arkitekter är oftare män och inredningsarkitekter är oftare kvinnor. Inredning ses oftare som ”pynt”, medan väggar – som oftare planeras, projekteras och byggs av män – förvisso med rätta anses vara fundamentala. Men frågan är om det som finns inuti inte är minst lika grundläggande?

Närheten mellan det rumsliga, materiella och produktionen av kunskap är ingen nyhet. Antikens *ars memoria* var förvisso ett slags internt minnesrum, men också ett sätt att tänka – att göra förståeligt genom en rumslig struktur. Trädgårdarna i Versailles var ett sätt att uttrycka och materiellt uppleva framväxten av den franska nationalstaten.⁴ Universitetet har som fysisk plats formats i relation till universitet som idé och till själva verksamheten. Ett exempel utgörs av universitetsbibliotekens typiskt centrala placering på universitetscampus, vilket är en reflektion av bibliotekens centrala roll och grundläggande värde för högre utbildning och akademisk kunskapsproduktion. Över tid förändras dock behoven och verksamhetens former, emedan det rumsliga och uttrycksmässiga tenderar att förändras relativt långsamt.

När seminariet tillkom i slutet av 1700-talet och första hälften av

1800-talet innebar det, som Sven Ove Hansson påpekar, ett ”brott mot den strikta hierarkin, eftersom det var kunskaper snarare än status som räknades i seminarierummet”.⁵ Hansson berättar också att seminarierna även under sent 1800-tal oftast ägde rum i professors vardagsrum ”förmodligen främst av det enkla skälet att universitetets föreläsningssalar inte var lämpade för ändamålet”.⁶ Det är inte endast en fråga om det rent funktionella, utan byggnader och platser tenderar att laddas med olika värden över tid. Ett tydligt exempel är den planerade flytten av ett humaniorabibliotek vid MIT-universitetet i början av 2000-talet. En utredning i samband med detta visade hur framförallt humanistiska forskare pekade på hur viktigt biblioteket var för deras identitet och känsla av värde på ett tekniskt inriktat universitet.⁷ Det handlar inte bara om biblioteket som funktion, utan om den faktiska byggnaden, dess placering på campus och hur biblioteket upplevs inifrån. En person berättar att den bästa skrivplatsen är vid de stora fönstren med en nätverksanslutning alldeles i närheten. En annan informant beskriver biblioteket som den oas som på daglig basis upprätthåller känslan av intellektuellt och akademiskt värde. Intressant nog är det aldrig dessa, sinnliga upplevelser som avses när bibliotek på olika sätt digitaliseras, utan då är det i allmänhet biblioteket som samling som står i fokus. Det verkar emellertid högst rimligt att tro att hur vi upplever och känner inför våra miljöer spelar stor roll för hur väl dessa miljöer fungerar. I så fall bör universitetet som materiell plats på olika sätt manifesteras och uttrycka en sådan sinnlighet.

Samtidigt ska man inte överdriva den roll som själva materialiteten har, eftersom det ju aldrig enbart handlar om lokalernas konstitution eller plats, utan också om sådant som idégrund, traditioner, användning och – förstås – människor. Det som krävs är ett samspel mellan dessa saker och fysiska såväl som digitala uttryck. Det krävs också ett språk som kan hjälpa till att skapa detta samspel. I mitt eget arbete har jag kommit att skilja mellan idégrund, designprinciper och faktisk materiell implementering.⁸ Designprinciperna använder jag för att koppla samman idéer och materiella perspektiv utan att för den skull utföra arkitekters eller inredningsarkitekters arbete. Det är viktigt att dessa principer möjliggör och uppmuntrar en pågående diskussion. Även om idégrunden inte ändras så kan designprinciper utvecklas i relation till faktisk användning, och till den dialog man har med dem vars profession är att skapa de byggnadsmässiga uttrycken.

Låt mig använda HUMlab vid Umeå universitet som exempel. Det är en plattform som jag har arbetat med sedan slutet av 1990-talet och där platsen är nära kopplad till idégrunden. Så ser jag det i alla fall, även om det delvis kan vara en efterkonstruktion. HUMlab är en mötesplats för humaniora, kultur och informationsteknik. Det innebär att vi vill att verksamheten ska vara öppen, tillgänglig och att den ska sträcka sig över hela universitetet och även utanför. Den inbegriper såväl utbildning som forskning och det som kallas samverkan. Mycket av arbetet kanaliseras i fysiska och digitala miljöer. För närvarande har HUMlab två separata fysiska labbmiljöer om ca 1100 m² och är engagerat i många olika typer av digitala plattformar och uttryck. Labben präglas av en myckenhet teknisk infrastruktur, men också av seminariebord, saccosäckar, akvarium, konstnärliga uttryck och designerlampor. Hur ser då designprinciperna ut?

Jag väljer här *en* designprincip för att hålla det rimligt kort; nämligen "halvgenomsläpplighet" (eng. *translucence*).⁹ Det handlar alltså om att samtidigt släppa igenom och hindra visuella, ljudmässiga och andra uttryck. Om man vill skapa en öppen och synergisk mötesplats med energi som samlar många samtidiga aktiviteter behöver man kunna se vad andra håller på med. Samtidigt måste det finnas en möjlighet till mer privat arbete. Ett sätt att möjliggöra detta är att arbeta med genomsläpplighet och med lokalens förutsättningar. En halvhög bokhylla kan skapa en plats som är aktiv samtidigt som den erbjuder en vrå för eget arbete. I en del av det äldre labbet hade vi länge en bokhylla i fullhöjd, och det visade sig att platsen bakom inte var speciellt attraktiv. När vi installerade den halvhöga hyllan och förnyade möblemanget blev denna del av labbet mer använd och även mer integrerad. Glas som material är användbart om man till exempel vill släppa igenom visuella uttryck och stänga ute ljud, och vi använder glas för att skapa rum i rummet på flera ställen. Vidare har vi forskararbetsplatser placerade bakom pelare med skärmar på, vilket erbjuder skydd och skapar en privat vrå. En av dessa vrår har tre sådana arbetsplatser och det är lätt för forskare att kommunicera med varandra, och inte alls svårt för någon som är i labbet att ta kontakt med andra. Poängen är att alla detaljer spelar roll, men att de måste ingå i ett sammansatt koncept för att helheten ska fungera. HUMlab har ett tydligt tilltal och den grundläggande idén speglas i hur labben ser ut, hur vi bygger digitala system, men också i de personer som är engagerade i miljön. Utan de senare blir det förstås inget.

I tider av stark förändring eller när det finns tydliga utvecklingsbehov i en verksamhet kan ett sammansatt tänkande kring kopplingen mellan verksamhetsidé och uttryck vara speciellt viktigt. Det är självklart så att verksamhetsutveckling inte alltid är direkt kopplad till förändring av fysiska och digitala miljöer, men påfallande ofta kan en lösning finnas i just detta samband, eftersom det rumsliga både är viktigt för oss och ger oss grundläggande förutsättningar för vårt arbete samtidigt som plats kan uttrycka idéer och värderingar. En högskola som handlar om möten mellan människor, idéer och uttryck, måste både kommunicera detta och vara byggd för att möjliggöra sådana möten.

Men vilka möjligheter finns att faktiskt bygga om? Det korta svaret är: kanske fler än vi tror, och det handlar inte alltid om stora och dyra åtgärder, utan mer om idéer och förhållningssätt. För mer omfattande insatser finns inom högskolevärlden också en möjlighet genom det nygamla intresset för forskningsinfrastruktur. Sådan infrastruktur, som mycket bättre skulle kunna kallas akademisk infrastruktur, eftersom ett universitet som låter forskning och utbildning gå ihop behöver infrastruktur för båda samtidigt, kan användas som ett verktyg för att vi ska kunna tänka kring vad vi vill med framtidens universitet och våra egna ämnen och verksamheter. Härvidlag kan tekniska inslag också vara till hjälp eftersom dessa både relaterar till samtiden och ger ett slags visionär licens genom att de ofta är kopplade till tänkande om framtiden. Och även om vi kanske inte tänker kring dem som uttryck, utgörs den här typen av infrastruktur ofta av starka uttryck. Ett bra exempel från min egen verksamhet är den interaktiva golvskärm vi har byggt i vårt nya labb. Den är en del av Umeå universitets uttryck, provocerar tankar kring hur skärmar är och skall vara, och genom att ibland lägga en orientalisk matta ovanpå ställer vi också utmanande frågor.

EN TEXTBUNDEN TRADITION

Om vi ser på hur högskolan uttrycker sig bortom det rumsliga är det tydligt att vi ingår i en textbunden tradition. Det skrivna och tryckta ordet är på många sätt centrala uttryck. Det gäller speciellt humaniora och samhällsvetenskap, men också andra områden och inte minst universitetet som organisation.

Ibland tänker vi nog på penna och papper som "oskyldiga" material, men även dessa är präglade av ideologi och materiella val. Som sägs i boken *Digital_Humanities* finns det inget neutralt objektivt eller givet i en boks format, en sidas storlek, papperets kvalitet eller formerna för den institution som har producerat boken.¹⁰ Inte heller är favoriserandet av text på något sätt neutralt, utan en produkt av materiella och institutionella val, vilket visar sig i vetenskaplig produktion och att våra studenter i hög grad förväntas producera olika typer av skrivet material. Och även om artiklar och böcker numera oftast är tillgängliga digitalt innebär det egentligen inte att vi rört oss bort från texten. En artikel som distribueras som pdf-fil är inte väsensskild från den tryckta versionen. Faktum är att pdf-formatet självt, liksom e-boksläsare och webben, är organiserade kring "sidan" som central princip. Presentationsprogramvara av typen Powerpoint bygger på ett liknande sätt på diabilder eller OH-bilder. Här kan det förvisso ofta finnas betydande inslag av bilder, men ändå är det oftast punktlistor med text som dominerar. Powerpoint uppmuntrar inte bara användaren att använda mallar för presentationen, utan är i sig självt också en mall eller tankemodell som utgår från det linjära och affärsmässiga.

Ibland går akademins fokus på text ännu längre. Den tappar sin materialitet och det blir endast ren text kvar. Ett bra exempel på detta är vissa forskningsfinansiärers system för ansökningar på webben. Riksbankens Jubileumsfond, som finansierar forskning inom humaniora och samhällsvetenskap, har under många år endast tillåtit ren text i sina ansökningar. Det må vara om antalet tecken begränsas, men vad är det som säger att jag som språkvetare inte ens ska kunna använda kursivt typsnitt för att ange en språklig form? Och vad säger sådana system om synen på kunskap, kunskapsproduktion, och för den delen, estetik? Den forskare som vill gestalta sitt forskningsproblem med hjälp av en figur eller än värre – en film – har inget att hämta. Problemet är att sådana system är administrativa och tekniska, och inte idémässigt förankrade; ungefär på samma sätt som många lärplattformar på nätet.

Tveklöst är det talade språket också viktigt inom akademien, även om det inte alltid tillmätts samma betydelse som det skrivna språket och är bundet till situationer som oftast inte är mätbara på samma sätt. En doktorands muntliga försvar av sin avhandling är betydelsefullt, men spelar normalt inte så stor roll för den totala bedömningen. Den forskare som kan få ett auditorium med sig får respekt, men det

går att vara framgångsrik forskare utan att vara så verserad. För forskare som arbetar strategiskt med att attrahera betydande externa resurser och övertyga universitetsledning är det onekligen användbart att kraftfullt kunna presentera sin idé och argumentera för den. Lärare förväntas kanske vara muntligt kapabla i grunden, även om lärarrollen förstås handlar om många olika kompetenser. Ändå är det så att lärargärningen, när man skapar pedagogiska meritportföljer, i huvudsak förväntas bli dokumenterad genom olika typer av skrivna aktstycken. En genomgång av anvisningar för framtagande av pedagogiska meritportföljer vid några universitet visar att man endast undantagsvis pekar på möjligheten att exempelvis i en sådan portfölj lägga in ljud- eller videofiler, eller multimediala gestaltningar av pedagogisk grundsyn och perspektiv. Klassrummet är också i grunden en stängd miljö, och vi har sällan någon mer ingående insikt i hur andra lärare interagerar med sina studenter i klassrummet.

Det finns åtminstone två utvecklingstendenser som sätter högskolans favoriserande av textmässiga uttryck under press. Det första rör digitaliseringen av vårt samhälle och den andra den ökade plats som konstnärliga uttryck och forskning tar inom akademien.

HÖGSKOLAN I EN DIGITALISERAD OCH MEDIALISERAD VÄRLD

Den pågående digitaliseringen och medialiseringen av vårt samhälle är högst påtaglig. Denna utveckling innebär inte bara att en större del av vårt material blir digitalt och att universiteten i högre grad blir reklamföretag, utan att vårt samhälle engagerar sig i många fler olika uttryck och att produktionen av desamma har förenklats betydligt. Mångmedialitet och blandning av uttryck är förstås inget nytt (tvärtom), men man kan hävda att ny logik växer fram och att den accelereras av digital teknik. Ett enkelt men talande exempel är fotografiet. Genom fotodelningstjänsten Instagram läggs det upp 40 miljoner bilder per dag.¹¹ När jag med min mobiltelefon tar en bild av kvittot när jag lämnar in kläder på kemitvätt gör jag något som knappast skulle ha gjorts med en traditionell kamera. Det handlar om förändringar vad gäller process, distribution, produktionssätt och tankemönster, och gäller också många andra uttrycksformer och medier.

Även om högskolan har påverkats starkt av digitaliseringen, inte minst vad gäller administrativa system, tillgång på material och nät-lärande, kan man hävda att den inte påverkat oss uttrycksmässigt i så hög grad. Det mångmediala och digitala har endast i begränsad omfattning letat sig in i våra egna uttryck och våra förväntningar på studenterna. Även om vi förstås finner användning av presentationsprogramvara, reklamässiga uttryck, vissa utbildningar med uttrycksmässigt fokus och en del annat, är det inte någon förändring på djupet. Vidare genomsyrar dessa uttryckssätt forskningsverksamheten i mycket liten grad, de är i allmänhet inte bärande för viktigare uppsatser och examensarbeten, och vi låter inte våra studenters experiment med nya uttryck påverka universitetets uttryck i någon högre grad. Vi sätter hellre upp en jättelik banderoll på universitetets största glasfasad med texten "Anställningsbarhet" (som på Umeå universitet) än använder våra egna studenters kreativitet för att gestalta vad det innebär att vara på ett universitet. Profilmallar och ordnade reklambyråkampanjer kommer före det uttrycksmässigt vågade eller experimentella. Det finns naturligtvis här en balans att upprätthålla mellan stringens och frihet, men det finns gott om utrymme för en starkare koppling av uttryck, verksamhet och idéer till varandra.

Låt mig använda ett exempel på hur detta kan göras utifrån min egen praktik.¹² I slutet av 1990-talet hade jag och en kollega på institutionen för engelska vid Umeå universitet identifierat två problem som relaterade till sättet att arbeta med akademiska uppsatser på tredje terminen inom ämnet (C-uppsatser). Studenter var tvungna att välja litteraturvetenskap, språkvetenskap eller kulturstudier (det senare var fortfarande rätt nytt) för sina uppsatser, medan vi såg ett behov av att kunna arbeta med temata som sträckte sig över dessa inriktningsgränser. Dessutom tyckte vi att det var viktigt att uppmuntra våra studenter att arbeta med fler modaliteter än endast text och göra dem mer bekanta med att skapa olika digitala uttryck. Vi hade erfarenhet från flera projekt där lärarkandidater och andra studentgrupper hade arbetat med webbuppsatser. I det nya projektet använde vi oss av en plattform som gjorde det möjligt att kombinera en grafisk virtuell värld (lite som ett datorspel), ett webbläsarfönster och ett chattfönster. Världen var i princip tom till att börja med och studenterna fyllde den med ett slags akademiska "installationer" i den virtuella världen, länkade webbuppsatser och annat innehåll. De arbetade i grupper

med individuellt ansvar (och individuella uttryck) och över åren samlades en rad studentuttryck i den virtuella världen. I slutet av varje termin presenterades arbeten i världen inför såväl lokala som internationella deltagare.

En av de viktigaste lärdomarna från detta arbete var hur starkt sambandet är mellan pedagogisk utveckling och form. Genom att delvis frigöra oss från konventionella former och format kunde vi också frigöra oss från en del av de strukturer och konventioner som präglade de etablerade akademiska uttrycken. Det blev exempelvis lättare att arbeta i grupp även kring uppsatsarbeten, och arbetsprocessen öppnades upp genom att en stor del av arbetet skedde i en öppen labbmiljö och i en virtuell värld med externa deltagare. En nyckelfaktor var tanken på att ge sig i kast med övergripande ämnesmässiga temata på ett sätt som inte gjordes annars. Denna idémässiga grund fick kraft genom att dessa temata kunde gestaltas och problematiseras i en samlad multimodal miljö. Vidare var det avgörande att studenterna själva skapade dessa uttryck. Med tiden skapades förvisso också konventioner i den virtuella världen och det var till exempel intressant att se hur senare studentgrupper förhöll sig till tidigare studentgrupper även när det gällde sådant som hur stort man byggde i den virtuella världen. Arbetet förlöpte inte smärtfritt eller helt rätlinjigt, och bland frågor som väcktes fanns t.ex. exakt hur vi mäter kvalitet på arbeten som har klart installationsmässiga inslag, hur sådana arbeten arkiveras, hur mycket tid det är rimligt att studenterna ägnar åt att bygga i virtuella världar, och hur sådana här uttryck förbereder för mer konventionella uttrycksformer i en senare akademisk karriär.

En intressant fråga i relation till den svenska modellen för utvärdering av utbildningskvalitet baserat på bedömning av examensarbeten är vilken institution eller vilket universitet som vågar experimentera med akademiska uttryck när tilldelning av examensrätt och resurser är direkt kopplat till examensarbeten. Frågan handlar inte om att kvalitet inte är viktigt, utan att sådana system med stor sannolikhet motverkar risktagande. Men inte heller inom områden där det finns stor frihet och möjlighet att vara experimentell – kurser inom forskarutbildningen – är vi uttrycksmässigt experimentella. Detta är signifikant inte minst eftersom det är inom sådana kurser som vi socialiserar och formar kommande kolleger och våra egna discipliner. När jag nyligen träffade en grupp doktorander inom litteraturvetenskap på New York University glädde

de mig genom att entusiastiskt berätta om en kurs där de arbetade med produktion i det akademiska mångmediala verktyget Scalar.

Om vi ser på mer forskningsmässiga uttryck är situationen inte så annorlunda. Det är troligare att den forskare som väljer att undersöka alternativa modaliteter i sin forskning missgynnas i olika tilldelningssystem och att det "akademiska ryktet" blir lidande än att det ses som en stark tillgång. Självklart kan alternativa forskningsmässiga processer och uttryck ha såväl låg som hög kvalitet, men poängen är att olika uttryck i sig har olika utgångsvärden värdemässigt och institutionellt. Här pågår en utveckling, om än långsam, och speciellt digitala uttryck som liknar konventionella uttryck blir mer accepterade. Olika former av stilguider och disciplinspecifika processer för att ändra bedömningsgrunder spelar stor roll här, men det är också viktigt att visa på riktigt bra och högkvalitativ forskning som gestaltas på alternativa sätt eller "utspelar sig" i andra modaliteter och miljöer. Återigen handlar det om att ha en idémässig grund såväl som en känslighet för det materiella, och det handlar inte endast om gestaltning utan om iterativa forskningsprocesser där forskningsfrågor, material och teknik vävs samman. Här kan arbeten som det Cecilia Lindhé beskriver i ett annat kapitel i denna bok spela en viktig roll.

KONSTNÄRLIGT ORIENTERAD PRAKTIK OCH UTTRYCK

Den utveckling som beskrivs ovan, digitalisering och medialisering, påverkar hela högskolan. Det gäller även den sektor inom högskolan som diskuteras i detta avsnitt, den konstnärliga, men den är samtidigt också intressant eftersom den i sig också sätter press på traditionella, ofta textmässiga, uttrycksformer. Detta sker genom institutionaliseringen av konstnärlig forskning, ett möjligt närmande mellan konst och traditionell forskning, och genom att intresset för alternativa uttryck blir större också från utbildningar som traditionellt inte har klassificerats som konstnärliga eller mediemässiga.

Var i högskolan kan vi förvänta oss att finna det uttrycksmässigt mest experimentella och vågade? En naturlig plats att leta på är den verksamhet vi finner inom utbildning och forskning på konstnärlig grund. Det är ett område under snabb utveckling i Sverige, inte minst

på forskningssidan, vilket medverkar till institutionaliserade praktiker, uttryckssätt och frågeställningar som inte enkelt ryms innanför den akademiska traditionen. Konstnärlig forskning utmanar andra forskningsområden genom att potentiellt ställa andra frågor, anamma andra uttryck, och inte främst vara instrumentell eller nyttdriven. Samtidigt finns det förstås likheter, och som Vetenskapsrådets ämnesöversikt från 2010 säger kan skillnaden mellan konstnärliga och vetenskapliga avhandlingar i vissa fall vara hårfin.¹³ I detta utrymme kan man tänka sig att det kommer att uppstå former som utvecklar och förändrar det akademiska uttrycket också utanför det konstnärliga området. Det innebär inte att forskare blir konstnärer eller tvärtom, utan att denna institutionella utveckling kan öppna dörrar mellan ofta åtskilda sfärer, tillhandahålla exempel på hur sådana uttryck kan se ut, och skapa möjligheter för hela högskolan; inte minst vad gäller just dess uttryck.

Jag besökte nyligen Rhode Island School of Design (RISD) i USA och som de flesta miljöer av den typen har denna konstnärliga högskola ett direkt tilltal; workshops, studios, utrymmen för *performance*, studenter som sätter upp installationer, prototyper och skisser från både tidigare och pågående projekt, och ofta en lite obestämbart känsla av energi. John Maeda, med en befattning som motsvarar rektor för RISD, är konstnär, teknolog, författare och designer. Han är en intensiv person som efter att ha kommenterat min färggranna skjorta, en av mina kollegors hårfärg (orange) och en annans val av glasögon, engagerat talar om en gåva han fått dagen innan av en japansk besökare. Det visar sig vara ett slags kalejdoskop som flyttar rörelsen från en rotation av själva kalejdoskopet till ett glaströr som monteras framför. Det är ett mycket vackert föremål i porslin och trä, som går tillbaka till en lång japansk hantverkstradition, som Maeda jämför med Googles omskrivna glasögon (Google Glass), eftersom de just har haft besök av Google. Googles glasögon är fortfarande förhållandevis klumpiga, sprungna ur en ingenjörstradition och knappast ett vackert föremål, men de skapar precis som kalejdoskopet en blandad värld. ”Det är här vi står nu”, säger Maeda, och fortsätter: ”detta betyder något”.

I en miljö som RISD, som för samman konstnärer och designers inom olika områden, finns en kraft som enligt Maeda kan förändra världen. Hans vision handlar inte om att begränsa den konstnärliga friheten, och mycket av RISD:s verksamhet är traditionellt konstnärlig, men han ser en betydande potential i att konstnärer och designers

är med i olika typer av samhällsutvecklande processer. Då inte som tillägg eller ”pynt”, utan som drivande i kreativa processer tillsammans med andra delar av samhället. Ett exempel på detta arbete är det han kallar STEAM som är en ompaketering av det etablerade begreppet STEM, som står för *science-technology-engineering-mathematics*. Det inskjutna a:et står för ”art”, som enligt Maeda är det som kommer att ha störst betydelse för människans utveckling under det århundrade vi lever i. Det är självklart en strategisk term och ett politiskt projekt, men som en av hans kolleger påpekar var upphovet till STEM också strategiskt och politiskt i Frankrike och England. Om Maeda och de som stödjer STEAM och liknande initiativ har rätt så kommer hela högskoleväsendet att radikalt förändras; detta gäller inte minst de akademiska uttrycken.

I den svenska högskolan är en institutionell indikation på konstnärlighet i utbildningen att man har en prislapp som är märkt konst eller design. Dessa prislappar är många gånger högre än de för exempelvis humaniora och samhällsvetenskap, och medger bland annat alternativa, mer kostnadsintensiva arbetssätt och olika typer av uttrycksmässig produktion. Frågan är vad som händer när andra utbildningar i högre grad orienterar sig i riktning mot sådana uttryckssätt? Sådana kan vara konstnärliga, som inte får konstnärlig prislapp, men också andra utbildningar, där exempelvis installationer, digitala uttryck och mångmediala verk blir en del av såväl process som produktion. I dessa senare fall handlar det inte primärt om konstnärliga uttryck, utan om medial produktion och olika typer av görande, men även här finns en intressant gränsyta mellan det konstnärliga och vetenskapliga och även mellan görande och tänkande. Burdick, Drucker, Lunenfeld, Presner och Schnapp beskriver hur vi har kommit att separera ”hur” från ”vad”¹⁴, och kanske kan vi se en tillbakagång till en starkare koppling mellan kreativa processer och innehåll

Om det är så att vi ser en utveckling mot en uttrycksmässigt mer diversifierad praktik inom högskolan måste vi också anpassa våra institutionella strukturer. Vi diskuterade tidigare de upplevda hoten mot campusuniversitet, och kanske är det här vi också finner en möjlig lösning. Universitetet kan både vara ett uttryck som uppmuntrar oss att göra saker som vi inte skulle ha gjort annars och en plats som tillhandahåller unika resurser för produktion. Här spelar högskolans infrastruktur en viktig roll, och vi behöver se över vår syn på forsk-

ningsinfrastruktur och akademisk infrastruktur om vi vill möta nya uttrycksmässiga behov. Det är viktigt att betona att detta inte endast handlar om uttryck, utan om grundvalarna för vår verksamhet.

AVSLUTNING

Jag har i detta kapitel argumenterat för ett mer sammansatt förhållningssätt kring idégrund och uttryck för universitetet i sin helhet. Det måste genomsyra hur universitetet ser ut, byggs, uppfattas och utvecklas. Det gäller såväl rumsliga som olika typer av mediala uttryck. Det går inte att åstadkomma detta utan ett ta ett stort och långsiktigt grepp kring vad universitetet är och kan bli. Att förändra och utveckla sådana uttryck kan ses som en del av en helt nödvändig utvecklingsprocess.

Vi behöver goda kommunikationsavdelningar som ett led i detta arbete liksom lokalförsörjningsenheter och liknande, men kärnverksamheten och dess idégrund måste få genomsyra universitetets uttryck. Det finns en risk med att låta PR-byråtänk, stilmallar och kommunikationsstrategier ta över denna funktion. Likaledes ska vi inte låta arkitekter tolka vår idégrund utan att vi är med i processen. Sådana förvaltningsfunktioner och specialistfunktioner är givetvis centrala och viktiga, men de måste arbeta tillsammans med en stark och aktiv kärnverksamhet. Universitetet måste vara en kompetent, verksamhetsnära och dialogvillig beställare. Samtidigt måste kärnverksamhet, stödverksamhet och externa tjänsteleverantörer utmanas; de fysiska och digitala uttrycken får inte bli stelbenta och onödigt bevarande. Snarare är det just här som möjlighet till utveckling och nya ansatser finns.

Våra akademiska uttryck är djupt konventionaliserade och kodade, och sådana strukturer förändras mycket långsamt. Det finns heller ingen anledning att tro att text inte kommer att vara bärande i många sammanhang även i framtiden. Däremot ser vi en utveckling mot en vidare uttrycksmässig repertoar, som grundas i att allt mer av våra material och vår uttrycksmässiga vardag är multimodalt, att vissa uttryck knappast går att skilja från sina digitala miljöer och att konstnärliga uttryck och forskning ges större plats. I grunden handlar det om att utveckla och förnya vår forskning och utbildning, och att inte begränsa universitetet som verksamhet genom formatmässig inlåsning, konserverande utvärderingsmetoder och ovillighet att ta risk.

1. "10 goda skäl att välja LTU" – <http://www.ltu.se/edu/bli-student/10-goda-skal> [senast kontrollerad 23/4, 2014].
2. "Välkommen till Uppsala universitet", <http://www.uu.se/om-uu/valkommen/> [senast kontrollerad 23/4, 2014].
3. Se t.ex. David Livingstones *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge* (Chicago University Press: Chicago, 2003)
4. Chandra Mukerji, *Territorial Ambitions and the Gardens of Versailles* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
5. Sven Ove Hansson, *Konsten att vara vetenskaplig* (2003), 19 – <http://home.abo.kth.se/~soh/konstenatt.pdf> [senast kontrollerad 23/4, 2014].
6. Ibid.
7. "HASS Committee on the Humanities Library, Final Report", *Humanities Library Report* (MIT, 2001).
8. Patrik Svensson, "From Optical Fiber to Conceptual Cyberinfrastructure", *Digital Humanities Quarterly* 5(1), 2003 – <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/5/1/000090/000090.html>.
9. Ett frostat glas är translucent. Begreppet "social translucence" används för att beskriva informationssystem som exempelvis medger både synlighet och en privat sfär. Se T. Erickson och W.A. Kellogg, *Social Translucence: An Approach to Designing Systems that Support Social Processes*. ACM TOCHI 7(1), 59–83 (2000).
10. Anne Burdick, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner, Jeffrey Schnapp. *Digital Humanities* (2012), 76.
11. "Instagram Press Center" – <http://instagram.com/press/> [senast kontrollerad 23/4, 2014].
12. Patrik Svensson, "Virtual worlds as arenas for language learning", *Language Learning Online: Towards best practice*, red. Felix, Uschi (Lisse: Swets & Zeitlinger, 2003), 123–142.
13. "Ämnesöversikter 2010: Kommittén för konstnärlig forskning och konstnärligt utvecklingsarbete" – <http://www.vr.se/download/18.65001ace-131e9a45eea8000304/1314106133565/KFoU+-amnesoversikt.pdf> [senast kontrollerad 23/4, 2014].
14. Burdick et al, *Digital Humanities*, 76.

UNIVERSITETSSYSTEMET: MÄNNISKOR, MEDIER, MASKINER

BLOGGEN SOM ANNEX TILL AKADEMIN: EN SKÅDEPLATS FÖR KUNSKAPANDE OCH VÄNSKAPANDE¹

JONAS ANDERSSON SCHWARZ

Den som uttalar sig om sakförhållanden, speciellt med akademikerns författarfunktion, gör anspråk på en maktposition. Men detta är ju på en diskursiv nivå i enlighet med vad vi slarvigt kan kalla den poststrukturalistiska kritiken. De strukturer som jag tror är mest maktproducerande är i stället de sociala slemstrukturer som hakar in i den akademiska nepotismen. Bloggarna är således bara en utsida av något mycket äldre, tyngre och i högre utsträckning konverterbart till ekonomiskt och socialt kapital – det akademiska ryggdunkandet som äger rum i en redan upparbetad struktur. Men utväxlingen av detta kapital förblir osynligt utåt, på bloggarnas nivå. Snarare är det om tio år när någon av mina bloggkamrater är sakkunnig inför min professorsbefordran som denna nepotism i sanning aktualiseras.

— Christopher Kullenberg, intervju, 6 dec 2012

Den här texten är baserad på en självupplevd, samtidshistorisk betraktelse av processer som iscensätts genom bloggen som kunskapande praktik. Som ung forskare inom fältet humaniora/samhällsvetenskap – med just den digitala domänen som intresseområde – har jag i perioder experimenterat med att, parallellt med arbetet som doktorand och sedermera postdoc, skriva i olika typer av format på den öppna webben. Sådant skrivande har under den senare halvan av 00-talet huvudsakligen ägt rum på olika former av bloggar – genom att jag själv driver en blogg, men också genom att jag kommenterar andra personers blogginlägg.

Bloggar kan definieras som personliga loggböcker publicerade på Internet. Normalt presenteras inläggen i omvänd kronologisk ordning, en egenskap som kan sägas vara bloggandets minsta gemensamma nämnare. I en enkät som Sara Kjellberg hänvisar till² noteras det

att yrkesakademiker begagnar sig av bloggar i högre utsträckning än befolkningen i stort. Hälften av studenterna sade sig läsa och skriva bloggar, medan en fjärdedel av lektorer och forskare sade sig göra det. Framför allt inom humaniora var det vanligt att läsa och skriva bloggar (17 procent av studenter och personal inom humaniora sade sig ha en egen blogg). Nästan halva den svenska befolkningen säger sig läsa bloggar med någon sorts regelbundenhet, medan uppskattningsvis sex procent av svenskarna driver någon form av blogg. Bryter vi ned befolkningen framträder enorma skillnader mellan unga män och unga kvinnor. Långt fler kvinnor än män både läser och skriver bloggar.³ Andelen svenskar som bloggar dubblerades mellan 2007 och 2010⁴ och har i skrivande stund stabiliserats på samma nivå som 2010.⁵

År 2004 dök begreppet ”bloggosfär” upp i den svenska offentligheten, en översättning av det engelska begreppet ”blogosphere”, myntat 1999. Bloggosfären utgörs av den informationsstruktur som bildas när olika bloggare sammankopplar sina webbsidor med hjälp av hyperlänkar och ömsesidiga referenser till varandras texter. Man kan, framför allt i och med bloggandets popularisering i Sverige år 2005, tala om en rad bloggosfärer i plural, inflikade i och överlappande varandra, på samma gång sociala nätverk och subkulturer som i aggregerad form bildar en sorts heterogen form av offentlighet. Jan Schmidt⁶ identifierar de strukturalistiska aspekterna av bloggandet: regler, relationer och kod. Han ser de sociala grupperingar som bloggandet möjliggör som ”communities of practice”⁷ och ger en utförlig beskrivning av hur bloggvärlden är sociotekniskt konfigurerad.

Det är viktigt att slå fast att bloggskrivandet, när det gör anspråk på att beskriva sakförhållanden, är en form av diskursproduktion i Foucaults ursprungliga bemärkelse.⁸ Anspråk på giltighet underblåser tendenser till makt. Framför allt i sakfrågor gällande samhällets eller kulturens natur rymmer varje utsaga *tendensen till att läsas som entydig*. Framför allt när skrivandet sker i ett begränsat utrymme, eller underställs kravet att vara kortfattad, blir detta ett problem. Bloggen har dock ingen sådan absolut begränsning; det står varenda bloggare fritt att vara hur utförlig, urskuldande och ödmjuk i sina anspråk som helst. Ändå, om vi får tro Foucault, rymmer akten att deklamera något – en känsla, en spaning, ett sakförhållande – en maktdimension.

Bloggskrivande bör beskrivas som medborgardrivet – trösklarna för inträde är, formellt sett, mycket låga. Men denna till synes egalitä-

ra situation är förrädisk såtillvida att vem som helst kan starta en blogg, helt gratis, vilket inte bör få oss att glömma den sociala verklighetens stratifierade och inegalitära natur: främst de med redan existerande inflytande tenderar att nå ut till många genom sin blogg. I somliga fall lyckas bloggare bli inflytelserika enbart i egenskap av sitt bloggande, men detta kräver dedikerat arbete. Att lejonparten av världens alla bloggar har ytterst få läsare har i bloggoscenen formulerats genom en devis: *Majoriteten av bloggar har blott en enda läsare – författaren själv*. Det tyranni som kan sägas härröra ur den ”långa svansens” ojämlika fördelningsmodell⁹ hänför sig även till bloggoscenen.

Under det sena 00- och tidiga 10-talet skedde dock en glidning avseende tonvikten i denna digitaliserade, myllrande, månghövdade diskursproduktion på nätet. Bloggplattformar såsom Wordpress, Blogger, Typepad och liknande akterseglades av sociala nätverksplattformar såsom Facebook, Twitter, Google+ och Instagram vars flöden karaktäriseras av mycket mer kontrollerade, proprietära plattformar, snabbare och kortare uppdateringar, ingen eller knapphändig arkivering (åtminstone ur användarens synvinkel) och mer avgränsade publiker. Framförallt på Facebook är uppdateringar riktade till de accepterade ”vänner” som följer skribentens flöde snarare än till allmänheten.

Nedan kommer jag att analysera en episod i den svenska bloggoscens nära samtidshistoria då en samling bloggare med anknytning till akademien självreflexivt observerade och uppmärksammade att de ingick i ett problematiskt nätverkskluster – ett kluster som tycktes reproducera de traditionella formerna av manligt ryggdunkande och koteribildning. Episoden illustrerar den dubbelhet som präglar diskursformerandets ackumulation: att reflexivt peka på formerandet av diskurser är att samtidigt återuppsöka dem och bygga vidare på dem.

BLOGGANDET SOM ANNEX TILL AKADEMIN

Företeelsen ”akademiska bloggar” är förstås en underkategori till bloggandet i stort. Jag förespråkar en bred definition av vad en sådan blogg kan vara. Det behöver inte nödvändigtvis röra sig om forskare eller doktorander som bloggar om sitt eget intresseområde. Det kan röra sig om forskare eller doktorander som skriver om vardagliga, icke forskningsrelaterade ämnen, men där observationerna ofrånkomli-

gen filtreras genom en akademiskt präglad förförståelse. Det kan lika gärna röra sig om lekmän som bloggar om sådant som på något vis relaterar till faktisk eller potentiell forskning. Inte minst inom samhällsforskningen blir detta påtagligt. Många av de ämnen och frågor som, i formell mening, beforskas kan ha dryftats mycket utförligt, på en mycket mer informell basis, i sådana bloggar.

En sådan blogg är Rasmus Fleischers blogg *Copyriot*, som startades våren 2004 och har seglat upp som en av landets kanske mest tongivande publikationer inom en rad områden, från upphovsrättskritik och biblioteks- och litteraturpolitik, via kritisk sociologi till värdekritik. Det faktiska inflytandet som en sådan blogg har på samhället är dock extremt svårt att med säkerhet kvantifiera. Man kan göra estimeringar genom att räkna referenser till blogginlägg eller förekomster av namnen Fleischer eller *Copyriot* i andra textarkiv. Längre ned i det här kapitlet ska vi se närmare på andra aspekter av bloggskrivandets synlighet och spårbarhet. I sann självreflexiv anda refererar jag i det här kapitlet till de diskussioner om bloggandet som skett på just bloggar av det här slaget. Ett talande exempel är Hannes Mannerheims sakliga kommentar till Fleischers inlägg "När jag begråter bloggen och betvivlar mikrobloggen":

Jag tror inte vi ska mystifiera bloggen för mycket. Det är för det första inte en teknisk mackapär, bloggen är en norm. Bloggar förenas av få saker, hypertext är inte en av dem – många bloggar jag läser länkar aldrig till andra bloggar. Bloggar är typ: Att själv publicera text, utan mellanhand, stapla inlägg på varandra. RSS är egentligen inte ens nödvändigt, det går ju att ha notifikation på när en HTML-sida uppdateras också. RSS är bara en optimering.

Så länge du publicerar dig själv på internet, utan förhandsgranskning, så bloggar du. Oavsett om detta sker på Facebook, blogspot eller egen domän. Motpolen är att skriva i tidningar och böcker, att underkasta sig förhandsgranskning. Gråskalan däremellan är att underkasta sig outtalade eller uttalade regler på Facebook eller halvtidningar/halvbloggar som t ex Nöjesguidens "bloggar".¹⁰

Även jag deltog i denna kommentarstråd och delar den breda definition av bloggande som Mannerheim presenterar. Bloggosfären kan enligt denna vida definition förstås som ett slags annex till universitetet, en experimentverkstad som helt eller delvis överlappar den gäng-

se akademiska publiceringsverksamheten. Detta (semi)akademiska bloggande som kunskapande skrivpraktik i gränslandet mellan akademins ”tredje uppgift” och den personliga koncept- och idéutvecklingen har utförligt behandlats av Kjellberg, som skrivit en avhandling om just akademikers bloggande¹¹ och vars insikter jag kommer att luta mig mot nedan.

Det kan vara problematiskt att blogga i den prekära situation som akademiker befinner sig i innan eventuella tillsvidareanställningar (att jämföra med så kallad *tenure* i USA).¹² Visst kan bloggandet ge synlighet, rentav berömmelse, men samtidigt kan bloggandet provocera blivande arbetsgivare eller kollegiala nämnder, alternativt distrahera från meriterande aktiviteter. Bloggaren riskerar att bli ”solely a polemicist or pundit”, som juridikprofessorn Randy Barnett uttrycker det.¹³ Samtidigt bereder bloggvärlden väg för aktörer som står utanför den institutionaliserade akademien – oberoende forskare och amatörer kan formulera teser och kritisera etablerade namn. Det finns exempel på artiklar i kända tidskrifter (bl.a. *Science* och *Nature*) som har synats i sömmarna av bloggare och twittrare – ofta inom loppet av några timmar till redaktörernas och skribenternas förskräckelse.¹⁴ Precis som inom journalistiken menar många internetprogressivister att nätet bättre lämpar sig för efterhandsfiltrering än filtrering och urval på förhand. Inom matematik och fysik har ett sådant system för förhandspublicering, *arXiv.org*, funnits i två decennier. Kommentarsystem som är låsta till tidskrifternas webbplatser är problematiska då de nästan inte alls genererar några kommentarer, medan öppna kommentarsystem länkade till de sociala medieplattformarna genererar det omvända: för mycket brus och tendenser till ryktesspridning och flockbeteenden. Nya tjänster som *F1000* inom biologin är tänkta att åtgärda detta, men kan kritiseras för att endast förstärka det urval som tidskrifterna redan gör¹⁵ samt befästa en föreställning om att kunskap kan kvantifieras och rankas genom en marknadens osynliga hand.¹⁶

Kjellberg diskuterar bloggandet som en sorts ”situerad genre”¹⁷ – en definition hon lånar från Carolyn Miller och Dawn Shepherd, vilka står bakom en tidig studie av bloggande som praktik där bloggen som genre primärt definieras som ”a contemporary contribution to the art of the self”.¹⁸ Deras definition behandlar dock endast bloggande i allmänhet och det är, skulle jag hävda, viktigt att till denna tolkning addera dimensioner av saklighet, vederhäftighet, men också – i förläng-

ningen – diskursformering. De diskuterar också ”medierad voyeurism” samt dess motpart, ”medierad exhibitionism”:

Central to exhibitionism is the social psychology of self-disclosure, which serves four purposes, according to Calvert: self-clarification, social validation, relationship development, and social control, and we can see all of these at work in blogs.¹⁹

Genom kvantitativ innehållsanalys av hyperlänkningen bland akademiska bloggar har Maria José Luzón konkluderat att forskare huvudsakligen använder länkarna strategiskt.²⁰ Motiven för länkning var nästan uteslutande knutna till bloggans roll som interaktivt verktyg och för att bidra till forskarrollens förgivettagna kunskapsproduktion. I autoetnografiska, mycket mer kvalitativa redogörelser för bloggan-det som personlig praktik²¹ framhävs bloggen gärna som ett ”eget rum för tänkande”;²² en plats för kreativitet och identitetsskapande. I jämförelse med sådana renodlat kvantitativa och kvalitativa angreppssätt intar Miller & Shepherd en mer funktionalistisk mellanposition där de gör en distinktion mellan *inre* och *yttre* motivationsgrunder för exhibitionism. Medan en yttre motivationsgrund kan handla om den upplevda möjligheten att påverka och upplysa, att bidra till debatten, kan en inre motivationsgrund handla mer om självförverkligande, bekräftelse, att fördjupa sin egen självinsikt genom samverkan med omvärlden och andra människor.

Dessa aspekter är dock kontextberoende. Kjellberg riktar vår uppmärksamhet mot den vidare kontext som omger bloggaren.²³ Hon framhåller att denna kontext i första hand består av genrekonventioner, men i de akademiska bloggar Kjellberg analyserar blir snarare begrepp som epistemiska kulturer²⁴ och diskursgemenskaper²⁵ centrala; ”genre” som begrepp kan bli för abstrakt och statiskt. Jag kommer inte att gå in på dessa begrepp i detalj här, dels av utrymmesskäl, dels eftersom jag anser att det i den corpus av bloggar jag hänvisar till här inte går att förutsätta några sådana kulturer eller gemenskaper i någon formaliserad *a priori*-form. Precis som Kjellberg noterat är bloggande en iterativ, dynamisk process som växer fram och skiftar över tid – analysen av bloggar måste därför även den ha en sådan iterativ karaktär. Flera av de bloggare jag intervjuat hänvisar också just till detta – hur deras egen upplevelse av att läsa och skriva i olika former av bloggformat skiftat över tid.

BLOGGANDETS SOCIOEKONOMISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

Att ställa sig över vardagens gång, att inta en kontemplativ plats vid sidan av samtidens myller, har haft en privilegierad status i västerlandets idéhistoria. Hos Seneca finns till exempel ett asketiskt ideal, där begreppet *otium* är centralt; det kan översättas med privatliv, lugn och ro, ledighet, tid för reflektion och befrielse från förpliktelser. Detta står i kontrast mot den förhandlade, aktiva tid (*negotium*) som i nutidens medieekologi förknippas med att vara uppkopplad.²⁶

Denna uppfattning skiljer sig dock från uppfattningen hos dem vars nätanvändning, liksom bloggarnas, har blivit en sådan naturlig del av vardagen att gränsen mellan nät och vardag upplevs som utsuddad. Denna gräns började ifrågasättas av etnografer redan vid millennieskiftet.²⁷ I ljuset av det tidiga 10-talets acceleration av affekter och åsikter i de sociala medierna framstår bloggen nästan som en oas av just stillhet och kontemplation. För min egen studie finns ytterligare relevans i begreppet *otium*: det faktum att det historiskt sett varit ett nästan uteslutande manligt ideal att ge sig hän åt evighetens perspektiv, att lämna spår åt eftervärlden snarare än att ägna sig åt vardagens här och nu. Den sinnesro som Seneca sökte är få förunnad; den kräver uppoffringar i termer av tid och ansträngning.

Den till synes egalitära form som både bloggar, mikrobloggar och sociala nätverk tycks påbjuda döljer enligt min mening en underliggande social verklighet som är stratifierad. Att över huvud taget bedriva skrivande verksamhet kräver tid och arbetskraft – åtminstone om skrivandet är av det slag att det inbegriper en relativt hög lägstanivå, såväl i termer av argumentationskraft och vederhäftighet som i termer av stilistik och fyndighet. Verksamheten har ett pris. Människor som kan uppbåda denna typ av tid och arbetskraft befinner sig i detta avseende i en gynnad position. Samtidigt kan man utifrån en samtida arbetskritisk synvinkel omvänt hävda att bloggan- det snarare kännetecknas av att det utgör arbete som *inte* uppmärksammas i termer av arvode, lön eller ersättning.

I bloggandet – speciellt det semi-akademiska bloggandet jag vill uppmärksamma läsaren på här – ligger således en paradox. Bloggan- det är i regel obetalt, det är en verksamhet som kräver att skriben- ten kan uppbåda denna obetalda arbetstid – något som ofta sker på

bekostnad av andra aktiviteter såsom lönearbete, fritid, sömn eller familjeliv. Det gynnar i den meningen de redan besuttna. I termer av *formaliserat* kapitalistiskt värdeskapande (där Karl Marx givetvis blir den centrale teoretikern) kan vi konstatera att bloggande inte är värdeskapande; det tillför föga till BNP. Samtidigt har bloggan- det en låg inträdesbarriär. Det innebär för somliga i praktiken en sorts egalitär, alternativ karriärbana då det utgör en värdeackumu- lering i termer av anseende, meritering, samt en form av innova- tionspraktik, ett innovationssystem som löper parallellt med ett värdeskapande som är relaterat till men samtidigt väsensskilt från den kapitalistiska, penningbaserade ekonomin. Det rör sig om så- dana värden som Pierre Bourdieu kallade *symboliskt kapital*; kultu- rellet och socialt kapital som (om än med viss svårighet, och aldrig på ett kausalt, linjärt förutsägbart vis) kan konverteras till ekono- miskt kapital.²⁸

Jämför vi bloggandet med sådana verksamheter vars centrala pa- rameter är åtgång av tid – yrkesarbetet och privatsfärens obetalda ar- bete – framträder bloggandet på ett visst sätt. Jämför vi det med de sfärer där kulturellt och socialt kapital samt samhällsrelevant innova- tion utvecklas – akademien kan definieras som en institutionaliserad sfär av sådant slag – framträder det på ett något annorlunda sätt.

AKADEMISKA BLOGGAR OCH MANLIGA KLUSTER

Jag vill således ägna huvuddelen av kapitlet åt en debatt som i någon form var närvarande i min egen intellektuella miljö under tidsperio- den februari 2008 till oktober 2012. Denna debatt kom att manifeste- ra sig huvudsakligen på webben men även i konventionellt publicerad form, och tog sin början i november 2007 då statsvetaren Johan Karls- son Schaffer hörde sig för bland läsarna av hans egen blogg *Mothugg* om vilka de bästa forskarbloggarna var inom samhällsvetenskap och/ eller humaniora. I inlägget ”Den akademiska bastuklubben börjar blogga” kunde Karlsson konstatera att en övervägande majoritet av alla akademikerbloggare var män, och att det förhöll sig på det viset såväl inom humaniora som inom de mer kvantitativt orienterade sam- hällsvetenskaperna (som ekonomi och statsvetenskap). ”[M]ed en jämrans massa förbehåll för det snöbolliga urvalet av luddigt definie-

rade bloggande svenska akademiker” tvingades Karlsson Schaffer ändå konstatera att det gick omkring tre manliga akademikerbloggare på varje kvinnlig.²⁹ Vad gäller bloggande i allmänhet har det länge varit en rådande trend att fler unga svenska kvinnor än män bloggar, och att det då oftast rör sig om ämnen som vardag och mode.³⁰ Men vad gäller akademiska bloggar, mer specifikt, har även Kjellbergs efterforskningar visat att de manliga bloggarna är dubbelt så många som de kvinnliga.³¹

Sociologen Karl Palmås, tillika placerad i Göteborg och av manligt kön, konstaterade i kommentarsfältet till Karlssons blogg:

Vår generation är lika kass som tidigare generationer på att motverka att manliga bastuklubbar uppstår. Bloggvärlden reflekterar helt enkelt offlinevärldens grabbnätverk.³²

Senare samma månad kunde Palmås berätta på sin blogg om hur han och Christopher Kullenberg, utifrån observationen att ”vi verkar vara alldeles för bra på att skapa manliga nätverk” hade kommit på idén att visualisera detta kollektiva klustrande genom att göra en social nätverksanalys över bloggare och deras ömsesidiga länkande.³³ Genom ”illustration och animation av deras eget bidrag till den bloggande akademiska bastuklubbens gubbslemmeri”³⁴ kunde det egna mansdominerade nätverket kartläggas. Termen gubbslemmeri var en medveten nickning till konstnären Joanna Rytels projekt *Gubbslem*, lanserat i form av en relativt okänd ”kupp” vid 2001 års upplaga av Fröken Sverige.

I mars 2008 publicerade Palmås en tidig visualisering av hur inkommande länklänkar till hans egen, Kullenbergs och Karlsson Schaffers bloggar sett ut under en 460-dagarsperiod. Visualiseringen som sådan namngavs i sin tur som en parafras av Bruno Latours devis ”follow the actor” – som för Kullenberg och Palmås nu blev ”follow the phlegm”. Slemprojektet redovisades senare i *En liten bok om slem*, dels som ett sätt att redovisa den teoriapparat som Palmås och hans kolleger sedan mitten av 00-talet bidragit till att etablera i Sverige, dels som en fallstudie där man med hjälp av denna digra teoribildning utmanar föreställningar om subjektivitet, kollektiv, handlande och den påstådda separationen mellan natur och kultur.³⁵ Boken kan också läsas som en manifestation av diskurser som i olika form har utkristalliserats genom dessa bloggar.

Nätverkskartläggning av det här slaget är helt avhängig av perspektivvalet. Palmås noterar till exempel att om utgångspunkten för kartläggningen hade varit andra bloggar hade kartan säkert sett annorlunda ut:

Orkade inte mata in de miljarders miljarder länkar som går till Copyriot; Rasmus hade i så fall blivit den sol som vi alla cirkulerar kring.³⁶

Jämför vi Palmås kartläggning med Kjellbergs ser vi vissa likheter och skillnader. Kjellberg gjorde under 2008 en nätverksanalys liknande den Palmås gjorde. Genom att vaska fram bloggar utifrån indexerings-sajten *Bloggportalen*, där 35 bloggar inalles mötte hennes kriterier, och efter att ha adderat ytterligare några bloggar som dessa länkade till, kunde hon analysera sammanlagt 67 bloggar. Deras inbördes länkningar letades fram medelst mjukvaran SocScibot och deras inbördes relationer kunde kartläggas med hjälp av visualiseringsverktyget Pajek. Hon redogör för en mängd insikter utifrån denna analys: klusterbildningen var delvis parallell med ämnesval (bloggare inom samma fält), eller med centrubildningar (till exempel klustrades bloggar knutna till HUMlab i Umeå).³⁷ En viss ojämlikhet i länkekonomin kunde skönjas i det att Maria Sundkvist (dåvarande chef för lärarutbildningen vid Malmö högskola) och Kåre Bremer (rektor vid Stockholms universitet) fick många länkar riktade till sig men inte returnerade länkningen, troligtvis på grund av dessa institutioners länkpolicy.

En central insikt som går att utvinna från hennes kartläggning är att somliga av de bloggar som klustrades i centrum av kartan – *Det perfekta tomrummet* (Gustav Holmberg), *digital-rights.net* (Mathias Klang), *loci.se* (Stefan Rimm), *Berghs betraktelser* (Andreas Bergh), *Mothugg* (Karls-son Schaffer), *99 our 68* (Palmås) – också var just de bloggar där den självrefererande debatten om slembildning tog sin början. Palmås egen kartläggning skedde genom att han utvann listor på länkningen från just de två sistnämnda bloggarna ovan, samt från Kullenbergs blogg.

Mycket av detta tillvägagångssätt harmonierar med Foucaults ursprungliga diskursanalys: Diskurser – instanser av kunskapsproduktion som gör skillnad i världen – kan bara studeras i efterhand, genom att någon följer konsekvenserna av dessa instanser. Därutöver kräver diskurser materiella bärare för att få beständighet över tid och i rum. En övergripande insikt som Latours aktör-nätverksteori kan ge oss är att dessa bärare aldrig är enbart mänskliga. Även rent muntligt traderade diskurser

förutsätter till exempel språket som teknologi. Varje kunskapsbärande eller skapande agent är beroende av materiella villkor, ja rentav determineras i många avseenden av dessa villkor. Latour förespråkar därför termen *aktör* – och i hans analys konstitueras alltid denna aktör av hur den är inbäddad i nätverk av (mänskliga och icke-mänskliga) relationer.

TILLBLIVELSEONTOLOGERNA TILLGRIPER SIN EGEN TILLBLIVELSEONTOLOGI

Latours radikala ”bottom-up”-metod tar sin utgångspunkt i den ”glömda” sociologiska skola som representerades av Gabriel Tarde vid förra sekelskiftet, samt den etnometodologi som utvecklades av Harold Garfinkel på 1960-talet. Den centrala impulsen är strikt induktiv: att följa aktörernas sätt att själva konstruera världen omkring sig. Enligt detta angreppssätt är koncept som ”kollektiv”, ”samhällen” och ”individer” något vars existens inte kan förutsättas *a priori* utan de blir i stället det som måste förklaras. Som Palmås uttryckte det på sin blogg:

Fenomen skall inte förklaras med referens till ’det sociala’ – det är ’det sociala’ självt som skall förklaras. Här ser vi alltså en kritik av socialkonstruktivism.³⁸

Utan att reducera handlande till att vara antingen ”socialt” (mänskligt, intentionellt) eller ”mekaniskt” (determinerat av icke-mänskliga faktorer eller aktörer, icke-intentionellt) kan man observera att emergenta fenomen på makronivå, såsom klusterbildande eller sociala nätverk, kan genereras genom att spridda noder följer enkla protokoll på mikronivå.

Vi vet redan att relativt ointelligenta agenter – slemceller, fiskar i stim – lätt kan skapa emergenta helheter genom att följa enkla tumregler.³⁹

Sammankopplingen av bloggar som kunde klä skott för anklagelsen om gubbslemmeri skedde framför allt i kommentarsfälten. Olika personer, många av dem med egna bloggar, skrev kommentarer på blogginlägg liknande dem jag har refererat till ovan, och ofta blev dessa kommentarer i sin tur kommenterade av andra användare.

En annan infrastrukturell funktion är också central: den så kallade

trackback-funktionen, som gör att det syns i kommentarsfältet när någon annan blogg länkar till den egna bloggen. Enbart omnämnandet av ett blogginlägg leder därigenom till ett konkret, registrerbart spår, en ytterligare koppling som förtätar nätverket. På så vis påverkar icke-mänskliga, infrastrukturella faktorer den emergenta klusterbildningen, vilket dock inte förringar de mänskliga inlärda beteenden (medvetna och undermedvetna) som till syvende och sist ligger till grund för klustren.

Självklart kan detta perspektiv kritiseras för att underskatta den mänskliga agensen: varken kvinnor eller män är fiskar, även om deras beteenden ibland inte bara *liknar* utan de facto *utgör* stim. Väljer man att fokusera på de strukturella villkoren för klustren är ovanstående helt centralt. Väljer vi i stället att fokusera på handlandets mänskliga aspekter hamnar vi i psykologins och beteendevetenskapens domäner, och måste då beakta flera andra aspekter av de sätt på vilka homosocialitet manifesteras.

Men dessa två perspektiv är inte tillräckliga för att förklara slemmet. Ytterligare en grad av komplexitet måste övervägas: den agens som nätverket som sådant genererar. Att enbart vara "man" eller att enbart vara "akademiker" räcker inte för att bli en del av slemmet. Slemmet bildar sin egen normativa kontext, där de världsbilder och affiniteter som bekräftas sinsemellan de slemmande aktörerna *i sig* bildar en utestängande struktur. I denna bemärkelse blir klustret i sig självt en "makro-aktör" enligt Latours terminologi. Latour har kritiserats för att "platta till" den sociala verkligheten. Hans syn på världen anklagas för att bortse från obalanser i termer av makt och inflytande. Ser vi emellertid till att läsa aktör-nätverksteori som något som hela tiden skapar nya strukturer, och kopplar ihop existerande strukturer på invecklade sätt, kan denna teori ge oss ökad förtrogenhet med hur komplexitet både förutsätter och genererar strukturer, snarare än slätar över dem. Palmås är inne på det här spåret i en av de många vindlande kommentarstrådar till sin egen blogg. Han, Kullenberg, Karlsson Schaffer och Marcus Nilsson utväxlar resonemang där de nya digitala nätverkens topologi liknas vid de katalytiska och emergenta system som naturvetenskapen observerar.⁴⁰

Man kan dra sådana paralleller mellan naturvetenskapliga iakttagelser om nätverk och system och de spårbara, nätverksbaserade system för mänsklig kommunikation som äger rum på internet, och på det sättet erhålla nya insikter. Den nya tekniken möjliggör ju sådant

som inte var möjligt på Tardes tid: konkreta, mätbara, spårbara manifestationer av imitativa strålar och mellanmännsliga interaktioner i realtid. Men verkligheten varken kan eller bör reduceras till detta. Precis som de slembildande gubbarna själva konstaterar är mänsklig samvaro ständigt *postdigital*. Slembildningen är mycket mer än bara länkar mellan bloggar: den utgörs av öldrickande på krogar och seminariedeltagande på doktorandkurser, den utspelas på dansgolv såväl som vid kontorsplatser. Akademiska/yrkesmässiga och sociala nätverk överlappar varandra, och bloggandet kan enbart bli ett tillägg, en textbaserad dokumentation som kontinuerligt avspeglar denna rikare verklighet. Vad gubbarna i slemmet – i varje fall i dess 2008-manifestation – tycks sämre på att göra är att komplettera den naturvetenskapligt färgade ontologin (komplexitetsteori, aktor-nätverksteori) med kritisk sociologi avseende de mer renodlat intentionella aspekterna av handlande; egenintresse, status, sätten arbete och kunskap organiseras och värderas på (Bourdieu, Foucault, Marx).

Som exempel kan nämnas en kommentarsfältsdiskussion med journalisten Ulrika Lorentzi om manliga maktkluster, den sexualiserade blicken och prostitution där Palmås menar att den flödesontologiska förståelsen av världen bör användas på ett icke-normativt sätt, men att det blir komplicerat när denna "posthumanistiska" filosofi tvingas möta klassiska tankar om politik:

jag är bara lite allmänt kär i detta sätt att se på världen – allt som är kan beskrivas som flöden av materia-energi, som formas till varelser/organismer/strukturer av olika "flödeslogiker", vilka finns "inbyggda" i all materia. (Ex: En vattenmolekyl har inbyggt i sig att kunna flöda både laminärt och turbulent.) Denna bild av "vad som är" är dock inte bara romantisk och vacker, utan kan även hjälpa oss att göra saker – som exempelvis förstå hur fildelningsnätverk "äter upp" skivbolag, eller iscensätta liknande processer. Angående politiken i ovanstående tror jag dock inte vi kommer ifrån de klassiska frågorna om vad som skall få köpas, vilka könsmonster som upprätthålls etc.⁴¹

Kanske handlar det om två dimensioner av verkligheten som är ytterst svåra att analytiskt foga samman. Den ena processen beskriver tillblivelse på ett i grunden icke-normativt, nyktert sätt – ett perspektiv som kan anklagas inte bara för att bygga på en tilltro till en förment "ob-

ektivitet”, men även för att vara mer än lovligt naivt eller rentav blint inför politiska aspekter. Den andra är just normativ, med allt vad det innebär avseende det att analysen politiseras, något som gör att till exempel genusvetenskap ideligen anklagas inte bara för avsaknad av objektivitet utan även för att vara partisk.

MIN EGEN UNDERSÖKNING

Mellan december 2012 och februari 2013 utförde jag en rad intervjuer, vars slutsatser jag sedan sammanförde på en kollektiv så kallad *Pirate Pad*, där respondenterna själva kunde gå in och läsa och kommentera varandras svar (de flesta av dessa anonymiserade). Sammanlagt tio av fjorton tillfrågade gick med på att intervjuas. Jag tillfrågade sju kvinnor och sju män; samtliga män gick med på intervjuer men endast tre av kvinnorna. Hänvisningar till empirin är satta inom parentes nedan.

Respondenterna gav flera exempel på hur bloggskrivandet blir del av en dynamisk, inte alltid linjär process av begreppsutveckling, inspiration och skrivande. Kullenberg (som tack vare sin nätkativism utsågs till ”årets svensk 2011” av tidningen Fokus), Palmås och Fleischer är kanske de tydligaste exemplen på hur faktiska böcker och artiklar vuxit ur bloggandets mylla. Flera av de andra respondenterna hade en helt annan koppling till bloggandet. Ett exempel är Jakob Wenzer som började blogga efter att han skrivit en avhandling om Gilles Deleuze. Ett annat exempel är Nilsson som inte är publicerad i någon formell mening, och heller inte har drivit några bestående bloggar, utan länge verkade endast i kommentarsfälten på ovannämnda bloggar. Själv menar han att han parasiterar på dem. Det kan ändå hävdas att han utifrån denna position egenhändigt har introducerat objektorienterad filosofi i Sverige. Det i sin tur exemplifierar hur en hel filosofisk skola kan etableras ”genom en utomakademisk bloggsmitta (av en bloggare som knappt ens bloggar utan i huvudsak kommenterar bloggar)”. (Kullenberg)

Incitamentsstrukturen för bloggande tycktes vara sant skiftande och motsägelsefull. Å ena sidan karakteriserades en upplevelse av att den inte kännetecknas av speciellt tydliga incitament, å andra sidan kännetecknades den av en tydlig vilja att nå ut, bli erkänd, omnämnd, refererad, att bli läst – helst av så många som möjligt. Dock tycks populariteten ge en sorts mättnadskänsla. Några av de mer namnkunni-

ga bloggarna poängterade hur de medvetet har smalnats av sina bloggar över tid. Många framhöll att deras bloggande var av självutvecklande/terapeutiskt slag, inriktat mot personlig utveckling och friheten att pröva nya sakfrågor och tankegångar. Samtidigt kan avsaknaden av en "tänkt läsare" vara förvirrande.

Bloggandet sker ju på bekostnad av någonting. Exakt vad beskrevs även det i motsägelsefulla termer. Å ena sidan framhölls positiva synergieffekter, men lite mer ambivalenta perspektiv var förhärskande:

Det är nog snarare så att jag prioriterar undan bloggandet alltför ofta, och känner viss ångest och stress för det. (Nilsson)

I några år där lade jag nog lite för mycket tid på blogg, och för lite på meriterande peer-review-artiklar. (Palmås)

Både på bekostnad av hälsa och sömn. Dock har bloggskrivande passerat mig bättre än det akademiska, så jag kan inte säga att det tidigare skett på senares bekostnad. Möjligtvis har det berikat, då jobbskrivande faktiskt kan utveckla det egna tänkandet/kännandet medan forskningsskrivande knappast kan det. Akademiskt skrivande är för mig som ständig underkastelse, ständig självbestraffning. Bloggskrivande är liksom skrivande mot friheten. (Wenzer)

En dikotomi som direkt ifrågasattes, framförallt av de kvinnliga respondenterna, var den om sakligt kontra personligt skrivande:

Personligen har jag följt en hel del kvinnliga bloggare som skrivit om sakfrågor och vetenskap. Men visst, det finns ganska många män inom den gruppen. Vad jag ser är att det fortfarande är förhållandevis få forskare överlag som vågar ge sig på bloggande i Sverige, vilket kan göra att snedfördelningen lätt blir påtaglig. (Åsa Larsson)

Att man kan blogga om endera känslor eller saklighet är endast sant givet ett visst litterärt ideal som har sitt ursprung i romantiken och modernismen. (Kullenberg)

Att så intensivt, och med sån frenesi arbeta för att positionera sig själv på ett sätt som skall länka ihop alla med alla, vara först med analyser,

producera fruktansvärda mängder text, använda fler referenser än vad någon orkar räkna, och sedan lämna ämnet när det plötsligt dyker upp något annat som är hett – det är något av det mest personliga man kan göra. Att visa sig själv med den hastighet och med det brinnande intresset för det egna språket, de egna tankarna och de egna formuleringarna är mycket mer personligt än någon blogg jag tidigare tagit del av. (Jenny Wenzer Dahlgren)

De kvinnor jag läser, inom politik och akademi, aktar sig för att vara personliga. . . . Jag tror att det ofta har att göra med tidsbrist, men också en rädsla för att inte bli tagen på allvar. I stort tror jag att det sakliga bloggandet domineras av män – för att de på något sätt verkar ha, eller ta sig, tid att skriva. (Lorentzi)

Detta överensstämmer med en kommentar i debatten fem år tidigare:

Det var ganska länge sedan som Goethe klagade över ”Dillettantism der Weiber und Frauenzimmerlichkeiten” när dessa skrev litterära texter, men jag tror att en viss rädsla för att göra sig angripbar, skriva något som är dåligt underbyggt och ge sig ut på hal is sitter i. Kanske undviker man därför medier där man förväntas uppdatera hela tiden och inte kan garantera det underlag som gör att man känner sig säker på en traditionellt manlig arena (akademin). Jag avundas ibland männen i min omgivning deras orädsla för att skriva eller säga något som är dåligt underbyggt, ”fel”, ”dumt” etc., en orädsla som i värsta fall leder till ordbajsande och namedropping och i bästa fall till intressanta, provocerande, nytänkande texter.⁴²

Att genren är semi-formell – inte helt på allvar – gör att den som textform inte underställs samma rigorösa ansvarsutkrävande vad gäller vederhäftighet och representativitet i jämförelse med mer institutionaliserade genrer. Om samtidigt könsfördelningen inte är *uppenbart* undermålig – såsom i de forum fulla av öppet kvinnohat som också förekommer på nätet – kanske många samtidigt accepterar denna ”mildare” form av snedfördelning. Formatet ger skribenten möjlighet att reflektera över sina egna brister och sin egen gynnade position men kan samtidigt bli ett sätt att befästa normer, när bespeglingen av det egna jaget applåderas och en ”uppmjukad” version av samma tenden-

ser accepteras. Självutlämnande berättande kan synliggöra kottieriet som ligger latent i männens gynnade position i samhället, men kan samtidigt ses som ett *carte blanche* att fortsätta med en mildare, acceptabel och öppet redovisad form av kottieri, så länge den förblir öppet redovisad och självmedveten.

Respondenterna var genuint splittrade i frågan om huruvida de befäste en gynnad position i samhället på något sätt. Somliga såg inte slemmandet som något som direkt befäster makt, snarare möjligen indirekt. Samtidigt såg andra det som något föga innovativt. Bloggandet är snarare en ny arena för gamla processer – och därtill en föga effektiv arena, jämfört med konventionella massmediers inflytande. Ytterligare en vinkel på det hela var att bloggandet trots allt är öppnare för uppluckring av strukturer, för nykomlingar eller icke-etablerade personer att göra sig hörda – så länge de har drivkraften, möjligheten, kompetensen att göra så. De uttryckte skepsis mot att just bloggandet skulle vara det optimala mediet för en maktörstande person:

På gott och ont tror jag inte att man får så mycket makt för att man skriver sakligt på bloggar. Om det har gått så har bloggarnas gravitationskraft minskat de senare åren. Även om jag tar ett internationellt perspektiv har jag svårt att komma på en så inflytelserik blogg att den styr hela diskurser. Tror just nu att diskursskapandet är så utspritt mellan massa olika medier och fora att det inte cirkulerar just vid bloggar. Är det några texter som brukar kunna sätta tolkningsramarna kring en händelse i dag så är det nog texter publicerade i etablerade mediakanaler som lyckas få viral spridning på sociala nätverk. Och även det är nog bara inom vissa snäva kretsar. (Magnus Eriksson)

Den som ger sig in i begreppsutveckling ges dock större chanser att ta sig fram inom just det fältet än någon som inte alls varit aktiv, men man kan också anlägga det motsatta perspektivet: begreppsutveckling är en resurs som andra kan extrapolera från.

Bloggarna öppnar upp en diskussion som tidigare främst fördes i slutna grupper. De är möjliga att hitta. Det jag gillar med de bloggar jag brukar läsa är att de kan lyfta fram andra frågor än det som oftast får plats i offentligheten – mer komplext eller ett annat perspektiv. (Lorentzi)

Tilläggas bör nog att det troligtvis inte har gynnat någon av oss att vara aktivister. Aktivism och akademi lever i två skilda symboliska ekonomier, och det hade varit långt mycket mera gynnsamt för oss "blivande professorer" att sitta hemma och skriva tråkiga peer-reviewartiklar än att blogga om politiska skeenden. Däremot gynnar möjligtvis bloggandet tillgången till "den allmänna debatten", om man med detta menar den massmedierade kultur/politikdebatten, i den mån bloggarna får ett värde i denna ekonomi (vilket sällan är fallet för mig, jag skriver för obegripligt). (Kullenberg)

Detta höll även Fleischer med om. Han själv är kanske det bästa exemplet i skaran, dels som representant för olika former av nätaktivism, dels som den mest namnkunnige i sammanhanget vid sidan av Kullenberg. Sitt inflytande beskriver han själv dock som enbart opinionsmässigt.

Vetskapen om att den kotteribildning som äger rum till syvende och sist *lämnar spår* var det som initierade den första vågen av självreflektion. Nu, fem år senare, när aktörerna blir ombedda att tillgripa en andra gradens självreflektion, att titta tillbaka på kartläggandet av slemmet, framträder en nyktrare ton.

Jag tyckte att ingången var viktig och rolig – hänvisningen till fittstim och Joanna Rytels och Fia Sandlunds Gubbslem-aktion, försöket att synliggöra slemmet, hur män dras till varandra och växer av att klumpas samman. Hur makt skapas utan att det behövs en konspiration eller ett planerat möte. Men kommentarerna blir närmast en parodisk iscensättning av slemmet [...]. En fascinerad förundran och mer eller mindre ironiska kommentarer om att dessa kommentarer blir ännu mer ryggdunkande. Det blir en beskrivning som riskerar att bara förstärka, en slags rundgång. Jag saknar en väg ut, en vilja att göra annorlunda, att bryta upp slemmet. För det krävs något annat, att ta fäste i gemensamt formulerade värden om hur vi vill ha det. (Lorentzi)

Så jävla naket och uppenbart det är när man med skammens rodnad över hela kroppen återvänder till de kommentarerna. (Nilsson)

Mer allmänt vill jag säga att slemprojektet känns ofärdigt, odeterminerat, obestämbart. Jag ser inga klara slutsatser, och projektet bör nog

inte ses som forskning? Dock alltså spännande. En konststudent hade nog gjort något fint av det! (Palmås)

Som det är nu finns ingen riktig analys, det finns en samling rådata i läsar/tittarvänlig form med kommentarer. I min mening är det just affekt det handlar om, de som gubbslemmar känner ju någon slags intensiv gemenskap med varandra, som måste vara härlig, som det ju är med intensiva gemenskaper. Den där affekten och vad den får för konsekvenser är något som projektet varit betjänt av fokuserades. Jag tror dessutom att det som verkligen ÄR en medveten strategi från gubbslemmarnas håll, är att hitta sätt att SLIPPA tro på en medveten maktutövning, och kalla det för "spontanitet". Ett avståndstagande från ansvar – för upprinnelsen var ju faktiskt frågan om var brudarna är – och ett distansering från möjligheten att detta aktiva uteslutande faktiskt är ett medvetet val, och ett erkännande av att det faktiskt är rätt gött att vara ett grabbgång. (Wenzer Dahlgren)

En talande observation var att slemmet på sätt och vis manifesterade sig även i den nya empiri som genererades i samband med att denna text skrevs. Gubbslemmandet som en process *av första graden* fungerar som primitiv ackumulation och är inte det minsta självreflexivt; det rör sig om en emergent social ordning som blir till när personer med någorlunda liknande målsättningar samverkar. En disciplinerande process, konstituerad av diskursens ordning där vissa uttalanden och handlingar helt enkelt inte blir möjliga.⁴³ Att peka på och tala om detta gubbslemmande – en process *av andra graden* – är däremot högst självreflexivt. Problemet är bara att denna process i sin tur förstärker den förra processen. Därigenom sugs gubbarna djupare in i slemmet. Det kollektiva textverktyget (*Pirate Pad*, se ovan) blev ett exempel på detta; varje uttalande blev även här samtidigt en performativ handling. Återigen uppstod dessutom utrop av ömsesidig affirmering.

Samtidigt är bloggandet som fenomen något långt större än dessa självförstärkande cirklar ner i slemmet. Bloggandet som samhällsfenomen är mycket mer av en exogen, öppen process medan slemmandet är en endogen, i många avseenden utestängande process, trots sitt liberala imperativ. I teorin är samverkandet öppet för alla, men i praktiken är det inte så.

Kommentarsfunktionen är en process varigenom ursprungliga

sentiment återuppsöks iterativt; de befäster därigenom diskursen. Enligt Foucault går detta bortom huruvida kommentarerna är falsifieringar eller försanthållanden. Även de kommentarer som bemöter och negerar de ursprungliga argumenten tjänar till att återuppsöka dessa föregående argument, och bekräftar därmed deras existens som utsagor. Nätets kommentarsform är dessutom behäftad med en kortfattad hårdhet, vilket lätt gör att den kan upplevas som ett påhopp:

Jag började blogga om [objektorienterad filosofi] för att det bara blev negativa ingångar när jag försökte bygga in sådana perspektiv hos andra. Det blev liksom ofrivillig kritik och gav dålig stämning, låsta positioner etc – allt utom ett konstruktivt samtal som förde saker framåt. Därför blev jag tvungen att blogga själv, för att på något sätt kunna gå vidare, utveckla mitt tänkande i de här banorna. (Nilsson)

Vet inte varför exempelvis jag ofta tolkade det som någon slags kritik. Frågan är om det varit annorlunda om vi setts AFK, typ diskuterat i fika rummet. Det är inte omöjligt att just kommentarsformatet blir formellt och hårt – kommentarer tolkas som ”härmed vill jag offentligt kommentera...” – vilket gör att skribenten (exempelvis jag) ifråga känner sig kränkt-ish. (Palmås)

Denna egenskap hos kommentarsfunktionen gör att läsare ofta avstår helt och hållet från att yttra sig. Detta kan ge en förklaring till de sociala medieplattformarnas socialitet, där just negativa kommentarer ofta uteblir.

Dagens sociala nätverksplattformar är konfigurerade på annat sätt än de bloggar vilka Palmås och de övrigas diskussioner rörde. I slutet av 2012 beklagade sig Fleischer självmedvetet över nutidens sociala nätverk men insåg samtidigt det nostalgiska, rentav reaktionära i detta. I kommentarsfältet till hans blogginlägg dök flera av de ovanstående namnen upp. Genom att explicit påminna om gubbslemsprojektet illustrerade Isobel Hadley-Kamptz den privilegierade roll som *otium* spelar även i vår tid:

En reflektion kring nostalgin för tiden pre 2007: var det inte också då manliga bloggande akademiker enbart refererade till varandra (förtjänstfullt skildrat i Kalle Palmås gubbslemsprojekt) och man (män)

tänkte de djupa, långsiktiga tankarna och pratade med varandra (män) på ett seriöst och säkert tillfredsställande sätt som det intellektuella patriarkatet alltid gjort? [...] Det som hänt [sedan dess] är delvis att könsstrukturerna har ändrats genom att inträdesbarriärerna blivit lägre. Lägre inträdesbarriärer innebär också mer trams, mer ointressant, mer kommersialism. Det är förstås inte så kul. Om jag kunde föreställa mig själv som en person som hade haft inträde till forna tiders intellektuella mansklubbar hade jag nog också varit mer nostalgisk, men nu är ju den vägen inte så öppen för mig.⁴⁴

AVSLUTNING

I november 2012 skrev Dick Kasperowski och Fredrik Bragesjö – även de unga manliga forskare från Göteborg, och kollegor till flera av de ovannämnda manliga forskarna – ett debattinlägg om hur så kallad kvantifierad lekmannabedömning kan komma att spela en större roll avseende universitetens samverkan och nyttogörande av forskningsresultaten. Detta i takt med att de sammanhang i vilka forskare förekommer, hänvisas till och uttalar sig i, blir allt mer digitalt medierade:

Med de digitala spåren kan universitetens kunskapsspridning, den tredje uppgiften, kartläggas – och naturligtvis också vilka som tar del i sådana verksamheter. När inte bara forskningens vetenskapliga utan också ”sociala impact” kan mätas, finns potentialen att transparent jämföra och värdera olika insatser. [...] Det är därför svårt att värja sig mot att de verksamheter som vi i Sverige lite slentrianmässigt kallar för den tredje uppgiften inte kommer att genomgå förändringar. Exemplet med möjligheten att kvantifiera forskningsinformationens och populärvetenskapens sociala betydelse kan innebära nya rollfördelningar för forskarna: Kraven kan öka på att forskare ska visa och meritiera sig genom sin samhälleliga ”impact”. Lekmannadeltagande i digitala praktiker, inom eller utanför vetenskapen, kan komma att utmana etablerade definitioner på vad forskning är.⁴⁵

Jag har i det här kapitlet försökt beröra de vardagspolitiska dimensionerna i denna vision, så som de manifesterat sig under 00-talets andra

halva och det tidiga 10-talet. Vi ser att den typ av lekmannadeltagande som ofta omhuldas i prognoser inför den hägrande postdigitala framtiden i verkligheten åtföljs av komplexa korslänkningar av egenintressen, personliga incitament och barriärer i termer av färdigheter, kunskaper, tid och sociala band.

Samtidigt kan den ovanstående fallstudien utgöra ett exempel på hur sådana dimensioner framför allt härrör från fenomenets prototypiska karaktär. När bloggandet var nytt må det ha varit just så här lekmanpräglat – medan akademiskt bloggande i dag sker på ett mycket mer formaliserat, institutionaliserat sätt, rentav på betald arbetstid med arbetsgivarens aktiva stöd. Den blogg som Kasperowski och Bragesjö använder som plattform är just en blogg av den sorten. Även jag har deltagit som gästbloggare hos Riksbankens Jubileumsfond och jag uppmanades rentav att blogga som del av min forskartjänst.

Dessutom visar min studie att överord som ”nepotism” eller ”bastuklubb” är malplacerade. De meriter som mina respondenter faktiskt kunde peka på visade sig allt som oftast leda till relativt prekära uppdrag, skrivjobb vars arvoden proportionellt sett varit betydligt lägre än det troliga inflytande över den allmänna opinionen somliga av dessa skribenter har. Flera av respondenterna ifrågasatte dessutom vad denna ”opinion” egentligen består av, i en tid där efemära affektstormar brusar upp under en förmiddag och sveper förbi framåt eftermiddagskaffet. År 2012 utspelade sig mycket av denna ”tyckonomi” på Twitter, där fall som Behrang Miris utspel om Tintinböcker på Kulturhuset bokstavligen utspelades inom sådana tidsrymder.

Jämfört med de ”sociala medierna” är bloggklustrens inflytande i den meningen större, över tid. De arkiveras och kan fungera som bestående referenter i alla möjliga framtida sammanhang. Min egen studie är i sig ett metareflexivt exempel på detta. Möjligheten att spåra och mäta kollegial samverkan på det här sättet kan dessutom ses som verktyg som i praktiken berövar manskubbarna deras exklusivitet och hemlighetsmakeri. Ryggdunkandet skiner fram i sin prydno, för alla att beskåda. Även om det uppfattas som koketterande att peka på detta, kan det i efterhand uppfattas som positivt. I den meningen är mindre arkivvänliga medieformer såsom Twitter mycket mer problematiska, åtminstone som inlagor i någon form av bestående samhällsdebatt.

Twitter är dessutom problematiskt då det, i likhet med Facebook, ägs av ett annonsberoende amerikanskt jätteföretag och fungerar ge-

nom protokoll och API:er som i hög grad är privatägda och begränsade. Det är även problematiskt såtillvida att användarna tvingas visa upp sina flöden, både sådana som de själva följer och de användarkonton som följer deras eget konto, vilket kan tänkas skapa ängslighet.⁴⁶ Till yttermera visso synliggör Twitter antalet följare som varje twittare har, något som reifierar en kvantitativ och i förlängningen populistisk syn på inflytande. En blogg kan i stället ha en handfull följare men ändå framstå som populär.

Varje skrivteknologi har sina egna ontologiska premisser. Det bokformat jag skriver detta i tvingar mig att fatta mig kort – och tillåter inte, såsom bloggarna gör, återkoppling genom kommentarsfält och länkning. Jag väljer att avsluta mitt antologibidrag genom att åter lyfta in Kullenbergs resonemang, denna gång ett medhåll jag själv fick när jag påpekade journalistikens tendens att tro att det som diskuteras på Twitter är någon sorts *allmän* opinion.

Med Tardes definition av offentligheten, å andra sidan, är twitter ett exempel på just detta: folk som pratar om samma saker är offentlighetens ontologiska grund. Grejen med bloggar är ju att i det lite mera eftertänksamma formatet pratar man åtminstone om lite olika saker, uttrycker sig på nya förskjutande vis medan twitter allt mer framstår som den Massa som Tarde varnade för (och le Bon hyllade): Pöbelyldets affektiva och kortsiktiga hatiska rörelser.⁴⁷

Jag fick medhåll, och refererar därefter till nämnde Kullenberg i den här, mer formella akademiska texten. Cirkeln är sluten, slemmet etablerat. De splitternya medierna framhålls som problematiska medan de påstått negativa aspekterna av gårdagens nya medier ifrågasätts, ja delvis förringas. Jag manifesterar min gubbighet genom att begråta det nya och nostalgiskt längta tillbaka till bloggandets blomstrande senvår.

NOTER

1. Detta kapitel har tillkommit tack vare stöd från Riksbankens Jubileumsfond.
2. Håkan Selg, "InternetExplorers – Delrapport 3: Om bloggar", Redovisning av enkätsvar, juni. (Nationellt IT-användarcentrum NITA. 2008) <http://www.internetexplorers.se/internetexplorers-bloggar.pdf>
3. Olle Findahl, "Svenskarna och Internet 2010" (Stockholm: .SE [Stiftelsen för Internetinfrastruktur], 2010), 46-47.

4. Ibid., 47
5. Olle Findahl, "Svenskarna och Internet 2012" (Stockholm: .SE [Stiftelsen för Internetinfrastruktur]), 21
6. Jan Schmidt, "Blogging practices: an analytical framework. Journal of Computer-Mediated Communication", vol. 12, nr. 4, 2007 – <http://jcmc.indiana.edu/vol12/issue4/schmidt.html>
7. En term introducerad av Jean Lave & Etienne Wenger, i *Situated Learning* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
8. Michel Foucault, *Diskursens ordning*, övers. Mats Rosengren (Symposion [1971] 1993), samt *Diskursernas kamp*, red. Thomas Götselius & Ulf Olsson (Symposion, 2008).
9. Chris Anderson, *The Long Tail: Why the Future of Business Is Selling Less of More* (New York: Hyperion, 2006).
10. Hannes Mannerheim (sign. "hannes"), Rasmus Fleischer, "När jag begråter bloggen och betvivlar mikrobloggen", *Copyriot*, 25/9 2012 – <http://copyriot.se/2012/09/25/nar-jag-begrater-bloggen-och-betvivlar-mikro-bloggen/>
11. Sara Kjellberg, *Forskarbloggar: Vetenskaplig kommunikation och kunskapsproduktion i bloggofären* (Lunds universitet: 2010).
12. I "Blogging while untenured and other extreme sports" diskuterar Christine Hurt & Tung Yin denna problematik. Se *Washington University Law Review*, nr. 84, 2006, 1235-1255.
13. Ibid., 1237.
14. Apoorva Mandavilli, "Trial by Twitter". *Nature*, nr. 469, 20/1 2011, 286-287.
15. Ibid.
16. Philip Mirowski, "Trial by Twitter: The New Neoliberal Notion of Peer Review". Presentation vid 4S Annual Meeting, Cleveland, OH. 2, december 2012.
17. Sara Kjellberg, "Blogs as Interfaces between Several Worlds: A Case Study of the Swedish Academic Blogosphere", *Human IT*, nr. 10, 1-45; dens., "Scholarly blogging practice as situated genre: an analytical framework based on genre theory", *Information Research*, vol. 14, nr. 3, paper 410; dens., *Forskarbloggar*; "I am a blogging researcher: Motivations for blogging in a scholarly context", *First Monday*, nr. 15, 2010.
18. Carolyn Miller & Dawn Shepherd, "Blogging as social action: A genre analysis of the weblog", i red. L.J. Gurak, S. Antonijevic, L. Johnson, C. Ratliff & J. Reyman, *Into the blogosphere: Rhetoric, community, and culture of weblogs* (2004) – <http://blog.lib.umn.edu/blogosphere/>

19. Ibid.
20. Maria José Luzón, "Scholarly hyperwriting: The function of links in academic weblogs," *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 60, nr. 1, 2009, 75-89.
21. Se t. ex. Efimova, Lilia *Passion at work: Blogging practices of knowledge workers* (Enschede: Novay, 2009).
22. Kjellberg, "I am a blogging researcher", 46.
23. Kjellberg, "Blogs as Interfaces between Several Worlds".
24. Karin Knorr-Cetina, *Epistemic cultures: how the sciences make knowledge* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999).
25. John M Swales, *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. The Cambridge Applied Linguistics series* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)
26. Arne Melberg, "Seneca skapade en tillfällig paus i tidens gång", *Svenska Dagbladet*, 10/2 2013.
27. Se t. ex. Daniel Miller & Don Slater, *The Internet: An Ethnographic Approach* (Oxford & New York: Berg, 2000).
28. För en diskussion av Bourdieus och Marx kapitalbegrepp, se Jon Beasley-Murray, "Value and Capital in Bourdieu and Marx", i red. Nicholas Brown & Imre Szeman, *Pierre Bourdieu: Fieldwork in Culture* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2000), 100-119.
29. Johan Karlsson Schaffer, "Den akademiska bastuklubben börjar blogga", *Mothugg*, 25/2 2008 – <http://www.mothugg.se/2008/02/25/den-akademiska-bastuklubben-borjar-blogga>. Det mediokra utfallet kvarstod, om än med viss justering åt ett positivt håll, även i Kjellbergs uppdaterade och mer kompletta lista (se Kjellberg, "Blogs as Interfaces", 15).
30. Findahl, *Svenskarna och Internet* 2010.
31. Kjellberg, "Blogs as Interfaces".
32. Karl Palmås (sign. "Kalle P"), Karlsson Schaffer, "Den akademiska bastuklubben".
33. Palmås, "Follow the phlegm!".
34. Wahlqvist, Evelina, "bloggosfär[erna] – om gubbslem, tjejestim och makt". kreativitet i kompott, 21/3 2008 – <http://evelinawahlqvist.blogspot.se/2008/03/bloggosfrerna-om-gubbslem-tjejestim-och.html>
35. Karl Palmås, *En liten bok om slem: Den immanenta tillblivelsen av sociala strukturer* (Göteborg: Federa, 2009).
36. Karl Palmås, "Follow the phlegm!", 99, our 68, 28/2 2008 – <http://www.isk-gbg.org/99our68/?p=194>

37. Kjellberg, "Blogs as interfaces".
38. Karl Palmås, "Latour på LSE: A new datascape, a new social theory", 99, our 68, 8/2 2008 – <http://www.isk-gbg.org/99our68/?p=189>
39. Karl Palmås, "Follow the phlegm!".
40. Ibid.
41. Karl Palmås, "Den fula massan: En lördag i Amsterdam", 99, our 68, 15/7 2008 – <http://www.isk-gbg.org/99our68/?p=238>
42. sign. "Linda", Karlsson Schaffer, "Den akademiska bastuklubben".
43. Foucault, *Diskursens ordning*, 7.
44. Isobel Hadley-Kamptz (sign. "Isobel"), Fleischer, "Krisen, del 61: Finans-kris, stimulanspaket och 'sociala medier' – kan vi tänka det historiska sambandet?", *Copyriot*, 12/10 2012 – <http://copyriot.se/2012/10/12/krisen-del-61-finanskris-stimulanspaket-och-sociala-medier-%E2%80%93-kan-vi-tank-det-historiska-sambandet/>
45. Dick Kasperowski & Fredrik Bragesjö, "Framtidens tredje uppgifter", *Riksbankens jubileumsfond: debatt* (2012) – <http://debatt.rj.se/?p=162>
46. Mannerheim (sign. "hannes"), Rasmus Fleischer, "När jag begråter bloggen och betvivlar mikrobloggen".
47. Kullenberg (sign. "chrisk"), Rasmus Fleischer "När jag begråter bloggen och betvivlar mikrobloggen".

"EN OFANTLIG MASKIN": FOTOGRAFIET, MOLNATLASSEN OCH 1800-TALETS METEOROLOGISKA NÄTVERK

MAGNUS BREMMER

Underliga äro molnen,
r'en i morgonstunden; sedan
och i dagens långa timmar
vexla de gestalt och färger.

Qvällens skyar äro lika
vexlingsrika, och i natten,
när all verlden sofva, kläda
molnen ut sig oupphörligt.

– "Molnbilder", Albert Gellerstedt, 1879¹

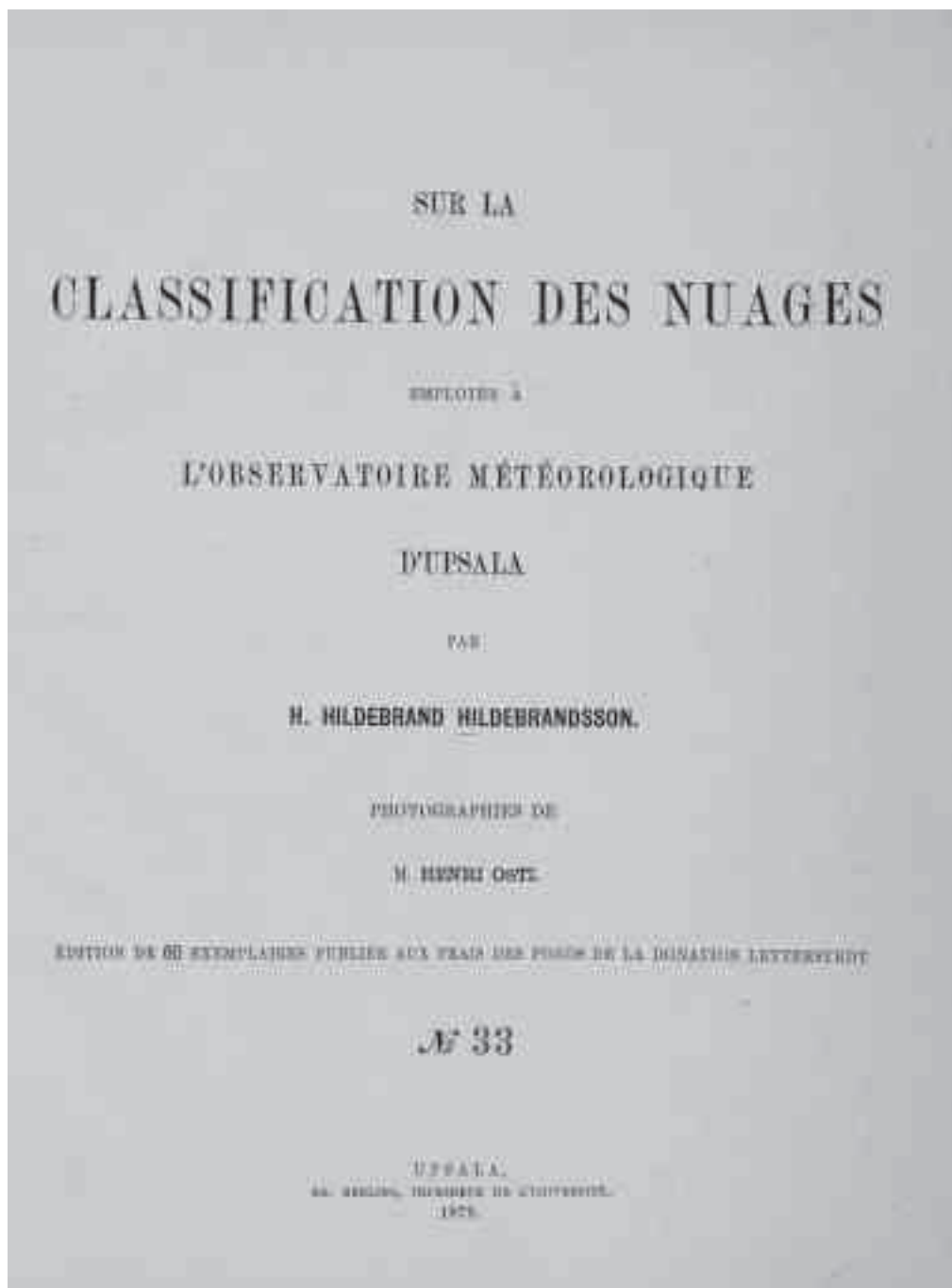
Det är svårt att tänka sig ett projekt som på ett mer iögonfallande sätt förkroppsligar 1800-talets systematiseringsiver – att klassificera och namnge molnbildningarnas former. Före sekelskiftet 1800 var det heller knappast någon som försökt. Molnens former betraktades ännu som tillfälligheter underkastade en närmast oändlig variation. 1803 publicerade så den brittiske amatörmeteorologen Luke Howard sin *On the Modification of Clouds*. Där hävdades någonting helt annat. Moln uppstod inte bara i återkommande formationer, kunde Howard konstatera – dessa former var så pass regelbundna att de kunde inordnas under tre huvudsakliga grupper.² Han gav dem namnen *Cirrus* (efter latinets ord för "hår"), *Cumulus* ("hög" eller "hop") och *Stratus* ("lager", "täcke").³ I olika kombinationer och inbördes variationer skulle dessa grupper – tillsammans med *Nimbus*, regnmolnet – vara tillräck-

liga för att namnge alla väsentliga molninformationer som kunde betraktas på himlen.

Howards teori och schema skulle snabbt få spridning. Så rask och omfattande var den att det snart uppstod problem. Efter att Howards klassificering spridits över Europa började den också luckras upp i fogarna. På 1870-talet var förvirringen ett reellt problem för den internationella meteorologin – ett cirro-stratus-moln kunde vara en sak i Sverige men en helt annan i Portugal. Mitt under denna förvirring, på hösten 1879 – ett par månader efter att Albert Gellerstedt åter påmint om molnens oavslåtliga föränderlighet i sin dikt i *Ny illustrerad tidning* – publicerar Hugo Hildebrand Hildebrandsson, professor vid Uppsala Meteorologiska Observatorium, sin molnatlas *Sur la Classification des Nuages, employée à l'observatoire météorologique d'Upsala* [Om molnens klassificering].

För Hildebrandsson var det uppenbart var problemet låg. Att man börjat tappa greppet om molnklassifikationerna visar framför allt ”hur svårt det är att i ord definiera så diffusa och föränderliga former som de molnen utgör”, skriver han i inledningen av molnstudien.⁴ Nu hade visserligen en hel diskurs kring molnens avbildning uppstått i kölvattnet efter Howards molnklassifikation; redan Howard hade illustrerat sina molntyper med skisser. Men de vinster som hittills gjorts på detta fält var enligt Hildebrandsson för små. Snarare hade teckningarna bidragit till förvirringen genom att vara ”överlag alltför inexakta för att kunna betraktas såsom användbara referenspunkter”.⁵ Han menade att det var av ”yttersta intresse” för den internationella meteorologin att ”exakt reproducera molnens mest anmärkningsvärda former”.⁶

Hildebrandssons lösning var att vända sig till fotografen. Ett samarbete med Uppsalafotografen Henri Osti hade inletts redan 1873. I *Sur la classification des nuages* presenterades slutresultatet: 16 albuminfotografier som illustrerade de olika molninformationerna, inklusive några av de hybridformer som Hildebrandsson själv namngett. Hildebrandsson beskriver utförligt de olika molngrupperna i sin text. Fotografierna var inte desto mindre huvudnumret i utgåvan. Texten hänvisar regelbundet till Ostis bilder. I det inledande avsnittet säger Hildebrandsson också att hans huvudsakliga syfte med utgåvan inte är att utveckla en ny molnklassifikation eller att förklara formationernas bakomliggande orsaker, utan just ”att ge så skarpa reproduktioner som möjligt” av molnen utifrån Luke Howards schema, ”såsom det

Försättsbladet till Hugo Hildebrandssons molnatlas från 1879, ur det exemplar som sändes till Kungliga bibliotekets chefsbibliotekarie Gustaf Klemming. Foto: KB.

tolkats och använts i Uppsala under de senaste 15 åren”.⁷ Genom att standardisera klassifikationerna och illustrera dessa med fotografiets ”exakta reproduktioner” skulle förvirringen kunna få ett slut.

Hildebrandssons bok trycktes i 60 exemplar, varav samtliga skänktes till olika institutioner och forskare, såväl i Sverige som internationellt.⁸ Hildebrandsson ämnade också presentera boken på den nästkommande internationella meteorologiska kongressen.⁹ Det var av allt att döma en effektiv strategi. Boken fick stort genomslag i den meteorologiska forskarvärlden. Tre år efter publiceringen blev Hildebrandsson adjungerad ledamot av den internationella meteorologiska kommissionen, en sammanslutning som han senare (1900) skulle bli generalsekreterare för. I det internationella sammanhanget fick Hildebrandsson kontakt med den skotske meteorologen Ralph Abercromby. Ungefär samtidigt som Hildebrandsson publicerade sin fotografiska utgåva hade Abercromby börjat göra försök att fotografera molnen, bland annat under de två världsomseglingar han utförde under 1870- och 80-talen.¹⁰ Liksom Hildebrandsson var han ute efter att göra reda i den förvirring som uppstått – och var minst lika övertygad om att fotografiet var nyckeln till lösningen.

Hildebrandssons molnatlas innebar på sätt och vis startskottet för vad som skulle bli en mer samordnad, akademisk kraftsamling att utreda molnens klassifikation. Inte bara för att rätta ut förvirringen utan i förlängningen också för att kunna låta en sådan standardiserad klassifikation ligga till grund för vidare observationer kring atmosfärens rörelser. Det blev början på en lång process av utbyten av meteorologisk expertis mellan olika forskargrupper vid olika universitet, men också – något oväntat – mellan de meteorologiska institutionerna och icke-specialiserade observatörer. Molnens föränderliga karaktär och internationella räckvidd krävde ett stort och flexibelt nätverk av observatörer. Molnatlasen var den centrala kommunikationscellen i detta nätverk, ett nätverk där de olika observatorierna och universitetsinstitutionerna blev noder som sammanlänkade en större mängd aktörer, praktiker och medier.

Efter att ha träffats i Uppsala 1886 höll Abercromby och Hildebrandsson året därefter ett varsitt föredrag för den internationella kommissionen där de föreslog en gemensam och på ett antal punkter (bland annat avseende molnens höjd) uppdaterad molnklassifikation.¹¹ Med Abercrombys presentation följde ett antal fotografis-

International designation of cloud-forms

Ci.....	Cirrus	Ca. N.....	Cirrus-nebulosus
Ci. R.....	Cirrus-radiatus	R.....	Stratus
Cl. Ca.....	Cirrus-capsatus	Fr. Ca.....	Fractus-capsatus
Al. Ca.....	Alto-cumulus	Fr. N.....	Fractus-nebulosus
A. S.....	Alto-stratus	Fr. S.....	Fractus-stratus
S. Ca.....	Stratus-cumulus	S. S.....	Stratus-stratiformis
N.....	Nimbus	N. S.....	Nimbus-stratiformis
N. Ca.....	Nimbus-cumulus	N. N.....	Nimbus-nebulosus

Observation of clouds

Height : ft.
 North deg.

DATE	MOON	WIND or SWELL	DIRECTION	SEA-STATE CHIT.	CLOUD- VISC.	VISIBILITY	REMARKS

Ett schema för observationsangivelser samt figur nr 12 ur *International Cloud Atlas* (1896).

ka illustrationer, och en stark betoning om det nya mediets värde för det meteorologiska arbetet. Deras gemensamma klassifikation fick så småningom brett erkännande och är delvis aktuell än i dag. Den introducerades 1890 i en första officiell, fyrspråkig så kallad molnatlas från den internationella kommissionen, *Wolken-atlas – Atlas de nuages – Cloud-Atlas – Moln-atlas* (hädanefter *Moln-atlas*), vilken arbetades fram under Hildebrandssons ledning.¹² Den nya klassifikationen antogs officiellt vid den meteorologiska konferensen i München 1891, där kommissionen också hörsammade ett av Hildebrandsson framfört projektförslag: ”Det föreslås, att mätningar af molnens rörelseriktning ock höjd utföras efter jämförbara metoder under ett helt år på ett större antal orter först och främst inom nordatlantiska området”.¹³ 1896 utsågs så småningom till ”internationellt molnår”, under vilket observationerna skulle genomföras. För ändamålet utarbetades, återigen under Hildebrandssons ledning, en internationell molnatlas, utgiven 1896 som *Atlas international des nuages – International cloud-atlas – Internationaler Wolken-Atlas*.¹⁴

Med utgångspunkt i Hildebrandssons och Abercrombys internationellt erkända klassifikation ansågs det nu vara möjligt att etablera en standardiserad, kollektiv observation, till vilken en stor mängd icke-specialiserade observatörer skulle värvas och organiseras, med syftet att samla in mesta möjliga antal molnobservationer och därmed få den dittills mest heltäckande bilden av atmosfärens rörelser. Det var en högaktuell fråga, eftersom den internationella meteorologin i allt högre grad strävade efter att skapa vida observationsnätverk. Redan 1838 förutsåg John Ruskin att detta skulle bli utmärkande för den moderna meteorologin. Till skillnad från utövare inom andra vetenskapliga discipliner är meteorologen – just på grund av meteorologins behov av ett brett observationsunderlag – ”impotent if alone”.¹⁵ Meteorologins framtid såg Ruskin därför i förmågan att organisera sig i stor skala, i ett internationellt nätverk för samtidiga observationer. Så snart det var gjort skulle meteorologen finna sig vara i ”centrum för en ofantlig maskin” [*the center of a vast machine*].¹⁶ Ruskin skulle få rätt. Man kan säga att meteorologin blev en modern vetenskap så snart information började färdas snabbare än vädret, vilket skedde med telegrafén på 1850-talet.¹⁷ Snart utvecklades nationella nätverk för telegrafisk insamling av väderuppgifter i flera länder, utifrån vilka synoptiska kartor över vädret kunde framställas och därifrån också en

1. Storm.

2. Gull.

3. Sky-Casual.

4. Sky-Casual.

5. Sky-Storm (K. F. F. F. F.).

6. Sky-Storm.

Molnatlasen från 1890 illustrerades huvudsakligen av måleriska planscher, men med utgåvan följde även ett fotografiskt appendix om tolv bilder. De flesta bilderna togs av fotografen Henri Osti och Hildebrandssons kollega Nils Ekholm.

7. Santa-Cruz.

8. Winter (St. Albans).

9. Eureka.

10. Santa-Cruz.

11. Santa-Barbara.

12. Santa.

förbättrad förståelse för och möjlighet att förutse väderutvecklingen kunde utvecklas.¹⁸

Molnen betraktades nu som en nyckel för att lyfta slöjan kring ett antal atmosfäriska gåtor – och molnatlasprojektet var unikt i sin ambition att använda sig av ett nätverk av lekmanobservatörer. Men då uppstod ett problem. Fotografiet fick långt ifrån samma omedelbara erkännande i de meteorologiska kretsarna som Hildebrandssons och Abercrombys uppdaterade klassifikation. Det fotografiska projekt som Hildebrandsson framställt som en given nyckel till lösningen på meteorologins klassificeringsproblem började efterhand skuggas av tvivel. När Hildebrandsson och Abercromby presenterade sin gemensamma nomenklatur och framhöll fotografiets avgörande betydelse inför den internationella kommissionen fick de snabbt motugg från församlingen som framhöll flera brister hos mediet, bland annat avsaknaden av färg.¹⁹ Efterhand började även Hildebrandsson och Abercromby att tvivla på fotografiets överlägsenhet. Och tvivlet tog överhanden. Molnatlasen 1890 illustrerades med litografier efter målade bilder. I den stora *International Cloud-Atlas* (1896) var fotografierna tillbaka som huvudnummer – men då i ett kolorerat, och vissa fall påtagligt retuscherat, utförande.

Tvivlet inställer sig alltså på ett intressant sätt i samband med att de fotografiska illustrationernas sammanhang förändras, från att vara ett verktyg i meteorologernas klassificeringsarbete till att börja användas i utgåvor med syftet att utbilda molnobservatörer även utanför de akademiska meteorologiska kretsarna. Argumenten kring fotografiets bristfällighet varierade, som vi ska se, men en övertygelse var konstant: den fotografiska bilden var inte lämpad för att instruera ”nybörjare” till att bli meteorologiska observatörer. Efter att ha identifierat fotografiets bristfällighet som illustration tycks den internationella meteorologiska kommittén här sett som sin uppgift att ersätta eller sedermera påverka och kompensera denna brist. Om det fotografiska mediet bjöds in i meteorologin för att assistera i eller till och med utföra observationer blev det i arbetet med de internationella molnatlaserna i högsta grad också *föremål* för observation. Vad Hildebrandssons och Abercrombys tal för fotografiet först och främst tycks ha väckt i det internationella meteorologiska arbetet var en diskussion kring molnbildernas estetiska och vetenskapliga kvaliteter. Vad utmärker egentligen en representativ meteorologisk illustration? Vad

konstituerar en molnbild lämplig att tjäna som underlag för observation utförd av amatörer?

Frågorna får svar i takt med att den fotografiska bilden fasas in i det internationella meteorologiska nätverket. Här nagelfars bilden under meteorologernas tränade öga i syftet att frambringa lämpliga molnbilder till nybörjarna. Det meteorologiska nätverket, med Uppsala meteorologiska observatorium som en helt central nod, ska komma att upprätta en särskild meteorologisk blick på den fotografiska bilden. Detta nätverk och dess breda mediesystem – i form av korrespondenser, vetenskapliga konferenser, molnatlasar och telegrafisk kommunikation – utvecklar successivt ett sätt att hantera fotografiets svårhanterlighet. Det finns anledning att titta närmare på den fotografiska bildens plats i detta nätverk och hur den slutligen möjliggörs inom den meteorologiska praktiken. En vägledande tanke i det följande är att nätverket inte bara organiserar detta arbete, utan att det utbyggda akademiska nätverket i högsta grad *producerar* en typ av bild och knyter en viss kunskap till den. Det är en tanke som inspirerats av medievetaren Anna Munsters forskning om digitala nätverk, där hon argumenterar för de mediespecifika förnimmelser och kunskaper som kan skärskådas hos nätverket så snart det betraktas som en praktik snarare än ett fixerat system.²⁰

*

Att fotografiet var ett svårhanterligt medium erfor redan Hildebrandsson i sitt tidiga samarbete med Osti. De hade påbörjat samarbetet 1873 och det fem år långa arbetet att framställa fotografierna till *Sur la classification des nuages* var av allt att döma utmanande. I inledningen av utgåvan berättar Hildebrandsson om svårigheterna att fixera molnen på plåten, framförallt orsakat av molnens förflyttning och himlens nyckfulla ljusförhållanden. Som ett resultat blev de tvungna att överge de mer moderna torrplåtarna, för att i stället använda sig av våtplåtar, vilka krävde mer omständlig förberedelse men vars ”känslighet är extrem”. Det skedde med vissa förluster: ”Dock har detta medfört att de typiska molninformationerna har försvunnit innan de nödvändiga förberedelserna har kunnat slutföras och vi har förlorat de bästa tillfällena att fånga goda prover”.²¹ Det berättas också att Hildebrandsson vid åsynen av ett särskilt önskvärt moln kunde komma springande ned

från Uppsalaobservatoriet till Ostis studio på Kungsgatan 55, ropande: "Ett moln, herr Osti!".²² Att Hildebrandssons övertygelse om att fotografiet likväl var det bästa mediet råder det alltså ingen tvekan. Däremot är det inte utan att man i hans utgåva noterar en viss ambivalens, ja rentav en grundläggande konflikt mellan fotografiets bildframställning och det meteorologiska uppdraget. Det märks redan i de inledande formuleringarna, när Hildebrandsson talar om mediets förhållanden till "exakthet" och "extrem" känslighet, men samtidigt brister i att fånga "goda prover" av "de typiska molninformationerna". Underförstått är att det inte duger att fotografera vilka moln som helst. Hildebrandssons meteorologiska ambition är uppenbarligen att fånga det *typiska*, medan det medium han använder sig av oundvikligen avbildar det *tillfälliga*.

Elva år senare, i den första molnatlasen 1890, har konflikten identifierats. I den av Hildebrandsson författade inledningen framstår nu den "extrema" känsligheten snarast som ett problem. Om de kompletterande fotografier som ändå infogas i utgåvan säger Hildebrandsson att de äger "den största, *för ögat nästan onaturliga*, skärpa". Denna föreställning om att fotografiets detaljrikedom orsakar ett problem för betraktarens uppmärksamhet är en återkommande föreställning i 1800-talet. När Hildebrandsson motiverar molnbildernas "vetenskapliga ändamål" i samma utgåva framställer han också ett helt annat bildideal än det han beskrev i sin egen utgåva.

[F]ör att uppfylla det vetenskapliga ändamålet måste /.../ bilderna gifva så typiska former som möjligt, hvilkas alla karakteristiska kännetecken måste på bilden sammanföras så, som det endast tillfälligtvis på en gång visar sig i naturen. De äro således ett mellanting mellan en målning och ett skema. (Detta gäller i synnerhet Tafl. 8 [fig 5] och 9, hvilka äro med afsikt helt skematiskt hållna, då väl aldrig alla de olika delarna af dessa molnformer på en gång tydligt visa sig.)²³

Det "typiska" är nu vägledande, snarare än behovet av "exakta reproduktioner". Att de nu vetenskapligt tillfredsställande molnbilderna framställer moln som "endast tillfälligtvis" eller "aldrig" förekommer i verkligheten förklarar med önskvärd tydlighet varför måleriet slutgiltigt föredragits framför fotografiet som huvudsaklig illustrationsteknik.

Den förste som invände mot fotografiet i den meteorologiska kom-

missionen var den brittiske konstnären och vetenskapsmannen John Sandford Dyason. Han påpekade att Abercromby i alldeles för liten grad talade om en av molnens mest väsentliga aspekter – dess färgskiftningar.²⁴ Dyason visste vad han talade om. Ett par år dessförinnan hade han gett ut det stora bildverket *Chromatics of the Sky*, en sorts bildkonstnärlig färglära för avbildning av himlar.²⁵ Fotografiernas färglöshet blir utgångspunkten för kommissionens uppmärksammande av fotografiets brister. Det var en fråga som framöver skulle försöka lösas på olika sätt.²⁶ Färgens betydelse har inte bara med representativitet att göra – den görs också till en faktor för *begriplighet*. När Hildebrandsson och Abercromby successivt börjar tvivla på fotografiets överlägsenhet och efterhand enas om att ”pictures, if suitable, will be better” som illustrationer i den första molnatlasen, är det huvudsakliga argumentet att ”beginners do not understand photographs”, som Abercromby formulerar det.²⁷ Samma övertygelse formuleras också av Hildebrandsson i den inledande texten i 1890 års ”Moln-Atlas”, nu med en utförligare motivering om varför man föredragit målade bilder. ”Goda fotografier” är egentligen att föredra framför mer inexakta teckningar, medger Hildebrandsson, men de ”återgifva icke färgerna, och om moln-bilderna skola vara begripliga äfven för nybörjaren, så måste man åtminstone på dem alltid kunna tydligt skilja molnen från den blåa himmelen”.²⁸

”Nybörjaren” har nu alltså identifierats som målgrupp. Molnbildernas första kvalifikation är begriplighet för denna målgrupp. Och vad som anses vara begripligt för lekmannen tycks i regel vara synonymt med det bekanta. Liksom på himlen bör bilderna ha en blå färg som fond för molnens former. Det bekanta hos bilderna tycks också vara synonymt med en bekant estetik. De måleriska illustrationerna i *Moln-atlas* är exempelvis fulla av pittoreska genrekonventioner, ett varierat landskap med subtila spår av civilisation och befolkat av staffagefigurer som blickar upp mot molnen. Den vetenskapliga bilden har uppenbarligen en plats i en populär estetisk genre. Dessa konstnärliga markörer säger åtskilligt om de estetiska aspekter som trots allt styr representationerna. Staffagefigurernas karaktärer säger också mycket om upphovsmännens föreställningar om lekmannaobservatören – enkla människor i enkla miljöer – liksom om denne observatörs ideala förhållningssätt, nämligen med blicken stadigt fixerad på himlen.

Var saken därmed utredd? För att framställa tillfredsställande bil-

der behövde meteorologerna bara överge fotografimediet och återgå till målandet, nu med större självsäkerhet? Inte riktigt. För nybörjaren kunde även en målad bild bli svårförståelig, om den tilläts frångå det bekanta i alltför hög grad. Det kan exempelvis ske om "schematiseringen" – alltså att "alla karakteristiska kännetecken måste på bilden sammanföras" – går till överdrift. I en bisats försäkrar Hildebrandsson att den hållits inom rimliga gränser: "I allmänhet hafva vi dock sökt, att hålla skematiseringen inom sådana gränser, att det omedelbara intrycket af bilden äfven för den mindre öfvade återger den observerade molnformen". Även de målade bilderna behövde alltså hållas under kontroll. Vad man kan notera här är att begripligheten som princip gör bildidealet överordnat reproduktionsmediet. Det mest intressanta med John Dyasons invändning mot Abercrombys förordande av fotografiet är också att Dyason, trots sitt brandtal för färgens betydelse, inte på något entydigt sätt förespråkar teckningen som illustrationsmetod. I själva verket undviker han att göra skillnad mellan fotografiet och den tecknade bilden. I stället förflyttar han medvetet frågan om de meteorologiska bildernas lämplighet bort från frågan om mediet. Dyasons slutsats är att "the eye and hand of the expert are wanted in both cases". Expertens öga och handlag är vad som kan urskilja det typiska och framställa detta begripligt, kan vi tolka Dyason. Upphovsmannens kompetens är alltså överordnad mediets kvaliteter.

Detta blev uppenbarligen en vägledande insikt i arbetet med den första molnatlasen.²⁹ Meteorologernas "öfvade öga" och handlag var just vad som låg bakom framställningen av de molnbilder som i slutändan ansågs tillräckligt tillfredsställande för att illustrera 1890 års molnatlas. Efter sin inledande diskussion om värdet av korrekta avbildningar beskriver Hildebrandsson hur molnatlasens upphovsmän gått tillväga:

För att nå detta mål hafva författarne i November 1888 utvalt en serie bilder ur tvenne samlingar oljemålningar, af hvilka den ena under Hildebrandssons ledning utförts af Fru Elise Arnberg i Stockholm och Fröken Augusta Wigert i Upsala och den andra målats och insänts till Seewarte af Herr Friedrich Böcker i Oberhausen a. Rh. Under loppet af 1889 blefvo dessa bilder underkastade ytterligare sorgfällig revision och delvis ommålade. Härvid tillgodogjorde vi oss de råd, som välviligt lemnades såväl af Herr Weilbach i Kjöbenhavn som af medlem-

marna af den internationella meteorologiska kongressen i Paris, inför hvilken målningarna förevisades. Vi hoppas derigenom hafva vunnit goda garantier för, att internationell öfverensstämmelse skall kunna vinnas på den sålunda lagda grunden.³⁰

Ett meteorologiskt kollektiv har använt sin tränade blick för att urskilja de mest representativa bilderna, vilka sedan genomgått ytterligare en justeringsrunda för att sedermera nå fram till en serie bilder som upphovsmännen anser ska kunna ligga till grund för fortsatt meteorologiskt arbete. Expertens öga och hand, för att citera Dyason, har här på ett högst handgripligt sätt gript in i bildframställningen. Av citatet framgår att detta öga och denna hand inte styrs av en enskild meteorologs kompetens, utan snarare är produkten av ett nätverks kunskapsproduktion. Bilderna under revision passerar en mängd aktörer på vägen mot färdigställande. Det är detta nätverks samlade revision som slutgiltigt producerar den representativa och begripliga molnbilden.

En attitydförändring har uppenbarligen skett i det meteorologiska sammanhanget, vilket kanske mest iögonfallande exemplifieras av den danske meteorologen och målaren Philip Weilbachs föränderliga roll i den här historien. Hans måleriska molnatlas *Nordeuropas skyformer* från 1877 var med största sannolikhet ett av de verk som Hildebrandsson 1879 avfärdade som "inexakt". 1890 är hans heder återupprättad. Nu krediteras han som särskild rådgivare i revisionen av de måleriska bilderna till molnatlasen, förmodligen just för sin dubbla kompetens – sitt meteorologiska öga och måleriska handlag. Efter Lorraine Daston och Peter Galison stora studie om objektivitetens begreppshistoria skulle man kunna kalla det en förskjutning (överlappande snarare än kronologisk) mellan två "epistemologiska dygder" – den mekaniska objektiviteten och det tränade omdömet. Den mekaniska objektiviteten kopplas enklast (men inte uteslutande) till den fotografiska bilden och föreställningen om vetenskaplighet i illustrationer som något som är framställt utan mänsklig inblandning. Denna vetenskapssyn utmanas, enligt författarna, mot slutet av århundradet av en allt starkare övertygelse om vikten av vetenskapsmannens kvalificerade omdöme för att tolka resultaten.³¹ En alltmer medveten användning av den mekaniska fotografiska bilden tycks, för Hildebrandsson, gå hand i hand med ett erkännande av vetenskapsmannens "tränade öga", som han på flera ställen kallar det. Här märks en

gryende insikt om att molnbildernas objektivitet mindre härrör från dess exakthet än deras representativitet, deras begriplighet och därmed förmåga att generera ett stort och säkert observationsmaterial.

Attitydförändringen och det nya förfarandet har förmodligen bidragit till att dörren på nytt öppnades till fotografiet. I den internationella molnatlasen från 1896 används återigen fotografiet som huvudsakligen illustrationsteknik, nu i kolorerat utförande, så kallade "fotokromotypier"³². Men dessa fotokromotypier har inte bara ett tillskott av färg. Här märks också meteorologernas allt större villighet att försöka justera också den fotografiska bildens estetiska utförande. I 1890 års atlas talade Hildebrandsson om hur landskapen i målningarna har en viktig "orienterande" funktion för nybörjaren. Samtliga bilder i 1896 års atlas innehåller också någon form av landskap – i vissa fotokromotypier har till och med ett skogsparti eller liknande ristats in direkt på negativet, för att ge effekten av ett landskap. (Se illustration på sid 129.) Det säger något om övertygelsen av värdet av ett orienterande landskap, vilken inte blir mindre slående av att observationerna i själva verket huvudsakligen skulle göras nära zenit.

Exakt hur revisionsrundorna gick till i fråga om bilderna till 1896 års molnatlas är inte lika känt. Klart är dock att meteorologerna med själva revisionsförfarandet inom nätverket tycks ha hittat en fungerande tågorordning. Uppenbarligen öppnade det också det meteorologiska nätverket för bidrag från icke-specialister. Värt att notera är att de enda kända kvinnliga bidragsgivarna i 1890 års molnatlasprojekt är "Fru *Elise Arnberg* i Stockholm och Fröken *Augusta Wigert* i Uppsala" som – märkväl – "under *Hildebrandssons* ledning" framställt oljemålningarna som legat till grund för den vidare revisionen. När den internationella kommissionen träffades första gången efter framställandet av 1890 års molnatlas, i München 1891, bestämdes att man skulle hämta sitt bildmaterial från annat håll. Den meteorologiska kommissionen beslutade att anordna en intern utställning av molnbilder, måleriska och fotografiska, vid nästa konferens i Uppsala 1894. Bilderna skulle offentligt efterlysas hos allmänheten i kommissionärernas respektive länder, med incitamentet att de mest representativa skulle komma att reproduceras i 1896 års internationella molnatlas.³³ Genom att engagera ett nätverk av bidragsgivare fick meteorologerna tillgång till ett betydligt bredare underlag för sin urvalsprocess. Genom en allmän efterfrågan – vilken på ett iögonfallande sätt låter sig

jämföras med vad som i vår digitala tidsålder kallats *crowdsourcing* – fick meteorologerna tillgång till ett stort informationsunderlag som de inte skulle ha förmått att uppbåda på egen hand.³⁴ In till den meteorologiska kommissionen strömmade så en mängd bilder (utställningen sägs ha rymt närmare 300 föremål), en mängd *tillfälligheter* från vilka det meteorologiska kollektivet kunde urskilja det *typiska*.

Det sena 1800-talets meteorologiska nätverk hade uppenbarligen vuxit till något av den ”ofantliga maskin” som Ruskin föreställde sig redan 1838. Av exemplen här ovan blir det också tydligt hur nätverket är mer än ett fixerat system genom vilket information passerar. Nätverket förkroppsligar en praktik. En praktik som föds genom det producerande, cirkulerande och granskande av molnbilder vilket sker däri, ”de processer och operationer som förenar och separerar skilda personer och händelser längs en temporal linje”, för att tala med Anna Munster.³⁵ Det är ”ett relationellt fält” (återigen Munster) inom vilket särskilda kunskaper produceras. Och slutprodukterna för denna kunskapsproduktion – molnbilderna – skickas sedan ut i ett nytt nätverk så snart molnatlasen börjar spridas till de tilltänkta lekmannaobservatörer som ska utföra observationerna.

Molnbilderna i 1896 års molnatlas är allt annat än ett passivt underlag som bara har initial betydelse för observationerna. Det framgår kanske tydligast i de ”Instructions for the observation of the clouds”, författade av Hildebrandsson, vilka mer specifikt instruerar nybörjaren i den efterfrågade observationens grunder. Hildebrandsson anger här vilka uppgifter som kommissionen önskar, angivelser som gäller molntyp, riktningsangivelser, undulationsgrad. För detta ändamål trycktes ett särskilt formulär i molnatlasen, i vilket observatören kunde notera sina iakttagelser. Bland Hildebrandssons instruktioner finns också rent praktiska råd, exempelvis kring hur observatören lämpligen intar en säker och bekväm ställning för att säkerställa att observationerna blir korrekta.³⁶ Men observatörens fysiska aktivitet innefattar också bläddrandet, fram och tillbaka i atlasen. I avsnittet om att identifiera och notera särskilda molntyper i schemat föreslår Hildebrandsson exempelvis följande: ”For greater precision, the number of the plate in the Atlas which most nearly resembles the form observed might be given.” På ett intressant sätt vänds observatörskollektivets uppmärksamhet så mot den meteorologiska illustrationen och molnatlasen som materiellt objekt, på samma sätt som det

meteorologiska nätverkets uppmärksamhet riktats mot fotografierna i arbetet med molnatlasen. Till och med de reella observationerna görs alltså i relation till molnatlasens representationer. Denna observation av och i relation till fotografierna visar hur konstitutiv produktionen, revisionen och spridningen av materiella bilder inom diverse nätverk är i detta projekt att insamla det bredaste underlaget av observationer hittills i meteorologins historia.

I 1896 års atlas har fotografiet alltså genomgått en grundlig revision. Det har kolorerats, retuscherats och anpassats efter estetiska och meteorologiska konventioner. I atlasen suffleras det dessutom av meteorologernas verbala instruktioner. Därmed anses också fotografiet moget att kunna användas för att utbilda lekman-naobservatörerna i förmågan att utföra tillförlitliga observationer. För att kunna bli en del av den meteorologiska observationen var fotografiet alltså tvunget att självt först utsättas för denna urskiljande blick, iscensatt i ett meteorologiskt nätverk, och fasas in i den meteorologiska praktiken. Molnatlaserna visar hur molnklassificerandet inte bara innebar att en urskiljande uppmärksamhet riktades mot himlen. Det meteorologiska nätverkets observation utfördes i lika hög grad gentemot den fotografiska bilden.

NOTER

1. *Ny Illustrerad Tidning*, nr. 33, 16/8 1879
2. Luke Howard, *On the Modification of Clouds*. För en detaljerad redogörelse för Howards klassifikation och meteorologiska gärning, se Richard Hamblyn, *The Invention of Clouds. How an Amateur Meteorologist Forged the Language of the Skies* (London: Picador, 2001).
3. Hamblyn, *The Invention of Clouds*, 35.
4. Hugo Hildebrand Hildebrandsson, *Sur la Classification des Nuages, employée à l'observatoire météorologique d'Upsala*, (Uppsala: Ed. Berling, Imprimeur de l'université, 1879), 1. Min översättning: "combien il est difficile de définir par des mots des formes aussi peu distinctes, aussi changeantes que celles des nuages".
5. *Ibid.*, 1–2: "Les dessins que l'on en donne sont en général trop inexacts pour pouvoir être considérés comme d'utiles points de repère."
6. *Ibid.*, 2: "intérêt capital"; "reproduisant exactement les formes les plus remarquables des nuages".

7. Ibid., 3: "conçu et appliqué".
8. Hildebrandsson berättar detta i ett följebrev till Kungliga bibliotekets chefsbibliotikarie Gustaf Klemming, som nu finns infogat i Kungliga Bibliotekets raritetsexemplar av *Sur la classification des nuages*. Av korrespondenserna vet vi att boken spreds såväl i Sverige som internationellt. I brev till Hildebrandsson under hösten 1879 tackar inte bara Klemming utan också exempelvis A. Lancaster, meteorolog vid Kungliga observatoriet i Bryssel, för mottagandet av boken. Hildebrandssons korrespondenser, Carolina Rediviva, A281d:206, A281d:35.
9. Hildebrandsson, A281d:203.
10. Hamblyn, *The Invention of Clouds*, 242.
11. Se Hugo Hildebrand Hildebrandsson, "Remarks Concerning the Nomenclature of Clouds, for Ordinary Use", *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, vol. 13, nr. 62, 148-154, samt Ralph Abercromby, "Suggestions for an International Nomenclature of Clouds", *ibid.*, 154-166.
12. Hildebrandsson, Köppen & Neumayer, *Wolken-atlas – Atlas des nuages – Cloud-atlas – Moln-atlas* (Hamburg: Gustav W. Seitz Nachf., Besthorn Gebr., 1890).
13. Axel Hamberg, *Kort framställning af Fotogrammetriens användning i Sverige*, avtryck ur Fotografisk tidskrift för november och december 1902 (Stockholm: Hasse W. Tullbergs boktryckeri, 1902), 184.
14. Hildebrandsson, Riggenbach & Teisserenc de Bort, *Atlas international des nuages – International cloud-atlas – Internationaler Wolken-Atlas* (Paris: Imprimerie Gauthier-Villars et fills, Imprimeurs-libraires, 1896).
15. John Ruskin, *Remarks on the Present State of Meteorological Science*, ursprungligen publicerad i *Transactions of the Meteorological Society* (1839). Citerad efter Jennifer Tucker, *Nature Exposed: Photography as Eyewitness in Victorian Science* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005), 260.
16. Ibid. Min kursiv.
17. Katharine Anderson, *Predicting The Weather: Victorians and the Science of Meteorology* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 1. Nätverken föddes dock i första hand av själva efterfrågan på snabb meteorologisk information, snarare än den tekniska möjligheten

att göra just det. I den populärt hållna skriften *Några blad ur vår tids meteorologi* (1881) ger Hildebrandsson sin version om hur det hela började. Det var efter att en ödesdiger storm på Svarta havet, i november 1854, hade orsakat stora förluster på de fransk-brittiska trupperna utanför Krim, som observatörsdirektören Le Verrier efterlyste och lät samordna aktuella väderleksuppgifter från flera av Europas länder. Det visade sig att ovädret hade börjat i västra Europa, och sedan passerat hela kontinenten innan den nådde Svarta havet. "Detta resultat föranledde Le Verrier att draga den slutsatsen, att det skulle hafva varit lätt att med telegrafens tillhjälp varsko flottorna en eller annan dag i förväg om stormens ankomst." H. Hildebrand Hildebrandsson, *Några blad ur vår tids meteorologi* (Stockholm: Samson & Wallin, 1881), 7-8.

18. Anderson, 2. Det råder oenighet om vilket land som var först att upprätta ett sådant nätverk. Anderson hävdar USA, därefter Frankrike och Belgien, sedan Storbritannien. I *Några blad ur vår tids meteorologi* menar Hildebrandsson att Le Verriers insatser i Frankrike var pionjärgärningar och att Parisobservatoriet tidigt fick tillräckligt frekventa meteorologiska uppgifter från de flesta av Europas länder så att de kunde upprätta dagliga kartor över det Europeiska vädret. Han nämner också de stora summor ("en kvarts miljon") som amerikanska The Signal Office årligen avsätter för liknande kartläggningar. "Där upprättas tre gånger om dagen fullständiga synoptiska kartor öfver hela Förenta Staternas område. (Hildebrandsson, *Några blad*, 7-9) Det amerikanska nätverket, som leddes av John Henry vid Smithsonian Institution, utvecklades sedermera till ett internationellt nätverk, i vilket Hildebrandsson och observatoriet i Uppsala var den svenska noden.
19. "Discussion", *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, vol. 13, nr. 62, 1887, 163.
20. Anna Munster, *An Aesthesia of Networks: Conjunctive Experience in Art and Technology* (Cambridge., Mass.: MIT Press, 2013).
21. Hildebrandsson, *Sur la classification*, 2. Min översättning: "Les plus grandes difficultés résultent surtout de ce que les nuages se meuvent souvent très rapidement, et de ce que le bleu du ciel possède au point de vue photographique, la même puissance à fort peu de chose près, que la lumière émanée des parties éclairées des nuages; il en résulte qu'il faut, réduire la durée de l'exposition à la lumière à

un minimum. D'autre part, l'intensité de la lumière étant beaucoup moindre dans le cas actuel que quand il s'agit de reproductions du soleil, il est impossible d'employer les plaques sèches, malgré tous les avantages qu'elles présentent; il faut nécessairement recourir aux plaques humides nouvellement préparées, dont la sensibilité est extrême; or il arrive souvent que les formes typiques de nuages ont disparu avant que l'on ait terminé les préparatifs nécessaires, et l'on perd ainsi les meilleures occasions d'obtenir de bons spécimens."

22. Lars Lambert, *1800-talets Uppsala i Ostis bilder* (Uppsala: Kornhuset, 2011), 19.
23. Hildebrandsson, Köppen & Neumayer, *Wolken-atlas*, opag.
24. Dyasons invändning finns dokumenterad i samband med Hildebrandssons och Abercrombys presentation av den gemensamma nomenklaturen 1887. Se "Discussion", 163.
25. Dyason, *Chromatics of the Sky* (London: 1885).
26. Den blåa himlen var inte minst ett problem i själva fotograferandet, eftersom den försvårade möjligheterna att återge himlens kontraster på ett tillfredsställande sätt. I ett brev till Hildebrandsson i maj 1889 berättar Ekholm om sina försök med "de ortokromatiska plåtarna", som preparerats med "eocin och cyanin för att få dem färgkänsliga". Ekholm bifogar tre bilder i sitt brev. Försöken har visat sig ganska tillfredsställande för kontrasteringen. Mest iögonfallande är dock Ekholms val att framkalla dessa bilder på blått papper. Försöken med ortokromatiska plåtar har ett rent fototekniskt syfte och förbättrar dessutom kontraståtergivning. Men valet att framkalla på blått papper är ett rent estetiskt representativt övervägande, vilket säger något om motståndet mot att betrakta en svartvit himmel. Hildebrandsson, A281i:13-15.
27. Hildebrandsson, A281h:50-52. Hildebrandsson tycks ha varit den som fört ämnet på tal. I ett svar till Hildebrandsson, daterat den 1 maj 1888, skriver Abercromby att "I quite agree with you that pictures, if suitable, are better than photographs for beginners especially". Samma höst har Hildebrandssons åsikt uppenbarligen fått stöd från annat håll. Den 13 oktober skriver Abercromby: "Other people have remarked that beginners do not understand photographs, & I think there is some truth in that statement." En dryg månad senare tycks även Abercromby vara helt övertygad,

- när han – utan vidare kommentarer – avslutar sitt brev med ett koncist konstaterande: "Our critics are right when they say beginners do not understand photographs".
28. Hildebrandsson, Köppen & Neumayer, *Wolken-atlas*, opag.
 29. Katharine Anderson har hävdad att *Moln-atlas* utformades för att "explore the advantages and disadvantages of photography" (*Predicting the Weather*, 221). Med tanke på att utgåvan illustrerades av såväl målade bilder som fotografier är det mer rimligt att hävda att den bidrog med ett underlag för utvärdering av båda medier-nas respektive fördelar och nackdelar.
 30. Hildebrandsson, Köppen & Neumayer, *Wolken-atlas*, opag.
 31. Lorraine Daston & Peter Galison, *Objectivity* (New York: Zone Books, 2010).
 32. "Photochromotypie" är med största sannolikhet den anlitade tryck-firman Brunner & Hausers egen term, möjligen inspirerad av Léon Vidals teknik "photochromie", uppfunnen 1874 och introducerad i en illustrerad bok 1893. Rent tekniskt är fotokromotypierna ro-togravyr-reproduktioner i två lager, med ett brunt bläcklager efter fotografiet och ett pålagt övre lager i blått bläck. (Jag är tacksam för den hjälp Hope Kingsley, teknikhistorisk expert vid Wilson Centre of Photography i London, bidragit med för att kunna fastställa dessa tekniska detaljer.) Himlens blå färg är med andra ord pålagd i efter hand, och inte ett resultat av den fotografiska processen.
 33. Hamblyn, *The Invention of Clouds*, 245.
 34. Se exempelvis Daren C. Brabham, *Crowdsourcing* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2013).
 35. Munster, *An Aesthesia of Networks*, 4.
 36. När moln ska studeras nära zenit rekommenderar Hildebrandsson – eller snarare uppmanar – observatören att inta särskilda kropp-sliga positioner för att säkerställa att observationerna blir korrekta. "If the movement of the cloud is very slow", skriver Hildebrands-son, "the head should be steadied by using a rest". Och "By remain-ing perfectly still for several seconds, the movements of the clouds may easily be observed in relation to a steeple or a pole erected in an open space". Här nämner Hildebrandsson en särskild rekommenda-tion lämnad av en "Mr Brononuof" som påpekat att "it is a very convenient plan to have a pole bearing a horizontal cross with its arms pointing N.-S. and E.-W. respectively". Hildebrandsson, Rigenbach & Teisserenc de Bort, *Atlas international des nuages*, 16.

ALLMÄNHETEN SOM PUBLIK

NIKLAS SVENSSON

Det är nämligen det vanliga förhållandet, innan man hunnit arbeta sig ifrån den sjelftillit, som gemenligen utmärker autodidacter, att omdömet grumlas, att man ser våld och oförrätt och vrångvishet i åtgärder och omdömen, dicterade lika mycket af öfvertygelse, som af pligtkänsla,[...] För mig förekom det sålunda, då jag tänkte, att Candidat Janzon är en autodidact, ingalunda oväntat, att han skulle få, som han gjort, fatta mina yttranden till Facultetens protocoll om den i hans specimen mätbara bristen på klarhet i framställning och tankegång [...].¹

Så beskrivs den sökande, kandidat J.P Janzon, i den sakkunniga Professor Eks bedömning gällande en adjunktur i grekiska. Citatet är hämtat ur veckotidningen *Studier, kritiker och notiser* som trycktes i Lund under 1840-talet och såldes hos bokhandlare i Lund och Köpenhamn såväl som Christiania (dagens Oslo). Läsekretsen var med andra ord bred. Publiceringen var ett svar på en tidigare anklagelseskrift som kandidat Janzon låtit trycka, en så kallad besvärsskrift där han gav ord åt sitt missnöje med tjänstetillsättningen.² Men även om ärendet alltså rörde en intern angelägenhet riktade sig både Janzon och Ek till en bredare publik. Varför förväntades andra än de närmast berörda vara intresserad av turerna kring en adjunktur i grekiska vid Lunds universitet? Vilka föreställningar fanns vid denna tid kring allmänhetens roll och universitets möjligheter att tilltala den? Denna essä diskuterar allmänheten som publik för universitetet och vetenskaplig verksamhet i stort. Den empiriska utgångspunkten är ett antal beförordningsärenden vid Uppsala och Lunds universitet under 1840-talet. I turerna kring dessa kom både sökande till tjänsterna och bedömarna av de sökandes kompetens att publicera skrifter som riktades till allmänheten; flertalet av dessa besvärsskrifter och genmälen kom därtill att kommenteras i press och att säljas hos bokhandlare. Som ett led i diskussionen av allmänheten kommer idén om ett vetenskapens mediasystem under 1840-talet att presenteras och diskuteras. Först av

allt vill jag dock säga några ord om det material och den specifika medieform som jag kommer att diskutera.

BESVÄRSSKRIFTER OCH GENMÄLEN – GENRE OCH MEDIUM

Besvärsskriften som genre går att spåra till det som inom klassisk retorik brukar kallas för försvarstalet. Samtliga de besvär som ligger till grund för denna text var riktade till den svenska kungen, eftersom han hade befogenheten att ändra universitetskonsistoriets beslut. Författaren till skriften *besvärar* med andra ord kungen, och påkallar på så vis den högsta legala auktoritetens uppmärksamhet. Kungamakten var den enda instans som hade befogenhet att ändra utgången av en tjänstetillsättning. Samtidigt är regenten inte ensamt tilltalad; besvärsskrifterna inleds ofta av en ödmjukt formulerad passage där ”den nyfikna läsande allmänheten” också beskrivs som en målgrupp – skriften handlar i själva verket om något större och för allmänheten viktigare än det ursprungliga ärendet. Det är en principfråga. (Sådana större frågor kunde exempelvis vara att vetenskap eller tryckfrihet var hotad.)

En återkommande strategi för de besvärande var att citera konsistoriets protokoll för att underminera de sakkunnigas argument, ofta med avsikt att demonstrera hur de sakkunniga hade varit jäviga i sin bedömning. Det är därför inte ovanligt att hela konsistorieprotokoll medföljer som bilaga och skrifterna varierar mycket till sitt omfång.

Ofta är den besvärande upprörd över hur de sakkunniga har läst dennes arbeten och därefter bedömt kompetensen. Ibland gäller upprördheten hur en annan sökandes kompetens har kommit att bli, i deras mening, övervärderad. I genmälen – det vill säga svar på besvären – är det i sin tur vanligt att författaren påpekar hur de besvärande, i iveren att tilltala allmänheten, har vanställt protokoll via lösryckta citat för att vinna billiga och ohederliga poänger.

Det är uppenbart att dessa två textgenrer – besvär och genmälen – skiljer sig mycket från andra som förekom vid universitetet under denna period. Språket är patosladdat – utropstecken, ironi och personangrepp är tämligen vanligt förekommande. De besvärande framträder i sina skrifter som känslomässigt sårade; texterna har en personlig ton, författarnas ”heder och ära” har angripits.³ Genmälen har

å andra sidan en mer sansad ton som dock ibland tenderar att närma sig ett översitteri. Bakom både besvär och genmäle står med andra ord människor av kött och blod, medan universitetet hela tiden bildar fonden för deras konflikter. Men där finns också den återkommande, explicit tilltalade mottagaren *allmänheten*. Åter igen: Hur bör vi förstå denna allmänhet i relation till universitetets praktiker och vetenskapens inre verksamhet vid denna tid?

DEN LÄRDA REPUBLIKEN OCH ALLMÄNHETEN

”Den lärda republiken” (*Republic of Letters*) är en återkommande term när vetenskapens intellektuella gemenskaper diskuteras. Med termen har man velat fånga in hur vetenskapliga diskurser kunde breda ut sig över stora geografiska avstånd. Med utgångspunkten att den lärda republiken är och var ett kommunikationssystem har Peter Burke sett förändringar i mediepraktiker, såväl som människors och tings hastighet i rummet, som pådrivande för Republikens utveckling. En utveckling där tidigare medieformer hela tiden ersätts eller kompletteras av nyare har under 1990-talet slutligen övergått i en ”elektronisk tidsålder”.⁴ Hela tiden har kommunikationerna intensifierats, vilket i sin tur också påverkat förutsättningarna för att producera vetande.

Den lärda republiken är inte någon oproblematisk kategori och dess ”långa historia” gestaltas ibland på ett tämligen klumpigt sätt. Burke talar exempelvis endast om den inåtriktade kommunikationen – men har ”den lärda republiken” verkligen uteslutande tilltalat sig själv? Det inledande citatet av den sakkunniga professor Ek vittnar ju om någonting annat.

Historikern Göran Blomqvist menar att press- och tidskriftsdebatt om syftet med den högre utbildningen och universitetets blomstrade under 1840-talet.⁵ Personer verksamma vid universiteten var ofta samtidigt verksamma antingen som utgivare eller skribenter i tidskrifter med ett bredare tilltal som t ex. *Studier, kritiker och notiser* eller *Frey*.⁶ Att akademiker under 1800-talet riktade sig till allmänheten var inte ett fenomen unikt för Sverige. Liknande tendenser går exempelvis att skönja i Frankrike, Tyskland och Storbritannien. Bernard Lightman och Aileen Fyfe menar att 1800-talets vetenskapliga utveckling måste förstås i relation till nytillkomna publiker. Att tilltala

nya grupper genom nya och gamla medier utmärkte den vetenskapliga utvecklingen under 1800-talet, jämfört med tidigare århundraden.⁷ Vetenskap kunde i utbildningssyfte eller bara för nöjes skull konsumeras i form av museer, populära föreläsningsserier eller som nyheter i pressen – bara för att nämna tre självklara medieformer. Som framgår av materialet var det dock inte frågan om en enkelriktad spridning mellan universitet och allmänhet. En sådan ”linjär spridningsmodell”, som Anders Ekström har kallat det, fångar inte in de komplexa relationer som har existerat mellan vetenskap, medier och publiker.⁸

Steven Shapin konstaterar att kategorierna *vetenskapen* och *allmänheten* är lömska: med dessa kategorier följer risken att presentera teologiska förklaringar. Det fanns, menar Shapin, inget oundvikligt med vetenskapens utveckling i relation till allmänheten. Kategorierna föddes inte ur tomma intet. Det var personer med olika motiv som förde talan om vetenskapen med en bild av allmänheten på näthinnan. Begreppen ”vetenskap” såväl som ”allmänhet” bör därför förstås som slagfält, laddade med varierande mening beroende på vem som talade och med vilket intresse.⁹ Här kommer allmänheten att diskuteras som ett slags abstrakt kategori, en föreställd målgrupp som författarna av besvär och genmälen riktar sig till.

FORSKNINGSUNIVERSITETETS GENOMBROTT OCH DEN VETENSKAPLIGA KULTUREN

Vetenskap kan sägas ha genomgått en utveckling från att närmast vara ett nöje för den enskilde till att bli en sysselsättning som kunde generera ekonomiskt såväl som socialt kapital. William Clark spårar det moderna forskningsuniversitetet till Göttingen och sekelskiftet 1800. Där kom en ny professorstyp att uppmuntras: artiklar, läroböcker, recensioner och redaktörskap tillhörde deras omformulerade uppdrag.¹⁰ Mycket av det ”nya” bestod egentligen i att textproduktionen nu också riktades till en publik utanför akademien, vilket kunde generera större ekonomisk och social avkastning.

Forskningsuniversitetets genombrott i Sverige dröjde några decennier. Carl Frängsmyr har beskrivit 1800-talets andra hälft som dess genombrottstid i den nationella kontexten.¹¹ Sven Widmalm ringar in samma period som den vetenskapliga kulturens framträdan-

de och nämner att den ”moderna vetenskapen” dominerades socialt av den framväxande medelklassen.¹² Forskningsuniversitetets utbyggnad (genom fler discipliner, fler byggnader, större och dyrare mätinstrument etc.) och allmänhetens tilltagande nyfikenhet förefaller ha gått hand i hand. Perioden för båda dessa sammanflätade utvecklingar är för svenskt vidkommande belagd till 1800-talets andra hälft med en fullkomlig explosion främst för de naturvetenskapliga disciplinerna i och med den svenska industrialiseringen. Gunnar Eriksson har träffande kallat dessa svenska naturvetare för *kartläggare* och argumenterar övertygande för att det ökade intresset hängde samman med nationsformerandet och näringslivsintressen.¹³

De besvär och genmälen som är denna texts empiriska utgångspunkt visar samtidigt att ett intresse – eller åtminstone en förväntan om det från författarnas sida – fanns hos allmänheten, inte bara för det vetenskapliga innehållet, utan också för universitetets inre konflikter. Forskningsuniversitetet och den vetenskapliga kulturen tog naturligtvis inte form över en natt och därför bör dessa befodringsärenden samt medieringen av dem betraktas som ett slags frö till vad som skulle slå ut i full blom under 1800-talets andra hälft.

UNIVERSITETETS TVÅ UPPDRAG OCH TRE UPPGIFTER

Vi bör påminnas om att universitetet aldrig har varit det elfenbens-torn som det ömsom har klandrats och ömsom hyllats för att vara.¹⁴ Trots att universiteten hade egen jurisdiktion fram till 1800-talets mitt kom samhället att påverka dem socialt och kulturellt, och omvänt utövade vetenskapen inflytande på det offentliga samtalet. Fram till 1852 hade professorer i Lund och Uppsala endast ett uppdrag, nämligen att undervisa. Studenterna var mestadels adelsgossar som fostrades till en framtida ämbetsmannakarriär; att utbildningen och därmed universitetet inte skulle sätta spår hos dem som kom att bli ämbetsmän förefaller vara en naiv tanke.

I och med universitetsstatuterna från 1852 kom enskild forskning att bli ett krav för en akademiker med professorsdrömmar, även om det naturligtvis hade förekommit forskning innan det lagstiftades om det som ett behörighetskrav för professorer. Men lagstiftningen kan ses som ett slags officiellt erkännande för forskningen som praktik.

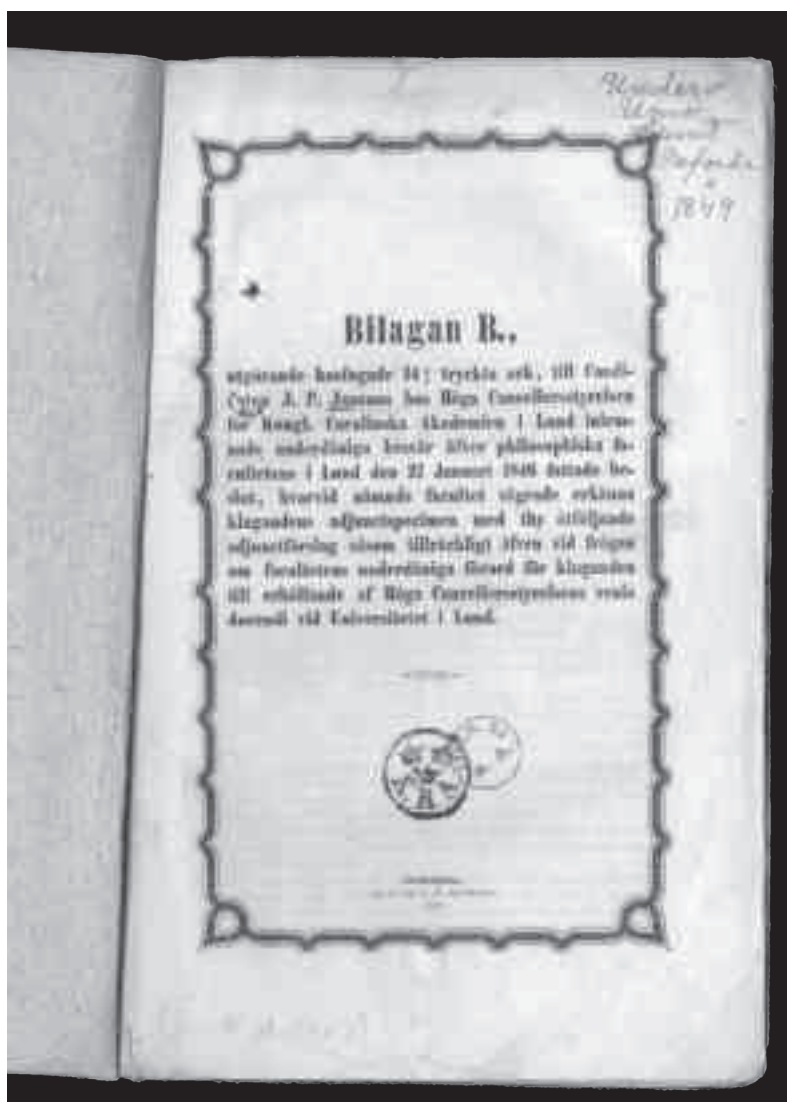
Det skulle dock dröja till universitetsstatuterna från 1916 innan universitet uttryckligen ”fick” två uppdrag: utbildning och forskning. För den s.k. tredje uppgiften dröjde det än längre. I Högskoleförordningen från 1977 lagstodgades att verksamma vid universiteten skulle sprida sina resultat och kunskap till allmänheten.

Det sena lagstadgandet till trots finner vi att den tredje uppgiften ändå har en historia som åtminstone går tillbaka till 1800-talet. Besvärsskrifterna och deras genmälen rörde förvisso anställningsärenden, men kampen kring dessa positioner via olika pappersburna medier var högst påtaglig. Turerna kring befordringsärendena sätter den juridiska kronologin för universitetets två uppdrag eller tre uppgifter i nytt ljus. Argumentation kring forskning och vad som ansågs vara god forskning (och därför eftersträvaransvärd vetenskap) föregick uppenbarligen den andra uppgiftens lagstadgande (långt senare). Att denna kamp också fördes inför allmänheten får närmast ”den tredje uppgiften” att framstå som ett medel för det andra uppdraget. Universitetets relation till allmänheten har därför en historia och likt många andra historier värjer den sig för en tillrättalagd logik.¹⁵

”TILL DEN NYFIKNA, LÄSANDE ALLMÄNHETEN”

Den inledande beskrivningen av kandidat Janzons kompetens publicerades som sagt i veckotidningen *Studier, kritiker och notiser*, som trycktes i Lund. I Uppsala fanns under 1840-talet en snarlik tidskrift sett både till publiceringsfrekvens och innehåll, *Frey – Tidskrift för vetenskap och konst*. Båda dessa publikationer riktade sig till allmänheten och de ämnen som behandlades var av ett blandat och rikt stoff som täckte in både natur- och kulturvetenskapliga discipliner. I de tre första numren av *Studier, kritiker och notiser* kom Hegels filosofi, Amerikas forntid ur ett slags naturalhistoriskt perspektiv såväl som Stockholms flora att avhandlas.¹⁶ Syftet med tidningen förklaras vara att ”redovisa” och ”meddela” nya resultat inom både konstens och vetenskapens område, ”[...] lika tillgängligt som gagnande för en större Allmänhet.”¹⁷ Inkluderandet av både konst och vetenskap och önskan att nå en större allmänhet delades också av *Frey*. Det är inför denna ”större allmänhet” som den sökande kandidat Janzons kompetens avhandlas av den sakkunnige professor Ek. Adjunkturen i grekiska och kampen inför allmänheten

mellan Janzon och Ek kom under 1840-talet att utveckla sig till något av en följetong. År 1849, sju år efter att kandidat Janzon ursprungligen sökt tjänsten fick han ännu en besvärsskrift tryckt. Den är sprängfylld med bilagor och citat. Besväret, kallat *Bilagan B*, var inte bara en uppgörelse med professor Ek och andra ledamöter i konsistoriet, det var ock-

Johan Peter Janzons besvärsskrift, Bilagan B, 1849 Lund

så en attack på universitetet som idé och institution. För allmänheten ville Janzon avslöja hur illa det stod till innanför akademins portar. Akademien hämmade forskningen i stället för att främja den, fastslog Janzon. De unga adepterna uppmuntrades till att härma de äldre professorerna; tiden stod still, ingen egentlig forskningsprogression fanns. Denna lärdom kostade honom ett arv och mycket tid. I retrospektiv konstaterar Janzon att han skulle gjort det annorlunda om han fick göra om allting:

[Janzon] hade i stället inköpt en liten jordtorfva för sitt fädernearf, hållit plogen i den ena handen och boken i den andra, och skulle med långt mindre svårighet stått på samma vetenskapliga ståndpunkt, han nu innehar, men dessutom haft sin framtid tryggad för armod och brist på det nödvändiga för både själ och kropp, nemligen sinnesro och en oberoende ställning!¹⁸

Janzons attack besvarades också genom ett genmäle av den sakkunnige professor Ek. I genmålet går Ek skoningslöst fram. Han kallar Janzon återigen för autodidakt och menar att hans studier framstod som fria fantasier mera tillhörande diktens än vetenskapens domäner.¹⁹ Utöver att säga Janzons vetenskapliga bedrifter ställer han sig också kritisk till dennes försök att vinna allmänhetens gunst. Ek har inget till övers för Janzons sätt att iklä sig rollen som "martyr" och inför offentligheten förklara sig vara "förföljd" av konsistorieledamöterna.²⁰

Kandidat Janzon var inte ensam om att bekosta tryckning för besvärsskrifter. Till professuren i praktisk filosofi vid Lunds universitet 1846, kom den sökande Afzelius att publicera ett besvär efter att han inte blivit erbjuden tjänsten. Afzelius skrift genererade genmälen både från sakkunniga och från en annan sökande. Skrifterna till detta ärende rönt uppmärksamhet, och en annonsbilaga i tidningen *Lunds Veckoblad* vittnar om förväntningarna på att allmänheten också i detta fall ville ta del av skriftväxlingen. Högst upp, ovanför en annons för läroböcker och utländska verk, förklaras med stora bokstäver att det senaste genmålet nyss inkommit till annonsören, en lokal bokhandlare i Lund.²¹

Publiceringar i veckotidningar, tryckta besvär och genmälen samt en annons för skrifterna i pressen förekom alltså. En bild av ett slags system där olika uttrycksformer medierar tjänstetillsättningen blir allt tydligare. Patrik Lundell och Jonas Harvard har gett en bred och på många sätt fruktbar definition av begreppet mediesystem. De förklarar att ett

147

Facultets-Critik.

Nagra anmärkningar till Filosofiska Facultetens
program.

Joh. Gust. Ek.

1866.
Uppsala hos Högskolans Bokhandlare.

165

tiskt metod, ett nyfikenhetsverktyg. När exempelvis en genmälesförfattare hänvisar till en besvärandes ”liberala vänner i Stockholm”, har jag försökt att leta reda på var och hur en sådan publicering kommit till. För det andra har ”mediesystem” fungerat som ett verktyg för att analysera dåtida förståelser av vad allmänheten ansågs vara och vilken funktion den skulle fylla. Vem talade genom vilket medium och vilka föreställningar döljer sig bakom utsagorna om allmänheten?

Den besvärande Janzon ger oss en inblick i hur orättvist han fann detta publiceringsklimat vara. Efter att professor Eks bedömning publicerats i *Studier, kritiker och notiser* valde Janzon att kontakta veckotidningens redaktör för att publicera en replik. Redaktören nekade honom detta trots ihärdiga övertalningsförsök. Janzon menade att redaktören var rädd för att stöta sig med konsistoriet och dess ledamöter. Han sökte sig då i stället till den uppsalabaserade tidningen *Frey*, men även där förnekades han publicering. Detta, att professorer fick möjlighet att gratis publicera sina kritiska bedömningar av yngre vetenskapsutövare, medan de som omtalades sällan fick replikera, upprörde Janzon. Orättvisan begränsades inte heller till frågan om vem som fick publicera. En professor, förklarar Janzon, kunde profitera på sina attacker medan de som utsattes för dem sällan – och aldrig utan att betala redaktörerna – fick chans att replikera. Janzon avslutar utläggningen med att upphöja frågan till att handla om tryckfriheten:

Men hvad egentligt värde kan väl tryckfriheten ega i ett samhälle, som står på den moraliska ståndpunkt, att en tidningsredactör må med hvilka vapen som helst anfälla en författares skrifter, hvilkas värde, beräknadt dels på köpare, dels på befordringslagarne, möjligen utgör hela dess egendom; och detta, utan att tillåta författaren andraga ett enda ord till sin egendoms försvar?²³

En ofta återkommande strategi för de besvärande var att, som i citatet ovan, göra sitt specifika ärende till generell principfråga – en fråga som inte *egentligen* handlade om en tjänstetillsättning, utan om något större och för allmänheten viktigare. Även genmälen från personer som Ek centrerades ofta kring principfrågor som rörde det allmänna. På så vis åberopas allmänheten både i besvär och genmälen från denna tid.

KONSTEN ATT VÄCKA ALLMÄNHETENS INTRESSE

Likt Janzons försök att aggregera ärendet till att i allmänhetens ögon handla om tryckfrihetens värde, valde också den besvärande Afzelius att försöka öka intresset för sin skrift. För att ”avslöja” konsistorieledamöterna valde Afzelius att citera rikligt från protokoll. Han fokuserade på en passage i den sakkunnige professor Hagbergs utläggning där Afzelius anklagades för att vara en osjälvständig tänkare och plagiatör:

Någon sjelfständig tänkare är Herr Afzelius icke, och torde icke heller blifva det; ej heller har han någonsin utgifvit något arbete, i hvilket han icke stödjer sig på andra och endast refererar. Men han är frimodig bekännare af hvad han ser vara sannt, och detta erkänna vi lika aktningfullt som vi nödgas strängt, men som vi hoppas rättvist, gifva hans särskildt för professionen utgifvna specimen namnet plagiat.²⁴

Det kan förefalla kontraproduktivt för Afzelius att citera passagen där han blev beskriven som osjälvständig tänkare och plagiatör i den skrift som skulle ”återupprätta hans heder och ära”. Detta väcker frågan om hur välkända konsistoriernas protokoll var för den allmänhet som Afzelius och andra besvärande tilltalade. Givet att denna allmänhet redan hade tagit del av konsistoriets bedömning hade Afzelius och andra besvärande kanske inget att förlora.

Tesen som Afzelius driver i sina besvär går ut på att tre av konsistorieledamöterna var ute efter att sätta dit honom. Detta gjorde de tre – Hagberg, Bring och Ek – för att bana väg för en annan sökande till tjänsten. Afzelius liknar dem vid ett maktfullkomligt romerskt triumvirat och ”avslöjar” med stort patos att han blivit utsatt för ett ”litterärt lönnmord”:

Härmed torde nu denna famösa ”plagiat”-diatriben med hela sin moraliska vederstygglighet återfalla på dem, som vågat försöket att på ofvan uppvisade föga vetenskapliga sätt bana sig väg till ett slikt litterärt lönnmord – och detta under det de sjelfva säga sig föra vetenskapens talan i en vetenskaplig auktoritets namn!²⁵

Afzelius skrädde inte orden. Han menade att de tre hade agerat djupt omoraliskt i vetenskapens namn. Med sitt avslöjande om nepotism avsåg Afzelius att allmänheten därefter skulle stå på hans sida.

Den person som blev erbjuden tjänsten i Afzelius ställe, filosofen Paul Genberg, förklarade att motivet till hans genmäle varit en stark känsla av plikt, plikten att försvara Lunds universitet och de sakkunniga från Afzelius lögnaktiga anklagelser.²⁶ Det var viktigt, menade Genberg, att allmänheten fick ta del av åsikter från konfliktens båda parter. Den "helgongloria" som Afzelius hade placerat på sig själv skulle strax försvinna. Genberg fann det också anmärkningsvärt att Afzelius som filosof hade nyttjat så många utropstecken och sådan "affection". Sådant förfarande, menade han, stod i motsatt förhållande till riktig "philosophisk insigt".²⁷

De tre sakkunniga professorerna Hagberg, Bring och Ek gick också i svaromål. I deras genmäle gavs en kort kronologi över tjänstetillsättningen och tillhörande publicering. De tre menade att Afzelius och hans vänner i Stockholm hade regisserat publiceringsstriden för att vinna över allmänheten på sin sida. I stället för att invänta universitetskanslerns bedömning i sakfrågan hoppades Afzelius skapa påtryckningar genom att hamna i allmänhetens gunst. Detta, att försöka frångå det juridiska förfarandet och nedsvärta de sakkunniga inför allmänheten, fann de sakkunniga vara djupt moraliskt tveklaktigt:

Han [Afzelius] föredrog att stympa och vanställa protocollerna samt att, medan saken ännu är sub judice, inför Svenska allmänheten nedsvärta de medlemmar af Philosophiska Faculteten, som utförligast motiverat sina yttranden om Herr Afzelii författarskap.²⁸

De tre sakkunniga ändrade inte heller sin bedömning. Afzelius förklaras återigen ha utfört ett plagiat och det "talentfulla" och "snillrika" som återfanns i Afzelius arbetsspecimen var Hegels eller Michelets "ord för ord". Vad Afzelius själv har bidragit med var inte annat än filosofiskt "squaller".²⁹

Afzelius var inte den enda som antyddes ha publicerande vänner i Stockholm. Gällande professuren i medicin, vid Uppsala universitet 1846 kom Aftonbladet att skriva en polemisk artikel mot de sakkunniga i Uppsala. Den liberala stockholmstidningen fann det orimligt att den sökande, läkaren Per Jacob Liedbeck, inte blev erbjuden tjänsten. Detta, menade Aftonbladet, var ytterligare ett argument för att universitetet i Uppsala behövde förflyttas till huvudstaden. De sak-

kunnigas bedömning ansågs vara småstadsaktig och Aftonbladet liknade konsistoriet vid ett förlegat egyptiskt prästerskap:

Red. Af Aftonbladet har härpå sedermera fått särskilda prof i bref, som ingått från läkare i landsorten, med anmodan att åt handligarne gifva publicitet och fästa allmänhetens uppmärksamhet derpå. Behandlingen af förslaget inom medicinska fakulteten kunde, som det flerstädes i dessa enskilda meddelanden anmärktes, lemna ett nytt bidrag till skälen för universiteternas förläggande i hufvudsaten, hvarest vexelverkan med en annan omgifvning än den antingen uteslutande boklärd eller uteslutande småstadsaktiga, skulle förekomma den ensidighet eller töckna inbilskhet, som så lätt inrotar sig hos en och annan ledamot af lärda korporationer, när dessa få anledning att afsöndra sig likt Indiens eller Egyptens prestkaster, och betrakta hela den öfriga världen som en profan hop, ovärdig något afseende vid deras företag, huru mycket än dessa kunna, genom sina följder, gagna eller skada henne.³⁰

I sin besvärsskrift använde också Liedbeck sig av strategin att aggregera ärendet till att gälla något större än tjänstetillsättningen. Han förklarar att han representerar den nya synen på medicin, med praktisk, experimentell metod som ledstjärna medan Israel Hwasser, professor i medicin och konsistorieledamot stod för det gamla och förlegade. Det var viktigt att allmänheten fick kännedom om att Hwasser och de andras rankning skulle resultera i att Sverige inte följde andra länders utveckling i den medicinska forskningen:

Det är denna sida af saken, som jag ansett vara af största intresse för det allmänna, ty den rör ej enskildt mig, utan frågan blir huruvida den ena eller andra af dessa motsatta riktningar bör i Medicinska faculteten representeras...³¹

Professorn i medicin Israel Hwasser hade under många år haft meningsskiljaktigheter med "huvudstaden". Han var en av de mest tongivande förespråkarna för att hindra Uppsala universitetets förflyttande till huvudstaden och försökte länge hindra Karolinska institutet från att erhålla examensrättigheter.³² Gällande universitetens befordringslagstiftning hade Hwasser bara ett år innan Liedbecks besvär hållit ett anförande inför en kommitté vars syfte var att se

över gällande befodringslagstiftning och huruvida denna behövde förändras.

Hwassers anförande publicerades i *Frey* som en självständig uppsats och han såg inga anledningar till stora lagförändringar. Hwasser fann att det fanns två principer som ofta kom på kollisionskurs: principen om en enskild tjänstesökandes bästa respektive universitetets bästa. Hwasser menade att gällande lagstiftning alltid förordade universitetets bästa och gott så. Även om en sökande under många år varit universitetet troget och hankat sig fram, var de bedömande ändå tvungna att åsidosätta vänskapsband och liknande. I stället för att förändra lagstiftningen, menade Hwasser, borde något göras åt de "underordnade lärarnes ställning", så att "gamla expektanterns förhoppningar" inte skulle skapa onödiga strider.³³ Janzon, Afzelius och Liedbeck och deras besvär var kanske just sådana onödiga strider som universitetet enligt Hwasser helst skulle undvika. De tre besvärande och den textproduktion som genererades kring dessa befodringsärenden ger tack vare konfliktlinjerna en inblick 1840-talet, vetenskapsutövarnes mediestrategier och deras relation till den omgivande allmänheten.

INNANMÄTETS ISCENSÄTTNING

Det står klart att författarna till 1840-talets besvär och genmälen ville nå ut genom att göra sig hörda inför allmänheten. Vad författarna förväntade sig av denna allmänhet varierade dock. Å ena sidan fanns ett gemensamt drag hos de besvärande. Detta drag skulle kanske kunna kallas "avslöjandets dramatik". Inför allmänheten sökte de avslöja vad som försiggick innanför universitetets portar. I de besvärandes avslöjanden ingick också att påvisa de sakkunnigas nepotistiska förfaranden. I någon mening sökte de besvärande framställa de sakkunniga som människor, och felande sådana. De besvärandes föreställningar om allmänheten var att den skulle agera som domare eller kanske slagträ, och vittna om att de besvärande inte stod ensamma. Mot universitetet hade de åtminstone allmänheten på sin sida.

Å andra sidan har vi givits prov på genmäles-författarnas föreställningar om allmänheten. I dessa framstår allmänheten som mer hotfull. Allmänheten skulle inte blandas in, det var att åsidosätta det juridiska,

legitima och vanliga förfarandet. Att tilltala allmänheten med utrops-tecken och i affekt var ett illegitimt genvägsförsök till personlig vinning. För en besvärande att hamna i allmänhetens gunst var att hota den juridiska och symboliska principen om "universitetets bästa". För att parafrasera Raymond Williams, om begreppet massan: Allmänheten fanns inte, bara olika sätt att se människor som tillhörande allmänheten.³⁴ Denna allmänhet, oavsett om den sågs som frälsare eller hot, skulle dock tilltalas. Allmänheten hade blivit en publik att räkna med.

Gemensamt för alla textmedier i dessa befordringsärenden är dock konflikten. Dessa befordringsärenden ger bilden av ett splittrat universitet, inte det enade subjekt som vanligen visar sig. Turerna kring dessa befordringar i press, tidskrifter, tryckta besvär och genmälen var en medial iscensättning av universitetets interna politik. Kamp om poster och positioner var måhända inget nytt inom universiteten, men att den så tydligt utgjorde ett objekt för konsumtion hos en yttre publik är onekligen intressant. Att dessa skrifter såldes, kommenterades och kan sägas ha ingått i ett mediasystem säger någonting om den historiska bakgrunden till vår tids diskussioner om universitetets olika vetenskapliga kriser – och om dess möjligheter att hävda sig utanför sina stängda portar.

NOTER

1. *Studier, kritiker och notiser. Litterär tidning*, Berlingska boktryckeriet, nr. 22, 6/7 1844, 173. Ärendet går i följetong under åren 1844–1846, nr. 22–25.
2. J.P Janzon, *Bilagan B.*, (A.W Strehlenert: Jönköping, 1849)
3. Detta, att texterna så tydligt förefaller vara skrivna i affekt, är också något som inte sällan används till de besvärandes nackdel i genmälen.
4. Peter Burke, "The Republic of Letters as a Communications System – An essay in periodization", *Media History*, vol. 18, nr. 3-4, 2012, 395f.
5. Göran Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp? – stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüch* (Lund, 1992), 133, 162.
6. Utöver de två tidskrifter som nämns i texten kan också tilläggas den radikala *Intelligensbladet* samt den konservativa *Svenska Biet*.
7. Lightman & Fyfe, "Science in the Marketplace: An Introduction", i red. Lightman & Fyfe, *Science in the Marketplace* (University of Chicago Press: 2007), 10f.

8. Anders Ekström, "Vetenskaperna, medierna, publikerna", i red. Anders Ekström, *Den mediala vetenskapen* (Nya Doxa: 2004), 15.
9. Steven Shapin, "Science and the Public", i red. Olby, Cantor, Christie och Hodge, *Companion to the History of Modern Science* (Routledge: New York 1990), 992.
10. William Clark, *Academic Charisma and the Origins of Research University* (University of Chicago Press: 2008), 247.
11. Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852-1916*, Acta Universitatis Upsalien-sis (Uppsala universitetsbibliotek: 2010), 21.
12. Sven Widmalm, "Den vetenskapliga kulturen", i *Signums svenska kulturhis-toria – Karl Johan-tiden*, red. Christiansson (Signum: Stockholm, 2008), 209. För en fördjupad studie om fysikdisciplinen och dess relation till all-mänheten se Widmalm, *Det öppna laboratoriet – Uppsalafysiken och dess nät-verk 1853-1910* (Atlantis: Stockholm, 2001), särsk. kap. 6.
13. Gunnar Eriksson, *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870-1914* (Umeå, 1978).
14. I Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp*, fördjupas verksamma vid universitetens idéer om autonomi samt de juridiska förändringarna under 1800-talet.
15. Det vore dock orättvist att sätta ett absolut likhetstecken mellan den tred-je uppgiften och att tilltala allmänheten. Allmänheten idag är som sagt inte samma sak som den ansågs vara under 1840-talet. Trots att det finns fog för påståendet att den moderna pressen hade etablerats under 1840-ta-let betyder inte det att offentligheten som fenomen stått oförändrad sedan dess. Se Patrik Lundell, *Pressen i provinsen – Från medborgerliga samtal till modern Opinionsbildning 1750-1850* (Nordic Academic Press: 2002). Se särsk. del II och III för resonemang om förändringen.
16. *Studier, kritiker och Notiser*, nr. 1-3, 1841.
17. *Studier, kritiker och Notiser*, nr. 1, 1841, 8.
18. Janzon, *Bilagan B.*, 202.
19. Johan Gustaf Ek, *Facultets-Critik – Några anföranden till Filosofiska Facul-tetens protocol*, (Berlingska Boktryckeriet: Lund, 1849), 60.
20. Ibid, 66.
21. *Lunds Weckoblad*, 24/12 1846, opagerat.
22. Jonas Harvard & Patrik Lundell, "1800-talets medier: system, landskap, nätverk", i red. Harvard & Lundel, *1800-talets mediesystem* (Mediehisto-riskt arkiv: Stockholm, 2010), 9.
23. Janzon, XIV.

24. Hagberg, citerad i Fredrik George Afzelius, *Referering, belysning och granskning af Handlingarne rörande Förslags upprättande till Professionen i praktisk filosofi vid Lunds Akademi d. 24 september 1846* (Leffler och Sebell: Uppsala, 1846), 22.
25. Ibid, 29.
26. Samma Genberg skulle senare, i början av 1850-talet, uppmuntra en sökande till professuren i civilrätt, Knut Olivecrona, att författa och publicera en kritik över en medsökande. Se Carl Frängsmyr, "Kanslern och den akademiska friheten", *Lychnos*, 2005, för en fullödlig genomgång av turerna i just civilrätts-professuren.
27. Paul Genberg, *Belysning och Granskning af Hegelska Philosophiens Hyperboreiska Referering – Ett kritiskt försök* (Berlingska Boktryckeriet: Lund, 1846), 2.
28. Hagberg, Bring och Ek, *Handlingar rörande underd. Förslag till Philos. Pract. Professionen vid Lunds universitet – fullständigt utgifna med förord af E.S. Bring, C.A. Hagberg och J.G. Ek.* (Berlingska boktryckeriet: Lund, 1846), 3.
29. Ibid, 30.
30. "Medicinska Fakulteten i Upsala och Homoeopathen Doktor Liedbeck", *Aftonladet*, 2/2 1846.
31. Per Jacob Liedbeck, *Medicinska facultetens i Upsala Protocoll den 5 November 1845, rörande den lediga professionen i Anatomi, Fysiologi och forensisk Medicin, Utgifvet jemte Inledning och Anmärkningar af D:r P.J Liedbeck.* (Elmén & Granbergs Tryckeri: Stockholm, 1846), 13.
32. I stridsskriften *Om Carolinska institutet* (1829) redogör Hwasser exempelvis för sin mer humanistiskt och filosofiskt orienterade syn på medicinen och förklarar vilka förödande konsekvenser den praktiska inriktningen skulle få för disciplinen i stort. Se även Sven-Eric Liedmans biografi över Hwasser: *Israel Hwasser* (Lychnos-bibliotek: 1971)
33. Hwasser, Israel, "Om det Akademiska Befordringsväsendet", *Frey*, häfte XXV, 1845.
34. Raymond Williams, "Culture is Ordinary", i red. Highmore, *The Everyday Life Reader* (Routledge: London och New York, [1958] 2002), 98. Citatet lyder: "I put it another way: that there are in fact no masses, but only ways of seeing people as masses."

**KUNSKAP OCH
KOMMUNIKATION:
ORDENS ORDNING**

UNIVERSITETETS SPRÅK

BO LINDBERG

Språket är otvivelaktigt ett medium, det viktigaste vi har. Med språket meddelar vi oss med varandra. Till en del är det också ett identitetsuttryck som markerar vilka vi är eller vill vara. Med språk avser man antingen nationsspråket – svenska, tyska, engelska – eller olika varianter inom nationsspråket knutna till olika användningar och sammanhang: dialekter, fackspråk, vardagsspråk, litterärt språk med mera.

Språket är naturligtvis ett medium också för universiteten, dels för deras inre kommunikation – undervisning, administration, det kollegiala umgänget – dels för kontakterna utåt med forskningen i andra länder, med avnämare och med allmänheten i det egna landet. I alla dessa funktioner har språket i Sverige länge varit svenska. Undantag har gjorts för publikationer riktade till det internationella forskarsamhället där andra språk använts: engelska, tyska och franska.

Som alla vet håller denna situation på att förändras. Engelskan tränger undan tyskan och franskan, och blir ett *lingua franca* för de internationella kontakterna. Konferensspråket är numera bara undantagsvis något annat än engelska. Allt mer av forskningen publiceras på engelska med sikte på internationella, engelskspråkiga tidskrifter. Inte bara naturvetenskaperna och medicinen är engelskspråkiga, också samhällsvetenskap och humaniora går alltmer över till engelska. I akademiska avhandlingar dominerar engelskan stort. Redan 2003 skrevs 78 % av årets publicerade avhandlingar på engelska.

Engelskan gör inbrytningar också i universitetens inre verksamhet. Undervisningen sker på engelska i många discipliner, delvis beroende på att där finns studenter från utlandet, delvis därför att den vetenskap man hanterar är genomsyrad av engelskspråkig terminologi och jargong. I de ämnen där undervisningen alltjämt sker på svenska medför ofta den ökade frekvensen av gästforskare, symposie-

deltagare och fakultetsopponenter från andra länder att engelska blir det naturliga kommunikationsmedlet. "Parallelspråkighet" har uppställts som ett eftersträvanvärt mål för den akademiska verksamheten: man ska kunna reda sig i tal och skrift på både engelska och svenska.

Denna utveckling står i överensstämmelse med en pågående internationalisering och globalisering inom olika samhällssfärer. Den svarar också mot den grundläggande transnationella karaktär man brukar tillskriva vetenskapen och forskningen. Fördelarna är uppenbara. Nya resultat kan snabbt förmedlas, en utveckling som accelereras genom den digitala publicering som alltmer tillämpas i naturvetenskaperna. Svenska forskare når ut. Också humanister och samhällsvetenskapare som i stor utsträckning brukat publicera sig på svenska, kan presentera sina resultat för kolleger i andra länder; därmed utsätter de sig också för en konkurrens som befordrar kvaliteten i forskningen.

Jag ska återkomma till denna pågående anglicisering av akademien. Men först vill jag ge ett historiskt perspektiv på den genom att rikta blicken bakåt i historien mot förhållandena före moderniteten. Vad vi upplever nu är i många avseenden en återgång till den förmoderna situation då universitetets språk var latin. Här finns en suggestiv cyklisk process från det latinska universitetet på 1600-talet över det svensk-språkiga universitetet under den moderna eran till det engelskspråkiga universitetet i den postmoderna nutiden. Jag ska beskriva latinets roll i det tidigmoderna universitetet och den begynnande övergången till svenska under 1700-talet. En sådan övergång från ett dominerande främmande språk till det inhemska brukar kallas vernakularisering, en process som alltså är motsatsen till det vi bevittnar i dag.

Exemplet i det följande är med få undantag Uppsala universitet, det äldsta och största i Sverige – grundat redan 1477 men i full verksamhet först efter 1593 – och jämförbart med de flesta läroanstalter ute i Europa.

DET LATINSKA UNIVERSITETET

Under stormaktstiden, alltså århundradet från 1620 till 1720, var latin med få undantag kommunikationsmedlet framför andra för vetenskap och lärdom i Sverige. Latin var av tradition lärdomens språk,

men två omständigheter gjorde dess ställning i landet starkare under 1600-talet än det någonsin varit, vare sig förr eller senare. Den första omständigheten var utbyggnaden av utbildningsväsendet: gymnasier inrättades i stiftsstäderna, och nya universitet grundades i rikets gamla och nya provinser: Dorpat i Estland 1632, Åbo i Finland 1640, Lund i Skåne 1668. Uppsala universitet som tillkommit redan 1477 byggdes ut rejält under 1620-talet, och genom westfaliska freden 1648 hamnade universitetet i Greifswald, äldre än alla de nämnda men beskedligt till storleken, under den svenska kronan. Den andra omständigheten som befrämjade latinet var att Sverige blev en stormakt. Kontakterna med Europas länder ökades och en politisk kultur befordrades, där referensramen i stor utsträckning var antik och språket inte sällan latin. Stormaktsrollen innebar en veritabel internationalisering. De invandrade experter som hjälpte Sverige till dess maktställning talade visserligen bara undantagsvis latin, men latinet var ändå en symbol och ett medel för den öppning mot omvärlden som ägde rum.

Starkast etablerade sig latinet naturligt nog i sitt traditionella hemvist, universitetet. Där skedde det mesta på latin. Undervisningen var på latin, dels de föreläsningar och kollegier som professorerna gav och som annonserades i den likaledes latinska föreläsningsskatalogen, dels de övningar i att disputerat och tala som studenterna hade i sina nationer och utanför den ordinarie undervisningen. Dissertationerna, dvs. de akademiska avhandlingarna, skrevs och försvarades på latin, och samma språk användes i de vetenskapliga arbeten som i övrigt producerades. Vid alla solenna tillfällen, internt akademiska eller nationella, var språket i manifestationerna likaledes latin.

Latinet var också kommunikationsmedlet i kontakterna med de lärde i andra länder. Den akademiska rörligheten befordrades av det gemensamma språket. Åtskilliga tyska professorer tjänstgjorde för längre eller kortare tid vid de svenska universiteten, och för en svensk akademiker som ville göra karriär var vistelser vid olika universitet i Europa så gott som ett obligatorium. Latinet satte de svenska akademikerna i förbindelse med den transnationella, lärda världen.

Svenska språket hade i denna miljö en given och ohotad plats enbart i det dagliga umgänget mellan professorerna; det talades svenska i konsistoriet, där universitetets ekonomiska, judiciella och administrativa angelägenheter avgjordes. Också studenterna talade svenska, eller dialekter av svenska; sådana kunde nog vara svåra att förstå, men att latinet

ersatte dem är inte troligt. Visserligen stod det i universitetets konstitutioner från 1626 att studenterna skulle tala latin om de kom i tvist med kamrater och skulle förklara sig inför rektor, men motivet var att det skulle vara hedrande för universitetet – inte att det skulle underlätta förståelsen.¹ Liksom många andra förordningar förblev den bestämmelsen en tom bokstav. Det kan betvivlas att alla studenter blev fullfjädrade i latinet; hur väl man behärskade det berodde rimligen mycket på hur länge man hade möjlighet att stanna vid universitetet.

HUMANISTLATIN OCH VETENSKAPSLATIN

Universitetets latin var inte enhetligt. Man kan tala om två slags latin som svarade mot olika ändamål med universiteten, å ena sidan det jag vill kalla för humanistlatin, å andra sidan vetenskapslatin. De var inte skilda från varandra, grammatiken var densamma, utan snarare rörde det sig om två stilistiska poler inom samma språk: i ena ändan det retoriskt elaborerade konstlatin, i andra ändan det termtyngda, till precision strävande facklatin. Även om distinktionen mellan dem inte är skarp, hjälper den till att klargöra latinets olika funktioner.

Humanistlatinet skapades av renässanshumanisterna på 1400- och 1500-talen. Det skulle rätta sig efter hur latinet hade hanterats av antika romerska författare, använda deras stilmedel och vokabulär. Det innebar att man borde undvika skrivsätt som inte fanns i de gamles texter. Vid universitetet fanns professorer i både retorik och poesi som upprätthöll normen för humanistlatin. Detta latin användes i orationer och skaldestycken vid högtidliga och representativa tillfällen: i rektors adresser till hela den akademiska gemenskapen, vid promotioner, parentationer över avlidna kolleger, vid jubileer och solenna besök utifrån. Också dissertationerna, den ymnigaste av de genrer den akademiska kulturen alstrade, låg i stor utsträckning under humanistlatinets regim. De skulle vara skrivna på "ett rent latin" som i förord och inledning gärna kunde vara extra utsmyckat; dessutom omgavs den lärda texten i dissertationerna ofta av dedikationer och tacksamhetsbetygelser till patroner och välgörare, och av lärares och kamraters gratulationer till respondenten. Allt på latinsk – eller ibland grekisk – vers och prosa.

Humanistlatin var den akademiska kulturens språk, det lärda skråets exklusiva särmarke som förenade studenter och lärare på orten och skilde ut dem från omgivningen men också markerade en potentiell gemenskap över gränserna med kollegerna vid andra universitet. Det var viktigt att det höll kvalitet. Hur latin såg ut observerades av omvärlden, ansåg man; på latin trädde man ut på en gemensam internationell arena där utomstående betraktare kunde anställa jämförelser. I konsistoriet, universitetets styrelse, yppades då och då oro för nivån på latin i dissertationerna och de tillhörande kringtexterna. Professorn i poesi uppmanades kontrollera att verserna höll måttet.² Uppsala universitet berömde sig av sitt goda latin. I vad mån bedömningen delades av omvärlden är inte bekant, men det är signifikant att man vid jämförelsen med utlandets lärosäten tänkte på *latinets* kvalitet, inte halten av de bidrag universitetet givit till vetenskapen.

Ett gott latin var inte bara universitetets angelägenhet. Latinet hade en funktion också i politiken. Diplomats språk var i stor utsträckning latin under 1600-talet, odlat inte minst av svenskarna som inte hade något eget språk av internationell dignitet. Färdighet i latin tycks långt in på 1700-talet ha varit ett krav för dem som rekryterades till det kungliga kansliet i Stockholm, och påfallande många av stormaktstidens framstående ämbetsmän var styva latinister på både vers och prosa. Latin hade också en direkt representativ användning i de inskriptioner på monument och medaljer som manifesterade överheten och dess organ. När latinet ifrågasattes kunde detta användas till dess försvar. Konsistoriet i Uppsala skrev 1748, att det var viktigt att det fanns åtminstone några personer i riket som kunde hitta på inskriptioner på medaljer och andra minnesmärken, "af hwilka utlänningarna om nationens genie ej sällan pläga döma". Förmågan att formulera sig på gott latin hade alltså prestigevärde och var långt in i 1700-talet en del av "nationens heder".

Vetenskapslatin var mer entydigt ett kommunikationsmedel. Det hade sitt ursprung i medeltiden: den terminologi skolastikerna hade utvecklat för den logiska analysen var det första vetenskapsspråket i Europa. Under renässansen modifierades det av humanistlatin men förblev öppet för nya ord; inte minst berikades det av nybildningar härledda ur grekiskan som blivit känd i Västeuropa under renässansen. På så sätt blev latinet inte bara en förmedlare av den traderade lärdomen från antiken utan också ett språk för den nya kunskap inom

filosofi, medicin och naturvetenskap som frambragtes av den s.k. vetenskapliga revolutionen under 1600-talet. Detta slags latin användes i föreläsningarna; där praktiserades ett akademiskt vardagslatin utan större stilistiska inslag och med användande av behövlig terminologi. Likaså användes vetenskapslatin i disputationerna, som ju var ett arv från skolastiken och utgjorde universitetets mest typiska procedur för såväl undervisning som vetenskap. Där skulle man helst argumentera med hjälp av definitioner, distinktioner och syllogismer enligt logikens tankeregler, vilket krävde ett språk som låg långt från det retoriska humanistlatin. Skillnaden mellan vetenskapslatin och humanistlatin svarade mot spänningen mellan medeltidens skolastiska logik och renässansens humanistiska retorik.

Det mest synliga inslaget i vetenskapslatin var termerna. Varje vetenskap, teologin, medicinen, den expanderande naturvetenskapen, hade sina termer. Från strikt humanistisk synpunkt borde de hållas borta ur texterna eller ersättas med antika ord. Ståndpunkten var konservativ eller reaktionär och svår att försvara i en tid då flödet av nya fenomen och ny kunskap blev ymnigare, och den hade knappast någon reell inverkan på språkhandlingen, i varje fall inte i naturvetenskaperna. Men frågan om termernas användning i gott latin var ett återkommande ämne i den akademiska diskursen. Någon gång kunde den humanistiska synpunkten ges en motivering som låter mer modern. Vetenskaperna hängde ihop; om de skulle kunna samverka och bli fruktbara måste de kommuniceras mellan lärde från olika discipliner, annars stängdes de in i sina fack till ingen nytta.³ Argumentet, anfört i ett försvar för den latinska vältaligheten 1642, suggererar ett slags tvärvetenskaplig bildning, men det avsåg alltså bara kommunikationen mellan de lärde i den latinska gemenskapen, inte folkbildning.

Vetenskapslatin fick sin tydligaste manifestation i Linnés i vetenskap. Här fungerade det som renodlat kommunikationsspråk för att nå kollegerna i andra länder, dvs. på samma sätt som engelskan gör i dag. I den linneanska vetenskapen var dessutom termerna centrala: de var inte bara beteckningar på förekommande fenomen utan en essentiell del av den systematik som var det linneanska projektets idé: indelningen av naturalierna i tabellariskt uppställda ordningar, klasser och arter, definitioner av arterna och korta binära beteckningar på dem för dagligt bruk. Linné satte namn på arterna, likt en gång Adam i paradiset, och då togs ingen hänsyn till humanistlati-

nets fordringar. Inte heller visade han det mycket respekt när han skrev sammanhängande texter; kritikerna talade surmulet om Linnés ”svartbäckslatin”.

SVENSKAN

Vilken var då svenska språkets roll i universitetslärdomen? Svenskan var det enda alternativet till latinet. Det förekom i och för sig viss undervisning i andra moderna språk, och tyskan var ett utbrett tungomål i de större städerna och i östersjöprovinserna, men tanken att göra något annat än svenskan till undervisningsspråk vid universitetet uppkom inte (däremot profeterades det i Åbo om finskans framtida upphöjelse). Svenskan uppfattades som riksspråket. Den skulle främjas, menade överheten. Latinet var visserligen ofrånkomligt; med dess hjälp presenterades och representerades Sverige för Europa. Men samtidigt skulle svenskan odlas upp till ett fullvärdigt språk. Alla framgångsrika folk hade idkat lärdom på sitt eget språk, menade man. Liksom en gång romarna befriat sig från beroendet av grekiskan skulle svenskarna emancipera sig från latinet (och samtidigt hävda sig mot den påträngande franskan som var tidens modespråk för eliterna). Det kom därför propåer från myndigheterna för att befordra svenskan. Gustav Adolf ville att professorerna skulle undervisa och även skriva böcker på svenska. Axel Oxenstierna försökte värva en person till att bli professor i svenska språket – med högre lön än kollegerna – men vederbörande avböjde. Universitetets kansler Johan Skytte föreslog 1640 att en del föreläsningar skulle kunna hållas på svenska. Det nationella trängde på, buret av den patriotiska götiska myten enligt vilken forntidens Scandia var folkens och kulturens urhem i världen och svenskan det ursprungliga språket. 1662 inrättades Antikvitetskollegiet i Uppsala med uppgift att samla svenska fornsaker, Rudbeck skrev sitt patriotiska storverk *Atlantica* (del I 1672) på svenska med latinsk parallelltext och några av professorerna började under 1600-talets sista decennier att som alternativ till det gängse antikdominerade och internationella stoffet ta upp svensk historia och svensk skaldekonst. Bevarade föreläsninganteckningar antyder att det förekom rätt mycket svenskspråkiga inslag i undervisningen i slutet av århundradet.

Men något genombrott för svenskan som lärdomsspråk blev det inte under 1600-talet. Latinkravet upprätthölls, försök att släppa in svenskan i den formaliserade verksamheten beivrades. 1677 tog sig Olof Rudbeck för att inbjuda till anatomisk dissektion i ett program skrivet på svenska; det upprörde kollegan Johannes Schefferus: blev detta känt i utlandet skulle de tro att Uppsala var en trivialskola. En student som på 1680-talet ville hålla en oration på svenska fick avslag av konsistoriet, det kunde föranleda ”judicia sinistra”, ogynnsamma kommentarer. Här var det alltså omsorgen om universitetets anseende i omvärldens ögon som åberopades, trots önskemålen uppifrån att promovera svenskan. Man kan se det som ett uttryck för akademisk självhävdelse. Den akademiska kulturen höll emot; latinet var ett nyttigt meddelelsemedel och det hade internationell prestige, men det tjänade också som identitetsmärke åt det lärda skrået gentemot omvärlden, inklusive rikets maktelit. Det komplicerade förhållandet mellan latin och svenska och mellan den internationella och den nationella dimensionen av det tidig-moderna Sverige pekar på ett viktigt förhållande. Latinet var inte det sociala toppskiktets språk; det hade visserligen en fot in i diplomatins värld och kunde kallas ett ”hovspråk”, men det praktiserades normalt inte av aristokratin och maktens män. Där var franskan det mer attraktiva alternativet. Latinet var ett elitspråk, det skärmade av sina användare från det övriga samhället, men det var inte den högsta elitens språk utan språket för de lärde, för dem som aristokraterna ibland kallade ”pedanter”.

Men det fanns också praktiska skäl, hämtade från latinets funktion som vetenskapsspråk, mot att undervisa på svenska: där saknades termer och fraser för det som vetenskaperna handlade om. Vid sekelskiftet 1700 föreslogs det i Uppsala, att åtminstone några av föreläsningarna skulle ges på svenska. Men professorerna sa nej: ”Ty vad var och en ting heter på Latin är bekant men huru det översätts på svenska behövs eftertanka till.” Styrkan av detta argument kan diskuteras. Det hade tidigare under 1600-talet författats enstaka lärda arbeten på svenska, dock med en stark tendens att tillgripa latinska termer så snart framställningen kom in på mer abstrakta sammanhang. Motviljan mot att skriva på svenska berodde nog mer på en i och för sig inte orimlig vetenskaplig bekvämlighet än på strävan efter klarhet.

Karl XII:s död 1718 och de omfattande landavträdelserna till Ryssland 1721 gjorde slut på det svenska stormaktsväldet. Samtidigt avskaffades det kungliga enväldet och den s.k. frihetstiden i Sveriges historia inleddes. Förändringarna innebar ett mentalitetsskifte: tyngdpunkten försköts från krigisk expansion i Europa till ekonomisk nytta i hemlandet, från absolutism till republikanism, från historia till samtid och från boklig lärdom till praktiskt vetande. För latinet vid universitetet innebar detta snålare vindar. Den användning som latinet haft i diplomati och politik försvagades när landet inte längre agerade på den europeiska scenen och diplomatins språk dessutom nu definitivt blivit franska. Den humanistiska och antika repertoar som latinet var förbundet med passade inte tidens nya intressen. Inte heller fanns det utrymme för de retoriska och poetiska lovtal varmed Sveriges storhet prisats på latin inför hela Europa. Intresset för praktiskt nyttiga rön tillhandhållna på svenska språket bröt nu fram. 1717, redan före omvälvningarna, gjordes ett försök med en vetenskaplig tidskrift i Uppsala. Initiativtagare var det tekniska snillet Christopher Polhem som aldrig skrev på latin. Bidragen i tidskriften var på svenska, även om övertiteln var latinsk, ja grekisk – *Daedalus hyperboreus* – och somliga bidrag var parallellöversatta till latin. Den skulle följas upp när den nya Vetenskapsakademien, grundad 1739, startade utgivningen av sina svenskspråkiga *Handlingar*. I dem behandlades praktiskt nyttiga ämnen, mestadels med grund i naturvetenskaperna, programmatiskt på svenska språket.

Nu inleddes en långsam vernakularisering av universiteten. I Lund började de offentliga föreläsningarna hållas på svenska på 1720-talet; föregångare var professorn Anders Rydelius som författade en lärobok i filosofi på svenska, den första i landet och betitlad *Nödiga förnuftsövningar*. Rydelius konfronterades där med problemet att översätta filosofiska termer till svenska och löste det i regel med att låta det grekiska eller latinska ordet stå kvar, ibland med bibehållen latinsk ändelse. Att hitta svenska ord för vetenskapliga begrepp var som nämnts inte så lätt, det finns exempel på misslyckade försök som aldrig satte sig i svenskan: ”skillieräkning” för matematikens infinitesimalkalkyl, och ”genlikhet” för proportion; i medicinen ”kiännesträng” för nerv och ”köttråd” för fiber; i politiken ”allmannarådighet” och ”menighetsvälde” för demokrati.

I Uppsala tog det längre tid för svenskan att bli föreläsningsspråk, men det skedde successivt under 1700-talets lopp. Uppgifterna är osäkra om i vilka steg det skedde, men det verkar som om teologerna höll fast vid latinet ännu på 1780-talet. Studenternas vältalighetsövningar övergick likaså alltmer till svenska. Professor Johan Ihre gav till och med undervisning i svensk vältalighet och gick alltså inte den vanliga omvägen via latinet. En påtaglig inbrytning gjorde svenskan när det i mitten av århundradet inrättades professurer i ekonomi vid universiteten. I denna genomnyttiga vetenskap inte bara föreläste man på svenska utan skrev också sina dissertationer på modersmålet; ekonomiämnet ansågs tillhandahålla rön som måste spridas ut till näringsidkarna i riket.

Att försvenska avhandlingarna gick dock trögare än att göra svenskan till undervisningsspråk. I den ”uppfostringskommission”, dvs. statliga utredning om utbildningsväsendet, som tillsattes 1745, föreslogs att dispensen för svenska språket skulle utsträckas till avhandlingar om naturalhistoria och om svensk historia, svenska antikviteter och svensk topografi (ortbeskrivningar) och även fysik och matematik, om det gällde fenomen i landet eller på annat sätt angick svenska produkter. Detta skulle ha inneburit en väsentlig utvidgning av svenskans användning. Men förslaget avvisades. Konsistoriet i Uppsala spjärnade emot och så även rådet, som avgjorde saken. Dissertationerna på latin hade ”förskaffat nationen heder och anseende hos utlänningen” och så skulle inte längre vara fallet om de skrevs på svenska. Bakom resonemanget låg det humanistlatinska argumentet att ett stilrent latin i dissertationerna var en heder för universitetet. Trots att svenskans uppodling alltjämt, och med allt större framgång, eftersträvades av landets ledning, vidhöll rådet, liksom vanligen också de högadliga ämbetsmän som fungerade som kanslerer för universiteten under 1700-talet, att latinet av prestigeskäl borde bevaras i dissertationerna.

Men i argumentationen 1748 skyntade också det vetenskapslatinska argumentet att dissertationernas *inhåll* var värt att sprida till utlandet. Detta var Linnés tid, och bakom honom flera andra naturvetare som deltog i ett internationellt vetenskapligt utbyte. Här uppträdde latinet entydigt som vetenskapsspråk med uppgift att kommunicera nya resultat till den transnationella vetenskapliga gemenskapen. Den funktionen hade latinet haft även förut, men inte renodlad utan insvept i dess roller som identitetsmarkör för det lärda skrået och kulturellt kapital i den internationella lärdomsrepubliken. Linné själv

försvarede bestämt det vetenskapliga latinet och motsatte sig propåer att skriva på svenska:

Man skrifwer för att gagna, om man kan det allmänna; ju flere, ju bättre; hade jag skrifwit på swänska, hade få läsit mine skrifter, som nu tiena hela werlden.⁴

Även om Linné här talar om att tjäna det allmänna och därmed vara nyttig, är det uppenbart att det han avser är sina teoretiska skrifter om botaniken. Hans exempel illustrerar den motsättning som återkommer i vetenskapshistorien och fortfarande äger aktualitet: nämligen mellan teoretisk och generell vetenskap som kommuniceras horisontellt till det vetenskapliga samhället på ett internationellt språk och den tillämpade kunskapen som sprids vertikalt och nationellt på nationsspråket.⁵

Majoriteten av dissertationerna fortfor alltså att skrivas på latin, även om det blev en del dispenser i enskilda fall. Man kan notera att till de discipliner där svenskan *inte* föreslogs bli tillåten hörde teologi och politik. Där fanns inget intresse från myndigheternas sida att sprida kunskaper på nationsspråket. Teologi och politik var i och för sig ämnen som i högsta grad kunde anses angå folket i gemen. Men det var inte överhetens åsikt, och här framkommer ytterligare en funktion latinet hade och hade haft hela tiden, nämligen att avskärma dessa känsliga kunskapsområden från flertalets insyn. Saken blev akut när finländaren Peter Forsskål 1759 skrev en dissertation om ett politiskt ämne på svenska och lät sprida den: *Tankar om borgerliga friheten*. Det blev rabalder och indragning av de få exemplar man kunde hitta. Den funktion hos latinet var dock på upphällningen. Vid det här laget var svenska språket på väg att bli ett fullödigt språk för politisk diskussion, och ingripanden mot förargliga åsikter var i fortsättningen en sak för censuren, som för övrigt snart inskränktes radikalt genom tryckfrihetsförordningen 1766.

NYHUMANISMEN

Svenska språket blev under 1700-talets lopp så uppodlat att det blev fullt användbart på alla områden: stavningsregler stabiliserades, lån-

ord anammades och böjdes efter svenska regler, stilistisk medvetenhet och variation blev möjliga. Också vetenskapen kunde uttryckas på svenska språket, med undantag för starkt termfixerade vetenskaper som botaniken. Man kan tycka att latinet då hade kunnat fasas ut från universiteten, men så skedde inte. Dissertationerna på svenska blev visserligen fler, men latinet dominerade ända till 1850-talet. Sin representativa funktion i föreläsningskataloger, promotioner och högtidliga tillfällen behöll latinet likaså okvadt ända till mitten av 1800-talet. Orsakerna till denna seghet är flera. Latinet var inarbetat i de äldre vetenskaperna; samma argument som anförts i början av 1700-talet om svårigheten att hitta ord på svenska var i någon mån alltför giltigt. Traditionen var stark, utifrån Europa kom inga tydliga signaler på att det höll på att fördrivas från katedrarna. Tvärtom. I slutet av 1700-talet fick intresset för antiken en ny injektion genom den s.k. nyhumanismen, där användningen av antiken blev estetisk och pedagogisk snarare än retorisk och praktisk. Nyhumanismen gav de klassiska språken en ny funktion som bildningsämnen i skolan där de ansågs ha gynnsam effekt på elevernas såväl intellektuella, moraliska som estetiska själsförmågor. I hägnet av denna nya antikvurm fick odlandet av latinet nya impulser. I Lund höjde man på 1790-talet latinets meritvärde i examen med hänvisning till dess förmåga att "väcka fattningsgåvan, städa begreppet och underhålla arbetsdriften" och latinet övades för ett tag i gammal stil med skaldestycken och orationer. Det fanns dock nya inslag i detta. Litterära och hermeneutiska insikter i samband med det vi brukar kalla romantiken föranledde översättningar av svensk diktning till latin, en verksamhet som var förvånansvärt omfattande i detta latin-kulturens slutskede.

DET NATIONALSPRÅKIGA UNIVERSITETET

Latinet höll sig alltså kvar, men alltmer som ett formellt skal kring en verksamhet som var svenskspråkig. Det fanns numera bara i enstaka fall tvingande praktiska skäl att använda latin. Också de framstående svenska vetenskapsmännen under 1800-talet, såsom: kemisten Jöns Jacob Berzelius, naturalhistorikern Sven Nilsson och fysikern Svante Arrhenius, skrev sina arbeten på svenska och fick dem översatta till

främmande språk, medan botanikern Elias Fries i Linnés efterföljd höll sig till latinet.

Men ända till 1852 var latinet formellt sett anbefallt avhandlingsspråk i Sverige. I de nya statuter för Uppsala och Lund som då utfärdades likställdes svenskan med latinet, vilket ledde till att alla avhandlingar, utom de ganska talrika i klassiska språk, skrevs på svenska, också de i naturvetenskap. Tyska, franska och engelska förekom i enstaka avhandlingar i de moderna språken, som var helt nya som examensämnen vid den här tiden. Universiteten i Sverige var nu definitivt svenskspråkiga. Alla viktiga funktioner skedde på svenska. Så till vida hade den vetenskapliga kulturen nu blivit helt nationell. Den internationella dimension som tidigare representerats av den latinska lärdomsrepubliken fick i viss mån en kompensation genom ett intensifierat nordiskt vetenskapligt utbyte. I mitten av 1800-talet fanns flera nordiska tidskrifter för vetenskap och kultur, och naturforskarna inledde i Göteborg 1839 en serie nordiska möten som skulle hålla på till 1920-talet.

Omkring sekelskiftet 1900 kan en begynnande re-internationalisering avläsas i avhandlingarnas språk. Främmande språk blev mer frekventa i naturvetenskaperna, medicinen och i de moderna språken; i de klassiska språken började tyskan ersätta latinet. Vetenskapens snabba tillväxt, den empiriska forskningens genombrott i humaniora och ett intensifierat resande låg bakom denna nya internationella tendens. Men vetenskapen utvecklades nu med nationella förtecken, de stora nationerna tävlade med varandra i vetenskapen och drog med forskarna i mindre länder i de vetenskaper där de dominerade. I de vetenskaper däremot som ägnade sig åt det nationella kulturarvet, i första hand historia, litteraturhistoria och nordiska språk, rotade sig å andra sidan svenskan desto djupare. Därför är språkbilden i de akademiska avhandlingarna i Sverige brokig under de följande decennierna fram till mitten av 1940-talet. Svenska dominerar i humaniora, påfallande är tyska språkets starka ställning, men också engelska och franska förekommer. Intressanta mönster och samband skulle kunna utläsas vid en närmare analys av språkanvändningen i de olika disciplinerna.

Efter andra världskriget har så engelskan successivt tagit över, inte bara som avhandlingsspråk utan som vetenskapligt språk över huvud taget. Vetenskapen har åter blivit internationell, inte bara till sitt

innehåll utan också till sitt språk. Utvecklingen är inte lika entydig över allt, men i vårt land är den tydlig och synes väsentligen också vara accepterad och anamnad.

LATIN – SVENSKA – ENGELSKA?

Vilka iakttagelser föranleder då jämförelsen mellan latinets ställning på 1600- och 1700- talen och engelskans i dag?

Här finns naturligtvis viktiga strukturella skillnader att peka på. Latinet var ett språk för det lärda skräet i ett samhälle som i många avseenden alltjämt var ett feodalt ståndssamhälle. Det är oförnekligt att det kommunicerade vetenskap, men det hade också funktionen av social markör i ett hierarkiskt samhälle med en så kallad representativ offentlighet, där kulturyttringarna hade inslag av rit och ceremoniell och mer tjänade att visa upp status än att vara inlägg i en medborgerlig interaktion och dialog. Svenskan var språket i den blivande nationalstaten som bröt sönder det ståndsskiktade feodala samhället och sökte skapa en vertikal gemenskap uppifrån och ner. Latinet trängdes undan, tills vidare visserligen bevarat av traditions- och prestigeskäl men i behov av obligatorier och tvångsregler för att vidmakthållas.

Engelskan som vetenskapsspråk å andra sidan är ett mer renodlat kommunikationsspråk avsett för rationell distribution av kunskap. Som sådant är den en funktion av en globaliserad ekonomi, en pendang till det fria flödet av varor och tjänster som eftersträvas inom den europeiska unionen och i vars logik det ligger att bli världsomspännande. Men engelskan är mer än så, den är också bärare av kultur, inklusive en inflytelserik populärkultur, vilket gör den till ett mycket mer formidabelt alternativ till svenskan än vad latinet någonsin var. Enligt språkvetarna är engelskan i dag ett andraspråk i Sverige, dvs. de flesta medborgare kan reda sig på det språket i ganska många situationer.

Givet dessa strukturella skillnader kan man ändå iaktta intressanta paralleller mellan den latinska och den engelska dominansperioden. En signifikant sådan gäller publiceringsformerna. Då skrev forskarna dissertationer på latin med åtminstone i princip internationell räckvidd, med en layout som såg likadan ut vare sig de trycktes i Uppsala, Basel eller Leiden och med ett omfång som oftast höll sig omkring 30 sidor. Nu publiceras vetenskapen i tidskriftsartiklar på eng-

elska av motsvarande omfång och standardiserade form. Då ängslades man för vad utlänningarna skulle säga om latinet var dåligt. Nu är omvärldens kritiska blick organiserad i peer-review-granskningen.

Den distinktion mellan humanistlatin och vetenskapslatin jag infört reser frågan vad som är dess motsvarighet i dag. Humanistlatinets pendang är närmast dagens humaniora på svenska, där det finns en ambition att vårda språket och nå det offentliga samtalet. Däremot saknas i de nutida humaniora på modersmålet den internationella jämförelsen – ”nationens anseende hos utlänningen” – som var så viktig för de tidigmoderna latinförespråkarna. Den jämförelsen anställs numera i de engelskspråkiga naturvetenskaperna och avser de vetenskapliga resultaten, inte språkets stilistiska kvalitet (även om den synpunkten inte är utesluten när det gäller högt rankade tidskrifter). Det är en paradox att 1600-talets latinska humaniora var internationella medan den naturvetenskap som fick sitt genombrott på 1700-talet i stor utsträckning var nationell och svenskspråkig. Humaniora och naturvetenskaperna har sedan dess bytt plats och målgrupp. Samtidigt kan vi i Linnés irritation över att behöva skriva på svenska känna igen ett modernt predikament, nämligen nutida forskares möda att kommunicera sin vetenskap på nationsspråket.

FRAMTIDEN

Vilka är då konsekvenserna av den pågående anglifieringen av universiteten? Farhågor har yppats inför utvecklingen. Forskningen inom alla vetenskaper tenderar att till form och innehåll inrätta sig efter det som initieras i engelskspråkiga länder under försummelse av vetenskap på andra språk. Jag tänker på de andra stora europeiska kulturspråken i första hand men det finns numera anledning att också beakta andra världsspråk. Utvecklingen pekar mot en diglossi i universitetsvärlden, en tvåspråkighet som också innebär en statusskillnad. Det som publiceras på svenska och inte i peer-granskade internationella tidskrifter kommer inte att anses vara vetenskap utan hänförs till kategorin populärvetenskap eller forskningsinformation. Universitetens interna belöningsystem signalerar detta: tidskriftsartikeln på engelska är numera en prioriterad publiceringsform som ger fler meritpoäng åt institutioner och fakulteter än uppsatser på svenska, sådana som exempelvis den här. Även mo-

nografier värderas proportionsvis lågt, eftersom de inte ansluter till den i naturvetenskaperna och medicinen etablerade proceduren för publicering. Också i universitetens undervisning är en diglossi att förvänta. Grundutbildningen kanske förblir svenskspråkig, medan forskarutbildningen bedrivs på engelska.

Problemen med förändringen är mest kännbara i humaniora och vissa av samhällsvetenskaperna. Dessa har under den moderna eran – dvs. sedan 1800-talet – haft funktionen att förse utbildningsväsendet och det offentliga samtalet i nationalstaten med fakta, begrepp, teman och perspektiv, och dessutom göra det i en kritisk anda. Denna försörjning av samhällets självreflexion har skett på nationalspråket, i vårt fall svenska. Vad händer om forskare på dessa områden negligerar ämnen om svensk historia, litteratur och kultur därför att de inte passar i den internationaliserande vetenskapen? Eller om de visserligen tar upp dem men bara för att ge bidrag till komparativa studier med generaliserande syfte? Och vad händer om forskarna inte utvecklar sina begrepp och fördjupar sina resonemang på svenska? Det hävdas ibland från humanistiskt håll att man inte kan artikulera kvalificerade och subtila resonemang annat än på modersmålet. Det resonemanget överskattar möjligen djupet i vad humanister sysslar med till vardags, men det kan befaras att kommunikationen mellan forskningen och det offentliga samtalet, det som bärs upp av den orienterade, intresserade, diskuterande, kort sagt bildade allmänheten, inte blir densamma när nationalspråket inte längre brukas för att utveckla ny kunskap och nya begrepp. Forskarna skulle då dras till den internationella arenan där de kan meritera sig i internationell konkurrens medan kontakten med allmänheten, om över huvud taget den befinner sig påkallad, överläts åt journalister eller särskilda popularisatorer.

Förändringen kan relateras till den djupare process som består i nationalstatens urlakning. När de väsentliga ekonomiska, vetenskapliga och även politiska dimensionerna i samhället blir gränsöverskridande tunnas den nationella särprägel hos kulturen ut. Härtill kommer invandringen: ett samhälle med etniskt sammansatt befolkning och med anspråk på att vara mångkulturellt kan inte ensidigt premiera den traditionella kulturen. Svenska seder kan inte förutsättas vara gemensamma, inte heller det litterära och språkliga arvet från det förflutna. Den gamla nationella historien blir inte lika relevant om en stor del av befolkningen har andra kulturarv.

Om det specifikt svenska innehållet i landets kultur försvagas kan man anta att också svenska språket tappar mark. Inte så att det försvinner, men det blir mindre använt som kvalificerat kulturspråk; eliterna kan i väntas alltmer gå över till engelska, inte bara i ekonomi och vetenskap utan också i kulturen. Folk lär redan i växande utsträckning läsa åtminstone deckare på engelska, och en universitetskansler förutsade härom året att vi om 50 år skulle ha en svensk nobelpristagare i litteratur som skrivit på engelska. Resultatet kan bli att svenskan blir kvar som vardagsspråk och som språk för distribution av sociala nyttigheter till en mångkulturell befolkning; kanske blir den här och var också odlad i dialektala former som uttryck för regional identitet.

Går vi alltså till mötes en framtid av språklig och social skiktning och horisontellt organiserade kretslopp, såsom det var på medeltiden? Nja, alldeles överhängande är ett sådant dystopiskt alternativ inte. Svenskan är vital, det förs ett offentligt samtal på svenska och den brukas på många sätt i olika miljöer. Enligt expertisen är den stabil i syn-taxen och tål importerade lånord och modeuttryck utan att förändras i grundläggande avseende. Det finns också ett påfallande stort intresse hos allmänheten för svenska språket; den nya *Språktidningen* går bra och språkprogrammet i radio har många lyssnare. Kanske är det främst äldre medborgare som värnar om svenskan, men intresset är ändå värt att notera. Och för övrigt: engelskans herravälde som internationellt *lingua franca* är inte för evigt. Nya dominansförhållanden i världen och därmed konkurrens om den språkliga hegemonin är tänkbara inom en inte alltför avlägsen framtid. Då öppnar sig nya möjligheter, svåra att förutsäga.

Ändå: det finns skäl att oro sig. Logiken i de pågående förändringarna pekar mot en långsam krympning av svenskan. Det är svårt att se någon realistisk, faktisk omständighet som skulle förhindra förändringen, och det finns inte heller någon stark opinion för att vidta motåtgärder. Snarare märker man här och var en tendens att glatt gå in-ternationaliseringen till mötes. Regeringens e-postadress var tills nyligen *ministry.se*, men den har visst ändrats efter påpekande av det nai-va i det bruket. I språkvården har vi en tradition sedan 1700-talet för funktionalism. Språket är ett meddelelsemedel, inte mer; det har inget egenvärde som självföryttring och identitetsbärare. Det senare argumentet förekommer i diskussionen av invandrades hemspråk men numera inte för svenskans del. Det verkar också finnas en rädsla för att

ge bränsle åt den högerradikala opinionen genom argument som smakar essentialism och nationalism; det gör det svårt att ta upp frågan.

Ett alternativ till oron är att betrakta utvecklingen med jämnmod, liksom andra djupgående historiska förändringar. Vi lever i nationalstatens slutskede, 1600-talsmänniskorna upplevde dess begynnelse; en historisk cykel håller på att ta slut. Nationalstaten, som varit bärare av utveckling och välstånd men också en härd åt den chauvinistiska nationalismen, har haft sin tid; nu förestår en ny kosmopolitisk ordning. Perspektivet inbjuder till upphöjd betraktelse av ett historiskt kretslopp. Och förmår en sådan filosofisk attityd inte stilla oron för svenskans framtid, kan man trösta sig med att kretsloppet ännu inte är fullbordat och att framtiden, när den väl inställer sig, vanligen inte blir alldeles som man tänkt sig.

BIBLIOGRAFISK NOT

Beskrivningen av engelskans domänvinster grundar sig på egna erfarenheter samt information på internet från Språkförsvaret (dec. 2012) och Språkpolicy vid Stockholms universitet, sept. 2011, internet dec. 2012.

– Allmänt om latinet i Sverige, Emin Tengström, *Latinet i Sverige. En kulturhistorisk översikt* (Stockholm: 1973) och Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720* (Uppsala: 2004) och Bo Lindberg, *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige* (Göteborg: 1984). Om sambandet latin – stormakt, Bo Lindberg, "Latein und Grossmacht. Das Latein in Schweden des 17 Jahrhunderts", i *Germania latina – Latinitas teutonica*, red. E., Kessler & H. Kuhn (München: 2003), vol. 2, 679-692.

– Distinktionen humanist-latin – vetenskapslatin är antydd i min *De lärdes modersmål*, men till sin betydelse förstörad här.

– Om hävdandet av svenskan under 1600-talet, se Stina Hansson, *Svenskan nytta, svenskans ära. Litteratur och politik under 1600-talet* (Kungälv: 1984).

– De flesta detaljuppgifterna om latinets användning är hämtade ur Claes Annerstedt, *Upsala universitets historia*, del I och II:1-2, plus bihang 1-5 (Uppsala och Stockholm: 1877-1914); se registret under ordet Latin. Några uppgifter från annat håll redovisas i fotnoter.

– Allmänt om Uppsala universitet under senare 1800-talet, Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852-1916* vol. 2:1 och 2:2, (Uppsala: 2010). Uppgifterna om språkanvändningen i doktorsavhandlingarna är framtagna ur K. Östlund & U. Örneholm, *De linguis dissertationum academicarum suecicarum annis 1600-1855 prelo mandatarum* (Upsaliae: 2013); Axel Nelson, *Akademiska avhandlingar vid Sveriges universitet och högskolor läsåren 1890/91-1909/10* (Uppsala: 1911); A.G.S. Josephson, *Afhandlingar och program vid svenska och finska akademier och skolor åren 1856-1899* (Uppsala: 1892-97) och Johan Tuneld, *Akademiska avhandlingar vid Sveriges universitet och högskolor 1910/11 – 1939/40* (Lund: 1945).

– Om den funktionalistiska traditionen i svensk språkvård, Ulf Teleman, Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. (Stockholm: 2003) och dens., *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm: 2003).

– Om svenskans nuvarande situation, se Britt-Louise Gunnarsson, ”Morgondagens svenska – en produkt av engelsk språkdominans”, i *Språkpolitik. Rapport från ASLA:s höstsymposium Göteborg, 9-10 november 2000*, ed. Sally Boyd m.fl. (Uppsala: 2002) och Olle Josephson, ”ju”. *Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige* (Stockholm: 2004).

NOTER

1. Konstitutioner 1626, i Annerstedt, *Upsala universitets historia*, bihang 1, 1877, 262.
2. *Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll* utg. Hans Sallander (Uppsala 1968-77) vol. XVIII (1686-87), 159f; vol. XXII (1697-99), 285f.
3. Daniel Behm, *De studiis humanioribus recte tractandis* (1642) handskrift Kungl. biblioteket.
4. Linné i brev till Torbern Bergman 1764, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, utg. Th. M. Fries (Stockholm: 1909) I:3, s. 158ff.
5. Se också Jonas Andersson Schwarzs bidrag i denna antologi som belyser denna fråga men med utgångspunkt i universitetets digitalisering och i relation till akademiskt bloggande på svenska.

DET AKADEMISKA SAMTALET

LEIF DAHLBERG

Frågan är var man ska börja. Det pågår redan, har aldrig slutat. Det börjar om, upprepar sig, avbryts, fortsätter. Samtalet är ett svårfångat medium. Det har många olika former och det förvandlas allteftersom. Det är på en gång genomskinligt och opakt, synligt och osynligt, om än på olika sätt. Det kan snabbt gå från närhet och ömsesidighet till avstånd och konflikt, för att sedan ge utrymme åt försoning. I det följande ska jag diskutera det akademiska samtalet som medium. Alltså inte föreläsningen eller övningen, utan samtalet som undervisnings- och kunskapsform. Jag kommer att utgå både från egna erfarenheter av akademiska samtal – som student och doktorand, som lärare och handledare, på olika universitet främst i Sverige och USA, men även annorstädes. Jag ska osystematiskt behandla det pedagogiska samtalets utveckling från Aten till i dag, från ett primärt muntligt sammanhang till en akademisk miljö där skriftmediet dominerar, men där digitala medier nu skapar nya former av muntlighet och även förändrar formen och betydelsen av vad som är – eller betraktas som – ett medium.

Det är viktigt att hålla i minnet att det muntliga samtalet på olika sätt förhåller sig till skriften, både genom ett tänkt antitetiskt förhållande – där det talade ordet föreställs vara primärt i förhållande till den skrift som nedtecknar den – och i form av en tänkt kontinuitet – där det talade ordet redan tänks utgöra ett slags skrift.¹ Redan hos Platon – som ju utformade sina texter som dialoger – finner man ett komplicerat och delvis motsägelsefullt förhållande mellan skrift och tal, mellan tal och skrift.² Men även på ett mer vardagligt plan förhåller sig samtalet ofta till skriften, exempelvis genom att det ofta kretsar kring något som uttryckts i skrift eller i andra medieformer.

*

Till skillnad från ordet "dialog" (från grekiskans "dialogos", från "dia" + "legein") som betecknar det som händer "genom" (dia) det talade ordet, betonar "samtal" att tala tillsammans, det sociala och språkliga samspelet mellan människor. Distinktionen mellan dialog och samtal är inte skarp utan handlar om betoning – å ena sidan det som händer genom talet, å andra sidan att tala tillsammans – och det är lätt att se att de två sidorna förutsätter varandra. Gemenskap förutsätter kommunikation, och omvänt. Men precis som alla umgängesformer så rymmer samtalet tekniker och regler för språklig interaktion mellan två eller flera människor.

Det finns många olika slags samtal – olika samtalsgenrer om man så vill – och i forskningen finner man både normativa definitioner av det "goda samtalet" – respekt för den andre och beredskap att acceptera det bästa argumentet – och mer neutrala definitioner.³ På samma sätt finns det forskare som betonar värden som klarhet, symmetri, lika värde, ömsesidighet, harmoni, konsensus och enighet, medan andra forskare lägger vikt vid det vaga, heterogena, mångtydiga och flerstämmiga liksom vid motstånd och spänningar.⁴ Det senare perspektivet, som ofta förknippas med Mikhail Bakhtin, betonar respekten för den andres ord och att förstå på den andres premisser, liksom möjligheten att genom samtalet artikulera skiljaktigheter och en vilja att acceptera och leva med motsättningar. Det är också av detta skäl som Bakhtin ständigt återkommer till distinktionen mellan monolog och dialog.⁵ För Bakhtin betecknar termen "monologisk" avsaknad av möjlighet att ifrågasätta och frånvaro av kritisk diskussion. För andra dialogforskare betecknar monologism i stället en tendens att förstå all språklig kommunikation utifrån skriftmediet.⁶ Gemensamt för de flesta dialogforskare är uppfattningen att samtalet är grundläggande för all mänsklig existens och att alla mänskliga yttranden har sin grund i samtalet.

Ett av de första samtal som jag kommer ihåg ägde rum mellan mig och min pappa, som var universitetslärare och forskare i fysik och matematik. Jag kan ha varit en sex år och samtalet utspelade sig på vägen hemifrån till lekskolan. Det upprepades ett antal gånger och hade alltid ungefär samma förlopp.

- Jag vill inte gå till lekskolan.
- Varför vill du inte det?
- Jag vet inte.

Därpå följde återkommande och välvilliga försök av min pappa att försöka få reda på vad det var som jag inte visste och inte heller hade ord för. Det var frustrerande för bägge parter och samtalet inbegrep – trots min pappas uppriktiga strävan att förstå – ett visst mått av verbal maktutövning, kanske även maktmissbruk. Den vuxna människans självklara hemmahörighet i och behärskning av språket mot barnets trevande försök att formulera sig och finna ord för den där obehagliga känslan i magen. Makten behöver inte tala högt, men utövar sitt inflytande genom symbolisk dominans.

Jag minns också hur jag upprepade gånger – i alltmer desperata försök att inte stå där svarslös – försökte hitta på vad som kunde vara ”bra” skäl att inte vilja gå till lekis. Skälen plockades skoningslöst isär av en pappa som hade bråttom att komma i väg till jobbet. Varpå jag minns att jag sa: ”Det var inte det jag menade.” Men i själva verkade menade jag att vi skulle stryka bort det som jag nyss hade sagt, att det som jag hade sagt var fel, att det inte var *det* som jag hade menat. Men det var redan sagt och skulle aldrig kunna bli osagt. Se där en viktig skillnad mellan tal och skrift. I skrift kan man radera och skriva om. I detta medium kan man ändra sin utsaga utan att lämna spår. Om man uttryckligen vill ”osäga” något i skrift så kan man stryka över det, så här eller på liknande sätt. Då finns det kvar där, på en gång sagt och inte sagt. Denna grafiska teknik utnyttjade Martin Heidegger när han ville signalera att ett uttryck var inkorrekt men nödvändigt.⁷

Det är två saker som jag vill betona i denna anekdot. Först medvetenheten om att samtal som regel rymmer en maktdimension som kan vara oklar eller osynlig för deltagarna, detta även när samtalet genomsyras av välvillighet och en uppriktig strävan att förstå; och sedan att det är omöjligt att helt och hållet radera det som har sagts i ett samtal. Man kan ändra sig, formulera om sig, rätta sig. Men man kan aldrig osäga någonting som man sagt. Det kan även tilläggas att även om detta samtal utspelade sig mellan barn och förälder så hade det flera kännetecken på ett akademiskt samtal: sökande efter kunskap, välvillighet och tydlig skillnad i verbal och kognitiv kompetens hos deltagarna. Dessutom illustrerar det att samtalets regler och förutsättningar är något som man gradvis lär sig och växer in i.

Nästa exempel på akademiskt samtal skulle ha kunnat komma från grundskola och gymnasium, men under mina skolår var detta en sällsynt undervisningsform. Jag vet inte om det är annorlunda i dagens

skola. Det förekom naturligtvis olika former av grupparbete, men de utmärktes lika mycket av lärarens frånvaro som av vår oförmåga att diskutera och organisera arbetet. Den interaktion som fanns mellan lärare och elever bestod som regel i att man som elev antingen skulle svara på frågor som läraren ställde eller själv skulle ställa frågor om någonting som läraren hade gått igenom. Detta skedde genom att man räckte upp handen. Eleverna satt bakom bänkar som alla var vända åt samma håll, mot läraren. Det enda man såg av sina klasskamrater var deras ryggtaflor. Enligt studier utgör denna form av interaktion – som ofta går under akronymen IRF (Initiation – Response – Feedback)⁸ – normalt två tredjedelar av all interaktion i klassrummet. Och inom ramen för denna interaktionsform talar läraren vanligen två tredjedelar av tiden.⁹ Flera studier visar vidare på att IRF-strukturen hindrar utvecklingen av elevers självständiga tänkande.¹⁰

Jag minns att några få gånger så möblerade vi om i klassrummet och ställde alla skolbänkar så att de bildade en stor fyrkant med ett öppet rum i mitten, så att alla kunde se varandra samtidigt. Men detta var inte för att föra samtal om skolämnen utan för att vi skulle äta tillsammans (det bör ha varit i samband med en skolavslutning eller något liknande). Det tycks som att samtal där elever deltog på lika villkor och lika mycket som läraren inte var förenliga med tidens syn på undervisning, och att klassrummen därför var möblerade så att eleverna inte skulle kunna samtala med varandra. Det är värt att påminna om att detta ägde rum i en skola – och i ett skolsystem – som hade som uttalat mål att fostra självständiga och kritiskt tänkande individer.¹¹

I varje klassrum finns det väl definierade deltagarstrukturer, olika rättigheter och skyldigheter för vilka som kan säga vad, när och till vem.¹² Det vanligaste är som sagt att läraren ställer frågor, eleven svarar och läraren bestämmer uppföljningen antingen i form av en bedömning av svaret eller ett fortsatt samtal. Andra återkommande strukturer är: läraren i interaktion med elever i smågrupper; läraren i interaktion med en elev i taget; och eleven utan någon interaktion med andra (självständigt arbete). Dessa strukturer är på en gång avgörande för lärande och svåra att förändra. Det dominerande mönstret är att eleven har en passiv mottagarroll, vilket tenderar att förstärka skillnaden mellan ”starka” och ”svaga” elever. Men aktiva försök att förändra dessa strukturer, där ”svaga” elever tvingats byta en passiv mottagarroll mot en aktiv roll, både som lärare (för andra elever

och för läraren) och som samarbetspartner, har visat på förbluffande resultat.¹³ På kort tid uppnådde dessa elever påtagligt bättre studieresultat. Det är också värt att betona att dessa försök var inbäddade i informella samtal, där både läraren och eleven gav återkoppling till varandra.

Den första gången under min skolgång jag kan komma ihåg att detta rigida och – ur elevens perspektiv – passiva deltagarmönster bröts var när vi på gymnasiet under några veckor hade en brittisk gästlärare som undervisade genom att diskutera saker med oss elever. Han stod inte längst fram utan satte sig på en bänk mitt i klassrummet. Vi var alla tvungna att vända oss om, och såg då inte bara läraren utan även varandra. Jag minns att vi diskuterade konst och opera och att vi lärde oss särskilja mellan vad vi ”tyckte om” och de estetiska egenskaper som gjorde någonting vackert eller fult. Tillsammans med denne lärare tittade vi även på Lindsay Andersons film *If...* från 1968, en kritisk och satirisk skildring av livet på en brittisk internatskola.¹⁴ Jag minns att vi länge diskuterade förnedringsscenen där en av de upproriska eleverna tvingades att skaka hand med sina bestraffare.

På universitetet, åtminstone inom vissa ämnen och på vissa institutioner, är det akademiska samtalet betydligt mer vanligt förekommande än i grundskola och gymnasium, även om det förstås kan ta många olika former. Det var här som jag för första gången kom in i rum som var möblerade för att föra akademiska samtal i, och där samtalet utgjorde en central undervisningsform och även ett sätt att skapa ny kunskap. I de olika ämnen som jag läste på universitet var det främst i filosofi och litteraturvetenskap som samtalet utgjorde en viktig undervisningsform, även om föreläsningen förekom även där. Det kan tyckas naturligt då det i dessa ämnen i stor utsträckning handlar om att lära sig att samtala, eller närmare bestämt att föra akademiska samtal om problem och begrepp och att diskutera olika sätt att tolka litterära och teoretiska texter. Ämnena inte bara uppmuntrar till aktivt deltagande, de kräver det av studenterna. Med Etienne Wengers term kan man beskriva det akademiska samtalet i dessa miljöer som utveckling eller fostrande av en ”praxisgemenskap” (community of practice): en grupp personer som är engagerade i ett kollektivt lärande och kunskapsutveckling inom ett gemensamt verksamhetsområde.¹⁵ Men även om alla – lärare och studenter – satt runt omkring ett bord ska man inte överdriva det demokratiska i samtalet som under-

visningsform, det var alltid fråga om lärarledda diskussioner. Som samtalsforskarna Per Linell och Lennart Gustavsson har påpekat, så är de flesta dialogsituationer asymmetriska från dominanssynpunkt.¹⁶ Det kan vara så att den starka parten anknyter till sina egna tidigare repliker och ignorerar den andres; den starka kräver responser men undertrycker självständiga initiativ från den andre och/eller avstår från att föra dialogen vidare utifrån dennes bidrag. Det bör samtidigt påpekas att denna asymmetriska maktordning inte utesluter ömsesidighet och respekt, utan tvärtom har detta som förutsättning. Inom ramen för dessa seminariediskussioner skedde förstås även en utveckling, och ju mer avancerade kurser desto större utrymme gavs som regel till studenterna.

Men vad menas egentligen med det akademiska samtalet och vad syftar det till? Det lärarledda samtalet är en viktig del i elevers och studenter intellektuella utveckling, både för att hjälpa dem att verbalisera sitt lärande och för att göra det mer solitt. Samtalet ger möjlighet för elever och studenter att pröva och kontrollera sin förståelse av nya begrepp och terminologier, liksom att lära från andras perspektiv och insikter. Man kan något förenklat urskilja fem olika akademiska samtalsfärdigheter.¹⁷ För det första innebär det akademiska samtalet att utveckla och klargöra påståenden och idéer. Detta ger inte bara en bättre – mer precis och mer nyanserad – kunskap om ämnet, utan även en träning i att kommunicera detta till andra. Den som utvecklar (på engelska "elaborate") en fråga eller en tankegång behöver förutsäga mängden och exaktheten hos den information som ska meddelas för att göra någonting klart. På samma sätt behöver lyssnaren veta när det behövs mer information och hur man ställer relevanta frågor.

För det andra inbegriper det akademiska samtalet förmågan att stödja idéer med exempel och bevis. Studenten behöver lära sig att stärka ett påstående genom att ge det stöd. Exempel, bevis och logiska skäl är de främsta sätten att göra detta på. För det tredje handlar det akademiska samtalet om att kunna bygga (vidare) på andras idéer. Elever och studenter som inte socialiserats in i det akademiska samtalet har en tendens att bara säga saker rakt ut, utan att koppla dem till idéer hos andra deltagare i samtalet. De behöver lära sig att bygga på en kamrats idé och/eller att ifrågasätta den. I ett samtal kommer ens idéer att bygga på, kopplas ihop med, eller logiskt ifrågasätta det som andra just har sagt.

För det fjärde handlar det akademiska samtalet om att kunna parafrasera. Att parafrasera är förmågan att hålla reda på vad vi hör, att organisera talarens huvudpunkter och att beskriva det som vi har hört med egna ord. Det kräver urval och logiskt tänkande. Vi tolkar talarens ton och betoningar, vi ser vad som är viktigt för dem. Detta hjälper oss att välja ut nyckelpunkter för att kunna parafrasera eller omformulera vad talaren har sagt. Detta är i sin tur kopplat till den femte färdigheten som kännetecknar det akademiska samtalet, nämligen förmågan att syntetisera samtalets nyckelidéer. Medan vi talar flyter idéer – användbara eller inte – omkring och det krävs övning och färdighet för att hålla reda på dem och knyta samman de användbara idéerna. Att syntetisera samtalsidéer betyder att komma ihåg, lyfta fram och sätta ihop nyckelpunkter från samtalet till ett sammanhängande resonemang eller påstående. Det innebär att sätta ihop parafraserade stycken, ta bort det oväsentliga och fläta ihop dem till en slutsats.

Men det akademiska samtalet handlar om mer – och annat – än att utveckla diskursiva och kognitiva färdigheter som gör det möjligt att delta i olika praxisgemenskaper. Det handlar även om att tillägna sig ett öppet och ansvarsfullt förhållande till den – eller dem – som man talar med. Att lära sig lyssna till vad som (verkligen) sägs – och även till allt det osagda – och förstå att den andra inte nödvändigtvis tänker på samma sätt som du själv. Samtalsforskarna Linell och Gustavsson understryker att deltagande i en kommunikationsprocess innebär att vara delaktig i ett socialt möte, där man tillsammans – enskilt och kollektivt – genererar en väv av förväntningar, rättigheter och skyldigheter.¹⁸ Denna ”obligativa” aspekt är grundläggande för social interaktion, även mellan främlingar. Dessa förväntningar och bindningar är särskilt framträdande i talsituationer ansikte-mot-ansikte. Om den ena personen tar ett kommunikativt initiativ innebär det att han/hon förväntar sig att motparten svarar på detta och går in i dialogen.¹⁹ Bäge parter får då ett på en gång kommunikativt och socialt ansvar. I denna förväntan på svar finns således även en etisk dimension, vilken vi strax återkommer till.

*

Det akademiska samtalet har även historiska och kunskapsteoretiska dimensioner som är intimt förbundna med varandra. Som Maurice

Blanchot påpekar i det inledande kapitlet till *L'Entretien infini* (Det oändliga samtalet, 1969) så har sökandet efter kunskap – forskning (recherche) – utvecklats från ett ursprungligen frågande och utfrågande angreppssätt till dagens akademiska avhandling, där frågandet har ersatts av utläggningen.²⁰ Blanchot illustrerar denna utveckling i första hand med filosofin, där det sokratiska utfrågandet, som vi känner från Platons dialoger, redan hos Aristoteles har ersatts av en metodisk undersökning. Men även om det monologiska, oavbrutna utläggandet hos Aristoteles kommer att bli filosofins och vetenskapen officiella språk, utmärks det fortfarande av ofullständighet. Enligt Blanchot är det först med Georg Wilhelm Friedrich Hegels dialektik som den oavbrutna utläggningen tar formen av en på en gång intellektuell och diskursiv kontinuitet, som skapar sig själv, som rör sig från centrum till periferi, från det abstrakta till det konkreta.²¹ Hegels dialektiska rörelse utgör inte bara kontinuiteten hos en samtidig helhet, utan lägger även till varaktighet och historia. Den konstituerar sig själv som en totalitet som är på en gång begränsad och obegränsad, som rör sig i enlighet med de cirkulära fordringar som samtidigt svarar mot begripandet (som endast tillfredsställs av identitet genom upprepning) och mot förnuftet (som fordrar en övergång genom negation). Denna utveckling betecknar enligt Blanchot inte ett uteslutande av diskontinuitet, utan ett inneslutande av den i den dialektiska rörelsen, något som sammanfaller med att filosofin och vetenskapen försvinner in i universitet som institution – och vidare att det gemensamma utforskandet i denna institution förvandlas till undervisning. Blanchot, som har Hegels föreläsningar i tankarna, menar att undervisning på intet sätt är detsamma som samtalet mellan mästaren och lärjungen. Medan undervisningen nöjer sig med en lugn diskursiv kontinuitet, har samtalet förmågan att öppna upp avgrunder där ingenting längre är visst.²² För Blanchot betecknar denna utveckling inte bara en utarmning av filosofin, utan även av forskning som verksamhet. Han skriver:

En av de frågor som ställs till forskningens språk är därmed knuten till denna fordran på diskontinuitet. Hur tala så att språket i grunden kommer att vara flerstämmigt [plurielle]? Hur kan sökandet efter ett flerstämmigt språk bejakas, som inte längre grundas på jämlikhet och ojämlikhet, inte längre på företräde och underordning, och inte heller

på ömsesidighet, utan på dissymmetri och oåterkallelighet, så att mellan två utsagor ett oändligt förhållande alltid skulle finnas med som rörelsen hos betydelsen själv.²³

Denna fordran på diskontinuitet är även ett krav på dialog, på ett sökande som har formen av ett utfrågande samtal i stället för en diskursiv utläggning. Jag återkommer strax till Blanchot och till *L'Entretien infini*, men vill dessförinnan säga någonting helt kort om den sokratiska dialogen, så som den har institutionaliserats – man skulle kunna säga instrumentaliserats – som undervisningsmetod. Metoden har naturligtvis sitt ursprung i det som Sokrates beskrev som en ”förlossningsteknik” (*maieutikè technē*), konsten att förlösa kunskap hos sin samtalspartner. Som bekant menade Sokrates att han själv inte besatt kunskap, utan endast hade denna förmåga att förlösa andras kunskap. Denna teknik hade oftast två steg: först leda sin motpartner till att motsäga sig (*elenchus*) och därmed frigöra denne från förutfattade uppfattningar; och sedan hjälpa denne att förlösa sann kunskap som han – eller åtminstone hans elev Platon – menade fanns medfödd hos människan. De färdigheter eller tekniker som den sokratiska dialogen använder är bland annat att lyssna, att formulera och omformulera påståenden, att begära förtydliganden, att kontrollera förståelse, att undersöka (underliggande) antaganden och att abstrahera och konkretisera.

Det finns i dag flera olika varianter på den sokratiska metoden, som exempelvis sokratiskt utfrågande som (i olika former) används inom psykoterapi;²⁴ sokratisk case-metodik som utgörs av en lärarledd diskussion av ett (verkligt) fall för att eleverna ska förstå underliggande principer (som ofta används på juristutbildningar); sokratisk dialog i form av gruppdiskussion av en frågeställning (ofta kopplad till ett verkligt, konkret fall) ledd av en moderator och där man eftersträvar konsensus.²⁵ I sin institutionaliserade form består den sistnämnda av tre faser: fördialog, huvuddialog och efterdialog (eller metadialog).²⁶ Enligt Gustav Heckmann använder sig moderatorn av sex olika tekniker: (1) han/hon är opartisk i förhållande till det som sägs för att säkerställa att deltagarna använder sin egen omdömesförmåga; (2) han/hon uppmuntrar deltagarna att utgå från det konkreta och sporrar dem att basera allmänna påståenden på konkreta exempel; (3) han/hon uppmuntrar och säkerställer en ömsesidig förståelse i gruppen;

(4) han/hon håller gruppens fokus på den aktuella frågeställningen; (5) han/hon uppmuntrar gruppen att finna konsensus i form av allmängiltiga påståenden; och (6) han/hon ingriper för att styra diskussion i fruktbara riktningar.²⁷ Det finns naturligtvis olika sätt att variera dessa tekniker på och moderatören kan vara mer eller mindre aktiv. En variant på denna teknik kallas ibland "supplemental instruction" (eller "SI-metoden") där man använder sig av studenter som moderatörer. Dessa ska framgångsrikt ha gått kursen föregående år och leder små SI-grupper i enlighet med den sokratiske dialogmetoden. SI-ledaren får inte ge några direkta svar på studenternas frågor utan ska endast hjälpa dem att själva försöka formulera lösningar på problem. Dessa olika dialogtekniker ger ett utmärkt stöd för att utveckla studenters studieteknik och självständiga tänkande, men de ligger samtidigt ganska långt borta från det på en gång förutsättningslösa och kritiska filosofiska utfrågande som associeras med Sokrates filosofiska förlossningsteknik.

*

I den första delen av Blanchots *L'Entretien infini* finner vi ett antal texter samlade under rubriken "La parole plurielle" (som kan översättas som "det flerstämmiga språket" eller "det flerstämmiga ordet"). Fyra av dessa texter har formen av dialoger mellan två icke namngivna personer som förefaller känna varandra sedan länge, litet grann som i en pjäs av Samuel Beckett.²⁸ Man skulle kunna säga att Blanchot i dessa texter följer sin egen uppmaning och i dialogform utforskar ett antal ämnen. Eller rättare sagt, i dem utspelar sig samtal runtomkring ett antal ämnen, men inte alls längs med en rät linje utan fram och tillbaka. Liksom i många verkliga samtal är gränserna mellan de olika ämnena diffusa och de förefaller "förhandlas fram" under samtalets gång.²⁹ De två personerna glider in på nya ämnen, eller nya aspekter av tidigare ämnen, och har ofta flera ämnen i gång samtidigt.

Det första av dessa samtal börjar med följande fråga (eller om det är ett påstående): "Jag skulle vilja veta vad du söker efter." Vilken besvaras med: "Jag skulle också vilja veta det." Detta leder den ene att tala om att det franska ordet "trouver" (hitta) först betecknade att gå runt, att vända sig om, gå runt någonting; och att "chercher" (söka) betydde att "ta en vända omkring":

– Att hitta, att söka efter, att vända, att gå runt: ja, dessa ord betecknar rörelse, men alltid cirkulär. Det är som om sökandets eller forskandets mening låg i den nödvändiga böjelsen att vända.³⁰

De fortsätter att tala om att söka är intimt förknippat med att gå fel, att irra omkring; och att vanliga samtal ofta har denna planlösa karaktär, irrande omkring utan synbart mål, men utan att därför upplevas som ostrukturerade av deltagarna. Allt som oftast är det ett mål i sig att småprata, att fördriva tiden med skämt. Inte desto mindre finner samtalet sin egen väg, det skapar sina egna stigar. Detta på grund av att "att tala inte är att se": "Att tala frigör tanken från den optiska fordran som i den västerländska traditionen under millennier har dominerat vårt förhållande till saker och har lett oss att tänka under ljusets beskydd och under hotet av dess frånvaro."³¹ Att tala som om man verkligen såg det man talade om från alla sidor samtidigt, det är vad den optiska fordran förleder oss till. Men om att tala är att förhålla sig till det som man inte ser, det som man söker, innebär det samtidigt att förhålla sig till det som man ser. Blanchots poäng är inte att överge seendet som modell för perception och kognition, utan att ifrågasätta dess hegemoni, att ge utrymme för andra sätt att förhålla sig till världen och framför allt till andra människor.

Nästa episod i detta "oändliga" samtal (kapitel 5, "Connaissance de l'inconnu") inleds med frågan "Vad är en filosof?" Blanchot börjar med att säga att det är att förhålla sig till det okända, något som kan ge upphov till både förundran och rädsla. Eller snarare, en filosof är rädd för rädslan, rädd för den våldsamt som uppstår när rädslan förvandlar den rädda mannen till en våldsam man. Men därefter vänder samtalet tillbaka till det okända, till motsägelsen i att förhålla sig till och vara öppen mot det okända, att förhålla sig till andra människor som främlingar. Detta är också en vändning till Emmanuel Levinas *Totalité et infini* (1961) och dennes tänkande kring "nästan" (autrui).³²

Blanchot påpekar här inledningsvis att för Edmund Husserl är det endast upplevelsen av jaget som är ursprunglig, den andre beskrivs som med-framträdande. För Heidegger uppträder den andre endast i relation till varat, som med-varo (mit-sein). Parafraserande Levinas skriver Blanchot att nästan alla västerländska filosofier är "filosofier om det Samma [du Même], och när de sysselsätter sig med den Andre [l'Autre] är det fortfarande med någonting som är likt ett andra jag-

själv [moi-même], i bästa fall likvärdigt med mig och strävan efter att erkännas av mig som ett Jag [Moi] (precis som jag av honom) i en kamp som ibland kan vara en våldsamt kamp, i andra fall ett våld som stillas i ord.”³³ Men enligt Blanchot finner man hos Levinas en radikalt annorlunda filosofi:

Den andra människan [Autrui] är fullständigt Annan; den andre är det som överskrider mig fullständigt. Förhållandet till den andre som är en annan människa [autrui] är en transcendent relation, vilket betyder att det finns en oändlig och, i en mening, ett oöverskridligt avstånd mellan mig och den andre, som hör hemma på den andra stranden, som inte har något land gemensamt med mig, och som på intet sätt kan göra anspråk på samma rang i en gemensam benämning eller ett gemensamt helt, inte kan räknas ihop med den individ som jag är.

– Minsann, denna andra människa [autrui] är underligt främmande.

– Det är därför att han verkligen är en främling, det Okända i relation till vilket vi antog, inledningsvis, att det var relationen till filosofin själv. Metafysik, skriver Levinas. Främligen kommer någon annanstans ifrån och befinner sig alltid någon annanstans än där vi är, han hör inte hemma inom vår horisont och är inte inskriven på någon synlig horisont, så att hans ”plats” skulle vara det osynliga – på villkor att man i detta uttryck hör (med en terminologi som jag ibland har använt) det som vänder sig bort från allt synligt och allt osynligt.³⁴

Relationen till den andre utmärks alltså här av separation och avstånd. Man påminns till en del om Georg Simmels sociologiska beskrivning av ”främlingen”: ”den som kommer i dag och stannar i morgon” och som kännetecknas av en unik syntes av det som är nära och det som är fjärran.³⁵ Men Simmels främling har dessutom andra kvaliteter som saknas hos Levinas ”nästa” – som rörlighet, objektivitet, universalitet – och ”nästan” är på flera sätt mer främmande än Simmels främling. Man bör också komma ihåg att Levinas filosofiska projekt är en del av en kritik av filosofi som ontologi – som en lära om varat – och att han i stället propagerar för filosofi som etik, att den första filosofin består av etik.

En av de metaforer som Levinas använder för att beskriva hur

”nästan” framträder för mig är som ”ansikte”. Med det avses hur den andra ser på mig: när han eller hon oförmedlat betraktar mig framträder nästan som ”ansikte”, som något som är helt och hållet utanför och ovanför mig (”inte för att han skulle vara starkare utan för att där upphör min makt”).³⁶ Som Blanchot påpekar betecknar ”ansikte” det som jag inte kan behärska med min blick. Den andre framstår därmed inte bara som främmande utan även som skrämmande i sin ogripbarhet och oåtkomlighet.

Det är därför, menar Blanchot, i första hand genom rösten, genom att tala, som jag kommunicerar med ”nästan”:

– Men utan att reduceras till hjärtats utgjutelser, för nästan talar. Nästan talar till mig. Framträdandet av nästan äger inte rum i det upplysta rummet av former utan hör helt och hållet till språkets domän. Nästan uttrycker sig, och i detta talande framstår han som annan. Om det finns en relation där den andre och densamme, på samma gång som de förhåller sig till varandra, *frikänner sig själva* från denna relation (som termer som förblir *absoluta* i denna relation, som Levinas uttryckligen säger), är denna relation språket. När jag talar till den andre ropar jag till honom. Före allt annat är talet detta tilltal, denna invocation genom vilken den som tilltalas är utom räckhåll, där – både när han är förringad eller respekterad, och även när ombedd att vara tyst – han är kallad till språkets närvaro. Den andre reduceras inte till det som jag säger om honom, till ämnet för talet eller för samtalet, utan är snarare den som alltid är utanför och bortom mig, överskridande mig och hängande över mig eftersom jag ropar på honom, en okänd, att vända sig mot mig, en främling, och att lyssna på mig. I talet är det utsidan [le dehors] som talar genom att jag ger upphov till tal, och genom att ge mig tillåtelse att tala.³⁷

I Blanchots diskussion av Levinas framstår samtalet som ett privilegierat medium. Det är genom talet som jag kommunicerar med mina medmänniskor. För Blanchot – precis som för Bakhtin – är samtalet därmed fundamentalt för den mänskliga existensen och för varje form av gemenskap. Det är i och genom det talade ordet – *dia-legein* – som mänsklig gemenskap uppstår och institutionaliseras. Här skulle vi kunna följa en tankelinje som Jean-Luc Nancy har fångat upp och som Blanchot i sin tur har svarat på. Den handlar om villkoren för gemen-

skap i dagens samhälle.³⁸ Men det skulle leda oss bort från det akademiska samtalet och jag återkommer till detta samtal mellan Blanchot och Nancy i ett annat sammanhang. Här nöjer jag mig med att lyfta fram betydelsen av samtalet för att skapa en pedagogisk situation, med vilket jag menar en skyddad miljö där lärande kan äga rum.

Mellan läraren och eleven/studenten finns en avgrund, inte bara i form av kunskap, utan även av erfarenheter och naturligtvis makt. Samtidigt finns det ett åtagande från läraren att lära ut och från eleven/studenten att lära. I detta sammanhang kan frågan om den andra människan – nästan – tyckas vara utan egentlig betydelse. Fokus bör ligga på att förmedla kunskap, inte att bygga mänskliga relationer. Men det är förstås inte så det fungerar. För att lära sig krävs motivation och möjlighet att tillägna sig kunskapen, att göra den till sin egen. Även om det går bra att lära sig saker från texter och andra medier så lär vi oss av de okända människor som har skrivit dessa texter och dem som sätter dem i händerna på oss och som förklarar och kommenterar det som vi läser. Det är som människor vi lär oss, och det sker genom språket. Som lärare – men förstås också som elev och student – är det därför centralt att lyssna till den andre som en okänd, en främling, som kom i går och stannar i dag och förhoppningsvis även i morgon, men tids nog fortsätter sin vandring.

Mellan lärare och elev/student uppstår en relation som påminner om det som psykoanalysen kallar ”överföring” (Übertragung): en omdirigering av patientens känslor för en betydelsefull person till terapeuten.³⁹ Denna överföring är som regel omedveten. I bästa fall är det fråga om en positiv överföring, från en person som patienten/studenten tycker om, men den kan lika gärna vara negativ, från en person som patienten/studenten inte tycker om. Som regel rymmer överföring även drag av ambivalens, samtida positiva och negativa känslor som inte är möjliga att hålla isär. Från terapeutens/lärarens sida finner man å andra sidan ”motöverföring” (Gegenübertragung): omedvetna och/eller förträngda känslor hos terapeuten i respons till känslor, upplevelser eller problem hos den person som genomgår behandling. Precis som för terapeuten är det viktigt att läraren är medveten om denna motöverföring, som kan vara både positiv och negativ, men som regel är både-och.

När vi talar om olika slags medier och mediekkanaler har vi ofta i åtanke en fysisk apparatur, liksom olika slags innehåll som i sin tur

kan migrera mellan medier. Det som gör samtalet speciellt som medium är inte att det saknar materialitet, utan att detta utgörs av våra fysiska kroppar, inte bara i form av avsändare (talorgan) och mottagare (hörsel- och synorgan) utan även av var vi befinner oss i rummet och hur vi rör på oss under samtalets gång. I den språkliga interaktion som äger rum i samtalet är det våra fysiska kroppar som utgör medium, både i betydelsen av det som möjliggör kommunikation och det som står mellan individerna, som ett slags motstånd som bestämmer hastigheten och intensiteten hos samtalet. Detta innebär att det är helt avgörande vad vi gör – och har möjlighet att göra – med våra kroppar medan vi samtalar. Vi är vana att tänka oss att akademiska samtal sker mellan stillasittande kroppar runt ett bord, men ingenting hindrar att vi rör på oss under samtalet. Kravet på samtidigt närvarande individer sätter förstås begränsningar för rörligheten, men kommandet och gåendet kan också ge rörlighet och dynamik åt samtalet, vilket kan illustreras med Platons dialoger, exempelvis *Gästbudet*, där Alkibiades ankomst efter Sokrates tal helt förändrar samtalets riktning och utveckling. Av samma skäl begränsas samtalets längd av våra mentala och fysiska förmågor: vi orkar inte tala och ännu mindre lyssna hur länge som helst. Men till skillnad från skriftmediet så kan man inte lägga ifrån sig ett samtal – som man kan göra med en bok – och sedan plocka upp det litet senare. Det går inte heller att pausa ett samtal som man pausar en film. Samtalet är ett i högsta grad levande medium.

Efter denna utveckling om Blanchot och Levinas och om samtalets fysiologi är det hög tid att återkomma till mina egna erfarenheter av det akademiska samtalet som medium i högre undervisning.

*

Efter avslutad grundexamen vid Stockholms universitet påbörjade jag forskarutbildning i litteraturvetenskap på samma lärosäte. Till skillnad från grundutbildningen pågick där ingen egentlig kursverksamhet. I stället skulle doktoranden klara av ett antal läskurser, vilka som regel tenderades muntligen. Den enda egentliga kursen var en metodkurs där man under första terminen möttes en gång i veckan för att diskutera teoretiska texter tillsammans med en professor. Det som var den egentliga kärnan i forskarutbildningen var forskar- eller doktorandseminariet, vilket ägde rum var och varannan vecka. Där presen-

terades och diskuterades doktoranders avhandlingskapitel, och där frodades en diskussionskultur som kunde vara både hjärtlig och elak, och där fanns olika konstellationer av personer och teoribildningar som bekrigade varandra med både tillåtna och otillåtna medel. Det var i högsta grad fråga att om träda in i en praxisgemenskap. En viktig del i socialiseringen bestod i umgänget med doktorander på forskningsbibliotek, där luncher och fikapauser gärna utvecklades till improviserade seminarier om den senast lästa boken. Ett annat viktigt forum var förstås postseminariet, det vill säga när man efter doktorandseminariet fortsatte att umgås och berusa sig uppe på institutionen.

Efter några terminer som doktorand på Stockholms universitet påbörjade jag en andra forskarutbildning vid ett amerikanskt universitet. Det främsta motivet till detta var att komma närmare min dåvarande flickvän, som bodde i New York. Efter ett år i USA hade det förhållandet tagit slut, men jag hade fått mersmak för forskarstudier vid ett amerikanskt universitet och bestämde mig för att stanna kvar även om jag då inte hade siktet inställt på att ta två doktorsexamina. Den stora skillnaden mot i Sverige var inte bara nivån och mångfalden, utan själva utformningen av forskarutbildningen. Där bedrev man under de första två åren regelrätta studier, det vill säga tog doktorandkurser (graduate courses), fyra kurser per termin. Dessa kurser, vilka normalt bestod av seminarier som ägde rum en gång i veckan, var som regel kopplade till professorernas pågående forskningsprojekt och man skolades därmed in i en forskningspraktik på ett mycket omedelbart sätt.

Dessa doktorandkurser kunde vara av ganska olika karaktär beroende på läraren. Vissa lärare genomförde sina seminarier som om de var föreläsningar, det vill säga de läste mer eller mindre upp ett kapitel ur den bok de höll på att skriva (eller just hade publicerat). Andra fokuserade mer på kritiska närläsningar av litterära eller teoretiska texter. En av mina favoritkurser bestod av en närläsning av Aristoteles *Poetik* och pseudo-Longinus *Om den höga stilen* under en hel termin. Det var en kurs som verkligen gav perspektiv på modern teoribildning inom ämnet litteraturvetenskap. Några kurser hade mer karaktären av terapisessioner, där det både handlade om att lära sig se företeelser på nya sätt och att sätta (teoretiska) begrepp i (praktiskt) arbete. I dessa kurser fick man en känsla av att delta i en process som syftade till en närmast andlig upplevelse och gemenskap. De kurser som kanske var nyttigast för mig som doktorand var ändå de där man blev delaktig i ett

forskningsarbete, som exempelvis en kurs om kultur och trauma. En annan kurs som kom att bli avgörande för min postdoktorala forskning handlade om relationer mellan juridik och litteratur. Den gavs i samarbete med juristutbildningen och undervisningen var förlagd till en sal där de studerande kunde träna rättegångsteknik (moot court). Salen var dock inte särskilt lämpad att föra akademiska samtal i.

Under dessa första två år på forskarutbildningen i USA lärde man känna olika lärare och kunde sedan göra ett informerat val av handledare och bihandledare. Men campus erbjöd även många andra saker, som en ström av gästföreläsare och spännande forskningskonferenser. Det var lätt att tappa fokus på det egna avhandlingsarbetet. Det var dock en sak som saknades, nämligen ett doktorandseminarium. Under mitt andra år i USA gjorde några av oss ett försök att organisera detta, men det visade sig att doktorander där inte alls var vana vid att diskutera sina works-in-progress inför publik. Det var i stället något som man gjorde på tu man hand med sin handledare. Jag tror emellertid att det var litet olika på olika institutioner.

En annan sak som var annorlunda i USA var att man förväntades arbeta som övningslärare (Teaching Assistant eller TA). Det var som regel fråga om att leda diskussionsseminarier inom ramen för kurser som gavs för grundstudenter. Formatet var följande: En gång i veckan höll professorn en storföreläsning och en gång i veckan mötte man en eller två grupper med vilka man diskuterade utvalda texter. Kurserna pågick under hela terminen. Oftast hade jag turen att vara övningslärare på kurser som låg nära mina egna forskningsintressen, men vid ett tillfälle erbjöds jag att vara TA i en introduktionskurs om det antika Grekland. Det var bara att se till att man låg en vecka före studenterna. Det blev en mycket lärorik kurs för min egen del.

Det viktigaste jag lärde mig under mina år som TA var att inte dominera samtalsrummet på seminarierna. Det var nämligen lätt hänt att jag inte gav studenterna tillräckligt med utrymme för att själva formulera frågor och svar, liksom att kommentera varandras svar. Detta både för att man som övningslärare kunde mycket mer än dem och för att lärarrollen ger en denna plats i samtalsrummet. Detta var också i någon mening kontrainuitivt eftersom man tidigare just tränats i att konkurrera med andra doktorander (och även lärare) om luftrummet. Det var dock först senare, när jag var i tillbaka Stockholm som jag lärde mig regelrätta tekniker för att skapa ett mer öppet samtalsrum. Nå-

got som jag dock inte alls fick särskilt mycket tillfälle att öva på som TA var att föreläsa. Även om jag i dag, efter att ha arbetat som universitetslektor i över femton år, naturligtvis har kommit att bli mycket van vid att föreläsa, är det ändå så att jag trivs bättre med seminariet som undervisningsform.

Mina första lärartjänster i Sverige var på Södertörns högskola och Linköpings universitet. Där var upplägget detsamma som det varit i Stockholm och USA, det vill säga föreläsningar kopplade till diskussionsseminarier. Den största skillnaden var studenterna, som hade mindre vana vid att diskutera och även föreföll mindre disciplinerade vad gällde att läsa på inför seminarierna. Det kan ju också ha berott på att jag som ung lärare inte hade samma auktoritet och inte hade lärt mig ställa krav på studenterna. Hursomhelst, det är naturligtvis svårt att samtala om en litterär eller teoretisk text om studenterna inte har läst ordentligt och det förfaller snabbt till en monologisk utläggning. Några år senare började jag undervisa på Stockholms universitet och upptäckte då att studenterna där kanske inte var mycket duktigare än i Linköping och på Södertörn, men att det ofta fanns några ambitiösa studenter i varje klass. Det var till dem som min undervisning inriktades och med dem som jag samtalade om texter. Jag insåg förstås senare att det kanske inte var särskilt pedagogiskt att göra resten av gruppen till en passiv publik. Jag lärde mig också så småningom att det handlade mindre om duktiga studenter (eller inte) och mer om att vara tydlig med läsanvisningar och att ge instuderingsfrågor.

Ungefär samtidigt började jag undervisa kurser i kulturstudier och medie- och kommunikationsvetenskap på KTH. Det innebar förstås en rejäl kulturkrock, både för mig och för studenterna på KTH. Där är alla undervisningssalar – även så kallade övningssalar – möblerade för katederundervisning. Jag vill minnas att jag under de första terminerna försökte anpassa mig efter denna möblering, men därefter inledde vi varje seminarium med att flytta på bänkar och stolar för att skapa ett seminarierum. Man kan nog säga att detta innebar något av en revolution i klassrummet, men en mycket uppskattad sådan av de flesta studenterna. De lär sig mycket snart vad som förväntas och efter några klasser brukar de som regel redan ha möblerat om salen innan jag kommer in. Ibland har jag pratat med dem om ifall de tror att det skulle gå att undervisa på liknande sätt inom andra ämnen på KTH. De brukar säga att de inte tror att lärarna där har förmåga eller vilja att

föra dialog med sina studenter. Jag vet inte om det stämmer eller om det snarare är något som sitter i väggarna – och förstås i möbleringen.

På grund av den konservativa – för att inte säga auktoritära – synen på undervisning på KTH kan det i förstone tyckas förvånande att där finns ett så starkt intresse för användning av digitala medier – eller som vissa fortfarande säger, IT eller IKT – i undervisningen.⁴⁰ Lösningen på denna paradox ligger förstås i att här finns på en gång tekniska utmaningar och spännande möjligheter att tillämpa nya medietechnologier. På KTH återfinns sålunda parallellt med traditionella storföreläsningar ett ganska omfattande experimenterande med digitala lärplattformar, sociala medier och visuella medier. Jag har själv prövat att använda trådade diskussioner i forum som ett alternativ och komplement till seminariediskussioner, men dessa trådar blir snabbt oöverskådligt långa. Vi har också låtit studenterna göra korta videoinspelade presentationer som läggs upp på en lärplattform – på engelska Virtual Learning Environment (VLE) eller Learning Management System (LMS). Mer funktionell är den ganska omfattande användningen av webbdokument (som Google Docs) där flera personer kan skriva – och kommentera – samtidigt. En del av dessa tekniker är föremål för forskning på KTH i ämnen som lärandeteknologi och människa-datorinteraktion.

Som överallt annars i dagens samhälle har användningen av digitala medier förändrat hur vi kommunicerar med varandra, även om man förstås inte ska överdriva teknikens betydelse. Snarare erbjuder nya tekniska medier nya sätt att tillfredsställa människans grundläggande behov av att kommunicera med varandra. Digitala medier erbjuder bland annat nya former av asynkron kommunikation – som e-post och sms – som i vissa former kanske mer liknar samtal både vad gäller innehåll och snabbhet. Dessa medier kan användas på olika sätt, men jag tror generellt att de har ökat kommunikationen mellan lärare och elever/studenter, och även gjort den mer flexibel. Men även om kommunikation via e-post ofta uppfattas som informell, är den förstås någonting annat än att samtala. En intressant hybridform är synkron textbaserad kommunikation – det vill säga chatt – som framgångsrikt använts som stöd för olika former av läxhjälp, både på grundskola och gymnasium och på högskola och universitet. Olika former av videokonferenssystem – allt från fasta lösningar (med riktiga kameror och mikrofoner och HD-bildskärmar) till applikationer som man kör på

datorn – möjliggör deltagande i föreläsningar och seminariediskussioner på distans, liksom att studenter kan samarbeta och kommunicera med varandra på andra sätt än tidigare. Det sistnämnda är kanske ändå den viktigaste möjligheten från undervisningssynpunkt. En annan aspekt av digitala medietekniker är mobiliteten, som gör att vi är tillgängliga överallt där det finns någon form av trådlös uppkoppling. Som lärare kan jag kommunicera med studenter oberoende av var jag befinner mig, något som är positivt men även kan fungera som en stressfaktor. Att koppla av innebär numera ett aktivt val att vara frånkopplad, att inte kolla mail på datorn eller mobilen.

Sedan ett antal år tillbaka ger jag på KTH en kurs om interkulturell kommunikation. Kursen är framtagen för att ges på det internationella mastersprogrammet Media management, men är även öppen för andra studenter, även utanför KTH. Till skillnad från kurser i interkulturell kommunikation i USA och Kina – där detta slags kurser som regel har en instrumentell karaktär, ungefär som språkkurser, och ofta fungerar som förberedelse för utlandsvistelser – har min kurs ett utpräglat kritiskt angreppssätt, där studenterna lär sig både att förstå och hantera mötet med främmande kulturer och att förhålla sig kritiskt till den egna kulturen. Hur som helst, i denna kurs – där normalt hälften av studenterna är utlandsstudenter – har det varit naturligt att göra dialogen till det primära undervisningsmediet. Detta inte bara för att det ligger i linje med kursmålen – vad John Biggs kallar konstruktiv anpassning (constructive alignment) mellan lärandemål och undervisningsaktiviteter⁴¹ – utan för att det möjliggör för studenterna att lära sig av varandra, genom varandra. I dessa samtal mellan studenter från olika världar uppstår möten som utgör skolexempel på det Simmel, Levinas och Blanchot talar om som mötet med nästan som främmande, och därmed förhoppningsvis också upplevelsen av att själv vara främmande. I dessa fysiska möten framträder kroppshållning och rörelser hos den andra inte bara som mekaniskt bestämda av fysiologi och fysik, de är resultatet av kulturell kodning. Framför sig har de inte bara en person med ett visst utseende, utan en student, formad av uppväxtförhållanden, könsroller, sociala hierarkier, etikettsregler, en nations historia. Men bakom denna kulturella annanhet finns även den andre – främlingen. Att upptäcka eller känna igen den andre som ”nästan” är att förstå henne/honom som inte bara bestämd av sin kultur, utan i relation till den kultur som har format henne/ho-

nom och – inte minst – att det som denna person säger kommer från hennes/hans unika position i världen.

Här kan även nämnas att ”interkulturell dialog” – på engelska Intercultural Dialogue eller ICD – allt oftare har förts fram som ett alternativ till multikulturalism, som flera anser har misslyckats eftersom den sägs leda till ”boendesegregering och ömsesidig oförståelse” och till att ”underminera individers rättigheter – särskilt kvinnors – bland minoritetsgrupper”.⁴² Förespråkarna för ICD menar att denna ger deltagarna kunskap om varandras kulturer och fostrar till respekt för den andre. Det är dock inte alltid helt klart vad som menas med ICD och den tycks kunna spänna över allt från gemytligt umgänge (conviviality) till mer krävande samtalsformer.⁴³

En annan aspekt av det akademiska samtalet är handledning på olika nivåer, alltifrån den första uppsatsen till handledning av doktorander. Detta kan göras på olika sätt, enskilt och i grupp. Det senare brukar ofta fungera bättre på lägre nivåer. Här är det igen stor skillnad mellan olika ämnen och discipliner liksom mellan olika universitet. Där studenterna har vana av att arbeta självständigt – enskilt och/eller i grupp – och av att bedriva projekt och skriva uppsatser, där är handledning ofta ganska okomplicerad. Detta är som regel fallet inom humanistiska ämnen. Fastän man på KTH gärna arbetar i projektform har studenterna begränsade möjligheter att skriva akademiska uppsatser. De är osäkra både vad gäller att skriva sammanhängande och resonerande prosa och att skriva olika sorters texter. Därför har det varit avgörande att, som vi säger, ”styra upp” skrivprocessen. Det innebär att vi försöker organisera större skrivuppgifter – som kandidatuppsatser och examensarbeten – som kurser, med regelbundna möten och delinlämningar. Studenterna arbetar här helt eller delvis i grupp, även när de skriver enskilt. I dessa sammanhang har det akademiska samtalet alltså som uttalat mål att producera text.

Det återstår att behandla en form av akademiskt samtal, nämligen forskningsseminariet, det vill säga där man som forskare presenterar sin pågående forskning för kolleger och kanske även för doktorander på institutionen. På de flesta humanistiska och samhällsvetenskapliga institutioner är detta en självklarhet, även om det naturligtvis kan fungera olika bra beroende på hur institutionen mår som helhet. På alla universitet där jag varit som doktorand, lärare eller gästforskare – i Sverige, USA, England, Frankrike, Italien och Kina – finns detta som

en etablerad praxisgemenskap. När jag kom till KTH fanns inget sådant högre seminarium på institutionen. Tillsammans med några kollegor startade vi något som vi kallade "Kommunikationsseminariet" och som hade som uttalat mål att bilda "en plattform för forskare i KTH-miljön med intresse av att analysera och förstå kommunikation, teknologi och vetenskap i mötet mellan ingenjörsvetenskap och kultur- och samhällsvetenskap". Till skillnad från andra forskningsseminarier organiserade vi varje termin ett seminarium kring något aktuellt tema och bjöd in forskare både från institutionen och utifrån att tala om sin forskning utifrån detta tema. Kommunikationsseminariet fungerade förstås även som forum för presentation av forskning utan anknytning till temat. Detta seminarium var under många år synnerligen aktivt och blev till något av en mötesplats för forskare på och utanför institutionen. Ämnen som berördes var allt från digitala medier och digital humaniora, interaktionsdesign och kritiska mediestudier, till Science and Technology Studies (STS). Det var mycket stimulerande och resulterade i flera forskningsprojekt. Samtidigt måste det tillstås att detta seminarium var något av en främmande fågel på KTH där det akademiska samtalet som sagt inte är en väletablerad språkgenre.

Som ett slags appendix till forskningsseminariet är det kollegiala samtalet, som kan bedrivas på arbetsrum, i korridoren, i fikarummet – något som utomlands motsvaras av vattendunken i korridoren eller kaféet runt hörnet – eller i form av postseminarium. Det sistnämnda har gamla traditioner – åtminstone på humanistiska och samhällsvetenskapliga institutioner – och brukar inbegripa lättare tilltugg och vin. Även om samtalen under postseminarier kanske oftare handlar om institutionspolitik än om akademiska frågor, i betydelsen forskning, är det inte sällan i dessa sammanhang som radikalt nya tankar först tar form och börjar cirkulera. Det är dock inte självklart en fråga om alkoholens – eller andra drogers – stimulerande inverkan, utan beror kanske mer på det avslappnade och informella umgänget och möjligheten att släppa invanda tankemönster.

*

I denna essä har jag flera gånger kommit in på det fysiska rummets betydelse för det akademiska samtalet och särskilt hur rummet är möblerat. Detta är självklart och gäller förstås för alla sorters samtal. Man

skulle kunna utveckla detta ytterligare, och även diskutera vad som händer i samtal där rummet är "upphävt" eller där deltagarna befinner sig i olika fysiska rum. Den aspekt av samtalet som medium som jag avslutningsvis vill behandla är kopplat till det slags virtuella rum som antingen uppstår spontant under ett telefonsamtal – även om deltagarna inte nödvändigtvis är medvetna om det – eller representeras grafiskt på datorskärmen i form av en videobild (som med Skype) eller tecknade figurer (som i multiplayer onlinespel). Man kan uttrycka detta fenomen så här: deltagande i samtal skapar ett socialt rum omkring de personer som är inbegripna i det. Även om deltagarna inte är samtidigt närvarande i fysisk mening har de känslan av att vara inneslutna i ett samtalsrum. Detta samtalsrum har intressanta och delvis motsägelsefulla fenomenologiska aspekter – som vi till en del berört tidigare – men den viktigaste är att det så att säga uppstår genom samtalet, det är dia-logiskt. Detta rum samlar talet och skapar ett slags skydd för sägandet. Men sägande handlar förstås inte bara om det som sägs. När två personer talar med varandra uppstår både mellan dem och omkring dem ett rum som utesluter andra personer i omgivningen, om dessa förstås inte bjuds in eller tvingar sig in. Av detta skäl påverkar ett samtalsrum på olika sätt omgivningen, men påverkas i sin tur också av andra angränsande samtalsrum. Ett samtalsrum är inte statiskt, utan förändras under samtalets gång. Även om reglerna i många sammanhang kan tyckas närmast rigida finns det alltid utrymme för taktiska förskjutningar, både av den som har ordet och av den som vill ta det.

Det akademiska samtalet är alltså inte beroende av en bestämd fysisk miljö. Det är ett språkspel som skapar ett eget spelrum. När min son gick i lågstadiet förde vi många gånger små "akademiska" samtal på bussen till skolan. Det kunde handla om att leka med siffror och talserier eller att förklara ord, om att bygga resonemang eller att analysera reklamaffischer. På sitt sätt är bussen en utmärkt miljö för detta slags övningar i och med att det där inte finns så mycket annat göra. Tråkigheten inbjuder nästan till att man gör någonting med den. På samma sätt – men förhoppningsvis av andra skäl – kan man förvandla en graderad föreläsningssal till en plats för akademiska samtal, exempelvis genom att be studenterna diskutera en fråga med den person som sitter bredvid dem. Pedagoger brukar kalla detta att "bikupa", antagligen med syftning på det "surr" som uppstår när ett hundratal

studenter tar sig an att reflektera över en fråga. Det är ett ganska mysigt surrande.

Det akademiska samtalet har inte bara positiva sidor. Det kan uppfattas som exkluderande och elitistiskt i och med att det trots allt inte är vem som helst som kan delta i och göra sig hörd i denna sorts praxisgemenskap. Det är inte heller självklart den mest effektiva kommunikationsformen, men det beror förstås på vad man menar med "effektivitet" och hur man beräknar "kostnaderna" för okritiskt tänkande (som ofta tycks vara synonymt med effektivitet). En utmärkande företeelse i det akademiska samtalet är annars just den höga frekvensen av upprepningar och omprövningar och vidare att ingenting nödvändigtvis är avslutat och inte kan återkomma som topik längre fram i samtalet. Det bör även nämnas att det akademiska samtalet precis som alla andra sorters social interaktion är oberäkneligt och – precis som alla medietekniker – lika gärna kan användas för att befästa sociala hierarkier som för att befrämja fritt tankeutbyte och fri kunskapsutveckling.

Jag inledde denna essä med att skriva att samtalet alltid redan pågår, börjar om, upprepar sig, fortsätter. Men det kan förstås också ta slut, om än inte slutgiltigt. Samtalet är potentiellt oändligt. Jag har på olika sätt och ur olika perspektiv behandlat det akademiska samtalet som medium. Det är förstås inte den enda språkgenre som trafikerar universitetsvärlden, men det är en av de äldsta och en av de mest påtagligt seglivade. Min diskussion av detta medium har varit högst fragmentarisk och är präglad av mina egna erfarenheter. Någon annan skulle beskriva det på ett annat sätt. Det är som med varje samtal.

NOTER

1. Jacques Derrida, *De la grammatologie* (Paris: Editions de Minuit, 1967).
2. I vissa skrifter är Platon fientlig mot skriften (*Faidros*): den sägs vara mekanisk, omänsklig, svarar inte på frågor, destruktiv för minnet. I andra skrifter (*Staten*) är Platon fientlig mot muntlig kultur. Detta indikerar en ambivalens hos Platon (och hos hans samtid).
3. Platon kallar det goda samtalet "dialektik" – konsten (*technē*) att diskutera och debattera, ibland mer specifikt att tillsammans finna lösningar på problem. I modern tid finner man detta ideal exempelvis hos Georg Gadamer,

- Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen: Mohr Siebeck, [1960] 2010), och Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns* (Frankfurt: Suhrkamp, 1981). För mer neutrala definitioner av samtalet som ”varje form av interaktion genom språk (eller andra symboliska medel) mellan två eller flera samtidigt närvarande individer”, se Thomas Luckmann, ”Social Communication, Dialogue and Conversation”, i *The Dynamics of Dialogue*, red. Ivana Marková & Klaus Foppa (New York: Harvester Wheatsheaf, 1990), 45-61, och Per Linell, *Approaching Dialogue: Talk, Interaction and Contexts in Dialogical Perspectives* (Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1998), 12-14 *et passim*. Den senare inkluderar även telefonsamtal och elektronisk realtidsinteraktion (chatt).
4. Mikhail Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, red. Michael Holquist (Austin: University of Texas Press, 1981).
 5. Mikhail Bakhtin, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, övers. Caryl Emerson (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984); Mikhail Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, red. Caryl Emerson & Michael Holquist (Austin: University of Texas Press, 1986).
 6. Linell, *Approaching Dialogue*, 17-34, 55-56 *et passim*. Se vidare Per Linell, *The Written Language Bias in Linguistics: Its Nature, Origins, and Transformations* (London: Routledge, 2005).
 7. Martin Heidegger, ”Zur Seinsfrage”, brev till Ernst Jünger. I Ernst Jünger & Martin Heidegger, *Briefe 1940-1975*, red. Simone Maier & Günter Figal (Stuttgart: Klett-Cotta / Vittorio Klostermann, [1955] 2008), s. 150-196.
 8. John McHardy Sinclair & Malcolm Coulthard, *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils* (Oxford: Oxford University Press, 1975).
 9. *Functions of Language in the Classroom*, red. Courtney Cazden, Vera John, Dell Hymes (New York: Teachers College Press, 1972).
 10. Derek Edwards & Neil Mercer, *Common Knowledge. The Development of Knowledge in the Classroom* (London: Routledge, [1987] 1995); Courtney Cazden, *Classroom Discourse* (Portsmouth: Heinemann, 1988); Robert Kachur & Catherine Prendergast, ”A Closer Look at Authentic Interaction: Profiles of Teacher-Student Talk in Two Classrooms”, i *Opening Dialogue: Understanding the Dynamics of Language and Learning in the English Classroom*, red. Martin Nystrand (New York: Teachers College Press, 1997), 75-88; Martin Nystrand, ”When Recitation Becomes Conversation”, i *Opening Dialogue*, 1-29.

11. Läroplan för grundskolan 1962 (Lgr 62) var den första läroplanen för grundskolorna i Sverige. Den ersattes läsåret 1970/1971 av Läroplan för grundskolan 1969 (Lgr 69). Tidigare benämningar på läroplan i folkskolan i Sverige var normalplan, och från 1919 undervisningsplan. 1955 fick den svenska folkskolan en ny undervisningsplan. Grundskolan i Sverige har fått nya läroplaner 1962 (Lgr 62), 1969 (Lgr 69), 1980 (Lgr 80), 1994 (Lpo 94) och 2011 (Lgr 11). Se även Eva Lindmark, "Läroplaner och andra styrdokument före 1970. En bibliografi" (Stockholm: Stockholms universitetsbibliotek, 2009).
12. Cazden, *Classroom Discourse*, 437. Se vidare Karsten Hundheidi, "Det intersubjektiva rummet", i *Dialog, samspel och lärande*, red. Olga Dysthe (Lund: Studentlitteratur, 2003), 143-166; Vibeke Grøver Aukrust, "Klassrumssamtal, deltagarstruktur och lärande", i *Dialog, samspel och lärande*, 167-191.
13. Anne Brown et al., "Interactive Learning and Individual Understanding: The Case of Reading and Mathematics", i *Culture, Schooling and Psychological Development*, red. Liliana Tolchinsky Landsmann (Norwood: Ablex Publishing, 1991), 136-170; Anne Brown, "Transforming Schools into Communities of Thinking and Learning about Serious Matters", *American Psychologist*, vol. 52, nr. 4, 1997, 399-413.
14. *If...*, regi Lindsay Anderson, producerad av Lindsay Anderson & Michael Medwin, screenplay David Sherwin (Paramount Pictures, 1968).
15. Etienne Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).
16. Per Linell och Lennart Gustavsson, *Initiativ och respons. Om dialogens dynamik, dominans och koherens*, Studies in Communication (SIC) 15 (Linköping: Linköpings universitet, 1987), 11-12.
17. Jeff Zwiers & Marie Crawford, *Academic Conversations: Classroom Talk that Fosters Critical Thinking and Content Understandings* (Portland: Stenhouse Publishers, 2011).
18. Linell och Gustavsson, *Initiativ och respons*, 27.
19. Som Linell och Gustavsson påpekar kan ett samtalsinitiativ i sin tur fungera som en respons på ett tidigare yttrande. Därför bör man uppfatta initiativ och respons på en gång som drag (i ett spel) och som aspekter hos yttranden. (Linell och Gustavsson, *Initiativ och respons*, s. 15-16.) I varje yttrande finns bägge dessa aspekter närvarande, men den ena kan vara starkare än den andra. Se vidare Linell, *Approaching Dialogue*, 169-177.
20. Maurice Blanchot, "La pensée et l'exigence de discontinuité", i *L'Entretien*

- infini* (Paris: Gallimard, 1969), s. 1-11. I bakgrunden finns förstås Heideggers läsningar av textfragment från Herakleitos och Parmenides, som återfinns i *Vorträge und Aufsätze* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1954).
21. Blanchot, *L'Entretien infini*, 7.
 22. Ibid., 8.
 23. Ibid., 9. [L'une des questions qui se posent au langage de la recherche est donc liée à cette exigence d'une discontinuité. Comment parler de telle sorte que la parole soit essentiellement plurielle? Comment peut s'affirmer la recherche d'une parole plurielle, fondée non plus sur l'égalité et l'inégalité, non plus sur la prédominance et subordination, non pas sur la mutualité réciproque, mais sur la dissymétrie et l'irréversibilité, de telle manière que, entre deux paroles, un rapport d'infinité soit toujours impliqué comme le mouvement de la signification même.]
 24. Timothy A. Carey & Richard J. Mullan, "What is Socratic questioning?", *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, vol. 41, nr. 3, 2004, 217-226.
 25. Gustav Heckmann, *Das sokratische Gespräch: Erfahrungen in philosophischen Hochschuleminaren* (Hannover: Schroedel, 1981).
 26. Jos Kessels, *Socrates op de Markt: Filosofie in Bedrijf* (Amsterdam, Boom, 1997).
 27. Heckmann, *Das sokratische Gespräch*.
 28. Blanchot, *L'Entretien infini*, kapitel 3, 5, 6 & 7.
 29. Linell och Gustavsson, *Initiativ och respons*, 69.
 30. Blanchot, *L'Entretien infini*, 36 [– Trouver, chercher, tourner, aller retour: oui, ce sont des mots indiquant des mouvements, mais toujours circulaires.]
 31. Ibid., 38 [Parler, ce n'est pas voir. Parler libère la pensée de cette exigence optique qui, dans la tradition occidentale, soumet depuis des millénaires notre approche des choses et nous invite à penser sous la garantie de la lumière ou sous la menace de l'absence de lumière.]
 32. Blanchot, *L'Entretien infini*, 73-74 et passim. För diskussion av Blanchots förhållande till Levinas (och omvänt), se exempelvis volymen *Emmanuel Lévinas-Maurice Blanchot, penser la différence*, red., Éric Hoppenot & Alain Milon (Nanterre: Presses universitaires de Paris 10, 2007).
 33. Blanchot, *L'Entretien infini*, 74 [D'une manière générale, presque toutes les philosophies occidentales sont des philosophies du Même, et quand elles se soucient de l'Autre, ce n'est encore que comme d'un autre moi-même, ayant, au mieux, égalité avec moi qui cherche à être reconnu de moi]

comme Moi (ainsi que moi de lui), dans une lutte qui est tantôt lutte violente, tantôt violence s'apaisant en discours.]

34. Ibid., 74-75 [Autrui, c'est le tout Autre; l'autre, c'est ce qui me dépasse absolument; la relation avec l'autre qu'est autrui est une relation transcendante, ce qui veut dire qu'il y a une distance infinie et, en un sens, infranchissable entre moi et l'autre, lequel appartient à l'autre rive, n'a pas avec moi de patrie commune et ne peut, en aucune façon, prendre rang dans un même concept, un même ensemble, constituer un tout ou faire nombre avec l'individu que je suis.

– Eh bien, cet autrui est étrangement mystérieux.

– C'est qu'il est précisément l'Étranger, cet Inconnu dont nous supposons, en commençant, que le rapport avec lui était la philosophie même: Levinas dit, la métaphysique. L'Étranger vient d'ailleurs, et toujours il est ailleurs qu'où nous sommes, n'appartenant pas à notre horizon et ne s'inscrivant sur aucun horizon représentable, de sorte que l'invisible serait son "lieu", à condition d'entendre, par là, selon une terminologie dont nous avons quelquefois usé: ce qui se détourne de tout visible et de tout visible.] Jfr även s. 80.

35. Georg Simmel, "Exkurs über den Fremden", i hans *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Berlin: Duncker & Humblot, [1908] 1983), 509-512.

36. Blanchot, *L'Entretien infini*, 77 [non parce qu'il serait le plus puissant, mais parce que, là, cesse mon pouvoir]

37. Ibid., 78-79 [– Mais sans être réduits aux effusions du cœur, car autrui parle. Autrui me parle. La révélation d'autrui qui ne se produit pas dans l'espace éclairé des formes est tout entière parole. Autrui s'exprime et, dans cette parole, il se propose comme autre. S'il y a un rapport où l'autre et le même, tout en se tenant en rapport, *s'absolvent* de ce rapport, termes qui demeurent ainsi absolus dans la relation même, comme le dit fortement Levinas, ce rapport, c'est le langage. Quand je parle à l'autre, j'en appelle à lui. Avant tout, la parole est cette interpellation, cette invocation où l'invoqué est hors d'atteinte, est, même injurié, respecté, même sommé de se taire, appelé à la présence de la parole, et non pas réduit à ce que je dis de lui, thème de discours ou sujet de conversation, mais celui qui est toujours au-delà et en dehors de moi, me dépassant et me surplombant, puisque je le prie, inconnu, de se tourner vers moi et, étranger, de m'entendre. Dans la parole, c'est le dehors qui parle en donnant lieu à la parole et en permettant de parler.] Det kan noteras att "utsidan" (le dehors) hos Blanchot be-

- tecknar på en gång möjligheten och förutsättningen för konstnärligt skapande och estetisk upplevelse (se exempelvis texter i *L'Espace littéraire* (1955) och *L'Entretien infini*), men även fungerar som figur för vårt förhållande till det (radikalt) främmande och okända, och är i sin tur kopplad till begreppet "neutre". Se vidare Marlène Zarader, *L'Être et le neutre. À partir de Maurice Blanchot* (Lagrasse: Verdier, 2001).
38. Jean-Luc Nancy, "La communauté désœuvrée", i hans *La Communauté désœuvrée* (Paris: Christian Bourgois, [1983] 1986), 28-35; Maurice Blanchot, *La Communauté inavouable* (Paris: Editions de Minuit, 1983).
 39. Sigmund Freud, "Zur Dynamik der Übertragung", *Gesammelte Werke VIII* (Frankfurt am Main: Fischer Verlag, [1912] 1960), 363-374; Jacques Lacan, *Le Transfert* (Séminaire VIII) (Paris: Ed. du Seuil, 2001) och *Les Quatre concepts fondamentaux de la psychoanalyse* (Séminaire XI) (Paris: Seuil, 1973), 209-234.
 40. Det kan finnas skäl att påminna om att benämningen "civilingenjör" historiskt kom till på 1700-talet för att särskilja från "militäringenjör". Men denna fredliga avgränsning till trots är ingenjörsutbildningar fortfarande i mångt och mycket präglade av ett funktionellt förhållningssätt och där finns normalt inte stort utrymme för kritiskt tänkande.
 41. John Biggs, *Teaching for Quality Learning at University* (Maidenhead: Open University Press, 2003).
 42. Council of Europe (Europarådet), *White Paper on Intercultural Dialogue. Living Together as Equals in Dignity* (2008), 19.
 43. Paul Gilroy, *Postcolonial Melancholia* (New York: Columbia University Press, 2005), xv et passim; Óscar García Agustín, "Intercultural Dialogue: Visions of the Council of Europe and the European Commission for a Post-Multiculturalist Era", *Journal of Intercultural Communication* 29, 2012.

GÖRA BRUK: TEXTER I ARBETE

JONAS INGVARSSON

Till GDH, som var först.

Och ni vill "använda" lyriken, säger ni?

Vänta tills poesin gjort bruk av er, då vet ni bättre.

— Göran Palm, "Megafonen i Poesiparken" (1961)

Länge har vi provat våra teorier på litteraturen.

Litteraturen. Den.

Teorierna. Metoderna. De.

Lika länge har vi återberättat historien om litteraturen.

Litteraturen. Den.

Historien. Den.

Man kan (och vi ska så småningom mer utförligt) beskriva litteraturvetenskapen som ett *system*. Detta system, precis som alla sociala system, strävar efter balans i såväl verksamhet som självbild – inom systemteorin talar man om *homeostasis* (självreglering) och *autopoiesis* (självskapande). Med detta synsätt går det skapa sig en bild av varför ett ämne – ett system – som litteraturvetenskap, trots all yttre påverkan, förefaller vara så svårt att reformera. Problemet är inte så mycket motståndet hos enskilda aktörer, som systemet självt, ett system alla vi litteraturvetare (jag och mina kolleger) ständigt bidrar till att bekräfta, vare sig vi vill det eller ej. Genom att förstå dessa mekanismer kan vi peka ut vägar för utveckling – det mesta återstår att göra.

Ty ämnet litteraturvetenskap befinner sig under hård press på de flesta av landets lärosäten. Denna press stammar från det faktum att antalet timmar för utfört arbete har minskat drastiskt sedan första halvan av 2000-talet – för egen del kan jag notera en nedskärning av tilldelningen för en femveckorskurs från ca 125 till ca 50 timmar. Det innebär att en lektor med 20 % kompetensutvecklingstid skulle behö-

va genomföra 27 kurser (eller 135 kursveckor) på ett läsår för att fylla sitt pensum. Det innebär dessutom i runda slängar en sänkning av ersättningen med 60 %. Bäva månade Universiteten om Gruvtolvan observerade detta faktum.

Men visst orkar man, det är ju en sådan ynnest att få arbeta med litteratur. Att förändra sitt arbetssätt eller styra om innehållet i sina kurser är emellertid tidskrävande. Viljan till förändring saknas inte, kanske inte ens orken – men däremot tiden. Alltså hackar vi stressat fram samma berättelse år efter år, trots att de flesta av oss vet bättre.

Ovanstående resonemang efterlyser ändringar i litteraturvetenskapens ordning. Men det är förstås inte särskilt enkelt, kanske inte ens möjligt, eller i grunden önskvärt. Det kan visa sig enklare, och mer kongenialt, att förändra litteraturstudiet genom att helt enkelt lämna ämnet.¹ Ty litteraturvetenskapen är ett seglivat och synnerligen effektivt system som genom alla mediala förnyelser och teoretiska utmaningar hållit sig förvånansvärt intakt.

Litteraturen. Den.

Historien. Den.

Teorierna, metoderna. De.

Som en vid det här laget gammal uppfattning gör gällande kan verksamheten att analysera litterära texter i bästa fall sägas resultera i att man med viss framgång lyckas formulera några insikter om den teori man använder, snarare än om de skönlitterära verk man studerar. Teorin måste ju bekräftas i läsningen om man inte vill riskera att den under processens gång s.a.s. dekonstruerar sig själv och gör varje position, utifrån vilken vi vill betrakta texten, ohållbar (förhållandet är väl dock detta att varje läsning, varje bruk av teorin, de facto innebär just att teorin dekonstrueras).

Men låt oss nu i stället för att fundera över vad vi kan säga om litteraturen ("Theory at war with phenomena", som Susan Howe uttrycker det) försöka ta reda på vad litteraturen har att säga om oss. Skönlitterär text, förutom att vara exponent för en poetik, en politik, en rörelse, en genre, ett författartemperament, etc., måste väl kunna tala om något för oss som arbetar med litterära texter? Genom att sålunda vända på perspektivet, och låta litteraturen skriva teorin, åstadkommer vi något häpnadsväckande: litteraturen blir viktig igen. Att

läsa varje verk som en poetik – eller politik – innebär i detta fall att försöka se på omvärlden med den litterära textens blick.

I det följande ämnar jag rikta uppmärksamheten mot framförallt två verk: *The Midnight* (2003) av Susan Howe och *The Heat of the Day* (1949) av Elizabeth Bowen, med några kortare nedslag hos Gunnar D Hansson, Lars Ardelius och Göran Palm. Ambitionen är att i dessa verk läsa fram några påståenden om hur litteraturvetenskapen i synnerhet, men kanske också vår tillvaro i allmänhet, skulle kunna betraktas. Jag vill dock redan nu befria läsaren av denna essä från varje misstanke om att de aktuella verken kommer att analyseras på något uttömmande sätt. Syftet är inte att sortera in mina läsningar i en korpus av andra Howe-Bowen-läsningar utan att försöka finna *utgångar* (snarare än ingångar till) texterna som vetter mot min praktik som litteraturvetare och mediehistoriker.

THE MIDNIGHT

Susan Howes poesi-essä-prosa-collage *The Midnight* från 2003 väver ihop en räckta olika bilder, texter, teman och associationer, med ett instabilt centrum i minnet av hennes mor, skådespelerskan och författaren Mary Manning som avlidit några år tidigare, 94 år gammal.

Boken inleds emellertid med en grafisk mystifikation: efter titelbladet följer en reproduktion av fram- och baksidan till ett mellanark hämtat från en utgåva av Robert Louis Stevensons roman *The Master of Ballantrae*. "There was a time when bookbinders placed a tissue interleaf between frontispiece and titlepage in order to prevent illustration and text from rubbing together", skriver Howe i vad jag vill kalla bokens prolog (Howe, 2003, försättsbladen). Bladet ifråga är alltså ett skyddspapper som läggs mellan titelbladet och frontespisen för att trycksvärtan inte ska smeta ner sidorna. Effekten blir att den semitransparenta boksida som nu reproduceras bär ett svagt men nästintill läsligt avtryck av titelsidan till Stevensons roman.² Prologen benämner också själva bokbläddrandet ("Listen, quick rustling"), vilket aktualiserar läsandets akustik samtidigt som ordet "Pantomime" etablerar tystnaden. *The Midnight* inleds alltså slående materiellt, boken som taktil upplevelse accentueras, bild och text, ljud och tystnad installeras och deras förment oppositionella relation dekonstrueras.

Prologen kan närmast betraktas som en poetik för boken som helhet, den etablerar en räckta oscillationer: om relationen mellan bild och text – ja till och med, som vi sett, om relationen till det som befinner sig *mellan* bild och text; faktapåståenden som hastigt glider över i lyrisk prosa; personliga reflektioner; språkliga svävningar. Sammantaget slår bokens inledning an inte bara en materiell och multimodal, utan också en bibliografisk ton, ackompanjerad av syntaktiska lekar och oavslutadheter.³

”Upon the interpreter this ambush/Theory at war with phenomena”.⁴ Ja, det är en text som utmanar uttolkaren. Verkligen. Men, som Howe påpekar, är det inte teorin som från första början förklarar krig mot objektet? ”I årtionden”, skrev Susan Sontag redan 1966, ”har litteraturkritiker sett som sin uppgift att översätta beståndsdelarna i en dikt, en teaterpjäs, en roman eller en novell till någonting annat”.⁵ Och vidare: ”I en kultur vars ständiga problem är intellektets överutveckling på bekostnad av energi och sensuell begåvning, är analysen intellektets hämnd på konsten”.⁶ *The Midnight* andas samma motstånd mot tolkning. Texten pekar mot marginalen, såväl tematiskt som poetiskt, och texten pekar framförallt – ut. ”I will scatter arguments here and there half-hidden; premises are omitted this way”, heter det i ett prosafragment som utgår från ljudet av en tåg vissla från AMTRAK. Det oavslutade som poetik såväl i tanken som i syntaxen har förstås sin resonansbotten i modernistisk fragmentestetik, men här handlar det i första hand inte om ett inventerande av uttryckssätt, eller en gåta som väntar på sin lösning, utan snarare om att sätta texter i verket (för att parafrasera titeln på en aktuell avhandling i litteraturvetenskap).⁷

The Midnight sätter mig i rörelse. Oupphörligen får jag bege mig till Arkivet då boken är sprängfylld med dolda eller uppenbara referenser, och författarens förkärlek för såväl äldre litterära allusioner som fonetiska skrivlekar gör texten svårforcerad även rent semantiskt.⁸ Arkivet konsulteras för såväl språk som människor och platser. Jag söker efter information om teologiska bråk mellan protestantiska sekter i 1700-talets Skottland; om olika textila produktionstekniker; om Robert Louis Stevenson; om Susan Howes släktingar; om ”The Owl and the Nightingale”; om Meinongians lära kring icke-existerande objekt; och om den modala realismen. Jag befinner mig sålunda oftare utanför än inne i *The Midnight*. Men: är det inte samma misstag som begås

av de texttolkare som enligt Sontag (och den moderna anti-hermeneutiken) letar efter en annan text än den som står på baksidorna? Dock: skillnaden är väsentlig. I föreliggande fall står ju texten *The Midnight* kvar intakt – den har inte förklarats, inte översatts. Det är – även om det vore möjligt – inte heller denna texts uppdrag att vare sig tolka, systematisera eller på annat sätt reducera *The Midnight* till ett exempel på en teori; i stället ska vi fundera över vad Howes text *gör* och formulera om detta till ett imperativ. *Gör!*⁹

VAD GÖR DU?

En gång i början av 1990-talet läste jag en forskarkurs i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Lärare var Gunnar D Hansson, och kursen hette ”Tryck och tal. Moderna och omoderna former”. Under kursens gång hade vi seminarier om muntlig litteratur, listor, hembygdsböcker, domedagspredikningar, folksagor, och vi grävde i ett arkiv – kartonger med handlingar, poesi, bilder, anteckningar – efterlämnat av Bellmantolkaren och den misskände poeten Gunnar Bohman. Sist men inte minst hade vi ett seminarium om bondkomik anført av ingen mindre än Uno Myggen Eriksson, som också hann med att bekänna att han i sin ungdom deltagit i ett hysteriskt upplopp efter en Alice Babs-konsert under vilket stjärnans bil välts över ända.

Efter kursens genomförande insåg jag att vad vi varit med om var en forskarkurs i litteraturvetenskap som inte handlade om litteratur utan närmade sig fenomenet text från helt andra håll, genom en inventering som förde oss till randen av vårt kunnande. En hisnande utsikt erbjöds. Och jag skrev en kursuppsats som ledde fram till en diskussion om produktiva tryckfel i Lars Ardelius självbiografiska *cut-up*-roman *Plagiat*. Gunnar D Hanssons egna böcker från den tid då han gav denna kurs utgör paradexempel på i foucaultsk mening arkeologiska anteckningar, där han med utgångspunkt från olika företeelser producerar en ständigt nyskapande epistemologi. Den omtalade trilogin som sorterades in i hyllan för lyrik men som var så mycket mer bar titlarna *Olunn*, *Lunnebok* och *Idegransöarna* och behandlade i tur och ordning makrillar, lunnefåglar och idegranar. Kring dessa objekt klustras dikter, essäer, prosastycken, faktaansamlingar, skrönor, tabeller och spekulationer. Väl att märka, utan sammanfattande synte-

ser. Hur sammanfattar man en makrill? En av Hanssons senaste texter bär titeln "Var slutar texten: Behöver man tala?"¹⁰

Ja, var slutar texten? Problemet med den frågan, hur spännande den än är, är att den utmanar grunden för vårt ämnes existens. För ju vidare textbegrepp vi accepterar, desto svårare blir det att upprätthålla en traditionell historiografi, och de teorier som häftar vid den.

LITTERATUREN UTAN LITTERATUR

Vi frågar oss igen: kan man ta litterära texters funktion som utgångspunkt för ett ämnes curriculum? Hanssons kursverksamhet kan ses som en vidareföring av såväl hans egen "idegransestetik" som ett förbådande av Susan Howes "midnattspoetik". I *The Midnight* finns en alldeles briljant passage som beskriver författarens (eller Susan Howes eller Susan von Schlegells) besök på ett bibliotek. Hon skildrar med stor omsorg hela den materiella inramningen för sitt besök, alltifrån entréns dubbla pardörrar (först i trä, de innanför i glas), till hallens arkitektur och artificiella ljus som författaren först misstar för dagsljus, till en reflektion över spöken och övervakning.

Den detaljerade beskrivningen av biblioteket och dess interiörer leder mig själv upprepade gånger i rörelse mot Arkivet (Houghton Library, Edison and Newman Room, Hesekiel och bibelexeges, konstnären Joseph Oriel Eaton – men detta är bara början) samtidigt som författaren själv beskriver sig som "the parasite object of the Institutional Gaze", och i egenskap av icke-akademiker känner hon sig plötsligt iakttagen och hinner också beskriva sin skamsenhet över att inte ha vågat behålla sitt flicknamn när hon gifte sig 1965 ("Feminism has shattered that outmoded custom"), innan hennes ögon landar på en rad folianter arrangerade tre och tre:

HOLLIS HARVARD MATHER / MASEFIELD COLERIDGE ROBINSON
/ HERBERT MILTON DONNE / PERSEUS GRAPHIC ARTS MONTAIGNE. At the moment I am closest to HERBERT. Behind glass is a group of perfectly maintained leather-bound volumes. One, taller than the rest, has a blood-red leather binding with gold lettering: "Presented to Charles I at Little Gidding." (s. 123)

Härpå följer citat ur Eliots "Four Quartets", och en utläggning – interfolierad av en dikt av Emily Dickinson – om den anglikanska sekt (ett av flera protestantiska samfund som figurerar i Howes bok) som under ledning av David Ferrar var samlad just i Little Gidding. Där saxades en bibelberättelse om Jesu liv ihop (*cut-up!*) ur de fyra evangelierna till en sammanhängande berättelse, med de olika evangelisterna angivna i marginalen med bokstaven A för Matteus, B för Markus, C för Lukas och D för Johannes. Jag beger mig till arkivet igen, flera gånger. Och författaren är åter i biblioteket, där hon beskriver sina umbäranden med att trycka på dörrknappen till läsesalen och vänta tillräckligt länge efter surrljudet på det låsklick som förkunnar att dörren är öppen ("The gulf between each buzz and click is terrifying in its possibilities"). Väl inne berättar hon för bibliotekarien att hon kommit för att ta del av manuskript av Emily Dickinsons hand och att hon har chefs tillstånd. Men materialet finns inte där. Med ett anrop som visar sig (arkivet!) vara hämtat från en dikt av Matthew Arnold – *Come away, away children: come down, come down* – lämnar författaren biblioteket – "John Cotton, Cotton Mather, Barbara Cutter, King Philip, Metacomet, Mercy Short – dim rustle of papers – hushed buzz – discreet door release click – researchers let in or let out. In a chiasmic universe only relations exist – nothing exists absolutely".¹¹

Litteraturen utan litteratur. Men ändå: relationerna existerar ju. En oupphörlig undersökning, ett iakttagande av allt som är runtomkring, där till och med författarens besvikelse blir till en ny undersökning:

I have waited weeks for this moment. I think of the disarming of the Antinomians 1637 [arkivet igen], coinciding with the founding of Harvard College in Cambridge, a provincial village of mainly British immigrants. I think of Roger Williams and the "gap in the hedge or wall of separation between the garden of the church and the wilderness of the world." [arkiv] I think about the rattle of statistical traffic. [arkiv – men jag fattar inget] Where and when did English prosodial grammar become American?¹²

Den semantiska koherensen bryter samman i denna besvikelse, men det är ingen desperation som gestaltas, snarare en serie nyktert disparata reflektioner. Man kan försöka föreställa sig hur vår egen verksam-

het på ett liknande sätt kunde hantera besvikelser produktivt: litteraturen utan litteratur. En A-kurs utan Alguin/Olsson. Finns där andra frågor att ställa? Vi börjar om igen, vi ger oss inte, som Lars Gustafsson skulle säga. Några sidor senare: ett brev från bibliotekschefen reproduceras, vari meddelas, "To whom it may concern:", att ingen åtkomst längre ges till några dokument ur Houghton Librarys Emily Dickinson-samling. Det återgivna brevet etablerar en gåta: var det detta brev författaren misstolkat som en inbjudan? Är det osäkerheten inför bristen på akademiska examina som genererat en felläsning? Hur tokigt kan det bli med litteratur?

Vackra ord går bra. Gör bara rytmen fast. Stäng in dem.
Fula ord? Gör bara rytmen mjuk. *Glid* in dem!
Men inte något klarspråk. Kom ihåg att det är poesi ni skriver.
Andas in, stäng till, håll sedan andan. Poesin är en kompressor.
Nej, inte talspråk, b-i-l-d-språk. Är ni prosaist?
Och tänj för Guds skull inte ut. Ni kanske andas mellan raderna?
Kom ihåg att det är poesi ni skriver!¹³

Ja, Göran Palm kunde också. Men 1961 hade han inte läst Susan Howe.

"In a chiastic universe only relations exist – nothing exists absolutely". Så läser vi *The Midnight*: ut ur texten; sök andra texter; använd andra material!; utnyttja arkivet!; kombinera; associera!; intermediera! Andas ut! Kombinera bild, text, ljud... Lek med språket, men inte planlöst – ta riktning! Litteraturen utan litteratur, säger ni? Kom ihåg att det är humanvetenskap du bedriver. Litteraturen är en generator. En poetik, en pedagogik: sortera inte in texten i redan bestämda fack – låt den i stället växa oformligt, men glöm inte rötterna. Arkivet har noder.

UR EN KURSUPPSATS FRÅN 1993

"Jag, Leo Nikolajevitj Tolstoj, har aldrig förstått mig på vintrarna här i Moskva."¹⁴

Passagen inleder en text av Lars Ardelius i författarantologin *Tryckpunkter* (1967), där ett antal Norstedtsförfattare inbjudits att skriva om sina egna författarskap. Ardelius bidrag "Intimt" är lika skälmskt

som typiskt för författarens 1960-tal, med glidningar mellan olika verklighets-, fiktions- och identitetsplan – den som påstår sig vara Tolstoj i inledningsraden är naturligtvis författaren själv.

Författarpresentationen kom året innan Ardelius häpnadsväckande självbiografi *Plagiat*. Denna skiljer sig från andra självbiografiska verk i det att författaren valt att beskriva sina egna erfarenheter genom utdrag ur *andra* författares levnadsteckningar. *Plagiat* är med andra ord ett collage på tidigare självbiografier, ”en anhopning av fakta och händelser som döljer de tre fyra episoder jag annars inte skulle kunna berätta”. Men han intygar samtidigt att han ”vill bli tagen på orden, de egna men också de lånade” (s. 45 f.).

Hur man än närmar sig en bok som *Plagiat* är läsupplevelsen ytterst särpräglad. Hela den självbiografiska genren bygger ju upp sin läsarförväntning på ett språkspel där läsaren ”vet” att de episoder som återges faktiskt har ägt rum. ”Sanning” och ”verklighet” har en alldeles speciell funktion inom den biografiska genren, och många uppgifter kan ju också kontrolleras. Selektivitet och metaforer skymmer förstås sikten något, men genrekonventionen inbjuder likväl till ett suspenderat tvivel – detta är ju författarens ”sanning”. *Plagiat* sätter dessa förväntningar i gungning.

Den traditionella självbiografen är ju till sitt väsen *metonymisk*; delarna får representera helheten – livet. I förhållande till denna genreförväntning är *Plagiat* att betrakta som en *metaforisk* självbiografi. Texterna är överförda från andra sammanhang där de representerade något annat, närmare bestämt just den händelse som beskrivs. Det som skildras ”bakom” texten i *Plagiat* kan vi oftast bara ana. Men vi vet att något hänt. Detta spänningsfält mellan text och representation fungerar som generator för hela läsupplevelsen. Baksidestexten upplyser oss:

PLAGIAT är ett försök att komma ifrån självbiografins snäva personliga begränsning och ringa in det gemensamma draget i vårt västerländskt borgerliga kulturmönster. Den fungerar därmed inte bara som en självbiografisk prosaberättelse utan även som kritik mot traditioner och moralattityder som hotar att göra oss alla till plagiat.

Genom att peka ut inte bara sitt eget liv utan hela den självbiografiska genren tycks Ardelius med *Plagiat* försöka åstadkomma ett ifråga-

sättande av hela vår västerländska identitet. Varför lever vi som vi gör? Vad är det som skapar vår identitet och styr våra handlingar? Det är en kritik av det moderna subjektet som tangerar William S. Burroughs experiment med *cut-up* och bandspelare vid denna tid, men som också förebådar centrala aspekter av L=A=N=G=U=A=G=E-rörelsens poetik, samtidigt som Ardelius litterära praktik, precis som Hanssons och Howes, ständigt aktiverar mig – såväl intellektuellt (vad *står* det här – *egentligen*?) som fysiskt (till Arkivet – vem har skrivit detta, *egentligen*?).¹⁵ Litteraturen lär oss något om den kreativa potentialen i citatet och i bristen på originalitet: rörelse.¹⁶

EN MIDNATTSDRÖM OM POETISK PEDAGOGIK

Susan Howe har länge associerats just till kretsen av L=A=N=G=U=A=G=E-poeter, vilka – i alla sina olikheter – kan sägas ha iscensatt en kritik av det skrivande subjektets privilegierade plats i litteraturen; av historiens narrativitet; och av poesins tillgänglighet och översättbarhet.¹⁷ Dessa problemområden installeras hos såväl Howe som Hansson och Ardelius, och man kan gärna tänka sig de konsekvenser dessa imperativ får för litteraturundervisningen. Gunnar D Hanssons forskarkurs 1993 har redan nämnts. Men vi kan föra detta vidare och fråga oss vad det skulle bli av litteraturvetenskapen om vi också ifrågasatte historiens och biografins narrativitet – d.v.s. våra traditionella historiografier? Hur bundet är egentligen vårt förhållande till det personliga uttrycket, alltså för ämnets vidkommande den fortfarande mycket författarskapscentrerade berättelse vi reproducerar? Och den stora utmaningen: orkar vi ifrågasätta poesins översättbarhet – i vårt fall dels sorterandet i genrer, grupper och ismer, men framförallt den hermeneutiska kod som i varje text ser en annan text? Slutligen den pedagogiska frågan: är originalitet ett tecken på förvärvad kunskap? Uppmuntrar de examinationsformer vi utsätter studenterna för verkligen till nytänkande?¹⁸ Självaste Walter Benjamin beskrev sin egen metod i Passgearbetet på följande sätt:

Metoden för detta arbete: litterärt montage. Jag har ingenting att säga. Bara att visa. Jag kommer inte att stjäla något värdefullt och inte att lägga mig till med några snillrika formuleringar. Däremot trasor-

na, avfallet: Jag vill inte inventera dem, utan låta dem komma till sin rätt, på det enda sätt som är möjligt: genom att använda dem.¹⁹

Det finns ingen anledning att ha lägre ambitioner än så:

Denna hemskrivning har två utgångspunkter:

1) Du ska själv formulera frågan för denna examination.

2) Ditt svar ska bestå av citat.

- Genom att själv formulera en fråga som man anser belysande för delkursens innehåll tvingas man skaffa sig någon form av förståelse – eller kanske rättare sagt en hypotes – om vad som kan tänkas vara relevant för tidsperioden. Frågan ska vara produktiv i så måtto att den kan generera idéer och associationer som kanske inte är helt givna.

- Frågan ska vara utformad så att ditt svar inkluderar texter som spänner över hela perioden (kursen handlar ju om "1900-talet"). Återigen: var noga med vilken fråga du väljer att besvara!

- Svaren på din fråga ska alltså bestå av citat ur kurslitteraturen (skönlitteratur, sekundärlitteratur) och, om du vill, ur andra valfria men angivna källor (tidskrifter, böcker, Internet). Dessa citat får (men måste inte) följas av en kommentar där du talar om för läsaren vad i detta citat som är intressant för ditt vidkommande. Skrivningens huvuduppgift är alltså att undersöka hur du kan få citaten att jobba för din frågeställning. Det innebär att kommentaren endast i undantagsfall får vara längre än citatet.

LYCKA TILL!!

~~/Lars Ardelius~~

/Jonas

Elizabeth Bowen: texten ser dig!

I inledningskapitlet till Elizabeth Bowens roman *The Heat of the Day* (1948) står läsaren inför en scen som installerar *observationen* på ett synnerligen raffinerat sätt. En kvinna och en man möts av en slump under en utomhuskonsert i Regent's Park i krigets London. Mannen synes frånvarande, som försvunnen i egna tankar, men kvinnan inleder ändå en konversation som utvecklas ganska bryskt eftersom mannen reagerar irriterat. Ändå – hon har iakttagit honom:

[N]ow that she had him full-face a quite other curious trait appeared – one of his eyes either was or behaved as being just perceptibly higher than the other. This lag or inequality in his vision gave her the feeling of being looked at twice – being viewed then checked over again in the same moment.²⁰

Denna känsla av dubbelt betraktande till trots, är det kvinnan (vars namn, Louie Lewis, också innebär en dubbling) som observerar mannen och inte tvärtom. Mannen å sin sida observerar endast det faktum att han har observerats:

[S]he glumly said, *sotto voce*: "Going to think some more?"

She had made that impossible. Had she not borne in on him, in her moron way, the absurdities to which thinking in public could expose one, the absurdity with which one exposed oneself? She had given him, the watcher, the enormity of the sense of having been watched. New, only he knew how new, to emotional thought, he now saw, at the first of his lapses, the whole of its danger – it made you *act* the thinker.²¹

Mannen, som sedermera visar sig heta Harrison, är kontrapion för Storbritanniens räkning. Detta legitimerar förstås litterärt sett den anatomiska defekten och den dubbla blicken i det tidigare citatet. Men än mer visar dessa passager att betraktandet – observationen – fyller en väsentlig funktion i det krigstillstånd Bowen gestaltar. Typiskt nog är varken Louie eller Harrison romanens huvudgestalter, i synnerhet inte Louie som efter inledningskapitlet förekommer endast flyktigt vid ytterligare ett par tillfällen i romanen. Hennes roll är emellertid uppenbar: att fungera som utomstående observatör, som en påminnelse om att våra skeenden alltid betraktas, att våra handlingar aldrig är isolerade utan alltid sker i relation till något annat eller till någon annan (Howe: "In a chiastic universe only relations exist – nothing exists absolutely").

Harrison är också en observatör och det är förstås därför han inte tycker om att själv bli betraktad. Förmodligen röjer den utomstående observationen för honom en sanning om honom själv – hela hans verksamhet bygger på just detta. Han konstaterar också att genom att iaktas som en som sitter och grubblar offentligt börjar han *agera* som om han grubblade – en insikt som likt en *figura* förebådar en av romanens nyckelobservationer.

Efter konserten och det oplanerade mötet i parken, fortsätter dubbelagenten till målet för sin vandring, Stella Rodney. Samtidigt som han själv uppvaktar henne försöker han övertyga Stella om att hennes älskare Robert Kelway är spion för tyskarnas räkning.²² Hon tvivlar förstås, väl medveten om att Harrisons egna avsikter med denna information helt enkelt skulle kunna vara att röja en rival ur vägen, och hon hotar samtidigt med att avslöja hans misstankar för Robert. Harrison påpekar då att han kommer att veta säkert om Kelway är spion ifall Stella gör just detta, ty en skyldig person ändrar alltid sitt beteende när denne tror sig vara observerad:

”[W]ould you really expect him not to alter his course a bit – if it were only in one or two small particulars? His time-table would alter, and his beat – that could not not happen; it would be bound to. [– – –] I’ve never yet known a man not change his behaviour once he’s known he’s watched: it’s exactly changes like that that are being watched for.”²³

Observatören observeras av en observatör som också observerats. Detta ger upphov till rent semantiska staccato-effekter – ”not not”, ”that that” – som om språket själv befann sig under observation av kontrapionens dubbla blick (jfr den inledande observationens ”New, only he knew how new”, ovan, och namnet på observatören – Louie Lewis, som också är ett staccato). Dessa upprepningar upprepas då Harrison betydligt längre fram i berättelsen avslöjar för Stella att hans misstankar just har bekräftats: när hon, men först efter två månaders tvekan, avslöjat för Robert att han är misstänkt, har denne mycket riktigt ändrat sitt beteende. Replikväxlingen mellan Stella och Harrison hackar sig framåt – ”I did – did ever”; ”...*you* took it that that was that?”; ”frankly no: no, I didn’t”; ”... nothing else. Else, why not...”²⁴ ; och slutligen:

”I’d know. How? you said. I said, because he would show it. [– – –] So now you know I know you spoke. You know I know what you told him.”

”Told him when?”²⁵

Förutom den rent gertrudesteinska rytmiseringen här²⁶, utgör inslagen av staccatorytm ett kongenialt ackompanjemang till Harrisons dubbelexponerade blick med dess dubbla begär: begär efter sanning-

en och begär efter kärlek, något som också får kontraspionen att vackla i sitt uppdrag och sända ut dubbla signaler. För om hon ger efter för hans uppvaktning kanske han låter saken bero. Å andra sidan sviker han ju då sitt fosterland, och det uppdrag som ger honom rätten att peka ut Kelway överhuvudtaget.²⁷

Men vad innebär det vidare för oss att observationen s.a.s. installeras i Bowens roman? Vad observerar texten, vilka distinktioner gör den i sin omvärld, vilka relationer gestaltas? Till exempel: vad i författarens roll som skrivande kvinna under 1940-talet motiverar detta framskrivande av den observerande positionen? Kvinnan är ju vanligtvis van vid att bli just betraktad, inte bara som sexuellt objekt utan just som kvinna i olika roller – i synnerhet som dessa roller ursprungligen dikterats åt och för män. Ty för att bli en författare behöver kvinnan Elizabeth Bowen ägna sig åt just dubbelexponeringar: att på en gång skriva in sig i en traditionellt manlig diskurs, samtidigt som hon måste kunna stå vid sidan av och observera den, betrakta sin roll i den.²⁸ Om detta kan och bör mycket sägas. Inte minst vad beträffar litteraturhistorien. "Let me recite what history teaches. History teaches." som Gertrude Stein konkluderar i "If I Told Him. A Completed Portrait of Picasso". Men denna alternativa (för att inte säga kompletterade) historia har en sorts början 20 år tidigare när Virginia Woolf (som hade höga tankar om Bowen) skriver om det egna rum som inte bara är en fysisk plats utan i än högre grad en mer abstrakt punkt förvärvat genom materiellt oberoende, en position varifrån det/de/den (såväl diskursen som den egna rollen i denna) kan observeras.²⁹

Var slutar texten? Måste vi tala? Ja, det måste vi – men vi stakar oss betänkligt. Och hur är det med ämnet litteraturvetenskap och vår dubbla blick, vårt dubbla begär? Låt oss nu tala mer om observationen som teori.

SYSTEMET LITTERATURVETENSKAP

Här är vi nu: Bowens roman ledde mig till den dubbla blicken och observationen, och denna iscensättning av observationen ledde mig åter till systemteorin. Det är alltså hög tid att fördjupa relationerna mellan observationen, systemteorin och litteraturvetenskapen. Jag tillåter mig här djärva övergångar, men faktum är att det är just så läsningen

går till: en installation i ett litterärt verk får mig ofta att fundera över företeelser i mitt eget liv. Därför: jag fortsätter, jag ger mig inte.

Med inspiration från cybernetiken, vilken på basen av Norbert Wieners teorier beskriver tillvaron som ett system av informationsutbyten, och den biologiska systemteorin,³⁰ vilken utgår från biologin som en räkna observerande system, etablerar Niklas Luhmann *observationen* som en central utgångspunkt för sin sociala – eller sociocybernetiska – teori. Enligt Luhmann kan vi dock aldrig observera det enskilda objektet ("verket", "individen", "samhället" eller "verkligheten") – det enda vi kan observera är *relationer* eller *händelser* (Howe: "only relations exist").

En människa eller en samhällsfunktion består av flera system, och därmed upprättas också flera *gränser*. Centralt för systemteorin är sålunda *studiet av gränser*, och i stället för att beskriva individer eller objekt undersöks därför kommunikationer och händelser. De sociala system som man kan beskriva på detta sätt befinner sig i ständig interaktion med sin omvärld (som består av andra sociala system). Det innebär också att även om ett system är *operativt slutet* (det uppbär och skapar sin egen definition, det vi ovan benämnde *autopoiesis*) kan det likväl ta in informationer/kommunikationer från andra system – detta kallas för *strukturell koppling*. Poängen är att systemet *omvandlar* denna information till något som det självt har användning för – något som alltså bekräftar *autopoiesis*.³¹

Det senaste decenniet har diskussionen om just litteraturvetenskapens *gränser* i högsta grad varit påtaglig. Dessa gränser utmanas såväl från ämnet självt som utifrån. Den interna utmaningen gäller t.ex. den alltid lika aktuella kanonstriden. Om man nu ändå ska ompröva det historiska underlaget för vårt ämne öppnar man ju för en rad frågeställningar: Vilka genrer ska bjudas in? Vilka kvalifikationer ska en text uppfylla för att anses intressant och relevant – eller "litterär"? Från utsidan utmanas gränserna i första hand av lärarutbildningens (och samhällets) önskemål om att ämnet bör etablera ett förhållningssätt inte bara till en litterär kanon utan också till andra medietexter som t.ex. film, populärlitteratur, *fan fiction*, datorspel och rocklyrik, etc. (d.v.s. det som fram till Gy11 benämndes "det vidgade textbegreppet"). Men mer krassa utmaningar har att göra med ämnets ekonomiska situation som på många håll är mycket trängd, vilket tvingar ämnena till nedskärningar i sitt historiska pensum, och

också påbjuder samarbeten med andra närliggande ämnen – i bägge fallen kan detta också erbjuda möjligheter till omprövning av ämnets agenda och innehåll. I allt väsentligt fortsätter emellertid ämnet i samma om än något ostadigare hjulspår (försök att ta bort en epok från en historisk kurs, så ska ni se...).

Niklas Luhmanns omsorgsfulla apparat handlar till stor del om att beskriva utvecklingen, men framför allt *kontinuiteten* i sociala system. Ett "system" i Luhmanns mening upprättas alltså av varje observerande entitet – och litteraturvetenskapen, precis som alla andra institutioner, observerar sig själv och sin omvärld, och genom sina strukturella kopplingar till omgivande system omformas systemet enligt sin egen autopoietiska logik – gränserna består. Ämnet litteraturvetenskap förändras förvisso av de omgivande systemen, men framförallt omvandlas de omgivande systemens impulser (de strukturella kopplingarna) till just – litteraturvetenskap. På så sätt kan ämnet bevara sin identitet och samtidigt till synes bekräfta en föreställning om förnyelse.

Men visst: ämnets förhållande till sin omvärld *har* förändrats de senaste 50–75 åren, något som en mycket rudimentär historisk – och av systemteorin inspirerad – översikt kan belysa. Ett socialt system är operativt slutet (jfr ovan). Det innebär att systemet observerar sin omvärld genom ett visst filter, som Luhmann kallar "medium", vilket i sin tur definieras av binära "koder". Som exempel kan nämnas det ekonomiska systemet, som opererar med mediet "pengar" och koden "betala/inte betala". Det juridiska systemet skulle kunna beskrivas med mediet "lag", och koden "skyldig/icke-skyldig". Dessa koder upprättar alltså distinktioner inom ett system eller upprättar en distinktion mellan ett system och dess omvärld. Det litteraturvetenskapliga systemet kan historiskt sett beskrivas som en långsam förskjutning i såväl medium som koder enligt nedanstående skisser.

Den första skissen kan sägas visa ämnets konfiguration under 1900-talets första decennier. Att nationen stod i fokus gäller i stort sett alla kulturyttringar vid denna tid, inte minst mot bakgrund av den nyligen genomförda separationen från Norge.³² Denna nation får sålunda utgöra medium för de humanistiska vetenskaperna, det filter varigenom historien och litteraturen läses. Den kod som sorterar ämnets verksamhet blir kanon/icke-kanon; icke-kanoniserad litteratur göra sig

Litteraturhistoria med poetik
(fram till 1968)

Medium: nationens historia

Icke-kanon

Litteraturvetenskap
(1970–80-tal)

Medium: den litterära textens historia

Icke-litteratur

Postmodernism och Cultural Studies

Medium: de skrivna texternas historia

Icke-text

Ett vidgat textbegrepp: intermedialitet

Medium: multimodalitetens litterära historia

»Icke-text«

inte besvär på de litteraturhistoriska seminarierna. Det dröjer länge, ända till 1968, innan det schückska ämnet "Litteraturhistoria med poetik" försvinner till förmån för den uppdaterade benämningen "Litteraturvetenskap".³³ Men då har sedan länge fokus redan förskjutits från nationens till (den västerländska) litteraturens historia, och den kod som sorterar ämnets observationer kan benämnas "litteratur/ icke-litteratur", där kanon alltjämt i allt väsentligt *men inte självklart* utgör ämnets ryggrad. Under 70- och 80-talen förstärks dessa tendenser, i och med de ökade inslagen av ideologikritik (såväl marxistisk

som feministisk) och också genom ett försiktigt införlivande av populärkulturella fenomen som kriminalromaner, tecknade serier, film samt barn- och ungdomslitteratur. På senare tid har själva litteraturbegreppet kommit att ifrågasättas; först genom en *teoretisk* nyläsning av själva litteratur- och textbegreppet (poststrukturalism, dekonstruktion) och därefter till följd av en mer *praktisk* omorientering av objektet för litteraturämnet (ett "vidgat textbegrepp", intermedialitet). I det föregående fallet är det textens gränser, rent epistemologiskt, som står under förhandling; i det senare fallet rör det sig om vilka "texter" (medier) som faktiskt ska ingå i uppdraget.

DEAD CAN DANCE

Låt oss återvända till skönlitteraturen.

Inte ens i krigets onda bråda utsläckande av liv upphör betraktandet. *The Heat of the Day* gestaltar ett London som tycks befolkat av odöda observatörer:

Most of all the dead, from mortuaries, from under the cataracts of rubble, made their anonymous presence – not as today's dead but as yesterday's living – felt through London. Uncounted, they continued to move in shoals through the city day, pervading everything to be seen or heard or felt with their torn-off senses, drawing on this tomorrow they had expected – for death cannot be so sudden as all that. Absent from the routine that had been life, they stamped upon that routine their absence – not knowing who the dead were, you could not know which might be the staircase somebody for the first time was not mounting this morning, or at which street corner the news vendor missed a face, or which trains or buses in the homegoing rush were this evening lighter by at least one passenger.

These unknown dead reproached those left living not by their death, which might any night be shared, but by their unknownness, which could not be mended now. Who had the right to mourn them, having not cared that they have lived? So, among the crowds still eating, drinking, working, travelling, halting, there began to be an instinctive movement to break down indifference while there was still time. The wall between the living and the living became less solid as the wall between the living and the dead thinned. (s. 99 f.)

För de flesta människor har den dödes liv inte betytt någonting överhuvudtaget – paradoxalt nog är det just därigenom de åter kommer till liv och observerar oss. Citatet beskriver en närvarande frånvaro där gränsen mellan liv och död blir allt suddigare. Vad Bowens text här iakttar är att denna icke-observation av de mångas död, ”yesterday’s living”, skriver in döden som en *diskurs*. Dessa nyss levande riktar blicken mot Bowens protagonister, i stället för tvärtom.

Låt oss läsa detta som en analogi över litteraturvetenskapens förhållande till ”döda” texter. Vi har länge vetat att litteraturhistorien är kantad av dem som offrades, som inte fick vara med, men det dekonstruktionen gjorde oss uppmärksamma på är att offren nu börjat observera oss – det fanns tider och sammanhang när dessa texter var högst närvarande i människors liv. Den blick som observerar oss kommer alltså inte från döda texter utan från *nyss levande*. För att benämna dessa blickar har vi utvecklat bland annat diskursanalysen, genusteorin, postkolonialismen, medicarkeologin, ekokritik, queeranalys och Cultural Studies. Och liken lever.

A COMPLETED PORTRAIT OF COMPARATIVE LITERATURE

Vi kan konstatera att de teorier som passerat genom ämnet de senaste decennierna just har *passerat igenom*. De har därigenom skapat vad den cybernetiske sociologen Gregory Bateson kallar för *dubbelbindning* – ett dubbelt och konfrontativt begär. De nyss nämnda skolorna innebär ju alla var för sig (för att inte säga sammantagna) genom sina olika analyser av makt och gränsdragningar en fundamental utmaning för den historieskrivning som bedrivits inom ämnet alltsedan romantikens dagar. Och accepterar man dem, och det ”måste man”, så hotas samtidigt ämnets existens.³⁴ Accepterar man å andra sidan *inte* närvaron av dessa skolor förtvinar ämnet i brist på omvärldskontakter. Det sätt på vilket litteraturvetenskapen hanterat denna dubbelbindning utgör i sig en lysande illustration till systemteorins föreställningar om autopoiesis och om hur strukturella kopplingar – gentemot t.ex. genusteori och postkolonialism – i allt väsentligt endast syftar till att bekräfta den egna verksamheten. Det västerländska historiska projektet sitter kvar i orubbat bo med några små tillägg: ett par damer mer på litteraturlistan och kanske någon invandrad författare – men ingen re-

videring av den *historiesyn* som ledde fram till deras uteslutande från första början. Ingen omförhandling av de epoker, ismer, genrer och grupperingar som utgör de kategorier vilka alla nya bidrag måste relateras till för att få vara med.

Det är alltså svårt att reformera ett ämne. Systemet tar in impulser och teorier utifrån, men snarast i avsikt att förstärka den egna ämneskulturen. Vad som däremot hänt är att vi läser "samma" texter med kompletterande läsglasögon: genus, makt och medier utgör vanliga infallsvinklar när man äntligen kommit igenom den obligatoriska skolning i narratologi som vid sidan av den historiska genomgången alltjämt uppfattas om som verksamhetens (värdeneutrala) ryggrad.

Det finns alltså all anledning att, t.ex. med utgångspunkt från de tentativa skisser jag föreslagit ovan, fundera över vilka observationer ämnet litteraturvetenskap egentligen ägnar sig åt. Låt alltså litteraturen få göra bruk av er. Det finns det fog för.

NOTER

1. Friedrich Kittler valde 1991 titeln "mediehistoria" på sin professur vid Humboldt-universitetet i Berlin. Se Fischer och Götselius: "Redaktörernas förord: Den siste litteraturvetaren", i Kittler, *Maskinskrifter: texter om medier och litteratur*, övers. Tommy Andersson, m.fl. (Göteborg: Daidalos, 2003), 11.
2. Som för att förstärka detta blads limbotillvaro också i Howes text är inte arket eller prologen paginerade – dikterna i den inledande sviten "Bed Hangings I" börjar med sidan 3 (vilken i normala fall skulle varit sidan 11).
3. För en läsning som följer det materiella och bibliografiska spåret i Howes *The Midnight*, se Susan Barbour, "'Spiritual hyphen': bibliography and elegy in Susan Howe's *The Midnight*", *Textual Practise*, vol. 25, nr. 1, 2001, 133-155 – <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0950236X.2010.495847> [senast kontrollerad 2013-04-18]
4. Susan Howe, *The Midnight* (New York: New Directions, 2003), 18.
5. Susan Sontag, "Mot tolkning", *Konst och antikonst*, (Stockholm: PAN/Norstedt, 1969), 10.
6. Ibid., 9.
7. Se Nils Olsson, *Konsten att sätta texter i verket. Gertrude Stein, Arne Sand och litteraturens (o)befintliga språk*, (Göteborg: Glänta produktion, 2013).

8. Arkivet stavas i första hand Internet.
9. Jämför Barbour: "[R]ather than maintaining or negating a philosophical viewpoint, she maintains a practice of poetic inquiry.", 150.
10. Gunnar D Hansson, *Var slutar texten?: tre essäer, ett brev, sex nedslag i 1800-talet* (Göteborg: Autor, 2011). Se också "Var slutar texten? Måste man tala?", Autor/Eter, 2009 – <http://www.autor.se/autoreter/varslutar-texten/> [senast kontrollerad 2013-04-18]. Apropå trilogins epistemologi: i ett anförande i samband med publicerandet av en pocketvolym med de tre böckerna samlade inledde Hansson med följande självreflektion:

När de tre böckerna skrevs hade jag visserligen en dator, men mitt sökande efter information gick inte via sökmotorer, googlande eller något annat eterburet. Ingen *www* (*world wide web*) – utan snarare *bbb* (*bil båt bibliotek*). Kroppen i stället för etern. Jag säger inte detta för att heroisera ett äldre mera hantverksmässigt produktionssätt, utan för att ge en rimlig historieskrivning. Och för att framkasta en misstanke om att skrivsättet eller förmedlingssättet redan låg i den luft jag då andades, att andra redan börjat med något som jag inte kände till (men ändå på något sätt kom att påverkas av). Morens sista suck. Nyckeln till hypertextverkligheten överlämnad till elektroniska nätbyggare. Det slags associativ tankeflykt som böckerna ger uttryck åt tillhör nu min och andras surfande vardagstillvaro. Häftiga övergångar från ett område till ett annat, nedbrytningar av ämnessfärer, våldförande på normala läspraktiker, oförmedlade övergångar till nya domäner och till andra paradigmen skapar på en och samma gång en avspändhet och ett förfrämligande inför det omätliga utbudet av fakta och verklighetsbeskrivningar. Felsökningarna kan få en lika upplysande kraft som fullträffarna – eller kan bli till slumpmässiga fullträffar i en halvt medveten, halvt omedveten gestaltskapande process. "Överallt centrum, ingenstans periferi."

Gunnar D Hansson, "Över gränsen", opublicerat anförande under lunchseminarium i Betlehems kyrkan i Göteborg 2009, med anledning av den då aktuella pocketutgåvan av trilogin *Olunn*, *Lunnebok* och *Idegransöarna*. Kopia hos artikelförfattaren.

11. Howe, *The Midnight*, 127.
12. Ibid., 126.
13. Ja, i skrivandets stund går tankarna här till Göran Palms "Megafonen i Poesiparken" (1961), som också fått bidra med mottot till denna text.

14. Lars Ardelius, "Intimt", ur *Tryckpunkter. 23 svenska författare i egen sak*, (Stockholm: Norstedts förlag, 1967), 17.
15. Se Burroughs, "the invisible generation" som utgör en sorts appendix till *The Ticket That Exploded* (London: Calder and Boyars Ltd, 1968), 205–217. Avsnitt ur denna essä återfinns också i romantexten, särskilt i kapitlet "in that game?", 162–170. Om Burroughs, *cut-up* och Beach Boys, se Ingvarsson, "Cutting-up Beach Boys: the Body, the Tape Recorder and the Nova/SMiLE Splice", i *Media and Materiality in the Neo-Avant Garde*, (red.) Ingvarsson/Olsson, (Frankfurt: Peter Lang GmbH, 2012), 63–78.
16. Se också Marjorie Perloffs *Unoriginal Genius: Poetry by Other Means in the New Century* (Chicago: University of Chicago Press, 2012), där hon utifrån olika perspektiv diskuterar textstödens poetik med utgångspunkter bl.a. i Eliots *The Waste Land* och Walter Benjamins passagearbete.
17. I *Unoriginal Genius* pekar Perloff på en utveckling också inom L=A=N=G=U=A=G=E-poesin, från ett förvisso bångstyrigt men ändå eget uttryck till senare tiders ökade intresse för icke-originalitet.
18. Jfr Kenneth Goldsmiths kursupplägg kring "uncreative writing", som dock i första hand handlar om den poetiska och inte den analytiska texten. Se *Uncreative Writing: Managing Language in the Digital Age* (New York: Colombia University Press, 2011). Se också Perloff, *Unoriginal Genius*, 12.
19. Walter Benjamin, *Paris: 1800-talets huvudstad: Passagearbetet, band 1*, övers. Ulf Peter Hallberg (Stockholm/Stehag: Symposion bokförlag, [1982] 1990), "N: Kunskapsteoretiskt, framstegsteori", 379. Även föreliggande text är en sorts montage, då den innehåller textstöder från en konferenspresentation 2008; en docentföreläsning och ett kursföredrag, bägge från 2012; en avhandling från 2003; samt en kursuppsats från 1993. Samtliga dock av författarens hand. Essäns inledning kan, om man är petig, sägas alludera på ett stycke ur Lars Jakobsons roman *Kanalbyggarnas barn* (1997).
20. Elizabeth Bowen, *The Heat of the Day* (New York: Knopf, 1948), 9.
21. Ibid., 11.
22. Ironiskt nog är Harrisons förhållande till kärlek också observatörens: "Do you know much about love?" / "I've watched quite a lot of it", 44.
23. Bowen, *The Heat of the Day*, 38.
24. Ibid., 259.
25. Ibid., 260.
26. T.ex. Gertrude Steins "If I told Him: A Completed Portrait of Picasso" (1924):

If I told him would he like it. Would he like it if I told him.
 Would he like it would Napoleon would Napoleon would would he like it.
 If Napoleon if I told him if I told him if Napoleon. Would he like it if I
 told him if I told him if Napoleon. Would he like it if Napoleon if Napo-
 leon if I told him. If I told him if Napoleon if Napoleon if I told him. If I
 told him would he like it would he like it if I told him. [...]

27. Det hör egentligen inte hit (eller *gör* det det?), men det måste påtalas: Elizabeth Bowen stammade svårt, något som ställde till det för henne bl.a. i de radioframträdanden hon ofta gjorde. Detta fick också redaktionella effekter, dels för ljudteknikerna, som från 40-talet (med magnetbandens uppdykande) kunde editera hennes stakningar, dels för författarens förhållande till sitt eget manus. I en jämförelse mellan vad som sades och den skrivna förlagan konstaterar Allan Hepburn: "To a listener's ear, some of these changes sound like tactics to avoid troublesome phrases". Se *Listening In: Broadcasts, Speeches and Interviews by Elizabeth Bowen*, red. Allan Hepburn, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), 6. I skrift behöver dock ingenting undvikas, och "Bowen's syntax [...] does not replicate her stammer so much as break free from it", hävdar Hepburn vidare (s. 9). Men – Bowen visste förstås det mesta om stamning, och det är påfallande att staccatorytmen i hennes roman dyker upp när observationen observeras, i närvaro av den dubbla blicken. Ska vi förstå Harrisons osymmetriska ögon och därmed ständigt dubbelexpanderande blick som en visuell parafras av stammandets akustik?
28. I Bowens föregående roman, *The Death of the Heart* (1938), utgör kvinnligt skrivande en väsentlig drivkraft. Den 16-åriga Portia, som blivit föräldralös, bor hos sin bror och hans fru i London. Hon skriver dagbok och hennes svägerska läser den i smyg, något som skapar en grundläggande osäkerhet i romanen (och också är avgörande för romanens upplösning). Här har vi alltså det trevande skrivandet – frukten av adolescens i diegesen, men i överförd betydelse en allegori över ett framväxande kvinnolitterärt fält – som observeras, (be)döms och ifrågasätts; dock inte så mycket av observatören som av den som observerats.
29. Jag kommer dock i och med detta att lämna historiserandet av Bowens text, väl medveten om att just observationen och reflektionen är synnerligen adekvata parametrar för att beskriva en uppsjö av uttryck under denna tid – efterkrigstiden är en tid för betraktelser, i dubbel mening (och Simone de Beauvoir publicerar *Det andra könet* samma år som Bowens ro-

man). Att studera "kvinnolitteraturhistorien" och genusteorin i termer av det Niklas Luhmann benämner "observation av andra graden" – d.v.s. just observerandet av en observation – torde för övrigt vara synnerligen produktivt. Låt oss än en gång citera Gertrude Steins fullbordade porträtt av Picasso:

He he he he and he and he and and he and he and he and and as and as
 he and as he and he. He is and as he is, and as he is and he is, he is and as
 he and he and as he is and he and he and and he and he.
 Can curls rob can curls quote, quotable.

30. Efter de chilenska naturvetarna Maturana och Varela.
31. Den mest ambitiösa introduktionen på svenska av Luhmanns systemteori är fortfarande Jan Inge Jönhills avhandling *Samhället som system och dess ekologiska omvärld. En studie i Niklas Luhmanns sociologiska systemteori* (Lund: Lunds universitet, 1997).
32. Se t.ex. Lina Samuelssons avhandling *Kritikens ordning: nedslag i svenska litteraturrecensioner 1906-1956-2006* (Karlstad: Bild, text & form förlag, 2013), om den svenska litteraturkritikens diskurs vid olika historiska moment.
33. Det kan så här i efterhand synas underligt att man 1968 överger benämningen "litteraturhistoria" när denna då fortfarande (och alltså 2013) anses utgöra en grundbult i vår undervisning.
34. Jfr Michael Gustavsson: "Eftersom såväl fenomenologiskt som poststrukturalistiskt inspirerad teori inte har sina på förhand givna objekt, finns det här, vad många traditionella litteraturforskare skulle kalla, inbyggda faror som hotar ämnets såväl institutionella som pedagogiska kultur." Se Michael Gustavsson, "Litteraturteorins expansion: svenska doktorsavhandlingar i litteraturvetenskap 1976-1995", i Landgren (red.) *Universitetsämne i brytningstider: studier i svensk akademisk litteraturundervisning 1947-1995* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2005), 594.

KRITISKA PERSPEKTIV

UNIVERSITET: VÅTA, HÅRDA, MJUKA OCH HÅRDARE

FRIEDRICH A. KITTLER

”Uni”, das ist wie ”Kino”

— Heidegger, Was heißt Denken?

I följande artikel (vars centraleuropeiska tendens är olycklig men oundviklig) försöker jag utvinna några diagnostiska och rent av prognostiska konsekvenser ur universitetets åtta hundra år som utbildningssystem. I min analys förlitar jag mig på en förenklad version av Heideggers varahistoria (*Seingeschichte*). Jag vet ingen annan metod än historisk undersökning när det gäller att förbereda oss för framtiden.

1. ANAMNES

Europeiska universitet var, som Ernst Robert Curtius har formulerat det, ”medeltidens egna skapelser”.¹ De skiljde sig från tidigare organiserat studium av den klassiska antiken både i kraft av sin våtvara, det så kallade *universitas magistrorum et studentium*, och sin hårdvara: katedrar, bibliotek och postsystem. Förvisso, arrangemanget med en läromästare som undervisar fler än en åhörare uppfanns av Pythagoras från Samos (runt 530 f.Kr., i Syditalien). Och visst, Platons akademi följde noggrant det mönstret² – bortsett från det faktum att den nästan helt uteslöt kvinnor³ – och upprättade en långlivad modell som varade fram till artonhundratalet, då både Oberlin College och Zürichs universitet återupptäckte samundervisningen. Men just på grund av att platonismen hade varit otänkbar utan närvaron av vackra, nakna, unga, fria män i Aten⁴ kunde studenterna, vetandets våtvara, inte förstå att skriva ned det läromästarna nyss sagt. Det grekiska begreppet *scholé* innebar ledighet, vilket inte är detsamma som det medeltida begreppet *schola* – för att inte tala om moderna företeelser som skolplikt gymnastik och skoluniformer.

Det var således först efter Roms fall som skriften blev en skyldighet för munkar, nunnor och slutligen manliga studenter. Bland alla former av manuellt arbete var det den mekaniska kopieringen som, likt dagens datorer, allra närmast motsvarade St. Benediktus devis: *ora et labora*. Även om den som skrev, helt enkelt för att han endast talade någon folklig dialekt, inte alls förstod de latinska eller rent av grekiska ord han förväntades bevara, medförde hans arbete ändå att klosterbiblioteket växte, och han tillfogade därmed – som Cassiodorus observerade – Satans pergament eller hud ytterligare ett sår.⁵ Bortsett från ett och annat skrivfel var de enda dataförlusterna gudar och gudinnor.

De flesta europeiska universitet uppstod som förlängningar av före detta kloster och katedralskolor. Därför var de från första början alltid försedda med ett bibliotek fyllt av latinska handskrifter. Just denna rikedom garanterade inte bara den berömda *translatio studiorum*, transporten av den klassiska antiken till högmedeltiden, utan konstituerade även ett slags hårdvara, en lagringsenhet lika värdefull som våra dagars hårddiskar. Den lagrade datan behövde sedan bli ytterligare överförd, bearbetad och nedskriven; det vill säga, de tre nödvändiga och tillräckliga elementen för ett komplett mediasystem implementerades av medeltida universitet som de i Sorbonne, Oxford och Prag. Magistrar och senare doktorer och professorer började utlägga antika handskrifter; studenter utförde *interpretatio* genom att skriva dessa muntliga kommentarer mellan raderna i sina textböcker; och när en student befordrades till doktor åtnjöt han *libertas utrique docendi*, det vill säga, han var fri att erbjuda undervisning vid universitet över hela Europa. I många fall höll sig universiteten till och med, precis som medeltida skrän (det mest kända fallet är slaktarnas), med ett eget postsystem. Eftersom studenter kom från olika länder och olika språkområden organiserade de sig kollektivt i separata nationer, vilka anslöts till varandra enbart genom dessa postsystem samt ett alltför rudimentärt latin.

Den här trefaldiga hårdvaran – den databearbetande föreläsningen, det datalagrande universitetsbiblioteket och det dataöverförande postsystemet – möjliggjorde en kumulativ och rekursiv produktion av vetande under nästan tre århundraden, innan två högst korrelerade händelser förändrade hela den akademiska infrastrukturen: för det första, Gutenbergs uppfinnande av tryckpressen; för det andra, uppkomsten av nationella, det vill säga territoriella, stater.

Tvärtemot vad McLuhan påstår i *Understanding Media* var det Henry Ford, inte Johann Gensfleisch zum Gutenberg, som skapade det första löpande bandet. De rörliga och (åtminstone för Europa) nya typerna var avsedda att förbättra både den kalligrafiska skönhet och den bokstavliga precision som kunde uppnås i medeltida och för det mesta akademiska skriptorier, där upp till femtio kopister skrev från muntlig diktamen, för att därmed, oavsiktligt men oundvikligt, mångfaldiga antalet felskrivningar.⁶ Dödliga är benägna att begå fel, som alla programmerare vet. Det var därför Rabelais prisade den ofelbara tryckpressen som en gudagåva, medan det lika ofelbara artilleriet framställdes som Satans uppfinning.⁷ Således ”trodde sig” humanismen, en aning naivt och i kraft av sitt dubbla beroende av universitet och tryckare, kunna ”skilja himmel från helvete.”⁸

I själva verket var situationen mer komplex. Gutenbergs uppfinning ställde honom inför ett helt nytt problem. Boktryckandet kunde fortskrida endast om och när den omvittnat underfinansierade uppfinnaren fick tillbaka de pengar han investerat. Den akademiska handskriftsproduktionens cirkulära ekonomi och framförallt universitetens monopol på vetenskaplig datalagring var avhängiga den tidiga kapitalismen. Det var bara i akademiska kretsar som böcker fortsatte att bli ömsesidigt utbytta och dedicerade;⁹ på utsidan övertog nya mäktiga aktörer – de framväxande nationalstaterna – publiceringsrättigheterna.

Nationes var inte längre enbart en beteckning på franska, engelska, tyska och romanska studenter som levde i sina egna folkspråkliga sammanlutningar i närheten av Rive Gauche; hela europeiska folk följde mönstret hos sina universitet och började tala något i mängden av tryckta språk. I Rabelais Frankrike hade Karl IX redan varit angelägen om att importera en tryckare och hans verktyg från tyska Mainz; Frans I tog ytterligare två steg genom att påbjuda franska som juridiskt språk och ge order om att två kopior av alla böcker skulle lagras i hans kungliga *dépôt légal*. På ett uppenbart och skamlöst vis undergrävde nationalstatens lagstadgade depå (föregångaren till det franska Bibliothèque Nationale) därmed de medeltida universitetsbibliotekens monopol och devalverade deras rikedom. Samma värdeminskning drabbade de postsystem om upprätthölls av slaktare, lärda och städer; produktionen av moderna subjekt (i cartesiansk mening) krävde deras lösgörande från skråväsendet. Deras postsystem blev an-

tingen helt sonika förbjudna eller kunde smidigt integreras i ett nationellt kommunikationssystem, ett så kallat privilegium, vilket i Väst-europa sedan övergick till att sluka telegrafen, telefonen, radion, och slutligen televisionen.¹⁰

För de universitet som nu berövats sitt privilegium att, vid sidan av *imperium* och *sacerdotium*, stå som tredje pelaren i den medeltida maktordningen,¹¹ återstod endast en möjlig väg till anpassning, och rent av till innovation. De måste bli en *res publica litteraria*. Den romersk-republikanska förklädnaden till trots innebar detta dock inte på något vis en republik av fria, och än mindre borgerliga, medborgare. Eftersom alla nationalstater behövde finnas representerade i varje enskild stad och provins var de tre högre fakulteterna – teologi, juridik och medicin – tvungna att förse varje stad inte med doktorer rätt och slätt, utan med statstjänstemän.¹² Att förväxla sådana akademiska ämbetsmän med så kallade borgare var något som endast den mest vulgära materialism i det förgångna var i stånd till och också gjorde. En doktorshatt gav förvisso ännu bäraren adelssvärdets privilegium – men på intet vis det gamla medeltida *noblesse d'épée*, utan snarare – det säger sig självt – *noblesse de robe*.

När svärden under första tredjedelen av 1700-talet sent omsider insåg i hur hög grad ämbetsdräkterna hade kommit att överträffa dem som statstjänstemän lät högadeln modernisera läroplanerna på sina riddarskolor. Från och med cirka 1750 var det sedan *noblesse d'épée* som ensamma omgav tronerna. Alberto Martino går till och med så långt som att misstänka att hela upplysningen var ett täcknamn för mer jordiska mål. Franska akademiker och intellektuella som just blivit arbetslösa ville ha tillbaka sin makt och tillkännagav därför en revolution.¹³

Denna revolution var sorgligt nog förfelad. De som tog makten var inte präster eller läkare, utan ingenjörer, lärare och – det ska medges – advokater. Å ena sidan hade det tidigmoderna universitetet i så hög grad förlitat sig på tryckta böcker i alla deras flerspråkiga inbördes förhållanden att det inte noterade den tämligen samtida uppkomsten av tekniska – och i samma utsträckning felfria – konstruktionsritningar. Den trefaldiga kombinationen av bokstäver, siffror och diagram visade sig vara för främmande för humanister. Men kombinationen av typer och trä- eller kopparsnitt möjliggjorde vetenskaplig visualisering på en precisionsnivå som saknade motstycke bland greker och mun-

kar. Teknologi som vetenskap var helt enkelt det ständigt växande resultatet av denna allians,¹⁴ och Carnots och Monges École Polytechnique, grundat 1794, var dess tidigaste instansiering i institutionsform. En lysande ung student i all den här tekniskt tillämpade matematiken, en viss Bonaparte, vällde, utrustad med satans tunga artilleri, fram över det gamla Europa. Sedan dess har universiteten på bägge sidor Atlanten varit tvungna att handskas med ingenjörer. För att göra en lång historia kort: europeiska utvandrare på amerikansk mark gjorde upp med alla de här problemen och med två världskrig.¹⁵

Å andra sidan fick en gammal initiationsrit ett abrupt slut. Den före detta första fakulteten var, sitt namn till trots, på intet vis filosofisk. Dess läroplan sträckte sig från trivia – de grammatiska, retoriska och dialektiska aspekterna av språket – till den pythagoreiska matematikens högre qvadrivia – musik och aritmetik, astronomi och geometri i den grekiska föreningen.¹⁶ Som sådan var denna fakultet satt att förbli endast propedeutisk för de övriga politiskt relevanta fakulteterna och kunde aldrig utdela doktorsgrader i egen rätt. Den blodiga revolutionen och dess drömska tyska motsvarighet förändrade allt detta. I Frankrike förblev de medeltida universiteten lika omöjliga att reformera som alltid, medan nya Écoles Normales genom att utbilda framtida lärare gjorde det möjligt för Napoleon att lägga sig till med en ny byråkratisk elit. I Preussen gjorde kungen akademiska professorer och lärare till statstjänstemän, vilket gjorde att en dramatiskt moderniserad filosofisk fakultet – genom dialogiska seminarier och hermeneutiska föreläsningar – kunde uppfinna den så kallade enheten av *Forschung und Lehre* (undervisning och forskning), vilken sedan matades tillbaka från universiteten till gymnasierna, från filosofi till litteraturstudier.¹⁷ Tolkning var inte längre interlinjär utan raka motsatsen, vilket Gadamer, programmeringsspråkens vittnesbörd till trots, lyckades intala Habermas.

Ur modern matematik (från Fourier till Hilbert) liksom modern filosofi (från Hegel till Heidegger) uppstod de franska och tyska programmen, de två mest framgångsrika och oftast kopierade modellerna för högre studier.¹⁸ Så snart teknologisk hårdvara fullbordat ett triumvirat med ontologi och matematik var vårt samtida system på plats. Det började med Felix Klein, Hilberts kollega i Göttingen, och "trollkarlen" Steinmetz vid MIT. De byggde experimentella labb inuti sina universitet¹⁹ och införde, i det första fallet med lite hjälp från kaisern,

en doktorstitel för ingenjörer vid motvilliga tyska universitet. Utan den hade Alan Turing aldrig kunnat konstruera sin berömda matematiska maskin, vilken å den ena sidan vederlade Hilberts *Entscheidungsproblem*, men å den andra bevisade att en liten men praktiskt sett kraftfull delmängd av de reella talen likväl är beräkningsbar.²⁰ Turingmaskinen var, är och kommer därmed att vara möjlighetsvillkoret för alla datorer. Precis som i det antika Grekland, där ett och samma alfabet på en och samma gång stod för talspråkliga element, naturliga tal och tonhöjder,²¹ så omfattar vårt binära system all kunskap om kultur och natur, vilken tidigare kodades i form av bokstäver, bilder och ljud.

2. DIAGNOS

Universiteten har dock, minst sagt, fullständigt glömt denna ärofyllda historia. Särskilt i de delar av Europa där stater fortfarande styr, när och svälter dem, ser inte universiteten på sig själva som mer ärevärdiga än nationalstaterna, deras tillfälliga kompanjoner. I stället för att ansöka om plötslig skilsmässa framhärdar fortfarande såväl universitet som nationalstat i att böna för det förstnämndas överlevnad. Å andra sidan – och det är den goda nyheten – har universiteten slutligen lyckats med att än en gång utgöra ett fullständigt mediasystem. Turings universalsmaskin – på vulgärspråk datorn – bearbetar, lagrar och överför all data den mottar, oavsett om det är böcker, mätningar eller matematiska formler. Datorerna har därför gått varvet runt; från de matematikinstitutioner där de en gång började har de tagit sig fram genom fysik, kemi och medicin, för att slutligen hamna hos humaniora. För andra gången under sina åtta århundraden är universitetet teknologiskt enhetligt, av den enkla anledningen att samtliga institutioner delar en och samma hårdvara.

Detta logistiska faktum återstår att ta i systematiskt beaktande. Det duger inte att utrusta alla kontor och skrivbord med Microsoft Office och Wintel-maskiner, men vi kan förutse lyckliga konsekvenser av den nya enhetligheten hos vetande, discipliner och institutioner. Som Heidegger sa, tidigt och ödmjukt: just därför att kärnan i det grekiska epistemet, ontologi eller Varats logos, har materialiserats i datamaskiner når den europeiska filosofin sitt slut, och tänkandet kan börja på nytt.²²

Uppenbarligen kvarstår en dubbel uppgift. För det första måste vi organisera detta slut inom ramen för varje universitet; för det andra måste vi ställa en ny fråga.

”Filosofins slut framträder som utrustningens triumf i en värld som underkastats den teknifierade vetenskapens befallningar. Filosofins slut innebär: begynnelsen för den globala civilisation vilken utgår från det europeiska västerlandets tänkande.”²³ Våra universitet är redan på god väg i denna riktning. För första gången sedan Galileos experiment arbetar matematiker och fysiker vid samma arbetsstationer. För första gången sedan Steinmetz’ elektrotekniska labb ställer ingenjörer och vetenskapsmän frågor om en bättre hårdvarudesign som själv förmår skapa ännu bättre frågor. Och för första gången sedan uppfinnandet av alfabetiska bibliotekskataloger²⁴ och strukturerade handskriftssidor²⁵ har alla akter i Deweys mening blivit filer i vår datoriserade mening.²⁶ Därmed förflyktigas till och med humanioras vetande och blir till mjukvarubibliotek. Därtill, medan den bokbaserade humanioran stötte på svåra problem när den försökte lagra eller adressera bilder, animationer och ljud, kan datorerna inte bara registrera sådan data, utan även adressera och bearbeta den. Det metodologiska samordnandet av studier i språk och musik, film och poesi kan ta sin början.

3. PROGNOSS

Och mer finns att göra. Humboldts enhet av undervisning och forskning står alltjämt på spel så länge universitetssystemen inte övervinner den olyckliga distinktionen mellan *Geisteswissenschaften* och *Naturwissenschaften* (humaniora och naturvetenskap).²⁷ När människans gestalt löses upp ”likt ett ansikte i havssanden”²⁸ låter sig humaniora bäst beskrivas som kulturstudier. När, å andra sidan, fysiken inte längre är en transcendental apperception som ger kantianska vetenskapsmän information om data i tidens och rummets tvåfaldiga ramverk, utan snarare ett algoritmiskt bearbetat dataflöde, en vetenskaplig visualisering, eller rent av sonifiering²⁹, upphävs den distinktion som vidmakthålls mellan vetenskap och ingenjörskonst. Kulturstudier vis-à-vis tekniska studier skulle utgöra en smidigare konstellation av institutioner, kontor och fakulteter:

1. När den gamla humanioran inte handskas med människan är dess ämnen kulturella teknologier som skrift, läsning, räkning, sång, dans, teckning³⁰ – överraskande nog nästintill samma färdigheter som alla unga, fria pojkar och flickor i Lakedaimon och Athen en gång gav prov på.³¹ För humaniora finns inget icke-tekniskt att undervisa och forska om; vi kan alltså kasta Habermas infama kontrasterande av kommunikativt och instrumentellt förnuft överbord.

2. Den så kallade naturvetenskapen och tekniken är, långt från att handskas med ahistorisk sanning, inbegripen i historien helt enkelt genom att skapa den. Dator- och systemvetenskap har till exempel en helt annan genomslagskraft än grekisk eller modern matematik. Av detta följer att de kulturella kontexterna för bevis, experiment och hypoteser är på intet sätt triviala och i behov av att belysas.

3. För att kunna genomföra de här två operationerna måste universiteten – liksom deras grundval filosofin – driva ut de sista resterna av det monoteistiska, det vill säga munkaktiga arv³² som går tillbaka till medeltiden. Gudarna spelar *visst* tärning – ”och gudarna älskade”.³³

För att inte förbli rent nominella måste de här omgestaltningarna få institutionella konsekvenser. Från och med nu behöver kulturvetenskapen såväl datorspecialister som matematiker i undervisningsstaben, och omvänt behöver de tekniska ämnena vetenskapshistoriker. Precis som Hegels *Geist* aldrig var djupare än sina utläggningar³⁴ är dagens vetande inte kraftfullare än sina implementeringar. Universitetets framtid beror av dess förmåga att förena alfabetets och de matematiska symbolernas skilda notationssystem i en övergripande kategori.

Denna framtids alla risker är dock avhängiga en korrekt diagnos av vår samtid. För att universiteten ska kunna reformera sig måste det som hänt med högteknologin efter andra världskrigets slut förstås som en rekursion av mycket äldre historier. Datorteknologier är lika akademiskt präglade som Europas lärda vetande, men de är också precis lika kommersialiserade. Den universella diskreta maskinen, fortfarande den mest inflytelserika hårdvaruarkitekturen, var resultatet av en doktorsavhandling, en Princetonmatematikers skiss, vars elegans ledde till en lysande karriär i Pentagon. Det är sant att UNIX, prototypen för alla moderna operativsystem och därmed alla typer av programmeringsspråk, utvecklades av Bell Labs. Någon världsframgång fick det dock inte förrän University of California i Berkeley kraftigt

modifierat det³⁵ och Linus Torvalds som ung student vid Helsingfors tekniska högskola 1991 skrivit den öppna LINUX-kärnan från grunden, och en hel hop av hackare, internetbaserade studenter och fakultetsmedlemmar slutligen hjälpt Torvalds hjälpa trettio miljoner människor.³⁶ "När vi talar om fri mjukvara är det frihet vi menar, inte prissättning".³⁷

Det är inget att förvånas över. En turingmaskin är, precis som den medeltida studenten, en nästan kostnadsfri kopieringsmaskin, och en perfekt sådan. Internet är ett punkt-till-punkt-baserat överförings-system som kopierar nästintill felfritt, inte från människa till människa utan tvärt om från maskin till maskin. Friheten att koppla samman datacenter världen över är nära besläktad med det gamla *libertas utriusque docendi*. Internet, som ursprungligen var en digital länk mellan militärmakten och de mest framstående universiteten i USA, har stora likheter med den tidigmoderna förbindelsen mellan territorialstater och akademiska postsystem (för att inte tala om den strukturella överensstämmelsen mellan medeltidslatinet och min egen pidginengelska) I det här avseendet ser universiteten ut att vara bättre rustade för sin alfanumeriska framtid än någon annan konkurrerande institution.

Liksom Gutenbergs tryckpress, trots att den bara var tänkt att mekanisera kalligrafin i de medeltida skriptorierna, ledde till att universiteten och bokmarknaden skildes åt, så har universitet i Kalifornien (och på några andra håll), innanför sina portar eller rent av på campus, hårdvarulabb och mjukvaruföretag som faktiskt dominerar informationsmarknaden. Än en gång vandrar vetandet in i den privata sektorn – det fria entreprenörskap som är George W. Bush så kärt att han för krig i dess namn. Denna förändring innebär tyvärr sekretess, inte öppenhet. Den hemlighet som utformningen av kommersiella chip, operativsystem och Application Programming Interface (API) är uttryck för, ligger i det faktum att teknisk dokumentation – i skriande kontrast till all teknisk historia – inte längre publiceras. Ritningar och källkod genererar pengar helt enkelt i kraft av sin otillgänglighet. Den enastående möjligheten att rikta kritik mot den så kallade senkapitalismen ligger i dess oerhört praktiska självkritik; när datorchip väl har utvecklats sjunker deras marknadspris snabbt mot noll.

Det är precis det här som mjukvaruindustrin inte medger. I stället för källkod och API:er offentliggör den en framtidsmelodi som hyllar

tillslutenhet. Ett känt företag har två mål: datorer ska i allt högre grad dölja sig bakom bilens och tvättmaskinens obemärkta fasad; användarna ska i allt högre grad behandlas som datorer, det vill säga som programmerbara. Ett slags nytt medeltida mörker hotar alltså att skilja en munkaktig elit bestående av ett fåtal programmerare från de miljarder lekmän som även är kända som datoranalfabeter. Oräkneliga privatägda lösningar, patent, varumärken och upphovsrätter finns till i detta syfte, skyddade som de är av Amerikas Digital Millennium Copyright Act. Som för att håna fyra tusen år av matematik sedan Babylon och Bagdad försöker Pentagon hemligstämpla printtalsalgoritmer och annat för signalspaningens skull. Men patenterande och hemliggörande av kunskap förhindrar inte bara insikter och upptäckter. Det hotar själva överlevnaden, och inte bara inuti datorstyrda flygplan och stealthbombare. Aerodynamiskt instabila flygplan faller ögonblickligen från himlen om styrsystemet kraschar.

I faktiska tekniska system kan fel och missöden inte längre tillskrivas personer. Oberoende styrning har därför blivit lika nödvändigt som det är sällsynt. Där själva komplexiteten hos faktisk hårdvara och mjukvara utesluter ofelbarhet hindrar privatägda lösningar till och med felsökning. Faktisk kunskap behöver platser där den kan framställas, lagras och överföra sig själv oberoende av alla företag. Vilka platser skulle vara bättre än universiteten? Det gäller i lika hög grad för digitalt bearbetad data som för digitaliserad historisk data. I det första fallet är de enorma vetenskapliga förlagens planer på att få monopol på akademiska tidskrifter sannolikt dömda att misslyckas, eftersom doktorandernas handledare, som har mycket tidigare tillgång till informationen, kan publicera den digitalt. Detsamma gäller fri och öppen källkod. I det mer triviala fallet med före detta analoga data, ljud och bilder så ser deras framtid ut att vara upp till gudarna. Frågan om konstverk och skatter från gångna kulturer kan räddas från privata digitala rättigheter ser inte ut att vara särskilt angelägen. Universitetet fick på Gutenbergs tid fränsa sig sitt lagringsmonopol, men dess ledande roll för bearbetande och överföring är idag alltså lika avgörande som någonsin. I detta klimat av akademisk frihet måste ständigt ny kod och nya chip utvecklas för att möjliggöra klättringen från ettornas och nollornas alltför låga nivå till de högre nivåer där digitala dataflöden filtreras och bearbetas. Precis som varken böcker eller bibliotek i det förgångna gick att använda utan metanivåer av vetande, kan numera varken algorit-

mer eller databaser klara sig utan *Wissenswissenschaften* ("vetande om vetanden" – *histoire des systèmes de pensée*).

Om avundsjuka stater skulle lyckas med att övertyga universitetet i allmänhet och kulturstudier i synnerhet om att se på sig själva endast som en kompensation och ett utvärderande av teknologins konsekvenser, då skulle åtta århundraden från Bologna till Stanford ha passerat förgäves. Vetenskapen är för bra för att bara tillåtas avleda uppmärksamheten från vad vetenskapen gör.

4. ENVOI

Emellertid (och för evig tid): "vetenskapen tänker inte".³⁸ För att möjliggöra för morgondagens universitet att fortsätta fungera – låt oss under vårt dagliga arbete bevara en djupt rekursiv tacksamhet i sinne och hjärta: Gentemot alla de minoer och akajer som, knullande, för länge sedan grundade Europa; gentemot alla de lärda som befriade henne från den ende Guden – må den vara hebreisk, kristen eller muslimsk.³⁹ Det är detta Heideggers *Seinsgeschichte* uppmanar oss att göra. Datorer må vara kopieringsmaskiner, men tack vare Afrodite är vi det inte⁴⁰. Vägen från henne till nuet och tillbaka måste för alltid vändas ännu en gång.

Vetenskapens framtid. – [...] Därför måste en högre kultur ge människan en dubbelhjärna, så att säga två hjärnkammare, en för att uppta vetenskap, en annan för att uppta icke-vetenskap: liggande bredvid varann, utan sammanblandning, skilj- och stängbara; det är ett hälsokrav. I den ena ligger kraftkällan, i den andra regulatorn: illusioner, ensidigheter, lidelser får stå för upphettningen, med hjälp av en genomskådande vetenskap får de negativa och farliga följderna av en överhettning förebyggas.⁴¹

— Friedrich Nietzsche, "Vetenskapens framtid"

Översättning: Matts Lindström (med tack till Niklas Haga för granskning och bearbetning). Den engelska originaltexten publicerades första gången i *Critical Inquiry*, vol. 31, nr. 1, 2004, 244–255 som "Universities: Wet, Hard Soft, and Harder".

NOTER

1. Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern, 1948), 62.
2. Se Platon, *Staten*, 10.600a.
3. Se till exempel Platon, *Faidros*, 60a, 116 a-b.
4. Jfr Friedrich Nietzsche, "Avgudaskymning eller hur man filosoferar med hammaren", övers. Thomas Brobjer, i *Samlade verk*, bd. 8 (Stockholm/Höör, 2013), 137: "Platon går längre. Han säger med en oskuld, för vilken man måste vara grek och inte 'kristen' att det inte skulle finnas någon platonisk filosofi överhuvudtaget om det inte fanns så sköna ynglingar i Athen: det var först anblicken av dessa som försatte filosofens själ i en erotisk yra och inte gav den någon ro förrän den hade sänkt alla höga tings säd i en sådan skön mylla."
5. Jfr Cassiodorus, *De institutione christiana*, red. R. A. B. Mynors (Oxford, 1937).
6. Jfr Michael Giesecke, *Der Buchdruck der frühen Neuzeit: Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikations-technologien* (Frankfurt am Main, 1991).
7. Se François Rabelais, *Pantagruel de törstigas konung*, övers. Holger Petersen Dygve (Atlantis: Stockholm, 1981 [1532]), 53: "Nu är alla vetenskaper återupplivade, alla språken studeras ånyo: grekiskan, utan vilken det är en skam att en man kan kalla sig lärd, hebreiskan, kaldeiskan, latinet. Nu begagnar man tryckta böcker, högst eleganta och korrekta, tack vare den uppfinning som gjorts under min livstid genom gudomlig ingivelse, liksom kanonerna som motvikt på djävulens tillskyndan". För bredare kontexter, se Paolo Rossi, *La nascita della scienza moderna in Europa* (Rome, 1997).
8. Pink Floyd, *Wish You Were Here* (1974), Capitol 29750. [Albumets titelspår (Gilmour/Waters) innehåller en textrad som Kittler här alluderar till: "So, so you think you can tell Heaven from Hell, blue skies from pain". Övers. anmärkning.]
9. Se Heinrich Bosse, *Autorschaft ist Werkherrschaft: Über die Entstehung des Urheberrechts aus dem Geist der Goethezeit* (Paderborn, 1981), 25-36.
10. För den amerikanska sidan av historien, se Thomas Pynchon, *The Crying of Lot 49* (New York, 1966).
11. Se Herbert Grundmann, *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter* (Darmstadt, 1964).

12. Se Thomas Ellwein, *Die deutsche Universität: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Wiesbaden, 1997), 47-52.
13. Se den första volymen av Alberto Martinos *Daniel Casper von Lohenstein: Geschichte seiner Rezeption* (Tübingen, 1978). Detta passar väl med de självuppfyllande profetior om en bättre och mer upplyst framtid som har analyserats av Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise: Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (Freiburg, 1969).
14. Se Johann Beckmann, *Entwurf einer allgemeinen Technologie* (Leipzig, 1767).
15. Se John Gimbel, *Science, Technology, and Reparations: Exploitation and Plunder in Postwar Germany* (Stanford, 1990).
16. Se Archytas från Tarent, B1, Diels-Kranz. Här har vi ett av dessa (blixl)ljus som Curtius imperiella Latinism valde att ignorera.
17. Se referenserna som ges i Friedrich Kittler, *Discourse Networks 1800/1900*, övers. Michael Metteer och Chris Cullens (Stanford, Calif., 1990), 148-64. Se också Michel Foucault, "Qu'est-ce qu'un philosophe?" *Dits et écrits, vol. 1*, red. Daniel Defert & François Ewald (Paris, 1994), 552.
18. För Heidegger's relation till Hilbert och matematikens Grundlagenkrise, se Martin Heidegger, *Sein und Zeit* (Halle: 1931), §3, 9.
19. För MIT, se Steve Heims, *The Cybernetics Group* (Cambridge Mass., 1991); för Klein och Wilhelm II, se Karl-Heinz Manegold, *Universität, Technische Hochschule, und Industrie: Ein Beitrag zur Emanzipation der Technik im 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Bestrebungen Felix Kleins* (Berlin, 1970).
20. Se Alan M. Turing, "On Computable Numbers with an Application to the Entscheidungsproblem", *Proceedings of the London Mathematical Society*, nr. 2, 1937, 42.
21. Se Johannes Lohmann, *Musiké und Logos*, red. Anastasios Giannarás (Stuttgart, 1971), 10.
22. "La philosophie prend fin à l'époque présente. Elle a trouvé son lieu dans la prise en vue scientifique de l'humanité agissant en milieu social. Le trait fondamental de cette détermination scientifique est par ailleurs son caractère cybernétique" (Heidegger, "La Fin de la philosophie et la tâche de la pensée," övers. Jean Beaufret och François Fédier, Kierkegaard vivant [Paris, 1965], 178). På den tiden var *cybernetik*, eller *logistik*, utan undantag liktydigt med datavetenskap och datorhårdvara. Många fler referenser skulle kunna ges.
23. Ibid., 180. ["La fin de la philosophie se dessine comme le triomphe de l'équipement d'un monde en tant que soumis aux commandes d'une

- science technicisée. Fin de la philosophie signifie: début de la civilisation mondiale en tant qu'elle prend base dans la pensée de l'occident européen."]
24. Se Lloyd W. Daly, *Contributions to a History of Alphabetization in Antiquity and the Middle Ages* (Bryssel, 1967).
 25. Se Ivan Illich, *Im Weinberg des Textes: Als das Schriftbild der Moderne entstand* (Frankfurt am Main, 1991).
 26. Se Markus Krajewski, *Zettelwirtschaft: Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek* (Berlin, 2002), 99-121, 150-55.
 27. Det skulle rent faktiskt kunna påvisas att Wilhelm Dilthey, genom att göra denna distinktion, i själva verket inte gjorde något annat än att förhindra Helmholtz växande inflytande på samtida filosofi- och psykologinstitutioner.
 28. Även om det inte längre anses vara på modet vill jag citera den första utgåvan: Foucault, *Les Mots et les choses: Une Archéologie des sciences humaines* (Paris, 1966), 398.
 29. Se Peter Mittelstädt, *The Interpretation of Quantum Mechanics and the Measurement Process* (Cambridge, 1998).
 30. Berlins tre universitet har av praktiska skäl nyligen börjat tillåta sådana interdisciplinära ramverk. Helmholtz-Zentrum für Kulturtechniken inkluderar bland annat matematiker, datavetare, litteraturkritiker, konsthistoriker och *Kulturwissenschaftler* (ska inte förväxlas med "cultural studies" i den brittiska meningen, som är allt för fokuserad på populärkultur).
 31. Jag kan leva med det faktum att teckning var fakultativ (valfri) medan övriga färdigheter var obligatoriska. Se exempelvis Aristoteles, *Politiken*, 8.3.1338a, 40-42.
 32. Se Heidegger, *Vara och tid*, övers. Jim Jakobsson (Göteborg: Daidalos, 2013), § 44, 257: "Hävdandet av 'eviga sanningar', liksom sammanblandningen av tillvarons fenomenalt grundade 'idealiter' med ett idealiserat absolut subjekt, hör till de ännu långt ifrån radikalt utdrivna resterna av kristen teologi inom den filosofiska problematiken." Den som bryr sig om dekonstruktion måste alltså vackla mellan Aten och Jerusalem.
 33. Jimi Hendrix Experience, *Electric Ladyland* (1968), MCA 11600. [Kittler gör här en referens till albumets första spår, "...And the Gods Made Love" (Hendrix). Övers. anmärkning.]
 34. Se G. W. F. Hegel, *Andens fenomenologi*, "Förord", övers. Brian Manning Delaney & Sven-Olov Wallenstein (Stockholm: Thales, 2008), 62: "An-

- dens kraft är bara så stor som dess yttring, och dess djup bara så djupt som den tilltror sig att kunna utbreda sig och förlora sig i sin utläggning.” Nyckelordet tycks, enligt mina kollegor, vara *getrauen*, ”att våga”.
35. Se Peter H. Salus, *Quarter Century of UNIX* (Reading, Mass., 1994).
 36. Se Linus Torvalds & David Diamond, *Just for FUN: The Story of an Accidental Revolutionary* (New York, 2001).
 37. Richard M. Stallman, ”The GNU General Public License,” *Free Software, Free Society: The Selected Essays of Richard M. Stallman* (Boston, 2002), 195. Utan GNU/LINUX skulle jag inte kunna gå några kurser i programmering; alla mina studenter skulle tvingas spendera studenters dollar bara på textredigerare, kompilatorer, mjukvarubibliotek och avlusningsprogram. Under GNU-licensen är allt detta gratis.
 38. ”Die Wissenschaft denkt nicht” (Heidegger, *Was heißt Denken?* [Tübingen, 1961], 4).
 39. Se Påve Gregorius IX, *Epistulae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae per G. H. Pertz*, red. Carolus Rodenberg (Berlin, 1883), 1:653: ”Men eftersom några kanske inte riktigt kan tro att han snärjt sig så med dessa ord från hans egen mun, har dessa bevis till trons seger beretts: Att denne pestens kung öppet hävdar att hela världen har bedragits av tre lurendrejare, för att använda hans ord, nämligen Jesus Kristus, Moses och Muhammed – två av dem döda i härligheten, Jesus själv upphängd på korset. Utöver detta vågar han med klar röst bekräfta, eller snarare ljuga om, att alla dessa är enfaldiga som tror att Gud, som skapade naturen och allt, kunde födas från en jungfru; han bekräftar detta kätteri med detta fel: nämligen att ingen kan födas vars konception inte härleds från föreningen av en man och en kvinna, och att ingen bör tro annorlunda om han inte kan bevisa detta med kraft och genom det naturliga förnuftet.” [Övers. till svenska av Robin Wahlsten Böckerman från ett latin som Kittler återger med stor frihet.] Det är upp till oss att lära.
 40. En av de tidigaste grekiska vasinskrifterna, skriven ca 750 f.vt på det västliga Ischia (Pithakousai), alluderar både till vad Illiaden och Odysseen har att säga och att sjunga: ”Jag är Nestors bågare, god att dricka ur: / Den som dricker ur denna bågare, honom kommer genast / en längtan att gripa efter den vackert bekransade Afrodite” [Övers. Niklas Haga]. Jfr Ernst Risch, ”Zum Nestorbecher aus Ischia”, *ZPE*, nr. 70, 1987, 1–9.
 41. Nietzsche, *Mänskligt alltförmänskligt*, övers. Lars Bjurman (Stockholm/Stehag: Symposion, 2000), 155, §251. Vi humanister är en feedbackloop som blivit rekursiv. Nietzsches ”regulator” påminner helt klart om James

Clerk Maxwells matematiska teori om "regulatorer" eller negative feedbackloopar, "Kraftquelle" om James Watts första otämjda ångenergi.

TID, TÄNKANDE, TEKNOLOGI: EN INTERVJU MED HANS-ULRICH GUMBRECHT

Mira Stolpe Törneman (MST) och Adam Wickberg Månsson (AWM): *Du har under de senaste åren arbetat med den historiskt skiftande upplevelsen av tid och rum i relation till tänkande och teknologi. I din senaste bok 1945: Latency as the origin of the present undersöker du ett historiskt epistemologiskt skifte i hur vi förhåller oss till historia, nu och framtid, i tänkandets domän såväl som i vardagslivet. Detta epistemologiska skifte har uppenbara konsekvenser för humaniorans framtid. Kan du berätta mer om de begrepp som du använder för att lokalisera detta skifte?*

Hans-Ulrich Gumbrecht (HG): Huvudbegreppet i min senaste bok är "kronotop". Jag lånar ordet från Bachtin, men jag använder det inte för att beskriva "sammanflätning av tid och rum", utan som social konstruktion av tid eller temporalitet.¹ Den filosofiska utgångspunkten, som kommer från Husserl, är att det vi kallar för tid är erfarenhetens form. Därför kan det aldrig finnas någon upplevelse som inte påverkas av kronotopen, och när kronotopen förändras så förändras också erfarenheten. Men det handlar inte enbart om tid, utan begreppet har en totaliserande effekt eftersom det vill fånga in upplevelsen av tid. Begreppet har en komplex struktur som tillåter en att lokalisera särskilda fenomen. Hypotesen är att den kronotop som artikulerades i det som Reinhart Koselleck kallar för "sadeltiden", alltså 1780–1830, och som jag refererar till som födelsen av den "historicistiska kronotopen", blev så starkt institutionaliserad att den under ett och ett halvt sekel förväxlades med tiden själv (*time in and by itself*).² Denna kronotop hängde också samman med den cartesianska jagförståelsen. Det finns en intressant passage i slutet av Foucaults *Les Mots et les Choses* som relaterar till det här. Han förutspår där att det som jag vill

kalla den historicistiska kronotopen kommer att förändras och att "människans figur en dag kommer att försvinna som något tecknat i sand".³ Om den cartesianska självförståelsen alltså tillhörde den historicistiska kronotopen, finns i dag en möjlighet att säga att, 50 år efter *Les mots et les choses*, kan vi se hur en annan kronotop och en annan självreferens har etablerats. Det tillhör dock den nya kronotopens logik att ingenting kan lämnas bakom oss, vilket gör att den historicistiska kronotopen fortsätter att existera som ett förflutet som inte kan lämnas.

Mira Stolpe Törneman (MST): *Kan du säga något mer om den nya kronotop som etablerats och som du kallar "det breddade nuet"?*

HG: Jag tror att den bäst kan förstås genom kontrastering. Om den historicistiska kronotopen att det som vi trodde var "tiden i sig själv", innebar att vi lämnade det förflutna bakom oss, både i meningen av att vi bearbetar det förflutna och i meningen av att vi kunde gå mot framtiden, medan det förflutna tynade bort som orienterande kraft, så innebär den nya kronotopen, som jag i brist på bättre ord kallar "det breddade nuet", att inget lämnas bakom oss, att allting stannar kvar eller, metaforiskt, att "nuet" är uppfyllt av förflutenhet. Det är fortfarande naturligt för oss att tänka på framtiden som bestående av möjligheter, men i vardagslivet förstås framtiden snarare som en ansamling av hot som inte kan övervinnas. Vi kan bromsa hoten men inte eliminera dem, och vi kan heller inte välja dem. Så i stället för att forma framtiden så blir vi en slags konstanta krishanterare. Om man i den historicistiska kronotopen upplevde att tiden eller "nuet" som Baudelaire i *Peintre de la vie moderne* sa var ett "oförnimmbart kort ögonblick av övergång" ("imperceptibly short moment of transition"), så tror jag att mellan det förflutna som fyller upp nuet och den framtid som är blockerad, så är detta "breddade nu" ett "nu" av samtidighet. En viktig poäng är att om det i den historicistiska kronotopen fanns en relation mellan detta korta ögonblick av övergång och en cartesiansk självreferens – så att subjektets plats var i detta övergångsnu mellan det förflutna och framtiden – så verkar det rimligt att anta att vi under de senaste årtiondena har försökt att hitta en ny självreferens som passar bättre med denna nya kronotop. Det är inte nödvändigtvis en fullständigt etablerad självreferens, men jag syftar

på de senaste årtiondenas filosofiska ansatser att få in somatiska element, materialism, kroppen, förkroppsligande, känsel och så vidare, i tänkandet. Man kan alltså förstå dessa ansatser som en reaktion på den historicistiska kronotopens kollaps. Men det gäller också vardagslivet, där vi tycks ha blivit allt mer besatta av kroppen och det kroppsliga, och man i allt högre grad tar in individens kroppslighet. Och slutligen, om man i den historicistiska kronotopen uppfattade att tiden var en nödvändig förändringskraft, alltså att inget fenomen kunde undfly tidens passerande, så är det i den nya kronotopen möjligt att tänka sig att saker inte förändras, att föreställa sig en kontinuitet, eller som hos Nietzsche, "Den eviga återkomsten", att vissa saker kommer tillbaka och kan återanvändas. Och de kommer inte tillbaka i ny form. Frågan är inte om det är sant eller inte, utan poängen är att föreställningen om att upprepning är möjlig existerar i vår samtid och är en figur för hur historien artikulerar sig.

MST: *Du använder även begreppet "latens" (latency) för att beskriva övergången mellan de två kronotoperna. Hur kan man förstå det begreppet som ett tidsbegrepp i, å ena sidan vad du kallar "vardagsliv" och, å andra sidan tänkandet? Hur kan detta förstås i relation till intellektuell verksamhet och humaniora?*

HG: Den gamla kronotopen förutsätter att man bearbetar det förflutna för att kunna lämna det bakom sig, och det var hela tiden det tragikomiska intrycket hos min generation, att något avgörande hade hänt – i Tyskland var det nazismen och förintelsen – men att något hade hänt som inte hade bearbetats tillräckligt, så att vi inte kunde gå vidare mot framtiden. Jag tror att 1968 och den så kallade studentrevolutionen till stor del handlade om det. "Latens" ska alltså förstås i den meningen att du vet att något är där, något problem, ett "skelett i garderoben", som vi säger i Tyskland, något är där trots att du inte har något bevis för var det är eller vad det är. Och detta är latens. Och denna latens framträder ofta genom vad jag kallar "stimmung". Jag säger inte att det nödvändigtvis är så att "stimmung" döljer latens, men ofta är det så. Jag tror att min utgångspunkt för boken, som var att decennierna efter 1945 var en tid av latens, i själva verket var en produktiv förvirring. Nu tror jag att det var början av en ny kronotop där man inte lämnar något bakom sig, och där man inte heller har in-

trycket av dynamik där man skapar sin framtid. När jag var i er ålder så framstod Sverige som modellen, och när socialdemokraterna för första gången vann valet i Tyskland så var det med mottot "Modell Schweden, Schweden ist die Zukunft" (Modell Sverige, Sverige är framtiden). Så den här typen av föreställningen om den öppna framtiden var ett tänkande som fortfarande präglade oss, trots att det redan på 60-70-talet var i hög grad överskuggat av en kronotop som vi inte såg, eftersom vi tolkade den som en dysfunktionalitet hos den äldre kronotopen. Det var så övergången såg ut. Jag tror att man kan säga att min generation delvis är en intellektuellt bortslösad generation, för vi har spenderat våra liv med att försöka få den historicistiska kronotopen att fungera igen, för att till slut inse att vi varit på fel plats hela tiden, att detta inte längre är vad som händer.

AWM: *Så nu när din generation blir äldre artikuleras den nya kronotopen genom hur yngre generationer förhåller sig till tiden?*

HG: Ja, det tror jag. Jag pratade med Richard P. Saller som är "Dean of the humanities and sciences" här på Stanford, och han pekade på hur humaniora, både nationellt och globalt, hela tiden tappar studenter. Antalet som vill läsa humaniora går ner, och jag tror att det har att göra med att humaniora har skapats ur den historicistiska kronotopen, den är en produkt av den. Undervisningen fortsätter att följa den kronotopen, vilket det inte är något fel med. Eftersom ingenting försvinner i den nya kronotopen så kan det verka legitimt, men samtidigt tror jag, och det här är problemet, att det inte stämmer med vår tids- och självreferens. Jag tror därför att man måste förändra praktikerna. Jag håller en kandidatkurs om nio ögonblick i Paris historia, jag visar studenterna bilder och kartor, och jag relaterar fysiska rum till texter och det handlar inte om tolkning av en text utan är mer deiktiskt.⁴ Jag uppmanar dem till exempel att associera en viss plats, med en viss text, och ber dem prata om vilken "stimmung" den kombinationen av saker får dem att hamna i. Jag säger inte att det är lösningen, men det är en reaktion på den här insikten, och min oro är att om det inte händer något så kommer det här företaget (humaniora) att dö ut. Det kommer säkert ha någon form av existens, men unga människor i dag har en helt annan mental föreställning, och min generation kunde inte ens se den här nya kronotopen, och om vi fort-

sätter agera som om den inte finns, så kommer de göra helt andra saker, som att skriva kod och skapa mjukvara. Jag ska förresten intervjua en högt uppsatt person på Google för min blogg, inte för att prata med honom om Google, utan för att jag vill veta vilken typ av tänkande som går in i att skapa deras mjukvara.

MST: *Jag har en fråga som relaterar till vilken typ av tänkande som går in i att skapa mjukvara. Det handlar om "nuet" och vad det betyder i dag jämfört med tidigare. Det har funnits en idé om nuet som ögonblick, som i Baudelaire-citatet, du nämnde, där nuet beskrivs som ett oförnimbart kort ögonblick av rörelse mellan då och framtid, som fortfarande är en dominant föreställning i dag. Men det finns en annan typ av "nu" som tar form i den digitala världen, som konstruerats utifrån särskilda mål, inom sociala medier till exempel, som Instagram. Redan ordet "instant" indikerar något som är i nuet, trots att ögonblicket redan har passerat när bilden laddas upp. En av de viktigaste aspekterna av den typen av sociala medier är just konstruktionen av ett sådant "nu", det tycks vara något som är väldigt viktigt för den kommunikationsformen. Jag tänker att det är en bild som visar hur dessa två typer av "nu" sam-existerar.*

HG: Ja, absolut. Det är en väldigt viktig fråga. Jag har ett annat exempel, som kanske låter annorlunda, men jag tror har samma effekt. När jag i dag blir tillfrågad om att hålla en föreläsning om sex månader, så ber de mig om en titel, och sedan också ett abstract till min föreläsning. Men jag hatar det, för jag har knappt hittat titeln, och jag skriver min föreläsning när den kommer till mig och känns aktuell. Och om jag skriver ett abstract så dras det framtida nuet in i det faktiska nuet, och ligger kvar för alltid på någon hemsida. Allting raderas inte som ni vet, och jag har fortfarande gamla webbsidor från 1999 som ligger uppe med material. Poängen är att så produceras ett "breddat nu" av samtidighet, precis som med Instagram, genom att man tömmer det som tidigare var "nuet" genom att sträcka ut det i tiden. Om ett framtida "nu" har tömts i förväg så har det ingen betydelse när det väl inträffar. Och den här typen av breddat nu är motsatsen till det baudelaïrska nuet, som ett ögonblick som du upplever, någonting passerar och kan inte återkallas. På det viset ställs "närvaro" i rummet i motsats till nuet som en punkt i tiden (presence, present). Jag tror dock att det i den historicistiska kronotopen – som i Baudelaïres

”Till en förbipasserande” – fanns ett moment av intensitet i ögonblicket som passerar och var irreversibelt och aldrig kunde komma tillbaka, och det är motsatsen till Instagram. I det breddade nuet så finns en längtan efter ögonblick av intensitet eftersom det saknas, och det är därför något som vi hela tiden söker.

AWM: *Så i relation till humaniora, forskning och undervisning, tror du att det finns en risk att förlora en del av närvaro/nu i en digitaliserad värld? Jag tänker på MOOC:s och hur föreläsningar är tillgängliga på Youtube både före och efter det att de inträffar. Finns det något essentiellt i den fysiska närvaron för kunskapsproduktionen så att säga?*

HG: Ja, det tror jag. Jag vill börja med att besvara frågan genom en anekdot om Stanfords nuvarande president John Hennesy. Det här är universitetet från vilket Silicon valley kom och på sätt vis fortfarande kommer. John Hennesy var handledare åt de två doktoranderna som grundade Google och han är världsledande inom datorarkitektur. I ett samtal nyligen blev han tillfrågad om Stanfords framtidsvision, och alla förväntade sig att han skulle prata om närvaro online och en ökad digitalisering, men han svarade att han tyckte det var ointressant och att det skulle förstöra Stanfords särprägel genom att göra det allt för tillgängligt. Han vill i stället gå i motsatt riktning och använda Stanford för att visa att, trots all fantastisk teknologi, för överföring av kunskap, så finns det inget som kan ersätta intensiteten hos ”klassrumserfarenheten”. Att, som vi gör nu, sitta här och prata, är uppenbarligen annorlunda än att göra en intervju över e-mail. Han sa också att om vi någonsin ska expandera, så ska vi inte som NYU starta ett universitet i Abu Dhabi utan i stället skapa ett litet universitet med inriktning på konst och humaniora som har resurserna att göra allting rätt och är ännu bättre än det här universitet. Jag finner det intressant som ett uttalande från en världsledande tänkare inom den digitala världen. Jag vill absolut inte svartmåla digitaliseringen av den akademiska verksamheten, jag tror att den har många positiva effekter på kunskapsproduktionen. Jag tror inte heller att det som jag kallar ”det breddade nuet” bara är en produkt av digitaliseringen, utan jag tror snarare att den förstärker vissa effekter. Det faktum att vi inte kan lämna det förflutna bakom oss i den nya kronotopen kan till exempel förstås i relation till en expanderande digital lagringskapacitet.

”Det breddade nuet” är på så vis kopplat till hur mycket information som kan lagras och finnas tillgänglig hela tiden. För mig har digitaliseringen en ambivalent status. Jag tycker till exempel att digital humaniora varken är domedagen eller frälsningen för humaniora. För vissa frågor kan digital humaniora vara väldigt kraftfull och producera väldigt intressanta saker, och ibland produceras banala resultat, ofta av forskare som verkar desperata att ta sig in i fältet. Den kulturkritik som jag försöker artikulera kan absolut inte undvika digitalisering och teknologi. Jag tror att det faktum att jag lever nära Silicon valley utan att vara involverad påverkar mig mycket – ibland känns det som att befinna sig vid en konstant jordbävning, eftersom det hela tiden skakar och händer saker här. Så på så vis har jag som tänkare en positiv relation till den digitala världen.

AWM: *Så, skulle du säga, att för att digitala verktyg ska bli produktiva och fungera inom humaniora så måste de integreras i det som vi här kallar närvaro eller nu?*

HG: Ja, det skulle jag säga. Jag tror till exempel att undervisningen generellt behöver bli mer deiktisk och inriktad på praktik, och för att skapa en deiktisk pedagogik så är digitala verktyg otroligt användbara. Här på Stanford skapas till exempel tredimensionella objekt ur den tvådimensionella lagringen. Som på Bing Concert Hall där en bysantolog med digitala verktyg återskapat ljudlandskapet från Hagia Sofia i Istanbul. I relation till deiktisk undervisning, så skapar det helt fantastiska möjligheter.

MST: *Nu pratar vi om undervisning och hur digitala verktyg kan integreras, men hur tror du att användandet av digital teknologi för att återskapa det förflutna påverkar själva forskningen, alltså vilka frågor som ställs och hur man utför forskningen?*

Jag tror till att börja med att föreställningen om ”forskning” inom humaniora är en falsk analogi, som lånats från naturvetenskapen, och som man i Tyskland och Skandinavien tar för given. I naturvetenskap har man frågor, och ett målorienterat sökande efter svar, men jag tror att det vi gör inom humaniora har mer att göra med kontemplation. Vi återbesöker vissa fenomen, vissa frågor, och varje gång vi gör det

så gör vi vår upplevelse av dem mer komplex. Men trots det kan man fundera på hur digitala verktyg fungerar för forskningen inom humaniora, och jag tror att själva tänkandet förändras. Det här är en fråga som Kittler ställde sig själv med hjälp av Nietzsche, hur skrivmaskinen påverkade tänkandet.⁵ Tänker jag annorlunda för att jag inte längre skriver på en IBM-skrivmaskin? Jag kan inte förneka att jag upplever det så, åtminstone på vissa sätt. Jag tror att tänkandet förändras genom digitaliseringen, att det å ena sidan kan bli mer algoritmisk och matematiskt, men å andra sidan tror jag att det också får en motreaktion som samtidigt gör tänkandet mer sensuellt, på det sätt som Heidegger menade i *Was heisst denken?*, som avtäckande, där tinget visar sig för en.⁶ Jag tror att ett nytt tänkande kommer att framträda under den nya kronotopen och i och med den digitala världen. Jag tror inte att det är något som man kan välja att utveckla, utan jag tror att man måste ge det tid att framträda, och först senare kan man försöka beskriva det och kanske till och med använda Heidegger för att omfamna det.

MST: *Jag tror att både i en amerikansk och i en europeisk akademisk kontext så skulle det här vara svårt att hävda av rent forskningspolitiska skäl. Föreställningen om att arbetet skulle förstås som kontemplation snarare än vetenskap, skulle nog göra det svårt för många att hävda sig i en bredare kontext. Hur tror du att kontemplation som figur för humaniora fungerar i institutionell mening, där forskningen är beroende av finansiering?*

I Europa blir man fortfarande finansierad under föresvävandet att humaniora är vetenskap och att det som görs inom humaniora är något som det finns stort praktiskt behov av i samhället. Det är en otroligt skakig grund, och alla vet det egentligen: ingen behöver humaniora. Min blogg på *Frankfurter Allgemeine Zeitung* får till exempel höga träffar, men jag tror inte att det beror på att någon egentligen behöver den. Men utifrån ett marknadsperspektiv, eftersom frågan handlar om finansiering, så tror jag inte alls att det är svårt att hävda. Den ökande tillgången till tid, det som Lyotard kallar för "L'immobilization general", innebär att möjligheten till kontemplation, inte i någon buddhistisk mening, utan i filosofisk mening, blir mer attraktiv. Det handlar om att kunna koncentrera sig djupt på en fråga, även om det inte är nyttigt eller leder till ett specifikt mål. Humaniora skulle alltså

kunna inse vad den redan i bästa fall är, nämligen en form av sekulära andliga övningar i kontemplation utan transcendens. Statliga finansierare skulle få hjärtattacker, men jag kan föreställa mig att det till och med skulle kunna fungera väl på en marknad, och jag tror att det är vad John Hennessy (Stanfords president) menade när han pratade om "liberal arts college" som Stanfords framtid. Inte för att få en yrkesutbildning, vilket fungerar väldigt bra på den amerikanska marknaden, och även på den tyska, som Zeppelin-universitetet i Konstanz, som är ett litet men väldigt framgångsrikt universitet där man inte har någon avdelning för humaniora utan har integrerat det i alla andra utbildningar, så att alla som studerar juridik, ingenjörsvetenskap eller ekonomi också studerar en del humaniora. Och det finner jag mer tilltalande än att låtsas som att det vi gör är "nyttigt", för det är det inte. I den meningen så tror jag på att koncentrera sig djupt på något och njuta av det, eller att hänge sig åt att skriva som en oscillation mellan lidande och njutning.

MST: *Jag uppfattar det här som något som går bortom frågan om kunskap och dess förutsättning inom de olika kronotoperna? Eller tror du att det här är något som håller på att förändras nu?*

HG: Vad jag menar är att vissa av praktikerna inom humaniora vilar på en föreställning om att historiskt material måste förklaras och medieras för att kunna förstås, och jag tror att yngre generationer som är mer präglade av den nya kronotopen ibland uppfattar det som att vi överarbetar något och att det därmed blir tråkigt. Inom den historicistiska kronotopen så föreställer man sig att en klassiker måste förklaras inom ett tidsflöde för att kunna uppskattas, medan jag ser hur många i dag är mer direkta i sitt förhållningssätt till litteratur. Jag tycker till exempel att det verkar som att värderingen och uppskattningen av poesi ökar. Jag kan förstås inte bevisa det empiriskt, men det är en känsla som jag har, och det innebär inte att poeter för den skull kan leva på sin poesi, ingen poet kan göra det. Men själva uppskattningen för poesi som praktik ökar. Och jag tror att det hänger samman med ett mindre cartesianskt förhållningssätt, där fysiska dimensioner tillåts ta större plats. Jag blev till exempel inbjuden av Volkswagen, som ville att jag skulle komma till ett stort konvent och läsa Hölderlin med deras ledning. Så vi spenderade tre dagar i Prag, och de ville att jag skulle

hålla seminarier om Hölderlin, och varje kväll ville ledningen ha två nya dikter av Hölderlin på sitt skrivbord på hotellrummet. De var smarta människor och betalade förstås väldigt bra, och de uppskattade poesiexegesen. Det fann jag intressant. I en tid när det sägs att ingen läser poesi längre, så vill ledningen för en av världens största bilföretag ha seminarier om Hölderlin. Det här menar jag relaterar till den nya kronotopen hos "ett breddat nu". Om självförståelsen håller på att förändras och rör sig bort från den cartesianska modellen, och om det är något som händer *sub specie aeternitatis* (ung. "ur evighetens perspektiv"), så handlar det i denna nya kronotop inte längre om att historisera Hölderlin, eller att fråga om Hölderlin säger oss något. Det handlar bara om att koncentrera sig på Hölderlin. Man har inte bråttom, och man skulle kunna göra en oändlig massa andra saker, men man väljer att bara koncentrera sig på den enda saken. Så när jag gör det, och när vi gjorde det, så blir till exempel recitation väldigt viktigt. Så jag insisterade på att Volkswagens ledning skulle kunna recitera en Hölderlin-dikt med prosodin korrekt, inte för att jag försöker rädda det somatiska, utan för att jag tyckte att det var intressant att få dem att förkroppsliga dessa dikter. Jag tror inte att det finns en formel som gör att undervisning plötsligt blir helt annorlunda i det breddade nuet, men jag tror att det flesta av de teman vi rört vid i det här samtalet står inför en enorm intellektuell utmaning, inte bara för humaniora utan för hela universitetet som sådant. Och utmaning innebär här att det är tydligt att något måste förändras inom humaniora. Men det är samtidigt tydligt att det finns nya möjligheter, men det finns inget recept för hur det ska ske.

AWM: *Apropå den nya kronotopen, så som du har beskrivit den, om den historistiska kronotopen förde med sig ett fokus på tolkning och mening, en viss kunskapssyn, hur skulle en ny epistemologi, i meningen av vad vi ser som kunskap, se ut?*

HG: Det är svårt men, jag tror inte att det i första hand handlar om kunskap. Vad vi kallar kunskap är kanske det samma, men det finns vissa förmågor som i denna nya kontext plötsligt blir viktigare. Att hitta något är inte längre ett problem när allt är sökbart i en digital värld. Att hitta i ett arkiv eller bibliotek och lokalisera ett citat – förmågor som tidigare var forskarens dygder – har i digitaliseringens tid

blivit banala. När all kunskap blir sökbar och ständigt tillgänglig krävs andra förmågor. Vad jag tror är viktigt i dag är snarare att kunna hitta en poäng, en fråga eller ett problem i flödet av information och möjligheter. Det är något som jag metaforiskt skulle kalla en "kollage-möjlighet". Det är också något som jag har experimenterat med i huvudkapitlen i min senaste bok, där jag till exempel likställer Heidegger och Piaf och så vidare, och det är annorlunda än att argumentera för något. Det relaterar till hur Heidegger beskriver tänkandet i *Was heisst Denken?* Att skapa konfigurationer, kollage, som tillåter saker att framträda, eller att visa sig själva. I slutändan är det vad det handlar om för mig.

MST: *Du har sagt att det finns en tendens på Stanford att gå från musikvetenskap till studio...*

HG: Ja, absolut. Konst och humaniora hänger ihop här. Och bland de unga som kommer till Stanford så finns det en tendens att röra sig från den traditionella exklusivt boklärd humaniora till ett mer praktiskt inriktat konstfält, utan att överge humaniora. Det handlar mer om att "göra" och våga närma sig det material man arbetar med på allvar, och inte bara abstrahera det. Sådant som förr hade varit otänkbart på ett universitet är väldigt populärt nu. Man kan förstå det som skillnaden mellan musikvetenskap och att spela ett instrument. Att till exempel försöka förkroppsliga den musik som man talar om, vilket också är mindre cartesianskt än den traditionella humaniora. Jag tycker att den riktningen är intressant. En annan sak som relaterar till det här är vad vi pratat om i det här samtalet, det som jag kallar för det deiktiska, och som är ett sätt att få något att framträda för tänkandet i Heideggers mening.

MST: *Hur skulle det se ut för litteraturämnet inom humaniora, att föra in den praktiska aspekten utan att det handlar om fiktion eller kreativt skrivande?*

HG: För det första, så kan jag se hur mitt eget arbete utvecklats. Jag citerar mer i undervisning, tillåter att man stannar kvar och fokuserar på ett citat och läser det högt. När jag arbetar med poesi, så blir röst och recitation viktig, och om jag håller på med historia, så litar jag på att texterna, metaforiskt sätt, absorberar en historisk situation som

de sedan kan utsöndra. Det är ett experimentellt förhållningssätt, och det handlar om ett sökande efter nya vägar för att få saker att framträda. Jag säger inte att mitt sätt att undervisa inte har sina brister, men jag tror att det deiktiska kan vara en möjlig riktning för humaniora.

MST: *Så det handlar inte om att humaniora blir kulturproduktion?*

HG: Inte i mitt fall, men jo, varför inte? Jag är en *Geisteswissenschaftler*, och när jag pratar om att röra sig mot det konstnärliga fältet blir folk förskräckta. Men jag tycker inte att det är dåligt, så länge det är vackert, och får något att framträda.

NOTER

1. Mikhail Bakhtin utvecklade begreppet "Kronotop" 1937 i essän "Forms of time and of the Chronotope in the novel". Begreppet har sedan dess används inom språkfilosofi och litteraturteori för att beskriva sammanflätningen av tid och rum. Gumbrecht föreslår en annan användning som syftar till att fånga den typ av tid som skapar en särskild självreferens.
2. Se Reinhart Koselleck, "Einleitung" i *Geschichtliche Grundbegriffe*, red. Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972), xv.
3. Michel Foucaults *Les Mots et Les Choses* slutar med följande rader: "Som vår vetandearkeologi tydligt visar, är människan en uppfinning av senare tid. Och kanske närmar sig denna uppfinning sitt slut. Om de strukturer skulle försvinna så som de uppkom, om något hände, som vi nu bara kan förstå som en möjlighet – utan att veta vad dess form är eller vilka löften den bär – som skulle få grunden att skaka som den gjorde under det Klasiska tänkandet, då kan man vara säker på att människan skulle försvinna, som ett ansikte ritat i sanden vid havets kant."
4. Deiktisk" förstås här som framvisande av något och står på så vis i motsats till abstraherad meningsattribuering som kunskapsmodell. Begreppet kan vidare förstås som att pedagogiskt "peka" och låta objekt framträda i ett perspektiv i stället för att förutsätta en fixerad betydelse.
5. 1882 skrev Friedrich Nietzsche i ett brev till sin sekreterare Heinrich Köselitz "Sie haben Recht – unser Schreibzeug arbeitet mit an unseren Gedanken" (Ni har rätt – våra skrivdon påverkar våra tankar), apropå

- Köselitz fråga om hur han upplevde att skriva på sin nya skrivkula tillverkad av Malling-Hansen, en av de första skrivmaskinerna. Friedrich Nietzsche, "202. An Heinrich Köselitz in Venedig (Typoskript)", *Nietzschesource: Digital Critical Edition* – <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/BVN-1882> [senast kontrollerad 25/3, 2014]. Se Friedrich Kittler, *Grammophone, Film, Typewriter* (Palo Alto: Stanford university press, 1999), 201–204.
6. Martin Heidegger, *Was heisst denken?*, *Gesamtausgabe*, *abt. 1 Veröffentlichte Schriften 1910–1976* bd. 8 (Frankfurt am Main: Klostermann, 2002).

LITTERATUR I URVAL

- Agustín, Óscar García, "Intercultural Dialogue: Visions of the Council of Europe and the European Commission for a Post-Multiculturalist Era", *Journal of Intercultural Communication*, nr. 29, 2012
- Anderson, Chris, *The Long Tail: Why the Future of Business Is Selling Less of More* (New York: Hyperion, 2006)
- Anderson, Katharine, *Predicting The Weather: Victorians and the Science of Meteorology* (Chicago: University of Chicago Press, 2005)
- Andersson Schwarz, Jonas, "Honourability and The Pirate eEthic", *The Pirate Book: Global Piracy and Other Inadmissible Approaches Towards Intellectual Property Rights*, red. Tilman Baumgärtel (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013)
- Ardelius, Lars, "Intimt", *Tryckpunkter. 23 svenska författare i egen sak* (Stockholm: Norstedts förlag, 1967)
- Ayers, Edward L., "Turning Toward Place, Space, and Time", *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*, red. David J. Bodenhamer, John Corrigan & Trevor M. Harris (Bloomington & Indianapolis: Indiana Univ. Press, 2010)
- Bakhtin, Mikhail, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, övers. Caryl Emerson (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984)
- Bakhtin, Mikhail, *Speech Genres and Other Late Essays*, red. Caryl Emerson & Michael Holquist (Austin: University of Texas Press, 1986)
- Bakhtin, Mikhail, *The Dialogic Imagination*, red. Michael Holquist (Austin: University of Texas Press, 1981)
- Barba, Evan, Blair MacIntyre & Elizabeth D. Mynatt, "Here We Are! Where Are We? Locating Mixed Reality in The Age of the Smartphone", *Proceedings of the IEEE*, vol. 100, nr. 4, 2012
- Barbour, Susan, "'Spiritual hyphen': bibliography and elegy in Susan Howe's The Midnight", *Textual Practise*, vol. 25, nr. 1, 2001
- Beasley-Murray, Jon, "Value and Capital in Bourdieu and Marx", *Pierre Bourdieu: Fieldwork in Culture*, red. Nicholas Brown & Imre Szeman (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2000)
- Beckmann, Johann, *Entwurf einer allgemeinen Technologie* (Leipzig: 1767)

- Benford, S. & G. Giannachi G, *Performing Mixed Reality*, (Cambridge, MA: The MIT Press, 2011)
- Benjamin, Walter, *Paris: 1800-talets huvudstad: Passagearbetet*, bd. 1, övers. Ulf Peter Hallberg (Stockholm/Stehag: Symposion bokförlag, [1982] 1990)
- Biggs, John, *Teaching for Quality Learning at University* (Maidenhead: Open University Press, 2003)
- Blanchot, Maurice, "La pensée et l'exigence de discontinuité", *L'Entretien infini* (Paris: Gallimard, 1969)
- Blanchot, Maurice, *La Communauté inavouable* (Paris: Editions de Minuit, 1983)
- Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statsskepp? – stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück* (Lund, 1992)
- Bolter, Jay David & Richard Grusin, *Remediation: Understanding New Media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999)
- Bosse, Heinrich, *Autorschaft ist Werkherrschaft: Über die Entstehung des Urheberrechts aus dem Geist der Goethezeit* (Paderborn: 1981)
- Boström, Håkan, "Forskning: Lite provinsialism skadar inte", *Dagens Nyheter* 16/8, 2012
- Bowen, Elizabeth, *The Heat of the Day* (New York: Knopf, 1948)
- Brabham, Daren C., *Crowdsourcing* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2013)
- Brand, Stewart, "Information wants to be free", *Whole Earth Review*, maj 1985
- Brown, Anne et al., "Interactive Learning and Individual Understanding: The Case of Reading and Mathematics", *Culture, Schooling and Psychological Development*, red. Liliana Tolchinsky Landsmann (Norwood: Ablex Publishing, 1991)
- Brown, Anne, "Transforming Schools into Communities of Thinking and Learning about Serious Matters", *American Psychologist*, vol. 52, nr. 4, 1997
- Brynolf, Anne, "Digitalt samspel ger inga meriter", *Curie*, 29/10, 2013
- Burdick A., J. Drucker, P Lunenfeld, T. Presner & J. Schnapp, *Digital Humanities* (The MIT Press, 2013)
- Burke, Peter, "The Republic of Letters as a Communications System – An essay in periodization", *Media History*, vol. 18, nr. 3-4, 2012
- Burroughs, William S., *The Ticket That Exploded*, (London: Calder and Boyars Ltd, 1968)
- Carey, Timothy A. & Richard J. Mullan, "What is Socratic questioning?", *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, vol. 41, nr. 3, 2004
- Carruthers, Mary, "On Affliction and Reading, Weeping and Argument: Chaucer's Lachrymose Troilus in Context", *Representations* Winter 2006, vol. 93, nr. 1
- Carruthers, Mary, "The Concept of Ductus, or Journeying through a Work of Art, *Rhetoric beyond Words. Delight and Persuasion in the Arts of the Middle Ages*, red. Mary Carruthers (Cambridge: Cam. Univ. Press, 2010)
- Carruthers, Mary, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*, (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2011)

- Carruthers, Mary, *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998)
- Cassiodorus, *De institutione christina*, red. R. A. B. Mynors (Oxford: 1937)
- Cazden, Courtney, *Classroom Discourse* (Portsmouth: Heinemann, 1988)
- Cazden, Courtney, Vera John, Dell Hymes, red., *Functions of Language in the Classroom*, (New York: Teachers College Press, 1972)
- Classen, Constance, *Worlds of Senses: Exploring the Senses in History and Across Cultures* (London: Routledge, 1993)
- Cohen, Noam, "How M.I.T. Ensnared a Hacker, Bucking a Freewheeling Culture", *New York Times*, 20/1, 2013
- Council of Europe (Europarådet), *White Paper on Intercultural Dialogue. Living Together as Equals in Dignity* (2008)
- Crary, Jonathan, *Techniques of the Observer: On Vision and Modernity in the Nineteenth Century* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990)
- Cronqvist, Marie, "Spatialisera alltid! Rummets återkomst i de historiska vetenskaperna", *Scandia* 2008(74):2
- Curtius, Ernst Robert, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern: 1948)
- Dahlberg, Leif & Hans Ruin, "Förord", *Fenomenologi, teknik och medialitet*, red. Leif Dahlberg & Hans Ruin (Stockholm: Södertörns högskola, 2011)
- Daly, Lloyd W., *Contributions to a History of Alphabetization in Antiquity and the Middle Ages* (Bryssel: 1967)
- Daston, Lorraine & Peter Galison, *Objectivity* (New York: Zone Books, 2010)
- Delgado López-Cózar, Emilio, Nicolás Robinson-García & Daniel Torres-Salinas, "Manipulating Google Scholar Citations and Google Scholar Metrics: simple, easy and tempting", *EC3 Working Papers*, 29/5, 2012
- Derrida, Jacques, *De la grammatologie* (Paris: Editions de Minuit, 1967)
- Drucker, Johanna & Peter Lunefeld m.fl., red., *Digital Humanities* (Cambridge, Mass.: MIT Press 2012)
- Drucker, Johanna, "Blind Spots", *The Chronicle of Higher Education*, vol. 55, nr. 33, B8
- Drucker, Johanna, *SpecLab. Digital Aesthetics and Projects in Speculative Computing* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 2009)
- Drucker, Johanna, *SpecLab. Digital Aesthetics and Projects in Speculative Computing* (Chicago & London: Univ. of Chicago Press, 2009)
- Dyason, John Sanford, *Chromatics of the Sky* (London: 1885)
- Edwards, Derek & Neil Mercer, *Common Knowledge. The Development of Knowledge in the Classroom* (London: Routledge, [1987] 1995)
- Efimova, Lilia, *Passion at work: Blogging practices of knowledge workers* (Enschede: Novay, 2009)
- Ekström, Anders & Sverker Sörlin, *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm: Nordstedts, 2012)
- Ekström, Anders, "Vetenskaperna, medierna, publikerna", *Den mediala vetenskapen*, red. Anders Ekström (Nora: Nya Doxa, 2004)

- Ellwein, Thomas, *Die deutsche Universität: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Wiesbaden: 1997)
- Eriksson, Gunnar, *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870-1914* (Umeå: Umeå universitetsbibliotek, 1978)
- Findahl, Olle, "Svenskarna och Internet 2010" (Stockholm: .SE [Stiftelsen för Internetinfrastruktur], 2010)
- Fischer, Otto & Thomas Götselius: "Redaktörernas förord: Den siste litteraturvetaren", Friedrich Kittler, *Maskinskrifter: texter om medier och litteratur*, övers. Tommy Andersson, m.fl. (Göteborg: Daidalos, 2003)
- Fleischer, Rasmus, "Sökrutan, flödet och humanioras framtid", *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*, red. Tomas Forser & Thomas Karlsruhn (Göteborg: Daidalos, 2013)
- Flynn, William T., "Ductus figuratus et subtilis", *Rhetoric beyond Words. Delight and Persuasion in the Arts of the Middle Ages*, red. Mary Carruthers (Cambridge: Cam. Univ. Press, 2010)
- Foucault, Michel, "Qu'est-ce qu'un philosophe?" *Dits et écrits, vol. 1*, red. Daniel Defert & François Ewald (Paris: Gallimard, 1994)
- Foucault, Michel, *Diskursens ordning*, övers. Mats Rosengren (Symposion [1971] 1993)
- Foucault, Michel, *Diskursernas kamp*, red. Thomas Götselius & Ulf Olsson (Eslöv: Symposion, 2008)
- Foucault, Michel, *Les Mots et les choses: Une Archéologie des sciences humaines* (Paris: Gallimard, 1966)
- Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi*, övers. C. G. Bjurström (Staffanstorp: Cavefors, [1969] 1972)
- Foys, Martin K., *Virtually Anglo-Saxon: Old Media, New Media, and Early Medieval Studies in the Late Age of Print* (Gainesville, FL: Univ. of Florida Press, 2007)
- Frank, Joseph, *Spatial Form in Narrative*, red. Jeffrey R. Smitten (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1981)
- Freud, Sigmund, "Zur Dynamik der Übertragung", *Gesammelte Werke VIII* (Frankfurt am Main: Fischer Verlag, [1912] 1960)
- Friedberg, Anne, *The Virtual Window. From Alberti to Microsoft* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2006)
- Frängsmyr, Carl, "Kanslern och den akademiska friheten", *Lychnos*, 2005
- Frängsmyr, Carl, *Uppsala universitet 1852-1916*, Acta Universitatis Upsaliensis (Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 2010)
- Frängsmyr, Carl, *Uppsala universitet 1852-1916*, vol. 1-2, (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2010)
- Gadamer, George, *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen: Mohr Siebeck, [1960] 2010)
- Genberg, Paul, *Belysning och Granskning af Hegelska Philosophiens Hyperboreiska Referering – Ett kritiskt försök* (Berlingska Boktryckeriet: Lund, 1846)
- Giesecke, Michael, *Der Buchdruck der frühen Neuzeit: Eine historische Fallstudie über*

- die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikations-technologien* (Frankfurt am Main, 1991)
- Gilroy, Paul, *Postcolonial Melancholia* (New York: Columbia University Press, 2005)
- Gimbel, John, *Science, Technology, and Reparations: Exploitation and Plunder in Postwar Germany* (Stanford: 1990)
- Gold, Matthew K., red., *Debates in the Digital Humanities* (Minneapolis: University of Minnesota Press 2012)
- Goldsmith, Kenneth, *Uncreative Writing: Managing Language in the Digital Age* (New York: Colombia University Press, 2011)
- Grau, Oliver, *Virtual Art: From Illusion to Immersion*, övers. G. Culance (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2003)
- Gregorius IX, *Epistulae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae per G. H. Pertz*, red. Carolus Rodenberg (Berlin: 1883)
- Grundmann, Herbert, *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter* (Darmstadt: 1964)
- Grøver Aukrust, Vibeke, "Klassrumssamtal, deltagarstruktur och lärande", *Dialog, samspel och lärande*, red. Olga Dysthe (Lund: Studentlitteratur)
- Gumbrecht, Hans Ulrich, *The Production of Presence: What Meaning Cannot Convey* (Stanford: Stanford Univ. Press, 2004)
- Gumbrecht, Hans-Ulrich & Ludwig Pfeiffer, red., *Materialities of Communication* (Palo Alto: Stanford University Press, 1988)
- Gustavsson, Michael, "Litteraturteorins expansion: svenska doktorsavhandlingar i litteraturvetenskap 1976-1995", i red. Landgren, *Universitetsämne i brytningstider: studier i svensk akademisk litteraturundervisning 1947-1995* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis)
- Habermas, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns* (Frankfurt: Suhrkamp, 1981)
- Hagberg, Bring & Ek, *Handlingar rörande underd. Förslag till Philos. Pract. Professionen vid Lunds universitet – fullständigt utgifna med förord af E.S. Bring, C.A. Hagberg och J.G. Ek*. (Lund: Berlingska boktryckeriet, 1846)
- Hamberg, Axel, *Kort framställning af Fotogrammetriens användning i Sverige*, avtryck ur Fotografisk tidskrift för november och december 1902 (Stockholm: Hasse W. Tullbergs boktryckeri, 1902)
- Hamblyn, Richard, *The Invention of Clouds. How an Amateur Meteorologist Forged the Language of the Skies* (London: Picador, 2001)
- Hansen, Mark B. N., *Bodies in Code. Interfaces with Digital Media* (New York & London: Routledge, 2006)
- Hansen, Mark B. N., *New Philosophy for New Media* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2004)
- Hansson, Gunnar D., "Över gränsen", opublicerat
- Hansson, Gunnar D., *Var slutar texten?: tre essäer, ett brev, sex nedslag i 1800-talet* (Göteborg: Autor, 2011)
- Hansson, Stina, "Så skev är ingen brukbar pärla! Det omöjliga barockbegrep-

- pet", Diktens spegel. Nitton essäer tillägnade Bernt Olsson, red. Lars Elleström, Peter Luthersson, Anders Mortensen (Lund: Lund University Press, 1994)
- Hansson, Stina, *Svenskans nytta, svenskans ära. Litteratur och politik under 1600-talet* (Kungälv: 1984)
- Harvard, Jonas & Patrik Lundell, "1800-talets medier: system, landskap, nätverk", red. Jonas Harvard & Patrik Lundell, *1800-talets mediasystem* (Stockholm: Mediehistoriskt arkiv, 2010)
- Harvey, Elizabeth D., red., *Sensible Flesh. On Touch in Early Modern Culture* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003)
- Hayles, Katherine N., *Electronic Literature: New Horizons for the Literary* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2008)
- Hayles, Katherine N., *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1999)
- Hayles, Katherine N., *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 2012)
- Heckmann, Gustav, *Das sokratische Gespräch: Erfahrungen in philosophischen Hochschuleseminaren* (Hannover: Schroedel, 1981)
- Hegel, G. W. F., *Andens fenomenologi*, övers. Brian Manning Delaney & Sven-Olov Wallenstein (Stockholm: Thales, 2008)
- Heidegger, Martin, "La Fin de la philosophie et la tâche de la pensée," övers. Jean Beaufret & François Fédier, *Kierkegaard vivant* (Paris: [1966] 1978)
- Heidegger, Martin, "Zur Seinsfrage", brev till Ernst Jünger, Ernst Jünger & Martin Heidegger, *Briefe 1949-1975*, red. Simone Maier & Günter Figal (Stuttgart: Klett-Cotta / Vittorio Klostermann, [1955] 2008)
- Heidegger, Martin, *Sein und Zeit* (Halle: 1931)
- Heidegger, Martin, *Vorträge und Aufsätze* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1954)
- Heidegger, Martin, *Was heißt denken?, Gesamtausgabe, abt. 1 Veröffentlichte Schriften 1910-1976*, bd. 8 (Frankfurt am Main: Klostermann, 2002)
- Heidegger, Martin, *Was heisst denken?, Gesamtausgabe, abt. 1 Veröffentlichte Schriften 1910-1976*, bd. 8 (Frankfurt am Main: Klostermann, 2002)
- Heidegger, *Vara och tid*, övers. Jim Jakobsson (Göteborg: Daidalos, 2013)
- Heims, Steve, *The Cybernetics Group* (Cambridge Mass., 1991)
- Helander, Hans, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720* (Uppsala: 2004)
- Hildebrandsson, Hugo Hildebrand, "Remarks Concerning the Nomenclature of Clouds, for Ordinary Use", *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*, vol. 13, nr. 62
- Hildebrandsson, Hugo Hildebrand, A. Riggenbach & L. Teisserenc de Bort, *Atlas international des nuages – International cloud-atlas – Internationaler Wolken-Atlas* (Paris: Imprimerie Gauthier-Villars et fills, Imprimeurs-libraires, 1896)
- Hildebrandsson, Hugo Hildebrand, *Några blad ur vår tids meteorologi* (Stockholm: Samson & Wallin, 1881)

- Hildebrandsson, Hugo Hildebrand, *Sur la Classification des Nuages, employée à l'observatoire météorologique d'Upsala*, (Uppsala: Ed. Berling, Imprimeur de l'université, 1879)
- Hildebrandsson, Hugo Hildebrand, W. Köppen & G. B. Neumayer, *Wolken-atlas – Atlas des nuages – Cloud-atlas – Moln-atlas* (Hamburg: Gustav W. Seitz Nachf., Besthorn Gebr, 1890)
- Howe, Susan, *The Midnight* (New York: New Directions, 2003)
- Huhtamo, Erkki, "Shaken hands with statues...": On Art, Interactivity and Tactility, *Second Natures*, Faculty Exhibitions of the UCLA Design-Media Arts Department (Los Angeles: Univ. of California, 2006)
- Huhtamo, Erkki, "From Kaleidoscomaniac to Cybernerd. Towards an Archeology of the Media", *Leonardo*, vol. 30, nr. 3, 1997
- Huhtamo, Erkki, "Twin-Touch-Test-Redux: Media Archaeological Approach to Art, Interactivity, and Tactility", *MediaArtHistories*, red. Oliver Grau (Cambridge, Mass.: The MIT Press 2008)
- Hundheidi, Karsten, "Det intersubjektiva rummet", *Dialog, samspel och lärande*, red. Olga Dysthe (Lund: Studentlitteratur, 2003)
- Härdelin, Alf, *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige* (Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia, 2005)
- Illich, Ivan, *Im Weinberg des Textes: Als das Schriftbild der Moderne entstand* (Frankfurt am Main: 1991)
- Ingvarsson, Jonas, "Cutting-up Beach Boys: the Body, the Tape Recorder and the Nova/SMiLE Splice", *Media and Materiality in the Neo-Avant Garde*, red. Ingvarsson/Olsson, (Frankfurt: Peter Lang GmbH, 2012)
- Jay, Martin, *Downcast Eyes: The Denigration of Vision i Twentieth Century French Thought* (Berkeley: The Univ. of California Press, 1993)
- Jimi Hendrix Experience, *Electric Ladyland* (1968), MCA 11600
- Josephson, A.G.S., *Ahandlingar och program vid svenska och finska akademier och skolor åren 1856-1899* (Uppsala: 1892-1897)
- Josephson, Olle, "ju". *Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige* (Stockholm: 2004)
- Jülich, Solveig, Patrik Lundell & Pelle Snickars, red., *Mediernas kulturhistoria* (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008)
- Jönhills, Jan Inge, *Samhället som system och dess ekologiska omvärld. En studie i Niklas Luhmanns sociologiska systemteori* (Lund: Lunds universitet, 1997)
- Kachur, Robert & Catherine Prendergast, "A Closer Look at Authentic Interaction: Profiles of Teacher-Student Talk in Two Classrooms", *Opening Dialogue: Understanding the Dynamics of Language and Learning in the English Classroom*, red. Martin Nystrand (New York: Teachers College Press, 1997)
- Karlsson, Lennart, *Bilden av Maria* (Lund: Historiska Media, 2009)
- Kessels, Jos, *Socrates op de Markt: Filosofie in Bedrijf* (Amsterdam, Boom, 1997)
- Kittler, Friedrich, *Aufschreibesysteme 1800/1900* (München: Fink verlag, 1988)
- Kittler, Friedrich, *Discourse Networks 1800/1900*, övers. Michael Metteer och Chris Cullens (Stanford: 1990)

- Kittler, Friedrich, *Grammophone, Film, Typewriter* (Palo Alto: Stanford university press, 1999)
- Kittler, Friedrich, *Nedskrivningssystem 1800 • 1900*, övers. Tommy Andersson (Göteborg: Glänta, 2012)
- Kjellberg, Sara, "Blogs as Interfaces between Several Worlds: A Case Study of the Swedish Academic Blogosphere", *Human IT*, nr. 10
- Kjellberg, Sara, "Scholarly blogging practice as situated genre: an analytical framework based on genre theory", *Information Research*, vol. 14, nr. 3, paper 410
- Kjellberg, Sara, *Forskarbloggar: Vetenskaplig kommunikation och kunskapsproduktion i bloggssfären* (Lund: Lunds universitet, 2010)
- Knorr-Cetina, Karin, *Epistemic cultures: how the sciences make knowledge* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999)
- Koselleck, Reinhart, "Einleitung", *Geschichtliche Grundbegriffe*, red. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972)
- Koselleck, Reinhart, "Einleitung", *Geschichtliche Grundbegriffe*, red. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972)
- Koselleck, Reinhart, *Kritik und Krise: Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (Freiburg: 1969)
- Krajewski, Markus, *Zettelwirtschaft: Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek* (Berlin: 2002)
- Kronman, Ulf, Magnus Gunnarsson & Staffan Karlsson, "The bibliometric database at the Swedish Research Council – contents, methods and indicators" (Stockholm: Vetenskapsrådet, 2010)
- Lacan, Jacques, *Le Transfert* (Séminaire VIII) (Paris: Ed. du Seuil, 2001)
- Lacan, Jacques, *Les Quatres concepts fondamentaux de la psychoanalyse* (Séminaire XI) (Paris: Seuil, 1973)
- Lambert, Lars, *1800-talets Uppsala i Ostis bilder* (Uppsala: Kornhuset, 2011)
- Lave, Jean & Etienne Wenger, *Situated Learning* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991)
- Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, övers. Donald Nicholson-Smith (Malden, MA: Blackwell Publishing, [1974] 1991)
- Lévinas, Emmanuel, *Maurice Blanchot, penser la différence*, red. Éric Hoppénot & Alain Milon (Nanterre: Presses universitaires de Paris 10, 2007)
- Liedbeck, Per Jacob, *Medicinska facultetens i Upsala Protocoll den 5 November 1845, rörande den lediga professionen i Anatomi, Fysiologi och forensisk Medicin, Utgifvet jemte Inledning och Anmärkningar af D:r P.J. Liedbeck*. (Stockholm: Elmén & Granbergs Tryckeri, 1846)
- Liedman, Sven-Eric, *Israel Hwasser* (Stockholm: Lychnos-bibliotek, 1971)
- Lightman & Fyfe, "Science in the Marketplace: An Introduction", *Science in the Marketplace*, red. Lightman & Fyfe (Chicago: University of Chicago Press, 2007)
- Lindberg, Bo, "Latein und Grossmacht. Das Latein in Schweden des 17 Jahrhunderts", *Germania latina – Latinitas teutonica*, red. E. Kessler & H. Kuhn (München: 2003), vol. 2

- Lindberg, Bo, *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige* (Göteborg: 1984)
- Lindbäck, Sara, "Medverkan till upphovsrättsintrång", skrivelse från Rättighetsalliansen 19/2, 2013
- Lindhé, Cecilia, "A Visual Sense is Born in the Fingertips': Towards a Digital Ekphrasis", *The Digital Humanities Quarterly*, vol. 7, nr. 1, 2013
- Lindhé, Cecilia, "Aesthetic Theory and Medieval Materiality through a Digital Lens", *Humanities and the Digital*, red. David Theo Goldberg & Patrik Svensson (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2014)
- Lindmark, Eva, "Läroplaner och andra styrdokument före 1970. En bibliografi" (Stockholm: Stockholms universitetsbibliotek, 2009)
- Linell, Per & Lennart Gustavsson, *Initiativ och respons. Om dialogens dynamik, dominans och koherens*, Studies in Communication, nr. 15 (Linköping: Linköpings universitet, 1987)
- Linell, Per, *Approaching Dialogue: Talk, Interaction and Contexts in Dialogical Perspectives* (Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1998)
- Linell, Per, *The Written Language Bias in Linguistics: Its Nature, Origins, and Transformations* (London: Routledge, 2005)
- Livingstone, David, *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge* (Chicago: Chicago University Press, 2003)
- Lohmann, Johannes, *Musiké und Logos*, red. Anastasios Giannarás (Stuttgart: 1971)
- Luckmann, Thomas, "Social Communication, Dialogue and Conversation", *The Dynamics of Dialogue*, red. Ivana Marková & Klaus Foppa (New York: Harvester Wheatsheaf, 1990)
- Lundell, Patrik, *Pressen i provinsen – Från medborgerliga samtal till modern Opinionsbildning 1750-1850* (Lund: Nordic Academic Press, 2002)
- Luthersson, Peter, "Kulturdebattens förlorade centrum", *Axess*, nr. 3, 2012
- Luzón, Maria José, "Scholarly hyperwriting: The function of links in academic weblogs," *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 60, nr. 1, 2009
- Löwgren, J., "Toward an articulation of interaction esthetics" *The New Review of Hypermedia and Multimedia*, vol. 15, nr. 2, 2009
- Mandavilli, Apoorva, "Trial by Twitter", *Nature*, nr. 469, 20/1, 2011
- Manegold, Karl-Heinz, *Universität, Technische Hochschule, und Industrie: Ein Beitrag zur Emanzipation der Technik im 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Bestrebungen Felix Kleins* (Berlin: 1970)
- Marks, Laura U., *Touch: Sensuous Theory and Multisensory Media* (Minneapolis/London: Univ. of Minnesota Press, 2002)
- Martinos, Alberto, *Daniel Casper von Lohenstein: Geschichte seiner Rezeption* (Tübingen: 1978)
- McGann, Jerome J. *Radiant Textuality. Literature after the World Wide Web* (New York: Palgrave, 2001)
- McHardy Sinclair, John & Malcolm Coulthard, *Towards an Analysis of Discourse:*

- The English Used by Teachers and Pupils* (Oxford: Oxford University Press, 1975)
- Melberg, Arne "Seneca skapade en tillfällig paus i tidens gång", *Svenska Dagbladet*, 10/2 2013
- Michele Lamont, *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgement* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009)
- Milgram, P. & F. Kishino, "A Taxonomy of mixed reality visual displays", *IEE-CE, Trans. Inf. Syst.*, vol. E77-D, nr. 12, 1994
- Miller, Carolyn & Dawn Shepherd, "Blogging as social action: A genre analysis of the weblog", red. L.J. Gurak, S. Antonijevic, L. Johnson, C. Ratliff & J. Reyman, *Into the blogosphere: Rhetoric, community, and culture of weblogs* (2004)
- Miller, Daniel & Don Slater, *The Internet: An Ethnographic Approach* (Oxford & New York: Berg, 2000)
- Mirowski, Philip, "Trial by Twitter: The New Neoliberal Notion of Peer Review". Presentation vid 4S Annual Meeting, Cleveland, OH. 2, december 2012
- Mitchell, W. J. T. "Spatial Form in Literature. Toward a General Theory", *The Language of Images*, red. W. J. T. Mitchell (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1980)
- Mitchell, W. J. T. & Mark B. Hansen, red., *Critical Terms for Media Studies* (Chicago: University of Chicago Press, 2010)
- Mittelstädt, Peter, *The Interpretation of Quantum Mechanics and the Measurement Process* (Cambridge: 1998)
- Moretti, Franco, *Atlas of the European Novel, 1800-1900* (London: Verso, 1999)
- Moretti, Franco, *Maps, Graphs, Trees: Abstract Models for a Literary History* (London: Verso, 2005)
- Morgan Currie, "Small is Beautiful: a discussion with AAAARG architect Sean Dockray", *Masters of Media* 5/1, 2010
- Mukerji, Chandra, *Territorial Ambitions and the Gardens of Versailles* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997)
- Munster, Anna, *An Aesthesis of Networks: Conjunctive Experience in Art and Technology* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2013)
- Myrdal, Janken, *Spelets regler i vetenskapens hantverk. Om humanvetenskap och naturvetenskap* (Stockholm: Natur & Kultur, 2009)
- Nancy, Jean-Luc, "La communauté désœuvrée", *La Communauté désœuvrée* (Paris: Christian Bourgois, [1983] 1986)
- Nelson, Axel, *Akademiska avhandlingar vid Sveriges universitet och högskolor läsåren 1890/91-1909/10* (Uppsala: 1911)
- Nietzsche, Friedrich, "Avgudaskymning eller hur man filosoferar med hamman", övers. Thomas Brobjer, *Samlade verk*, bd. 8 (Stockholm/Höör: Symposion, 2013)
- Nietzsche, Friedrich, *Mänskligt alltförmänskligt*, övers. Lars Bjurman (Stockholm/Stehag: Symposion, 2000)
- Nordin, Jonas, "Gratis kan vara för dyrt", forskningsbloggen *Miman*, 15/1, 2013

- Oettermann, Stephan, *The Panorama: History of a Mass Medium*, övers. Deborah Lucas Schneider (New York: Zone Books, 1997)
- Olsson, Jesper, "Om en bok om bilder av läsning" *Svenska Dagbladet*, 27/4, 2008
- Olsson, Nils, *Konsten att sätta texter i verket. Gertrude Stein, Arne Sand och litteraturens (o)befintliga språk*, (Göteborg: Glänta produktion, 2013)
- Ong, Walter J., *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet* (Göteborg: Anthropos, [1982] 1990)
- Palmås, Karl, *En liten bok om slem: Den immanenta tillblivelsen av sociala strukturer* (Göteborg: Federa, 2009)
- Parry, David, "Burn the Boats/Books", *Hacking the Academy*, red. Dan Cohen & Tom Scheinfeldt (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011)
- Paterson, Mark, *The Sense of Touch. Haptics, Affects and Technologies* (Oxford & New York: Berg, 2007)
- Perloff, Marjorie, *Unoriginal Genius: Poetry by Other Means in the New Century* (Chicago: University of Chicago Press, 2012)
- Perry, David, red., *Understanding Digital Humanities* (New York: Palgrave MacMillan, 2012)
- Piltz, Anders, "Kalkmålningarna som retorik", Öberg, Kihlman & Melin, *Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld* (Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia, 2007)
- Pink Floyd, *Wish You Were Here* (1974), Capitol 29750
- Piper, Andrew, *Dreaming in Books. The Making of the Bibliographic Imagination in the Romantic Age* (Chicago: The University of Chicago Press, 2009)
- Pynchon, Thomas, *The Crying of Lot 49* (New York: 1966)
- Rabelais, François, *Pantagruel de törstigas konung*, övers. Holger Petersen Dygve (Stockholm: Atlantis, 1981 [1532])
- Ratto, Matt, "Critical Making: Conceptual and Material Studies in Technology and Social Life", *Information Society*, vol. 27, nr. 4, 2011
- Regner, Elisabet, "Brigettines, Cistercians and Bishops. An Archaeology of Sensory Experience", *From Ephesos to Dalecarlia. Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe*, red. Elisabet Regner, Cecilia von Heijne, Laila Kitzler Åhfeldt & Anna Kjellström, Stockholm Studies in Archaeology (Stockholm: Statens historiska museum, 2009)
- Risch, Ernst, "Zum Nestorbecher aus Ischia", *ZPE*, nr. 70, 1987
- Rogers, Richard, *The End of the Virtual – Digital Methods* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009)
- Rossi, Paolo, *La nascita della scienza moderna in Europa* (Rome: 1997)
- Rothstein, Bo, "Svensk samhällsforskning är alldeles för provinsial", *Dagens Nyheter* 15/8, 2012
- Salus, Peter H., *Quarter Century of UNIX* (Reading, Mass.: 1994)
- Schmidt, Jan, "Blogging practices: an analytical framework. Journal of Computer-Mediated Communication", vol. 12, nr. 4, 2007
- Schreibman, Susan & Hanlon, "Determining Value for Digital Humanities

- Tools: Report on a Survey of Tool Developers", *Digital Humanities Quarterly*, vol. 4, nr. 2, 2010
- Schreibman, Susan, John Unsworth & Ray Siemens, red., *A Companion to Digital Humanities* (Oxford: Blackwell, 2014)
- Schäfer, J. & P. Gendolla, red., *Sprache und Literatur*, vol. 108, vol. 42, nr. 2, 2011
- Shapin, Steven, "Science and the Public", *Companion to the History of Modern Science*, red. Olby, Cantor, Christie & Hodge (Routledge: New York 1990)
- Siegert, Bernhard & Lorenz Engell, red., *Zeitschrift für Medien- und Kulturforschung: Schwerpunkt Kulturtechnik*, vol. 1, 2010
- Simmel, Georg, "Exkurs über den Fremden", *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Berlin: Duncker & Humblot, [1908] 1983)
- Snickars, Pelle & Patrick Vonderau, red., *Moving Data. The iPhone and the Future of Media* (New York: Columbia University Press, 2012)
- Snickars, Pelle & Per Strömbäck, red., *Myten om internet* (Stockholm: Volante förlag, 2012)
- Snickars, Pelle, "Information overload" *Information som problem*, red. Jonas Nordin, Pelle Snickars & Otfried Czaika (Stockholm: Kungl. biblioteket, 2014)
- Snickars, Pelle, "Öppen data är ett sätt att slippa investera", *DIK* 17/10, 2012
- Snow, C.P., *De två kulturerna* (Uppsala: Verdandi, [1959] 1961)
- Sontag, Susan, "Mot tolkning", *Konst och antikonst* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1969)
- Stallman, Richard M., "The GNU General Public License," *Free Software, Free Society: The Selected Essays of Richard M. Stallman* (Boston: 2002)
- Suber, Peter, *Open Access* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012)
- Svensson, Patrik, "Envisioning the Digital Humanities", *Digital Humanities Quarterly*, vol. 6, nr. 1, 2012
- Svensson, Patrik, "From Optical Fiber to Conceptual Cyberinfrastructure", *Digital Humanities Quarterly*, vol. 5, nr. 1, 2003
- Svensson, Patrik, "Humanities Computing as Digital Humanities", *Digital Humanities Quarterly*, vol. 3, nr. 3, 2009
- Svensson, Patrik, "The Landscape of Digital Humanities", *Digital Humanities Quarterly*, vol. 4, nr. 1, 2010
- Svensson, Patrik, "Virtual worlds as arenas for language learning", *Language Learning Online: Towards best practice*, red. Felix, Uschi (Lisse: Swets & Zeitlinger, 2003)
- Swales, John M., *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. The Cambridge Applied Linguistics series* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)
- Swartz, Aaron, "Guerilla Open Access Manifesto", juli 2008
- Teleman, Ulf, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm: 2003)
- Teleman, Ulf, *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid.* (Stockholm: 2003)

- Tengström, Emin, *Latinet i Sverige. En kulturhistorisk översikt* (Stockholm: 1973)
- Torvalds, Linus & David Diamond, *Just for FUN: The Story of an Accidental Revolutionary* (New York: 2001)
- Tucker, Jennifer, *Nature Exposed: Photography as Eyewitness in Victorian Science* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005)
- Tuneld, Johan, *Akademiska avhandlingar vid Sveriges universitet och högskolor 1910/11 – 1939/40* (Lund: 1945)
- Turing, Alan M, "On Computable Numbers with an Application to the *Entscheidungsproblem*", *Proceedings of the London Mathematical Society*, nr. 2, 1937
- Walker Bynum, Caroline, *Christian Materiality. An Essay on Religion in Late Medieval Europe* (New York: Zone Books, 2011)
- Wands, Bruce, *Art of the Digital Age* (London: Thames & Hudson, 2006)
- Wenger, Etienne, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998)
- Widmalm, Sven, "Den vetenskapliga kulturen", *Signums svenska kulturhistoria – Karl Johan-tiden* (Stockholm: Signum, Stockholm, 2008)
- Widmalm, Sven, "Enkla kvalitetsmått kväver tanken", *Respons*, nr. 1, 2012
- Widmalm, Sven, *Det öppna laboratoriet – Uppsalafysiken och dess nätverk 1853-1910* (Stockholm: Atlantis, 2001)
- William Clark, *Academic Charisma and the Origins of Research University* (University of Chicago Press: 2008)
- Williams, Raymond, "Culture is Ordinary", *The Everyday Life Reader* (London & New York: Routledge, [1958] 2002)
- Winthrop-Young, Geoffrey, Ilinca Irascu & Jussi Parikka, red., *Theory, Culture and Society, Special issue: Cultural Techniques*, vol. 30, nr. 6, 2013
- Woolgar, C. M, *The Sense in Late Medieval England* (New Haven & London: Yale Univ. Press, 2006)
- Zanker, Graham, *Modes of Viewing in Hellenistic Poetry and Art* (Wisconsin: Univ. of Wisconsin Press, 2003)
- Zarader, Marlène, *L'Être et le neutre. À partir de Maurice Blanchot* (Lagrasse: Verdier, 2001)
- Zwiers, Jeff & Marie Crawford, *Academic Conversations: Classroom Talk that Fosters Critical Thinking and Content Understandings* (Portland: Stenhouse Publishers, 2011)
- Östlund, K. & U. Örneholm, *De linguis dissertationum academicarum suecicarum annis 1600-1855 prelo mandatarum* (Upsaliae: 2013)

MEDVERKANDE

Jonas Andersson Schwarz är medieforskare i skärningspunkten mellan akademi och bransch. Sedan 2012 arbetar han som postdok-forskare på reklambyrån Forsman & Bodenfors, som ett led i Riksbankens Jubileumsfonds samverkansprogram Flexit, och är affilierad till Södertörns högskola. Han har tidigare, tillsammans med Pelle Snickars, stått som medredaktör för antologin *Efter The Pirate Bay* (2010) och publicerade under 2013 en monografi i eget namn, *Online File Sharing: Innovations in Media Consumption* (2013). Andersson Schwarzs forskning handlar i grunden om att se nätets delningslogik och de digitala infrastrukturernas specificitet genom ett kritiskt, mediesociologiskt raster.

Magnus Bremmer är doktorand i litteraturvetenskap vid Forskarskolan i estetisk vetenskap. Hans avhandling undersöker hur fotografiet började användas i böcker och tryckta medier under 1800-talet. 2011 var han gästforskare vid Department of History of Art and Screen Media vid Birkbeck, University of London. Sedan 2006 är han också verksam som kritiker och vikarierande redaktör på SvD Kultur, och har som skribent även bidragit med essäer i tidskrifter som Ord & Bild, OEI och Kunstkritikk.

Leif Dahlberg har doktorerat i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Han undervisar i medie- och kommunikationsvetenskap och kulturstudier vid KTH. Han har tidigare varit verksam vid Stockholms och Linköpings universitet, samt även varit gästprofessor respektive gästforskare vid Beijing Daxue, Birkbeck College och Södertörns Högskola. Dahlbergs pågående forskning undersöker konstruktion och representation av rättsliga rum i juridik, litteratur och politisk filosofi från den grekiska antiken fram till i dag.

Maria Engberg är universitetslektor vid Malmö högskola, institutionen för medieteknik och produktutveckling. Hon arbetade tidigare vid Blekinge Tekniska Högskola inom digital kultur och engelska. Engberg disputerade 2007 vid Uppsala universitet med en avhandling om digital poesi. Hennes forskning inkluderar digital kultur, medieteori, visuell kultur, sociala medier samt augmented och mixed reality. Engberg arbetar även med design av mobilapplikationer och digitala mixed reality upplevelser, främst i sin roll som Affiliate Researcher vid Augmented Environments Lab (Georgia Institute of Technology, US). Pågående forskningsprojekt inkluderar Stadsfabuleringar (VR) samt ett projekt inom van Gogh Europe-konsortiet.

Hans-Ulrich Gumbrecht är innehavare av Albert Guerard-professuren i litteratur vid Stanford University. Med böcker som *1926: Living on the Edge of Time* (1998) och *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey* (2004) har han bidragit till att introducera begrepp som närvaro och materialitet i det historiska och litteraturvetenskaplig samtalet. Under senare år har han i sin forskning bland annat undersökt "stimning" inom litteraturen och kartlagt tidsbegreppet efter 1945. Han har även varit redaktör för flera inflytelserika antologier och bloggar regelbundet under titeln "Digital/Pausen" på *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

Jonas Ingvarsson är biträdande professor i Medier, estetik och berättande, vid Högskolan i Skövde. I sin doktorsavhandling undersökte han posthumanistiska och cybernetiska aspekter av människans relation till teknologi och medier i ett antal svenska prosatexter från 1965-1970. Sedan dess har han fortsatt att utforska områden som posthumanism, intermedialitet, systemteori och medicarkeologi och deras relation till de kulturella uttrycken. Under 2012 redigerade han (tillsammans med Jesper Olsson) antologin *Media and Materiality in the Neo-Avant-Garde*. Han ingår i det VR-finansierade forskningsprojektet Representationer och rekonfigureringar av det digitala i svensk litteratur och konst 1950-2010 (RepRecDigit). För närvarande arbetar han också med en essäsamling om posthumanism och kultur.

Friedrich Kittler (1942-2011) förnyade det internationella fältet för mediastudier genom att undersöka gränslandet mellan litteraturve-

tenskap, mediehistoria och filosofi. Till de mer inflytelserika arbeten som finns tillgängliga i svensk översättning hör *Nedskrivningssystem 1800 • 1900* (2012) och *Maskinskrifter. Essäer om medier och litteratur* (2003).

Bo Lindberg är professor emeritus i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. Han har tidigare skrivit om olika aspekter av den antika traditionen: latinkultur, klassisk filologi, politiska begrepp och senast om "Seneca – mänsklighetens lärare".

Cecilia Lindhé är universitetslektor i litteraturvetenskap och föreståndare för HUMlab, Umeå universitet. Hon disputerade 2008 på en avhandling om visuella strategier i Kerstin Ekmans romankonst. Därefter har hennes forskning handlat om antik och medeltida retorik och estetisk teori i relation till digital materialitet. Lindhé har därutöver särskilt intresserat sig för humanistisk infrastruktur, kulturarvsfrågor och digital litteratur och konst.

Matts Lindström är doktorand i idéhistoria och knuten till Forskar-skolan i kulturhistoriska studier vid Stockholms universitet. Genom en studie av 1900-talets mikrofotografiska reproduktionsteknologier undersöker han i sitt pågående avhandlingsarbete informationshanteringen kultur- och mediehistoria. Lindström är även verksam vid Kungl. Biblioteket.

Pelle Snickars är professor i medie- och kommunikationsvetenskap med inriktning mot digital humaniora vid Umeå universitet. Han har bedrivit forskning kring såväl äldre som nya medier, och redigerat en mängd forskningsantologier i bokserien Mediehistoriskt arkiv. 2014 utkom hans bok, *Digitalism: När allting är internet* på Volante förlag. Snickars leder för närvarande tre större forskningsprojekt: om strömmande medier och kulturarv (Vetenskapsrådet), om filmarkivet.se (Riksbankens jubileumsfond) och om digitaliserad äldre dagspress (Söderbergstiftelsen).

Niklas Svensson är doktorand i historia vid Lunds universitet. Hans pågående avhandlingsarbete undersöker vetenskapsmannens identitetsbildning under decennierna kring 1800-talets mitt.

Patrik Svensson är professor i humaniora och informationsteknik vid Umeå universitet och tidigare föreståndare för HUMlab vid samma universitet. Hans forskning handlar om lärande och informationsteknik, forskningsinfrastruktur, kreativa miljöer och utvecklingen av området digital humaniora.

Mira Stolpe Törneman är doktorand vid Institutionen för kultur och kommunikation vid Linköpings universitet och knuten till forskningsmiljön Litteratur, medier och informationskulturer. I sitt avhandlingsarbete undersöker hon hur fenomenet synestesi kring förra sekelskiftet låg till grund för en rad nya och gränsöverskridande praktiker inom poesi, bildkonst och musik utifrån nya medieteknologier, vetenskap och ockulta läror. 2013-14 var hon gästforskare vid Department of Comparative Literature på Stanford University.

Adam Wickberg Månsson är doktorand i litteraturvetenskap och knuten till forskarskolan i kulturhistoriska studier vid Stockholms universitet. Hans avhandling behandlar poesi, medier och minne i det tidigmoderna Spanien med utgångspunkt i poeten Luis de Góngora. Under 2013-14 var han gästforskare vid Department of Comparative Literature på Stanford university. Han har varit verksam inom redaktionen för tidskrifter som OEI och TFL, och bidragit som skribent i antologier och dagspress.